

MANNEN
VAN
BETEEKENIS
IN ONZE DAGEN.

LEVENSCHETSEN EN PORTRETTEN

BIJBRINGEBRACHT DOOR

Dr. E. D. PIJZEL.

HAARLEM,
H. D. TJEENK WILLINK.
1885.

I N H O U D.

NICOLAAS BEETS, door J ^o . de Vries	Blz. 1
KEIZER WILHELM, door Dr. E. D. Pijzel	» 49
SARAH BERNHARDT, door Fiore Della Neve	» 103
GEORGE BANCROFT, door Dr. M. A. N. Rovers	» 137
FRANÇOIS COPPÉE, door Mr. J. N. van Hall	» 181
CHARLES BRADLAUGH, door Mr. S. van Houten	» 209
JEAN BAPTISTE ANDRÉ DUMAS, door Dr. G. Doijer van Cleeff	» 231
CHRISTIAN MATTHIAS THEODOR MOMMSEN, door Prof. Dr. J. Woltjer	» 279
GRAAF TODLEBEN, door M. H. J. Plantenga, kapi- tein der Infanterie	» 319
JULES FERRY, door Dr. E. D. Pijzel	» 359

William B. B. B.

NICOLAAS BEETS.

De omstandigheden, waaronder deze levensbeschrijving verschijnt, verleen en haar een bijzonder karakter. Den 13den September dezes jaars zal Nicolaas Beets den leeftijd hebben bereikt van zeventig jaren, en hiermede zal niet alleen een gewichtig deel zijns levens, maar tevens, naar de strenge eischen der wet, het tijdperk van zijn hoogleeraarsambt zijn afgesloten. Zoowel het een als het ander geeft aan zijne vrienden en vereerders de welkome gelegenheid hem de hulde te brengen, die zij reeds zoo lang voor hem in hunne harten gereed hebben. Wordt hun wensch vervuld, dan zal de 13de September 1884 een vaderlandsche feestdag zijn. En al wordt deze ook niet gevierd in zoo grooten stijl, als waarin Victor Hugo, noch met zoo algemeenen aandrang, als waarmede Conscience werden verheerlijkt, de waarheid en de innigheid zullen daar eerder bij winnen, dan er onder lijden. Beets is geen volksheld, die onder studenten en »blouseur" op barricaden gestaan en een deel van zijn leven in roemvolle ballingschap gesleten heeft. Zijne geschriften worden niet in hutten en bij toonbanken gelezen, en zijn *Camera* zelfs is niet voor allen geschreven. Zijn gansche persoon, de onderwerpen, waarover hij bij voorkeur spreekt, de stijl, dien hij schrijft,

de toespelingen, die hij maakt, de toetsen, die hij legt, missen dat grove en bonte, dat, aan genie gepaard, iemand tot een onwederstaanbaren volksman maakt. Alleen voor een zekere schare van ingewijden is hij de man. Maar die schare is breed, bestaat uit het meest beschaafde deel der natie, gevoelt voor hem een hartelijke, vriendschappelijke genegenheid niet minder, dan een oprechte bewondering, en is talrijk en dankbaar genoeg om den dag van 13 September tot een soort van vaderlandschen feestdag te maken.

Het is een eigenaardig genoegen te weten dat hier de partijzucht en partijstrijd zwijgen moeten. Geen van de vele kringen en kringetjes, waarin ons volk verdeeld is, kan Beets in die mate de zijne heeten, dat een andere het noemen van zijn naam en het verbreiden van zijn lof voor een uitdaging zal houden. Integendeel, zijn naam klinkt als een leus des vredes, en hij zelf is een middelpunt van vereeniging voor lieden, die van alle, soms van tegenovergestelde, zijden komen. Niet, dat hij het tooverwoord zou gevonden hebben, dat alle oneenigheid voor goed vermag op te heffen. Maar waar hij spreekt, hetzij door middel van zijne geschriften, hetzij met zijn zachte, doordringende stem, daar zijn de grootste tegenstanders te zamen onder den indruk en de bekoring van zijn tooverend woord en zijn waardige taal. Van hem wil de vrijdenker een woord van fijne scherts tegen »dezen tijd'' rustig aanhooren. Van hem kunnen de rechtzinnige broeders het dulden, dat hij met heidensche dichters verkeert en een hart heeft voor andere dan positief christelijke zaken. Kerkelijke en onkerkelijke vrienden ontmoeten elkander in zijn album. Orthodoxen en liberalen hebben zijne *Stichtelijke Uren* gelezen, en hoe vele brave Nederlanders, die elkander niet zien kunnen, of zij wenden het hoofd af, zitten in eendracht neder, voelen zich samen mensch en glimlachen samen, wanneer hij vóór hen staat en spreekt! Partijzucht heeft Beets steeds gehaat.

Partijman wezen, wil ik niet,
 'k Wil aan geheel mijn volk behooren.
 Mijn ernstig woord, mijn vroolijk lied,
 Moet zijn voor aller hart en ooren.
 Partijman wezen wil ik niet.

Zij hebben dikwijls mij verzocht;
 Vooruitgeschoven met een buiging.
 Zij hadden gaarne mij gekocht
 Voor slikerij en eerbetuiging;
 Maar hebben 't nooit zoo ver gebrocht.

Zij hebben 't somtijds mij gemaakt,
 Ondanks mijn dapperst tegenstreven,
 Mijn wagen aan hun trein gehaakt,
 Ook *mijn* naam in hun vaan geschreven
 Maar weinig vruchts daarvan gesmaakt.

Want spoedig kwam ik met protest,
 En zal er altijd weer mee komen.
 Partijzucht haat ik als de pest;
 Zij fopt de wijzen, doekt de vromen,
 En haalt den duivel in op 't lest.

Zij lag ook niet in zijn aard en ontwikkeling. Als aanhanger van de protestantsche rechtzinnigheid heeft hij zijn geloof in toespraak en gedicht beleden. Ook kon men hem zien waar onder het hooge hout van Heilo de scharen haar zendingsfeest vierden en zijne liederen zongen. Maar vreemd zijn hem die uitdagende houdingen en die aanvallen, die den partijganger verraden, zoo vreemd, dat een aantal kleine, weinig derende schampschoten hem edelmoedig worden kwijtgescholden. — Als godgeleerde zich wijdende aan de kerk, heeft hij den mensch bestudeerd, niet alleen zooals de Catechismus hem dien kennen deed, maar zooals hij daar recht en slecht door de wereld gaat, ten huwelijk vraagt en neemt,

¹ Dichtwerken 1878, III 252.

geniet en lijdt, lacht en weent, in meer of minder romantische toestanden komt, uitmunt in deugd of deelt in de voordeelen van mannelijke waarde of vrouwelijk schoon. — Wat zondig is in den mensch gevoelt hij diep; maar niet zoo uitsluitend, dat hij geen oog zou hebben voor het belachelijke en dwaze, en zoo zijn geweten teeder genoeg is, om licht beleedigd te zijn, zijn goede smaak is niet minder prikkelbaar. — Als predikant heeft hij in het vriendelijke Heemstede en het deftige Utrecht met waardigheid den herdersstaf gevoerd; maar 't belette niet dat hij met al de vrijmoedigheid en al het succes van een geliefd »lezer" en »verhandelaar" in wereldsche vergaderingen optrad en den kansel voor den kathedr ruidde. — Is de zuiverheid van de leer hem lief, de ijver voor de zuiverheid van de Nederlandsche taal heeft hem verteerd. — Het gewijde en het ongewijde, het eeuwig goddelijke en het voorbijgaand aardsche en huiselijke leven heeft hij bezongen. In zijne dichtbundels reiken de Aalsmeerder boer en de Conducteur de hand aan Salomo en Elia. — Het bal heeft geen genade gevonden in zijne puriteinsche oogen en ook hij ziet er velerlei kwaad in, waaraan de liefhebbers zich niet schuldig weten, noch vooral plegen te denken. Ook het tooneel staat op den index. Aan Rachel beveelt Beets in den jare 1846 aan, dat zij, die

elken avond nederziet
Op duizenden gedoopte hoofden,
Wier lippen den Messias loofden

de kronen van Phedra en Hermione wegwerpen en tot de Christelijke heilleer harer hoorders en bewonderaars komen moge. Ja, wie haar gevoed had met het »brood, dat van den hemel gedaald is," hadde haar grooter dienst bewezen dan hij gedaan heeft, die een groot tooneelspeelster van haar heeft gemaakt. ¹ Meen niet dat men het eene had kunnen doen en

¹ *Rachel*. Dichtwerken II. 315.

het andere niet nalaten. Want evenmin als met de ongedoopte actrice, heeft Beets met het gedoopte schouwburgpubliek vrede kunnen hebben.¹ Doch zoo iemand meenen mocht dat een jonge dame, onder zijne leiding, nu ook bij voorkeur naar allerlei comitétjes voor in- of uitwendige zending zou verwezen worden, die kan van *Betje*² leeren, dat het daarin niet zit, en de dichter met zulke zusjes een loopje neemt. Ook kan hij het niet aanzien dat men, evangeliseerend, den vogelen kruimkens strooit en er als een vogelverschrikker bij blijft staan.³ Hoe goed klinken in *Doen door laten*, wanneer er sprake is van het zedelijke en godsdienstige, woorden als deze: »Het gevoel wil niet bewerkt, het wil gespaard worden. . . . Het geweten wil worden voorgelicht, niet aan den leiband gaan. De ontwikkeling van het beste in den mensch duldt geene veelvuldige, duldt nauwelijks aanraking, en het godswerk in hem geene getuigen dan die het gadeslaan op eerbiedigen afstand, zich houdende alsof zij het niet zagen, en medewerkende alsof zij God slechts werken lieten.»⁴ Hij wil niets weten van dat »extra-fijne», dat, er bij sommige zijner vrienden en vriendinnen nu eenmaal »bij moet zijn». — Zoo hij de grens tusschen het gewijde en ongewijde diep trekt, hij kan niet altijd aan de eene zijde blijven staan, maar stapt telkens over. Zijn hart is te groot en te rijk, dan dat het zich zou laten dichtsnoeren, zijn liefde te mild, dan dat zij zich niet naar vele zijden zoude uitbreiden. In zijn *Wartburg* heeft hij het gezegd: »Wat mij betreft: al wat belangrijk is in zijne soort, »kan naar zijne mate op mijne belangstelling rekenen. Voor al

¹ Wie ingelicht wil zijn omtrent den weerzin van een piëtistisch gestemd gemoed tegen het tooneel, waar van 's menschen heiligste en innigste aandoeningen eene vertooning wordt gemaakt, leze de meesterlijke schets, die A. Pierson daarvan geeft in *de Gids*, Jaargang 1882, Januari.

² Dichtwerken III. 167.

³ Najaarsbladen, 132.

⁴ Verscheidenheden, meest op Letterkundig gebied. I. 105.

»wat schoon is heb ik alleszins den tijd over. Al wat een »bepaald karakter heeft, heeft voor mij een groote aantrek- »kelijkheid". Zoo is het. Menigeen zal, als hij op den Wartburg komt, het slot alleen om Luther eeren. Beets verstout zich: — »niet alleen in dit gewijde, ook in de ongewijde ge- »deelten van den hofburg beken ik met groote belangstelling »en opgetogenheid rondgewandeld en vertoefd te hebben." ¹ En gelijk hij in den Wartburg de Sangerlaube niet vergeet, zoo vergeet hij ook niet dat er nevens de gewijde een ge- wone, alledaagsche, maar in menig opzicht belangwekkende wereld om hem en in hem leeft, die de moeite loont, zoo men kennis van haar nemen en in hare werkplaatsen arbeiden wil. Zoo is 't gekomen, dat eene gansch bonte schare, zonder bij trommelslag te zijn samengeroepen, tot hem getrokken ge- worden is en zich bij hem te huis gevoeld heeft. Zoo is 't ge- komen, dat de dag van 13 September een feest zal wezen voor dat groote deel der natie, dat letterwijs, beschaafd, ernstig en verdraagzaam de hoogste rechten kan doen gelden om in den naam van het Nederlandsche volk op te treden.

Onder deze omstandigheden en bij de belangstelling van zoo velen krijgt deze beschrijving van het leven van Nicolaas Beets het karakter van eene feestgave. Als zoodanig wenscht de schrijver haar ook beschouwd te zien. Winne de geschie- denis van de Nederlandsche Letterkunde er ook niet bij, toch moge onze schets een goeden dienst doen aan die allen, die den levensloop en den arbeid van dezen »man van be- teekenis" zich in enkele trekken wenschen voorgesteld te zien.

Nicolaas Beets, gelijk zijne tijdgenooten, vrienden, geest- verwanten en mededingers: Ten Kate en Hasebroek, behoort

¹ *Wartburg*. Verscheidenheden II blz. 167, 168.

tot dat echt vaderlandsche soort van letterkundigen, dat de muze niet ophoudt zich te werven uit den kerkelijken leeraarsstand; en gelijk de levensloop van degenen, die het kerkelijk ambt bekleeden, zich niet pleegt te onderscheiden door treffende lotgevallen en daden, die de verbeelding prikkelen, zoo ook bevat de levensgeschiedenis van Beets aan uiterlijk vertoon niets, dat om zich zelf de vermelding waardig zou zijn. Het ouderhuis, de opvoeding, de studie, verloving en huwelijk, de eerste standplaats, een tweede beroeping, geboorte en dood: ziedaar de lijst, waarin men voorzeker een aantal tafereelen kan schilderen van huiselijk en ambtelijk lief en leed; maar deze tafereelen zullen, uit den aard der zaak, zoo algemeen zijn, met zoo eentonigen regelmaat de herhaling wezen van zoo menig ander leven, dat de mededeeling er van op zich zelve niemand boeien kan. Alleen zij, die ze in bijzonderheden hebben doorleefd en doorstreden, kunnen er de beteekenis van beseffen. Ook maakt een korter of langer professoraat, het bijwonen van congressen en vergaderingen, het leven niet belangwekkender, wanneer des hoogleeraars naam niet eensluidend is met de een of andere wetenschappelijke omwenteling of ontdekking. Zoo hebben wij dan ook omtrent Beets niets treffends te verhalen. Zelf zoude hij ons zeker uit den schat zijner ondervindingen en ontmoetingen menig onderhoudend en belangrijk voorval kunnen schilderen, en wanneer hij goed kon vinden de rust, die hij gaat genieten, te besteden aan het schrijven van zijn *Leven*, of aan het opstellen van zijne *Gedenkschriften*, hoe zou de enkele mare van zoodanig voor-nemen ons verheugen! Wij echter kennen de teekenachtige bijzonderheden niet, waarvan zijn leven vol moet wezen. Ook zouden zij in de lijst van dit boekje niet passen. Ons blijft alleen over dat wij de algemeene trekken trachten te schetsen, en laten 't aan de belangstellende nieuwsgierigheid over er al dat gewicht aan te hechten, dat zij aan het ove-

rigens onbeduidende pleegt te verbinden. Misschien zullen vriendschap en waardeering, bescheiden en voorzichtiglijk, de poging wagen om op eigen hand de algemeene omtrekken hier en daar bij te werken en in de uitwendige omstandigheden de verklaring te vinden voor deze en gene openbaringen van zijn karakter en dichterlijken geest, — een ondernemen, waarin wij door Beets zelve, met welwillende voorzorg, een weinig worden geholpen, daar hij toch, bij de laatste uitgave zijner *Dichtwerken*, omtrent hem zelve en zijn kunst, sommige *Aanteekeningen* heeft gevoegd, als wilde hij even de deur voor ons op een kier zetten.

Men moge dan weten dat Nicolaas Beets op den 13den September van het jaar 1814 te Haarlem geboren is, vooral toenmaals een klein stadje, vermaard door zijn rustigheid en evenals thans met zijn bosch en duinen een paradijs voor de jeugd en den dichter. Hij had tot vader Martinus Nicolaas Beets, apotheker, wonende in de Koningstraat, goed scheikundige en lector in de chemie, pharmacie en botanie aan de Clinische School, die toen ter tijde te Haarlem gevestigd was. Zijn moeder heette Maria Elizabeth de Waal Malefijt. De laatste verloor hij in 1855, de eerste veertien jaren later; beiden hebben lang genoeg geleefd om de voorspellingen, die zij elkander van hun oudsten zoon mogen gedaan hebben, met glans vervuld, en de goede zorgen en voorbeelden, waarmee zij zijn hart en verbeelding leidden, rijkelijk beloond te zien. Op de school van den vermaarden P. J. Prinsen heeft Beets zijne eerste worstelingen gehad met de Nederlandsche taal, die hij later met zooveel gemak tot gehoorzaamheid wist te dwingen. Van Prinsen's »afdoende wenken voor logisch taalgebruik en juistheid van uitdrukking» verklaart Beets, »dat zij hem levenslang zijn bijgebleven». Zij waren dan ook aan geen blinde gegeven. Hier genoot hij ook het onderwijs van den veel geroemden Hendrik Polman, die tweemaal 's weeks de bijbelsche geschiedenis verhalen kwam »op een toon en wijze»

die ze in alle bijzonderheden voor goed in hart en geheugen prentte" en aan wien de dankbare leerling zijn *Rijmbijbel* opdroeg, als »een klein bewijs van een groot gevoel van achting en verplichting." ¹ Van de lagere school ging het, volgens de gewoonte dier tijden, naar de fransche en van de fransche naar de latijnsche. Welk een verrassing voor mij, hier mijn eigen latijnschen leermeester, den onvergetelijken Piet Epkema, onder de leermeesters van Beets te mogen ontmoeten. Of hij toen reeds, als ondergeschikt docent, ten einde kracht en klem aan zijne woorden bij te zetten, die zonderlinge, rhythmische en klemmende handgrepen in zijn linkerarm deed, of hij toen reeds, met de snuifdoos in de hand, die strakke blikken opsloeg, die wij, kinderen van een later geslacht, in al hun kracht hebben doorstaan; of ook Beets, »duizendmaal" heeft moeten »repeteeren" en grammatica's »aan flarden" leeren, en waarschuwingen slikte tegen die »vervloekte bellettrie" — in dit geval, ach, vergeefsche? Of ook Beets, als de Génestet en anderen, bij Piet zijne eerste verzen heeft gemaakt? Immers ieder kan een vers maken; en waarom zou Klaas het niet beproeven? Hoe dit zij, de dichter steelt het hart van allen, die Epkema hebben gekend, en hij spreekt, wat meer zegt, een waar woord, wanneer hij den invloed van dezen gedenkwaaardigen man »opwekkend, ontdekkend, aanvurend" noemt. En o, welk een liefde voor elke mannelijke deugd, welk een afkeer van alles, wat naar knoeien gelijkt, welk een gevoel van verantwoordelijkheid en zelfstandigheid wist hij ons in te boezemen! Welk een degelijke, ernstige geest ging er van hem uit, die zelfs het kaartspel niet als een spel kon beschouwen, die van een ieder vorderde dat hij, wat hij deed, goed zou doen, en 't anders zou nalaten! Wie, beter dan gij, o Epkema! wist

¹ Over *Prinsen*, *Epkema*, *Anslijn* en *Polman* zie Dichtwerken II. Aanteekening blz. 172.

zucht tot onderzoek, soberen kunstsmaak, karakter en eer-gevoel op te wekken in jonge harten? Dat gij ons Latijn en Grieksch hebt geleerd is wel 't minst wat gij gedaan hebt; dat gij in twee of drie geslachten iets van het leven van uw eerlijk hart hebt overgestort, neen, met krampachtige inspanning hebt ingeprent, en dat een man als Beets, bij 't herdenken van zijn jeugd, uw invloed nog gevoelt, dit is uw blijvende roem. — Doch dat wij voortgaan en een ander man noemen, aan wien Beets groote verplichtingen heeft. Het is niemand minder dan Anslijn, de schrijver van den welbekenden *Braven Hendrik*, een Hendrik »zoo braaf, zoo zoet, zoo gehoorzaam, zoo knap en zoo goedleersch, dat gij hem met plezier een paar blauwe oogen zoudt slaan, als gij hem op straat ontmoette”,¹ een Hendrik, wiens ster, door deze ontboezeming van Hildebrand zelve, niet weinig aan het tanen is geraakt. Maar 't was niet om een braven Klaas van onzen Beets te maken, dat Anslijn door den Haarlemmer lector te hulp geroepen werd. De »eenvoudige, waardige man, die onder kinderen oud geworden en gestorven is” — behoef ik u te zeggen dat hier zijn dankbare leerling aan het woord is? — »en voor zijn tijd een groot kenner van natuurlijke historie en botanie was”, mag, als huisonderwijzer, zijn jongen vriend een diep ontzag hebben ingeboezemd voor de braafheid en eerbiedwaardigheid, die zijn doen en zijn houding hebben gekenmerkt, hij heeft meer gedaan. Hij heeft hem vooral geleerd zijn »gapend plantboek” te vullen, soort bij soort, met allerlei kruiden en bloemen, en de liefde, die zijn dichterlijke leerling gevoelde voor de natuur in het groot, heeft hij vermeerderd met die kennis van het bijzondere, zonder welke de liefde niet tevreden pleegt te zijn, en zonder welke Beets in later tijd niet zoo vrij had kunnen medespreken over tijd en wilg en hazelaar. En had hij niet nog een ander

¹ Camera Obscura. *Kinderrampen*.

onderwijzer, die hem op al zijne wandelingen volgde en hem leerde, nimmer zich opdringend, maar altijd ten dienst gereed? Daar stroomde voorzeker goed jongensbloed in de aderen van den aanstaanden lofredenaar van den Hollandschen jongen. Hij moet de duinen ook om hun ruimte en omdat er niet veel te bederven valt hebben liefgehad. En lezen wij niet in zijne gedichten van de bramen, die hij wist te vinden op verborgen plekjes en van de kevers en vlinders en al dat gespuis, dat hij van zijne wandelingen meebracht en waarmede hij zijne moeder een schrik op 't lijf joeg?¹ Maar niet alleen hierom hield hij van de natuur. Hij zocht haar ook

Naardien dit groeien, bloeien,
Wisslen, werken der natuur
In (zijn) binnenst deed ontgloeien
Spranken van geheiligd vuur.

Gij verwondert u daarover niet. Ieder, die weet wat Beets zag als hij uit het raampje of van den bok van den Alkmaarschen bolderwagen rondkeek; ieder, die Haarlems tuinen en bosschen kent en hun geuren, overwaaiende in de straten; ieder, die de plaatsjes wist te ontdekken waar 't verborgen beekje vloeit, of opgeklommen is, door helm en zand, tot de laatste hoogte van het duin, waarachter op éenen slag de immer woelende zee zich in al haar breedte uitbreidt en haar ruischende stem doet hooren, die moet, Beets kenkende, weten en gevoelen wat die alomtegenwoordige onderwijzer, de natuur, met haar goddelijke stem tot hem zal hebben gezegd. Hier ging zijn boezem open, hier rees zijn kinderlofzang:

¹ Dichtwerken III. 159, waar deze en andere bijzonderheden in het dichtstukje *Haarlem* worden opgesomd.

't Grootte lied was aangevangen,
Dat geheel mijn ziel doordrong;
Bron van duizend, duizend zangen,
Die ik zong en niet en zong.

In het eerste begin van zijn negentiende jaar kwam Beets, die predikant zoude worden, naar Leiden, om er zich tot zijn ambt voor te bereiden. Daartoe kon hij in de oude academiestad de beste leermeesters hooren, die het land wist aan te wijzen: Siegenbeek, Peerlkamp, Bake, Clarisse, Van Hengel, Kist, Jacob Geel, Van der Palm. Hij heeft zeker aan allen grootte verplichting gehad; maar voor den glans, waarmede Van der Palm in het hart en leven van Beets heeft nedergeschenen, moet de luister van alle Peerlkampen en Siegenbeken tanen. Professor Van der Palm heeft zijn student Nicolaas Beets niet alleen gastvrij bij zich aan huis ontvangen, maar hem ook als een vaderlijk vriend gesteund. Terwijl het nog in het duister lag, dat de Leidsche professor zijn grootvader zoude worden, mocht Beets in den huiselijken kring en bij vertrouwelijke gesprekken reeds een meer dan voorbijgaanden en oppervlakkigen omgang hebben met den man, die door zijn welsprekendheid en zijn vaderlandsch hart zijn volk aan zich boeide en op elk, die met hem in aanraking kwam, een stillen en zegenenden invloed oefende. Niet juist door diepzinnige geleerdheid of kritische scherpte muntte Van der Palm uit. In zijne bijbelvertaling gleed hij over dogmatische quaesties en over lastige vraagstukken heen. Maar als smaakvol vertaler en populair uitlegger van de Schrift heeft hij zijnen tijdgenooten en velen, die na hem kwamen, een grooten dienst gedaan, even grooten dienst, als menig kundig exegeet met al zijne wijze distincties. Voor een student als Beets was Van der Palm de aangewezen leidsman en vriend. Wat de een in volle mate bezat was bij den ander in aanleg en beginsel aanwezig. Wat in Beets begon te knoppen stond bij Van der Palm in rijpe vrucht. Zij pasten op elkander als

belofte en vervulling en hebben elkander niet losgelaten, het leven lang. Zijne academievrienden waren vooral Hasebroek, B. Gewin, Kneppehout, Bakhuizen van den Brink, Brill; W. Moll, Veth, die met hem bekend en beroemd zijn geworden, degelijke, vroolijke, ernstige vrienden, die het leven rijker en blijder maken. En nevens dezen was vooral die neef en broeder, Abraham Scholl van Egmond, hem lief, dien de lezers van de *Camera Obscura* uit de »*Opdracht aan een vriend*” en uit het aandoenlijk *Laatste Bijvoegsel* der zevende uitgave kennen. Wat hij aan al die professoren en vrienden gehad heeft, valt moeielijk te berekenen. De gangen, waardoor in onze studentejaren de denkbeelden en de oordeelen van den een op den ander overgaan, liggen zoo verborgen, dat wij zelven ze niet altijd nauwkeurig kennen, en wij misschien meer wijsheid hebben geput uit de dwaasheden van eenen zorgeloozen, dan uit de wijsbegeerte van eenen zwaarmoedigen contubernaal. Beets zelf verklaart, dat hij van zijne vrienden veel heeft geleerd. Zelfs kan hij zeggen:

’k Weet niet wie ’t meest mij dienden,
Mijn meesters of mijn vrienden,
Wel, dat mij beider leering
en beider liefde heugt ¹.

Zoo is ’t ons allen gegaan — en zoo is ook Nicolaas Beets in de collegekamer, bij Van der Palm en in de gezellige kringen zijner medestudenten gewassen en gerijpt, — iets vroeger dan anderen, want de theologische student stak het hoofd al op boven de effene oppervlakte van de studentenwereld en gaf gedichten uit.

Aan het vrije studentenleven kwam in 1838 een einde, en de gebeurtenissen, die hierop plegen te volgen, lieten zich niet wachten. In October werd Beets proponent, in Maart van het volgende jaar promoveerde hij in de theologie met

¹ Dichtwerken III 401.

een dissertatie over *Aeneas Silvius*, den van het humanisme bekeerden Paus Pius II, in den zomer van 1840 deed hij zijn intrede als predikant te Heemstede, en in September van hetzelfde jaar trad hij in het huwelijk met Jonkvrouwe Aleide van Foreest, de kleindochter van zijn vaderlijken vriend Van der Palm, de zuster van zijn academievriend Jonkheer Cornelis. Na de trouw volbrachte voorbereiding de trouwe vervulling van wat hij zich van het leven had beloofd. De tijd, in Heemstede doorgebracht, loopt van 1840 tot 1853. Een vriendelijke glans schijnt over dit tijdperk heen. Er is poëzie in de vriendelijke dorpspastorie met haar rustige studeerkamer, haar tuin, hare kleine weelden, waarvan stadsmenschen niet droomen, het heilige plekje, waar de jonggehuwden hun eerste liefde wijden aan elkander en aan hunne gemeenschappelijke roeping. Daar zijn de tuinen en de velden, die aan den werkkring van den jongen leeraar een landelijke bekoorlijkheid geven, daar is de stijgende roem van den prediker, schrijver en dichter, die de eentonigheid van den landelijken eenvoud en van het dagelijksche werk verbreekt en een toekomst opent. Daar zijn de vrienden en ambtgenoten uit stad en land, die dagjes komen doorbrengen en predikbeurten waarnemen en bij wier gezelligen en verheffenden omgang de ziel wordt verfrist, de inwendige mensch vernieuwd, eigen gedachten worden getoetst. Daar staan achter de statige linden de deftige huizen met stallen, waar oude Amsterdamsche familiën den zomer komen doorbrengen, daar liggen, verscholen, de nederige optrekjes, waar minder gezegende, maar niet minder Amsterdamsche gezinnen den eenen zomer voor, den anderen na, elkander komen afwisselen. Het ambt, dat Beets bekleedde; de naam, dien hij zich als schrijver en dichter maakte, verschafte hem toegang tot de deftige huizen; oude of nieuwe vriendschapsbanden verbonden hem aan de minder deftige. Hier vond hij op het Huis bij 't Manpad de Van Lenneppen, hier Bernard ter Haar, Da

Costa, de Clercq, de laatsten vervuld van het in zijn derden hemel opgetrokken »reveil'', vol van het warm geloof en de geestelijke opgewektheid, die zij uit hunne stille en deftige Amsterdamsche zalen en binnenkamers medebrachten, te vuur en te zwaard in krijg met het oppervlakkig liberalisme, dat bij hen »de geest der eeuw'' heette. Welk een leven en welke zachte en krachtige invloeden rondom den Heemsteeschen leeraar! Zijn eigen pen zou voorzeker ons het best weten te zeggen wat er van het piëtisme in zijn ziel is binnengedrongen. Doch, al schijnen de merkteekenen er van zichtbaar te zijn, ons lijkt hij in hoofdzaak de overleveringen van Van der Palm getrouw te zijn gebleven. Lag het niet in den aard zijner studiën, noch in dien zijner godsdienstige behoeften de grenzen te overschrijden zijner kerkelijke orthodoxie, zeer zeker lag het in zijn aard de geloofswaarheden, die hij beleed, van hare zedelijke en toepasselijke zijde aan te vatten. Beets, zoo men hem mag indeelen, behoort tot die zoogenaamd ethisch-irenische richting, die in haar tijdschrift *Ernst en Vrede* »het heil voor kerk en maatschappij zoo min verwachtte van eene nieuwe invoering van formulieren van eenigheid, als van de onbevoegde aanmatigheden eener overigens ook door haar hooggeschatte wetenschap''¹, en wier doel is »om het Christendom uit de louter godsdienstige sfeer in de zedelijke over te brengen, of liever, om van het bovenzinnelijke leerbegrip de zedelijke zijde aan den dag te brengen, en alzoo de leer te doen worden waarheid en leven.''² Aldus (1854) het tijdschrift, waarvan Beets met J. J. Doedes en D. Chantepie de la Saussaye oprichter en steun was. In de oratie, (1875) gehouden bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt, heeft hij de spreuk: *The proper study of mankind is man* een woord genoemd »der pen aller wijzen en der behartiging van alle

¹ Ernst en Vrede 1853. bl. 6.

² Ernst en Vrede 1854. 1. bl. 3.

menschen waard".¹ Getrouw aan zijn voorliefde voor de studie van den mensch, laat hij dan ook door al het dogmatische, dat hem eigen is, het licht schijnen van het zedelijk godsdienstig leven. In oude traditioneele vormen spreekt een hartelijk geloof zich ongedwongen uit en zoekt den mensch.

Met een schat van ervaringen, met een in het ambtelijke leven bevestigde godsdienstige overtuiging kwam Nicolaas Beets in 1854 te Utrecht. Hij was 39 jaren oud, in de kracht des levens. Hij verkeerde met de eerste letterkundigen, met Jacob van Lennep, Potgieter, Heije, Kneppelhout en Hasebroek. Hij had naam en begon gezag te krijgen. Om zijn preekstoel verdrong zich de schare, die zijne werken las. En terwijl hij de plichten waarnam, aan een stadspredikant opgelegd, begon hij zich te doen hooren in de openbare vergaderingen van tal van genootschappen. Spoedig was Beets de geliefde spreker. En wie, die hem heeft gehoord, verwondert er zich over? Rustig en natuurlijk staat hij daar, zeker van zich zelf en van den ingang, dien zijn woord zal vinden. Reeds dat zelfvertrouwen brengt het gehoor in een goede stemming en doet het gevoel van onzekerheid, dat u als toehoorder bevangen kan, voor een gevoel van veiligheid plaats maken. Toch niets zoo verre verwijderd van onverschilligheid of versmadende aanmatiging, dan het optreden van Beets. Er is ernst in zijn toon, gezag in houding en blik, en zoo oud is hij niet geworden, dat hij zijn gehoor niet zou eeren en een hoogen toon aanslaan. Wie kan de teugels houden als hij, waar het geldt een aangenamen rit met u te maken, nu rustig u te doen voortstappen, straks in vroolijken draf uwe opgewektheid levendig te houden, eindelijk u tevreden thuis te brengen? Waar wordt nog altijd met meer vergenoegdheid gelachen, dan waar Nicolaas Beets de

¹ *Karakter, karakterschaarste, karaktervorming.* Redevoering bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Utrechtsche Hoogeschool, blz. 6.

teugels viert van zijn vernuft? De luim vermoeit u niet, het gevoel van welbehagen verlaat u niet. Wie weet, als hij, de juiste maat te houden in leering, vermaak en spot? De letterkundige congressen, die beurtelings in Nederland en België gehouden worden, weten er van te gewagen. Men schikt zich tot luisteren, zooals men dat doet bij een welbekend en geliefd stuk muziek, hetwelk door een meester wordt voorgedragen. Gelaat en oogen, houding en lach, alles werkt mede om u te boeien, en zoo ooit één van onze Nederlandsche »lezers» vorstelijk ontvangen is en waar ook verschijnende een kleine hofhouding van vrienden en ver-eerders gereed zag staan, dan is het Nicolaas Beets.

In Utrecht vond hij dan ook de meest ongeveinsde waar-deering. Zij was het, die hem noopte in 1859 een beroep naar Rotterdam, in 1861 een ander naar den Haag af te wijzen, gelijk hij in 1858 het hem aangeboden directeurschap van het Zendelingshuis had gedaan. Ook van andere zijden kwamen hem de eerbewijzen tegen. Hij werd — van zijne ridderkruisen en eerelidmaatschappen zwijgen wij — in 1869 tot lid van de *Koninklijke Maatschappij van Wetenschappen* en, in 1865, door de Utrechtsche Academie tot *doctor in de Letteren* benoemd. Zoo bereikte hij van schrede tot schrede het toppunt eener hem gaarne gegunde populariteit en den roem van een in hooge wetenschappelijke kringen gevierden naam. Eindelijk, in 1874, volgde zijn benoeming als hoog-leeraar in de godgeleerdheid te Utrecht. Vraagden sommigen zich af, of de geliefde letterkundige en dichter op eens een professorale geleerdheid en Aeneas Silvius opvolgers gekregen had, — noch het een, noch het ander was het geval. Maar daardoor juist mocht zijn benoeming te meer vereerend heeten. Men gaf elkander in overweging hoeveel goeds een man als Beets zou kunnen tot stand brengen met zijn smaak, zijn redenaarstalent, zijn ruimen blik, zijn menschenkennis, zijn vroolijken, opgewekten godsdienstzin. Welk een gelegen-

heid voor de regeering, de erkenning van ware verdiensten te verbinden aan de behartiging van onmiskenbare belangen. Hier zou het niet gelden, gelijk hij zelf gezongen had:

Professor is geleerd, maar droog;
 Hij heeft geen gaaf om meê te deelen.
 Zeer goede pijlen heeft hij velen;
 Een vollen koker; maar geen boog¹.

Hij had den boog, een ouden, welbeproefden, buigzamen boog, en de pijlen, die hij, in de eenvoudigheid van zijn niet schoolsche of diepe maar degelijke kennis, op de veerkrachtige koorde zou zetten, hadden alle kans door te dringen tusschen de gespen en het pantsier. Bovendien, eene streng wetenschappelijke behandeling van de hem toevertrouwde vakken werd niet zoozeer geëischt aan eene academie, die ze meer in een opleidenden en behoudenden dan tot onderzoek dringenden en kritischen geest onderwezen wenschte te zien. Eindelijk, de vakken, waarin hij de studenten zoude inwijden: de kerkgeschiedenis en de moraal, lagen op den weg, door Beets tot dusver gevolgd, en zelf mocht hij in zijne professorale inwijdingsrede over *Karakter, Karakterschaarschte en Karaktervorming*, op den 16den Maart 1875, de verklaring afleggen: dat het hem »niet onwelkom was op rijpen leeftijd tot een der leerstoelen in de faculteit der godgeleerdheid geroepen, zich bepaaldelijk in die vakken zijn taak aangewezen te vinden, waarin de mensch of de menschheid de voorwerpen der beschouwing zijn.”² Zoo beklom de dichter Beets den stoel van zijn vriend ter Haar en bekleedde hem met eere gedurende negen jaren.

Al dit geluk, deze eer en voorspoed heeft Beets niet ge-

¹ Dichtwerken, deel III. 262.

² *Karakter* enz. blz. 6.

noten zonder dat hij werd beproefd in dat liefste en innigste, dat geen roem vergoeden en waarover geen publiek troosten kan. Meer dan eens moest hij een kind, in Mei 1856 zijn gade ten grave brengen. Hij heeft ze allen in de afzondering van het huiselijk leven liefgehad, en waar hij ons in zijne gedichten een blik doet slaan in zijn familieleven, daar treft ons de gevoelvolle en hartelijke toon van den echtgenoot en vader, jubelend onder de vreugd, geduldig onder de verdrukking, vatbaar voor vertroosting, anderen stemmend tot dankbaarheid. Hoe ernstig vroolijk klinkt het, wanneer de ledige plaats, die Aleide's dood in zijn huis en leven heeft achtergelaten, door haar zuster Jacoba Eliza wordt ingenomen:

Op een Driekoningen-morgen,
 In eene stad van 't Sticht,
 Daar zat een aardig moedertje,
 Omringd van zoo menig wicht.

Geen kind was haar geboren,
 Toch had zij er één meer dan vijf;
 Die noemden haar »lieve moeder»,
 En hingen haar aan het lijf.

Die zeiden met lachjes en traantjes,
 En stemmetjes teeder en fijn:
 »Ons moedertje heeft ons verlaten,
 Maar gij zult ons moedertje zijn!"¹

Van vrouw en kinderen omringd viert Nicolaas Beets thans zijn feest — een feest, dat hem tevens ter plaatse brengt, waar de wet den Nederlandschen professor gebieden komt afstand te doen van zijn ambt. Al heeft hij ook lust en ijver tot voortgaan, al is Beets nog kort geleden naar Schotland gereisd om de Utrechtsche universiteit te vertegenwoordigen

¹ Dichtwerken III. 200.

bij gelegenheid van het derde eeuwfeest van Edinburg's hoogeschool, de fatale leeftijd is bereikt. Gij wordt tot oud zijn veroordeeld, professor! En »weinig lieden» zegt gij met Larochefoucauld »verstaan de kunst van oud te zijn.» — »Het optreden» voegt gij er bij »was verleidelijk, het aftreden kost.»¹ Hoe zult gij er u in voegen, oud te zijn? Doch wat spreken wij van oud zijn, wat van aftreden? Jong en oud wordt men niet bij de wet. Zoo al de professor aftreedt, de schrijver en dichter niet, en deze zal, hopen we, nog wel eenig protest uitbrengen tegen het over den professor gevelde vonnis.

Het leven van Beets is, van zijn dageraad tot zijn laten avondstond, vervuld geweest en is nog vervuld van poëzie en gezang, als een bosch waar het vogelenlied niet ophoudt. Vroolijk en vriendelijk klinkt het u tegen, geweld uit een vroolijken of droeven zin; weldadig doet het u aan en tot ernst stemt het u met zijn reine tonen. De zon mag dalen, het lied duurt voort, en de ziel, die er behoefte aan heeft zich te uiten, spreekt zich in allerlei vormen uit.

Soms waren 't bijzondere omstandigheden of gelegenheden, soms meer algemeene, die den dichter en schrijver zijn stof boden; maar steeds greep hij die aan en bewerkte haar met een zachte dichterlijke hand; en welk een meesterhand dat was mag wel hieruit blijken, dat zij reeds in 1831 regels kneden kon als deze, aan *Het Maartsch Viooltje* gewijd:

Wie zou u niet minnen
 Om uw gullen spoed?
 Bloemenkoninginnen
 Missen uwen moed,

¹ *Doen door Laten. Verscheidenheden I, 105.*

Blijven diep gedoken
 In haar wintergraf:
 Gij, vóór haar ontloken,
 Wacht ze, bloeiende, af.

Om met glans te pralen
 Boven al wat bloeit,
 Hoeft men zonnestrallen,
 Waar de Kreeft van gloeit.
 Dit is 't lot der Grooten.
 In een minder rang,
 Heeft men zooveel noten
 Niet op zijnen zang¹.

Straks laat een klein leerdicht zich hooren of een godsdienstig lied of meet de dichter zijn kunst aan die van Catullus of Ossian, of bezingt een huiselijk feest, totdat twee groote Engelsche meesters, Walter Scott en Byron zijn hart veroveren. Wat kon tusschen de jaren 1834 en 1839 voor een edelaardig gemoed of eene levendige verbeelding, die boven de platte werkelijkheden, genoegens en gewoonten naar een dichterlijke wereld zocht, verleidelijker wezen dan die tooverwereld, waarin bergen, meren en wildernissen vaarten en polders komen vervangen, waarin schuiten en diligences plaats maken voor ruiters en gondels, en waarin allerlei helden en heldinnen, van gansch ongewone gevoelens bezielde, avonturen beleven, door den Overveenschen weg met zijne bleekerijen en bloembollen nimmer gedroomd? In zijne latijnsche jaren werd Beets door Walter Scott zoo zeer bekoord dat hij, nog slechts achttien jaren oud, voor het *Letterlievend Maandschrift* in proza een *Proeve van Hulde aan Sir Walter Scott* schreef. Twee jaren later verschenen in Westerman's *Verzameling van Voortbrengselen van uitheemsche Vernuftten* eenige vertalingen van zijne hand, ontleend aan *The lay of the last Minstrel*, *Rokeby* en Byron's gedichten. Toen Beets de Latijnsche school voor de Leidsche academie verlaten had, nam Byron

¹ Dichtwerken, I. 3.

hem geheel gevangen. 't Was Walter Scott, maar grootscher, breeder; Walter Scott weggedreven uit de Schotsche mist naar de Grieksche zeeën, en van een deftig edelman een geniaal fortuinzoeker geworden; Walter Scott met tranen en grijnslach, met uitdagende noodkreten en bittere smaaderedenen tegen de wereld en het lot; Walter Scott met hooger vlucht en prikkelbaarder gevoel, mede lijdend en zich kwelende met al zijn arme helden en heldinnen, zelf op het paard gebonden van zijn lust, versmading en luim, als een andere Mazeppa. Mannen als Van Lennep, Hasebroek, ten Kate, S. J. van den Berg ontgingen niet aan den greep van dezen weeken en stouten dichter, en toen diens wonderlijke, hemelgergende wildzang met zijn hartstochtelijk en weemoedig geklag en grootsche wetteloosheid doordrong tot Nicolaas Beets, was diens gemoed tegen den aanval van het genie niet bestand en gaf zich over. Men kon den leerling van de Latijnsche school, later den student, met zijn Byron in de hand, al lezende, zien dwalen onder de linden van Haarlem's Hout en zoo al soms anders gestemde makers meesmuilden bij de »belangwekkende verschijning'', de Byroniaansche poëzie was toch de beker, die hem ondertusschen laafde met kunst van de edelste soort. De voorliefde voor Byron openbaarde zich niet alleen in vertaling, maar ook in vrije navolging. Geheel in Byron's trant schreef hij als student het oorsponkelijk dichterlijk verhaal *Jose*, waarop in 1835 *Kuser*, in 1836 *Guy de Vlaming* volgden. Deze tragische helden met hunne holle wangen zijn thans vergeten.

»O!'' sprak hij, »Graaf, beween haar als uw kind!
 Maar zeg mij niet, dat gij haar hebt bemind!
Bemind? Ach, weet gij wat beminnen heet?
 Aanschouw dit lijf, vermagerd door het leed;
 Dit droef gelaat, niet door de pijn verdord!
 't Is tot dien prijs dat min gekoesterd wordt!
 Men zegt, dat liefde iets streelends is, iets zoets:

¹ Dichtwerken, I 261.

maar wie dat meent heeft; volgens den in levenservaring gerijpten dichter, zich vergist. Zij is een monster, dat ons de besten dienst bewijst

Indien zijn macht ons uitstrekt op de baar;
Goddank! die tijd — de tijd der rust is daar!

Aldus Kuser — en romantischer kan geen ruiter het ach, zoo bleek gezicht naar de vergeefs beminde en van vijanden belaagde jonkvrouw wenden, romantischer en hopeloozer niet voor haar strijden en vallen, dan dezelfde Kuser voor Aleide van Poelgeest. *Jose* bevat een Spaansch tafereel van niet minder romantische en sombere kleuren.

Gij, al te zaalgen! oordeelt niet,
Wier leven kalm daarhenen vliet,
Wier pad zich langs de rozen wendt,¹

zoo roept de dichter. Optimistische gelukskinderen toch moeten in hun ijdel en oordeelvaardig gemoed niet vergeten dat er in deze wereld ja, veel plezier is; maar dat er ook eenmaal, in Spanje, voor mannen als Jose zeer droevige levenskeuzen en akelige ontkenningen konden voorkomen, bijvoorbeeld, wanneer er niets anders overbleef dan in een grot te gaan sterven, terwijl hunne beminden, schoone Florinde's, als lentesnieuw wegstierven. Ook Machteld in *Guy de Vlaming* is bleek en lijdend. Eerst op raadselachtige wijze door haren echtgenoot vermeden, straks ingelicht omtrent het geheim harer geboorte, hetwelk aan haar huwelijk de smet der bloedschande en het oordeel des hemels hecht, wordt zij ten laatste door haren echtgenoot, in een aanval van waanzin en dweepzieke razernij, met een naar haar toe geworpen dolk geveld.

¹ Dichtwerken, I 209.

Sterf, heks met uw rozen! Gij duivlengebroed!¹

zoo roept hij daarbij uit; en 't galmt akelig door de gewelven voort.

Geweldige scènes maken de menschen elkander in deze zangen, en zij toonen u, niet zonder misbaar, al hunne zielewonden. Toch, hoe schoon vonden wij het en hoe leefden wij er nog in, toen Beets zelf er al overheen was en den staf brak over zijn eigen werk. Hij deed dit na het eindigen van zijn studiën, toen hij op het punt stond in zijn eigen tijd een eervolle en rustige betrekking te gaan bekleeden, met Hollandsche boeren rondom en een lieve echtvriendin nevens zich, die door geen medeminnaars met dolk of vergif belaagd, door geen wreeden vader verborgen gehouden, door geen eedgenooten in donkeren nacht geschaakt, maar door de wederzijdsche partijen hem van harte gegund werd; geen Aleide van Poelgeest, maar eene Aleide van Foreest. De dichter kon zijne dolken en maskers nu aan den wand hangen. Toen hij in 1840 zijn *Proza en Poëzy* uitgaf, leidde hij dan ook dit bundeltje in met een opstel, getiteld *De Zwarte Tijd*, waarin hij met zijne vertalingen en navolgingen van Byron, met zijn eigen Kuser en Jose, en met de geheele Byroniaansche poëzie afrekent. Het was zijn overtuiging — op ervaring gegrond — dat men 't bij Byron » op den duur niet kon uithouden.» » Jonge menschen, die zich niet tot het groote kunnen verheffen, stellen zich tevreden met het aandoenlijke.» De kracht missende, die de held noodig heeft, spelen zij de rol van martelaars. Men verbeeldt zich veel van het leven te weten, kwelt zich met ingebeelde rampen, dicht zijn eigen kwijnzieke stemming toe aan de bleeke ridders van de wanhoop; en de goede of groote daden blijven achter. Neen, niet zoo moet het! Het gezond gevoelen heeft vleugels.

¹ Dichtwerken, I 315.

² Dichtwerken, II 120—135.

Vliegen we uit naar de Hoop, die de toekomst omkleedt.¹

Dat woord van Da Costa, meer in overeenstemming met een kloeke jeugd, een degelijk karakter en een Christelijk geloof, werd nu het wachtwoord van Beets en verving het Byroniaansche »Vaarwel!» Geen afscheid, maar een vroolijken groet had de geëngageerde proponent voor de wereld, waarin hij leefde en zong.

De genoemde romantische verhalen intusschen zijn mede de luide getuigen van het groot talent des dichters. Zoo zij ons hebben geboeid, 't was niet alleen omdat ook wij wel wilden drijven, maar ook omdat de stroom zulke vriendelijke boorden had. Al deze offers door Beets aan een voorbijgeganen smaak gebracht, bevatten schoonheden van blijvende waarde.² »Ach!» kon Beets, in de opdracht van zijn *Jose*; zijn zuster Theodora (Serena) toezingen:

Ach, wat heeft de dichter dan zijn zangen?³

Bescheiden of verdrietige dichterklacht, al naar gij 't neemt. De zangen van den dichter Beets echter vormden een niet onaardig erfdeel, gelijk hij waarschijnlijk vrij goed wist. Men dicht niet in den blinde zulke schoone najaarszangen als er een in *Kuser* voorkomt. En zoo de origineelen, die voor zijn Aleida en zijn Bertha gezeten hebben, trotsch mogen wezen op de portretten, die de dichter van haar teekende, de kunstenaar en dichter, die dit paar schetste, heeft in de eerste plaats recht op onzen lof. In *Jose* schildert de jonge Beets de tering. Zij hoort bij het genre. Doch kan zij beter geschilderd worden?

¹ Dichtwerken, (*Zwarte Tijd*) II 133.

² Men wil zijn zwarten tijd, in spijt van alle waarschuwingen, maar niet vergeten, klaagt de dichter nog in 1878. Najaarsbladen, 100.

³ Dichtwerken, I 190.

Zij nadert niet met felle pijn,
 Maar foltert langzaam slechts; zij tergt
 De leefkracht met geen schokken; maar
 Vermoeit haar, mat haar af; zij vergt
 Haar offers traag, maar weerloos; zij
 Betoont geduld en medelij'
 En huichelt met den slag te dralen;
 Maar ze eischt haar buit geheel; eerst dan
 Als 't offer niets meer lijden kan,
 De laatste vezel van 't bestaan
 Haar laatste kracht ten prooi geeft aan
 Haar beul, is 't monster wel voldaan
 En mag zijn buit ter aarde dalen.¹

De *Vaderlandsche Letteroefeningen* wierpen *Jose* uit, de *Letterbode* achtte het dichtstuk alle medelijden waard; doch teekening en uitdrukking waren zoo schoon, dat Van der Palm het de moeite waard achtte den dichter te leeren kennen en den eersten stap deed tot de later zoo innige vriendschap. Ook was niet de tijd zoo zwart, als Beets hem geschilderd had. Zijn verbeelding mocht gewonnen geworden zijn, het hart was vrij gebleven. En daaruit welden allerlei frissche sprengen en vroolijke beekjes op, die zich kronkelden door zijn dichtergaarde met helderen, doorzichtigen waterspiegel. Tegelijk met de naargeestigste verhalen en ontboezemingen, heeft hij de eenvoudigste en aardigste tafilverzen gemaakt en tal van andere vriendelijke zangen, die hij in 1838 onder den eenvoudigen titel van *Gedichten*² uitgaf. Onder deze waren er, die den algemeenen naam van *Oosterlingen*² droegen en een gansche reeks van bijbelsche personen bezongen, van Ismaël tot Esther. Tot dezen bundel behoorde verder het welbekende: *Wat slaapt gij zacht op 't blauw satijnen kussen* en het diep gevoelde *Moeders Troost*. Het leerdicht *Ver-*

¹ Dichtwerken I 210.

² Dichtwerken II 74—93.

leiding stond er nevens het natuurdicht *Najaarsmijmering*, de vertaling (uit Thomas More) in alle bescheidenheid tusschen den overvloed van het oorspronkelijke, en een gedicht als *De Wandeling* toonde welk een eenvoudigen en zangerigen toon de dichter van Kuser wist aan te slaan.

Zonnestralen, morgendroppen,
 Wufte windjes, teere blaân,
 Open kelken, dichte knoppen,
 Overal kleeft leering aan.
 Maar, op uwe en mijne jaren,
 Ziet men bloemen, dauw en blâren
 Altijd niet, om school te gaan;
 Laat ons vroolijk ommedwalen,
 Vrij en luchtig ademhalen,
 En aan God den dank betalen,
 En ons harte zij voldaan.¹

In 1839, op de grenzen van den studentetijd en het leeraarsambt, verscheen de *Rijmbijbel*.² Onder dezen »alles behalve gepasten» naam, — het vonnis is door den veroordeelde zelven gestreken — werden ruim vijftig gedichten samengebracht over even zoovele bijbelsche stoffen. De dichtkunst neemt hier geen hooge vlucht of bij uitstek sierlijken zwaai, maar geeft in alle gemoedelijkheid een uitbreiding en verklaring van teksten en bijbelsche verhalen.

Nevens enkele verzen, waaronder de dichterlijke causerie *De Maskerade*,³ heeft Beets in den Almanak van het Leidsche studentencorps ook een paar prozastukken geplaatst, in dien van 1838 *Het Beestenspel*, in dien van 1839 *Varen en Rijden*. In de *Gids* verschenen: *Het water*, *Begraven*, *De Wind* en dat geestige *Vooruitgang*, waarin de vrije wind van den levens-

¹ Dichtwerken, II 71.

² Dichtwerken, II 173—255.

³ Dichtwerken, I 214.

lust zoo dartel speelt met de deffige vlag, uitgestoken door de meesters en wijsgeeren eener saaie nuttigheidsleer. Daar deze stukjes later in de *Camera Obscura* zijn opgenomen en in den geest van dezen beroemden bundel zijn geschreven, zien wij hier in onze gedachten Hildebrand en zijn meesterstuk, door den tijd met lauweren gekroond, in aantocht.

Doch laat ons niet nalaten op te merken welk een andere geest in de laatstgenoemde opstellen en gedichten optreedt. In het *Beestenspel* treedt de werkelijkheid op met kleuren en geuren, in *Vooruitgang* de hartelijke liefde voor de poëzie in het leven. Was het somber belangwekkende vaak iets geheel denkbeeldigs, hier bleek de werkelijkheid der eenvoudige zedeschets belangwekkend te zijn. Dit begreep Beets ook, en terwijl de Kusers zwegen en de Jose's stil bleven zuchten in hunne hollen, kwam een gansch ander geslacht van personen en zaken, kwamen voerlieden, visschers, studenten, theetuinen, roeitochtjes en allerlei tafereelen uit de bonte werkelijkheid van ons maatschappelijk bestaan de verbeelding van Beets bevolken en bezetten. Heeft tot de zedeschets, gelijk tot de romantiek, een Engelschman het hek voor Beets ontsloten? In 1827 was Dickens' onsterfelijke *Pickwick* verschenen, in 1828 kwam *Oliver Twist*, in 1829 *Nickleby*. Deze werken zijn niet wat wij thans realistische kunst noemen. Doch zoo er strekking in lag, zij was praktisch en menschlievend. Daarenboven werden zij gekenmerkt door die eigenaardige mengeling van gemoedelijkheid en geestigheid, die snelle overgangen van weemoed tot luim, die aan den weemoed het zwak der sentimentaliteit en der bitterheid, aan den luim het harde en grievende ontnaemt, en ze beide verzoent in den zoogenaamden humor. Het is mij onbekend welken invloed de lezing van Dickens op Beets mag hebben gehad. Maar al is, na Byron, Dickens zijn voorganger geweest, dan is toch de profetenmantel van den Engelschen Elia op eenen Eliza gevallen met zooveel aanleg en zooveel oorspronkelijkheid, zoo-

veel zelfstandig gemoedsleven, zooveel eigen nadenken en zooveel blik op zijne eigene wereld, dat er alleen van geestverwantschap, niet van navolging sprake kan zijn. Beets koos zich gansch andere onderwerpen dan Dickens, en is soberder dan de onmatige schrijver van *Nelly*, minder grotesk, minder aangrijpend; maar waar het geldt zijne helden, op een gegeven oogenblik, met de juiste lijnen en kleuren te schilderen, daar zien wij hen voor oogen of ze leefden.

Ziehier dan de Camera Obscura aangekomen, die wij van verre zagen naderen, ziehier de oude heer Kegge, de jonge Witse en moeder Witse en de oude heer; ziehier Stastok en het Diakenhuismannetje en de charmante heer Van der Hoogen en bakker de Groot en heel de beeldengalerij van de Camera. Wat zeg ik? Neen, geen wassenbeeldenspel, geen rij stijve en roerlooze poppen bevat dit boek. Worden niet de namen der personen, die hier optreden, bij onze gesprekken genoemd als die van familiare kennissen en wederzijdsche vrienden; worden niet hunne woorden door ons aangehaald als welbekende gemeenplaatsen en zijn wij niet met hunne manieren zoo vertrouwd, dat hunne namen en bijnamen ons terstond hunne zwakken en hebbelijkheden met alle levendigheid voor den geest brengen, als van menschen, die wij honderdmaal hebben ontmoet? Wie in onze letterkunde is zoo populair als de spreekwoordelijk geworden Nurks, en heeft inderdaad het gezin van Dr. Daniel Deluw nooit bestaan en het bezoek van den heer Mr. Hendrik Johannes Bruis in den koepel nimmer plaats gehad? Wie vergeet den *Veerschipper*, wie den *Noordhollandschen boer*, wie de *Baker*? Wie, die vóór jaren met hen kennis maakte, ontmoet hen niet gaarne weder en krijgt niet den indruk, alsof ze telkens nieuwe aardigheden zeiden en nieuwe eigenaardigheden vertoonden? Is immer een schrijver, na Cats, zoo gelezen als Hildebrand? Is er een huis, waar welopgevoede lieden wonen en waar de Camera niet

te vinden is? Wij vragen bijna, is er een school, waar de jeugd niet bij Hildebrand les neemt? Verouderd zijn de toestanden, de voerlieden, de diligences; een nieuwe wereld van ijzer, vuur en stoom is uit Hildebrand's Holland opgezeten; doch wie de oude dagen van vóór den stoom gekend heeft vindt zijne herinneringen, wie ze niet gekend heeft, zijne verbeelding op de aangenaamste wijze opgewekt en gestreeld. Aantrekkelijker beeld van echt Hollandsche burgerzeden zal wel nimmer geschreven worden. En waar treft u zuiverder opvatting van het leven, hartelijker liefde en deelneming, dan in die welbekende tafereelen, diè Hildebrand u voor de oogen toovert?

Zoo was het schrijven van de Camera de krachtige en volkomene uiting van zijn bekeering tot de werkelijkheid en sluit deze merkwaardige bundel, met een korten, afdoenden slag, den tijd der oude liefde af. Het doet dit zonder een nieuwe baan te openen. De Camera toch is door geen soortgelijke voortbrengselen gevolgd. Alleen de *Liedekens* in de jaargangen 1840, 1841 en 1842 van den Almanak der Maatschappij tot Nut van het Algemeen, toen nog »*d'Erve C. Stichters Enkhuizer*»,¹ doen aan de Camera denken en lijken haar dichtelijke zuster te zijn. De *Aalsmeerder Boer* zingt er van het Haarlemmermeer

Groote Plas, Groote Plas,
'k Wou je leeg gemalen was!

De Overgrootvader, in zijn stoel gezeten, wordt er begroet met een

»Zit wat in je leuningstoel!
't Is hier koel.
's Avonds hou je wel van praten.

¹ Dichtwerken, II 95—119.

De Conducteur van de Diligence vrijt er van den bok een meisje, dat uit het raam ligt, en *Maartje van Schalkwijk* gaat er met Kees uit hooien. Straks schiet de spoortrein voorbij:

Stoomen, stoomen, stoomen!
 Heel de wereld door!
 'k Heb een plaats genomen
 Op het langste spoor.
 'k Wil in zeven dagen
 Even naar Japan,
 Met dien houten wagen —
 Voerman! Kookt je span?

't Zijn aardige, vroolijke, levenslustige liedjes, gezond van zin, volmaakt van vorm en in dien echten toon, waarvan in 1861 *Ons Visschersvolkje*¹ en met name *Het Breistertje*, naar schetsen van Israëls gedicht, nog een nagalm doen hooren. Hoe frisch waait in *Duinzang* — ik ben weer bij de *Liedekens* — u den wind om de ooren, terwijl gij van de kruinen op bosch en hof en klaverweide nederziet.

Doch mocht de Camera in den hof van Beets een eenling blijven, zij heeft zich gewroken door nu al dertien malen, in klein formaat, in groot formaat, met en zonder illustraties, in prachttuitgave en als schoolboek zich gestadig te vermenigvuldigen en, in ijverzucht tegen al de andere kinderen van Beets ontstoken, de bestendige liefde van het Nederlandsche volk voor zich te winnen.

Voor den sombren, den stillen, den mijmrenden Bard
 Heeft de wereld geen troost, hebben menschen geen hart²

zoo zong de sombere, stille, mijmerende bard. Hildebrand, geen bard zijnde, kan den troost der wereld missen en mag

¹ Dichtwerken, III 275—284.

² Dichtwerken, II 133.

over het hart der menschen vrij beschikken, zoolang zijn Camera leeft.

Na het aanvaarden van het leeraarsambt heeft Nicolaas Beets in de oude, gedeeltelijk in nieuwe, letterkundige vormen gesproken en geschreven. De roman had uit, evengoed als de romantiek; maar de dichter leefde voort, de prozaschrijver was gevormd, de christenleeraar ontwikkelde zijn stichtende kracht, en de veertig jaren van letterkundigen arbeid, waarover wij thans te spreken hebben, doen ons hem kennen als den schrijver van een uitgebreide stichtelijke lectuur, als den opsteller van verscheidene voorgelezene, later verzamelde en gedrukte verhandelingen, en als den immer zangerigen dichter.

bij mij Beets' stichtelijke lectuur is zeker van alles, wat hij schreef, het minst bekend. Een groot gedeelte er van heeft dienst gedaan voor bijzondere gelegenheden! Zoo bijvoorbeeld de redevoeringen gehouden op een bededag, of bij de opening van een academiejaar, of ter inwijding van een orgel, of ter gedachtenis van een verdienstelijk man, ter viering van een godsdienstig feest, ter aanbeveling van de christelijke zending, en wat er meer van dien aard gesproken en op verzoek of ten genoegen van belangstellende vrienden en hoorders gedrukt pleegt te worden. Van het overige, in dezen geest door Beets geleverd, noemen wij zijne preekbundels, zijn geschrift: *Paulus in de gewichtigste oogenblikken van zijn leven en werken voorgesteld*, hetwelk »in een tiental op zich zelven staande opstellen een zooveel mogelijk aanschouwelijke voorstelling" bedoelt te geven »van den man en van zijn tijd" ¹ en, om met het belangrijkste te eindigen, zijne *Stichtelijke Uren*, die, in vier jaargangen (1848—1851) uitgekomen en tot in 1861 herdrukt, de keur bevatten van des schrijvers

¹ Paulus: »Aan den Lezer."

godsdienstige en zedelijke gedachten. Zijne straks beschrevene godsdienstige gevoelens staan hier niet ontwikkeld en uitgelegd, maar leven er en arbeiden er, onder hun bijbelsch kleed, aan den mensch en zijn bekeering. Waar zulk een fijne blik op den mensch zich paart aan zoo echt godsdienstigen zin en zoo ernstigen wil; waar deze wijsheid en vroomheid den rijkdom, de rust en de schoonheid van den stijl van Beets tot haar dienst komen pressen, daar mag een geschrift, bestemd om godsdienstig leven op te bouwen, het oordeel van den Leekedichter tarten en zonder schade zich als stichtelijk aanmelden. Daar, waar de godsdienstleeraar en bijbelverklaarder den dichter ter zijde zet, hebben de *Stichtelijke Uren* het minst tot de menigte te zeggen, doch nu en dan schiet de dichter, denker en menschenkenner uit zijn hoek te voorschijn, en menige bladzijde schrijft hij, waar uwe gangen bespied, uwe gedachten geraden, uwe overleggingen beschaamd, uwe betere gevoelens opgewekt worden en Gods wil, zijn liefde en zijn vrede troostend en heiligend op u nederschijnen.

Meer bekend dan de stichtelijke lectuur van Beets zijn die opstellen en redevoeringen, die onder de titels *Letterkundige Verpoozingen*, *Verscheidenheden*, meest op letterkundig gebied en *Sparsa* bijeengebracht zijn. De laatstgenoemde bundel, in 1882 uitgekomen, behelst onder andere zeer oude prozastukken, die eigenlijk niet voor den herdruk gereed lagen; maar wie wederstaat een vleierend uitgever, als hij het op het verborgen schoon heeft gemunt, dat gij bedekken wilt, maar niet bedekken kunt? Dan klagen zelfs gevierde vernuften als Beets over verleiding en komt de uitgever, met de veroverde opstellen van 40 jaren her, in triumf te voorschijn. De *Sparsa* worden geopend door *Spreken*, dat reeds in 1838, ten behoeve van het Groningsch Instituut voor Doofstommen in druk verschenen was, en besloten door een levensbericht van *Bernard ter Haar*, in 1881, vervaardigd ten behoeve van de Maat-

schappij van Letterkunde. Daartusschen liggen eenige opstellen van 1852, 1853 en 1865, die van stichtelijken aard zijn, eenige van 1858, 1876 en 1877 die levens- en persoonsbeschrijvingen bevatten, en een paar, die aan taal- en letterkundige onderwerpen zijn gewijd. De twee andere bundels, de *Verpoozingen* en de *Verscheidenheden* hebben een meer geregeld bestek en bevatten wat tusschen 1855, of daaromtrent, en 1870 werd opgesteld.

In deze bundels doet zich een nieuwe liefde gelden. Die namelijk voor de vaderlandsche taal en voor de vaderlandsche letterkunde. Beets is een streng en wakker verdediger geworden van het ware, echte Nederlandsch. Onder de *Sparsa* vinden wij een opstel uit het jaar 1840, handelend over *Taalvervalsching en Spelling*. Het is, volgens eene aantekening van het jaar 1881, meer een curiositeit, dan een wetenschappelijk geschrift, maar kan in ieder geval gelden als een blijk hoe »diep het taalbelang hem toen reeds ter hart ging." En dat is zoo gebleven. Bij het minste vergrijp tegen zijn immer wakend purisme, vat hij u bij den kraag, maakt proces verbaal tegen u op, voert u mee, klaagt u aan, stelt u aan de kaak. Wee u, zoo gij een open brief verzendt, in plaats van een openlijk schrijven of een openbaren brief; de oude leerling van Prinsen en Epkema zal u krijgen! Wee u, zoo gij het waagt te schrijven: de richting van Beets is »een puristische" in plaats van is: »puristisch;" hij zal het niet van u verdragen. Tal van onjuiste, langzamerhand in zwang gekomen zegswijzen en woorden, die niet door de enge poort kunnen van zijn taalgeweten, wijst hij terug. Zoo gij er bij hem mede aankomt, hij lacht u uit of hij neemt u onder handen met zoo listig gekozene en zoo beschamende vragen dat gij verlegen wegsliuip, het schrijven van Nederlandsch voor een soort van eierdans gaat houden en ieder woord achterdochtig aankijkt. Doch niet aan hem de schuld. Aan ons, onbedachtzame polyglotten, die ons nu eehmaal van ver-

raderlijke anglicismen, gallicismen en germanismen hebben omgeven. Leest in *Verscheidenheden* zijn *Neologismen* — gij valt er bij het openen van het tweede deel dadelijk in — en zie of het hart u gerust klopt. Beets is geen eigenge-rechtige taal- en stijlzuiveraar. Hij toetst u gaarne aan dezen of genen, dien hij zich en u ten voorbeeld gekozen heeft. Daarmede echter zijt gij er geenszins beter aan toe. Integendeel. Hij neemt, gelijk ik hem onlangs in eene redevoering heb zien doen, een paar van uwe nieuwerwetsche uitdrukkingen en wendingen en werpt ze tusschen het weidsche proza van Van der Palm, waarna Hildebrand de aldus mishandelde zinsnede voor u opleest en zijn gehoor — immer goedlachs — het hart laat ophalen aan de dwaze vertooning, die uwe neologismen maken, als hadt gij u vermeten den eerwaarden professor een cricketmutsje op te zetten. »Dat zou Van der Palm niet gezegd hebben!» klinkt voor Beets als een der ergste beschuldigingen, en waar Beets aan Van der Palm de hand boven het hoofd houdt, zwijgen wij eerbiedig voor hen beiden. Niet minder eert Beets den grooten Vondel en als toevenaar met de taal en als voorbeeld voor ons allen. Waarlijk, zoo wij het zuivere Nederlandsch nog verder laten verbasteren, Beets zal zijne handen in onschuld kunnen wasschen. Op meer dan één letterkundig congres, op meer dan één vergadering van de Koninklijke Academie heeft hij de bewijzen geleverd van zijn ijver en liefde voor onze schoone moedertaal. En wie niet tot de uitverkorenen geteld mag worden, die hem hoorden spreken, kan, behalve het aangehaalde *Neologismen*, in *Verscheidenheden* zijne opstellen lezen over de *Beteekenis der Ongeletterden*, over *Dichterlijke Vrijheid*, over *Letterdieven*, en in zijne *Verpoozingen* zich te goed doen aan zijn opstel over *het Populaire*. Ziet daar de onderwerpen, waarover hij u gaarne onderhoudt, en dat met een zoo helder, zoo rustig ontledend, zoo zeker verbindend, zoo zacht overredend gezond verstand, dat gij niets liever

verlangt dan door zijne bekoorlijke en bekorende wijsheid verwonnen te worden. Niet minder dan ongeveer een twaalf-tal vaderlandsche en uitheemsche schrijvers en letterkundige werken worden door hem in zijne bundels proza besproken: *Willem van Haren* en zijn *Friso*, *Vondel* en zijne *Reizangen* en *Lucifer*, *Poot*, *Bilderdijsk*, *Tollens*, *Staring*, *Jacob van Lennep*, *ten Kate*, *Bogaers*, *Ossian*, *Walter Scott*. Hij beoordeelt hen niet als de strenge censor. Hij doet het als de meester, min of meer als de leermeester. Hij doet, tot in bizonderheden afdalend, u het verschil gevoelen tusschen het gebruik van een *u* of een *o*, wanneer de dichter in het woord »druppelen» de keus had tusschen beiden. Hij wijst u de schoonheden aan, vergelijkt ze met schoonheden van dezelfde soort bij andere meesters, maakt met u of voor u den geregelden inventaris op van 's schrijvers eigenaardigheden en verdiensten. Hij bespreekt *Staring's* »zelfstandigheid», »degelijkheid» en min of meer »aristocratischen» schrijversaad; *Walter Scott's* »gezonde natuur», »rijpen geest» en »voortreffelijk karakter». Hij wil met u vereeren en bewonderen, u doen deelen in zijn eigen genot en zoo *Tollens* of *Van Lennep* 't al eens ontgelden moeten, wanneer zij, de een door zijn zin voor het kluchtige, de ander door zijn oppervlakkigen godsdienst en moraal, het waarachtig verhevene schenden, dan is zijn toon, hoe vrijmoedig ook, tegenover deze zijne gildebroeders even welwillend als zijne opmerkingen leerzaam zijn voor zijne lezers. Zoo wij eindelijk vragen naar een blijvend gedenkstuk, dat hij voor onze oude letterkunde heeft opgericht, dan wijst de uitgever *Beijers* ons op *Al de Gedichten van Anna Roemers Visscher*, naar tijdsorde en in verband met hare levensbijzonderheden uitgegeven en toegelicht door *Nicolaas Beets*.

Een tiental opstellen over zeer uiteenlopende onderwerpen maken den overigen inhoud uit van wat wij, in zijn taal, zijn ongewijd proza konden noemen. Maar ze zijn niet minder gezoden door christelijken ernst en waarheidszin, dan

besprenkeld met het zout van zijn geest en luim. Wij noemen uit *Sparsa*: *Iona* (Een korte beschrijving van het eiland der Hebriden op de kust van Schotland) uit de *Verscheidenheden Ons Reizen, Emancipatie der Vrouw, De Wartburg, Doen door Laten*. Smaakvol bestraffend zijn de twee eerste stukjes. Ernstiger van toon het schoone derde, waarin een oogenblik door de hand des schrijvers al die personen en groepen naar den Wartburg gedaagd worden, die dit verheven slot zooveel vermaardheid hebben gegeven; Luther, Tannhaiser, de feestgenooten van 1817. *Doen door Laten* mag de leekepreek heeten van een geestelijke, die voor een niet kerkelijk gehoor de toga heeft uitgetrokken en het met tal van voorbeelden onderhoudt over het schadelijke van alles wat naar dringen en dwingen zweemt, en over den zegen van een rustige, natuurlijke ontwikkeling.

Wij kunnen geen afscheid nemen van het proza van Beets, zonder te gewagen van eenige opstellen, die niet alleen, als al het overige, bij uitstek onderhoudend zijn; maar ook den vorm van een onderhoud hebben. In dien vorm was de *Zwarte Tijd* reeds geschreven en werd in 1861 over *Vondel* en zijn standbeeld gehandeld. In de *Verscheidenheden* vinden wij een *Gesprek met Querulus over de behartiging der moedertaal*; een tweede: *Gesprek met Crito*, handelt over *Kinderpoezie*, een derde, eenvoudig *Gesprek* genoemd, over *Navolging en Oorspronkelijkheid*. De onderwerpen zijn aan taal- en letterkunde ontleend. Querulus, de volle neef van den »misschien niet onbekenden Nurks" klaagt, (het is het jaar 1857, het jaar van de Wet op het Lager Onderwijs) over het taalbederf in onze slecht onderwezen natie. In het *Gesprek met Crito* wordt o. a. van Alphen, de miskende Hieronymus, het slachtoffer van de Genestet, in zijne eer hersteld. In het derde wordt met die fijnheid, die aan Beets eigen is, het onderscheid aangewezen tusschen letterkundigen roof en het zelfstandig overnemen en gebruiken van beelden en vormen,

die den schrijver aantrekken en passen bij zijn geest. Ook *Ons Reizen* is in dezen vorm geschreven en een vijfde gesprek, niet het minst geestige, hebben sommigen mijner lezers misschien onlangs in dit of dat Felix of Amicitia mogen bijwonen. Doch niet alleen om den inhoud haal ik deze letterkundige voortbrengselen aan. Ik wilde vragen of ik mij bedrieg, wanneer ik deze gesprekken het geestigste, fijnste en eigenaardigste noem, dat door Beets in proza geschreven is. Het gesprek met Querulus is een dialoog, dat van Crito vormt een letterkundig onderhoud tusschen Crito zelve, zijne echtgenoot, zijne schoonmoeder — deftige en beschaafde matrone — en den schrijver. Het opwerpen van gevoelens en oordeelen, het vragen en antwoorden, het aarzelend afbreken en geestig opnemen en voleindigen der zinsneden, heel het welmeenend wederzijdsch woordenspel, volgehouden als een sierlijk »jeu de grace”, waarbij het gevoelen van den opsteller zich ondertusschen op de gemakkelijkste wijze ontwikkelt, is zulk een toonbeeld van den beschaafden gezelschapsstijl; — de goede smaak, het gezonde oordeel, en de fijne scherts zijn er tot zulk een volmaakt geheel in vereenigd, dat, wanneer ooit onverhoopt de goede toon en de degelijkheid onzer Nederlandsche gezelschappen in verval mochten komen, zij ten allen tijde in het salon van mevrouw van Orlo het middel zouden kunnen vinden, om zich glorieus te herstellen.

Noch de liefde voor ambt, voor taal en letterkunde, noch de eerezucht om in proza uit te munten, hebben den stroom der poëzie bij Beets gestuit. Dichter geboren, is hij na zijn eersten zangtijd gedurende veertig jaren blijven dichten en bundel bij bundel afleveren.

In 1847, zeven jaren nadat hij de pastorie van Heemstede betrokken had, verscheen de tweede, herziene, veel vermeerderde druk van zijne *Gedichten*. Enkele van de nieuw

aangekomenen waren oude bekenden en hadden al eens in tijdschriften gestaan of, vóór zij hier een gemeenschappelijk dak vonden, op hun eigen gelegenheid in de wereld rondgekeken. Sommigen echter kende men nog niet; zij waren, zooals de dichter zelf getuigt »als bij wonder aan de drift der samenlezers van die soort van lectuur ontsnapt.»¹ Een andere verzameling volgde in het jaar 1853, onder den naam van *Korenbloemen*. De naam teekent den inhoud. 't Zijn geene vruchten van lange studie, geen heldendichten of romantische verhalen, maar eenvoudige losse dichterlijke gedachten, die hij op den akker van het werkzame leven, voor zijn en ons genoeg, plukte en tot een tuil samenbond. Hij ziet in 1874, een kloeke zestiger geworden, met welgevallen op deze poëzie van den vijf-en-dertig of veertigjarige neder, en vraagt zich af of die voorkeur misschien hieraan is toe te schrijven, dat hij eerst in de *Korenbloemen*, van het begin tot het einde, zich zelf is en zich zelven ziet.² Het waren in elk geval de frissche bloemen van een mannelijke ziel. Het ziekelijk gevoel, dat de scherpzinnige Braga, de hekelaar van zijn *Jose* en *Kuser*, nog in de *Bruid van den Erfprins* (van 1839) had weten te vinden, had zich tot een gezond gevoel hersteld; de vreemde kluisters waren afgevallen, de dichter stond in zijn eigen kracht, en mocht voortaan aan zijn gelaat en stem herkend worden, als zijnde Nicolaas Beets en geen ander dan Nicolaas Beets. Toen de oogst van een viertal andere jaren in 1857 het licht zag, was er veel gebeurd. Beets had het land voor de stad verlaten, en zware verliezen geleden. Van het een en ander leverden de *Nieuwe Gedichten* de merkteekenen. In 1863 volgden de *Verstrooide Gedichten*, waarin allerlei werd bijeenverzameld, dat van 1831 tot 1861 was gedicht, zonder in een bundel te zijn vereenigd. Er werd

¹ Dichtwerken, II. 256.

² Dichtwerken, III. 2.

»braaf gekapt, geschrapt, geschaafd, geschuurd, geschoren" ¹ en zoo opgeknapt kwamen de verstrooiden fatsoenlijk voor den dag en durfde de Utrechtsche predikant voor het publiek de nauwe betrekking erkennen, die tusschen hem en deze dichterlijke vagebonden bestond. Ze verdienden de opknapping, en hij had zich voor hun innerlijk wezen niet te schamen. Doch met 1869 verschenen er weder versche gaven, een even nederig en vriendelijk veldgewas, als de *Korenbloemen*. 't Waren nu *Madelieven* »met hun hartje van goud, dat hemelschen dauw heeft gedronken." ² Zonder twijfel hebben zij dat, al was het alleen maar voor dat schoone *Tweede Huwelijck* en dat *Driekoningentied*, welke 's dichters juichtoon bevatten over het herstel van zijn echtelijk geluk. En zoo ging het voort. Onder minder bloemigen en meer weidschen naam, traden langzaam en deftig van 1873 tot 1876 de *Dichtwerken* op, een »volledige uitgave van al de gedichten van Beets, naar tijdsorde gerangschikt." Het laatste deel werd verrijkt met wat de jaren 1869 tot 1873 hadden opgeleverd, en geleek de uitgave ook een afgesloten »Opera Omnia" te zullen worden, die bijvoeging deed hopen op meer. En zie, die hoop werd niet beschaamd. Daar kwamen in 1881 de *Najaarsbladen*. Dorre bladeren misschien, die de teleurstelling op de verrassing deden volgen? De dichter zelf begint wel een weinig te klagen, 't is waar, dat de zangdrift gaat »tekort schieten" Wie echter zijn *Onvermogen* ³ zoo weet te bezingen, als Beets het nog in 1879 deed, moge met het oog op de zanggodinnen uitroepen:

De schoonste wenkt mij in 't verschiet,
 Om tot haar door te dringen.
 Ik strek mijn armen uit — zij vliedt
 En al mijn snaren springen!

¹ Dichtwerken, III. 222.

² Dichtwerken, III. 198.

³ Najaarsbladen. I. 135.

hij heeft alle kans dat de plaagzieke schoone zich zal laten vinden en dat zij samen de snaren in orde zullen weten te krijgen. De *Najaarsbladen* blinken niet als meidoorns noch geuren als siringen, maar zij hebben hun eigen diepen gloed en verspreiden de hun eigene versterkende en kruidige herfstgeuren.

Met al de poëzie, die in deze verschillende bundels bijeengebonden, uitgegeven, uitverkocht en herdrukt werd, neemt Beets een eereplaats in, die een ieder hem waardig rekent. Allereerst neemt hij dien in onder zijne verwanten en vrienden, wier bard hij is, bij feest en rouw. Wat in die kringen voorvalt geeft hem tegelijk en stof en bezieling. »Moet er, moet er een liedje zijn?» roept hij, »welaan, zoo klinkt, mijn snaren!» *De Bruidstranen* zijner Aleide, haar *Avondmaalsviering te Heiloo*, de *Thuiskomst van het eenjarig Koosje*, zijn vader en moeder, een koperen bruiloft, dood en rouw, *Wanneer de kinderen groot zijn*, *Tweede Huwelijksdag*, zijn *Viertal Zonen*, zijn *Zuster Serena*, het *Huwelijk van Moeders Troost*, de reis van Olara naar Indië, Hasebroeks echtverbond, Da Costa's zilveren feest, de dood van Heldring, van de zuster van Therèse Schwartz en wat niet al van dezen intiem en aard heeft hij bezongen, bezongen met een hart, dat tot zingen drong. De uitgevers, die zulke gelegenheidspoëzie uit de aarzelende hand des dichters losbreken, vertrouwen wel eens te veel op de belangstelling van het publiek. Toch zal de ongeduldige lezer, wien het noch om 's dichters Clara's, en Keetje's, noch om Arntzenius, noch zelfs om Da Costa's zilveren bruiloft te doen is, in vele van deze huiselijke gedichten het algemeen menschelijke, en daarom immer belangwekkende, zoo rein zich hooren tegenklinken, en het persoonlijke, zoo gij wilt: het subjectieve, komt er zulk een bekoring en aanschouwelijkheid in brengen, dat hij ten slotte dankbaar zal wezen in deze geheimen te zijn ingewijd. Wij herinneren slechts aan dat aandoenlijke *Wanneer de*

kinderen groot zijn met zijn vroolijk begin en zijn verpletterend einde:

Ai mij! daar breekt op eenmaal
 dat dierbaar leven af!
 De kindren *worden* grooter
 maar op hun moeders graf.¹

Doch de kring breidt zich uit, die de dichter rondom zich trekt. Soms werd hij uitgenoodigd zich te doen hooren, en gelijk hij in 1873 als redenaar optrad in het feestvierend Alkmaar en in 1875, bij gelegenheid van de reunie van oud-studenten te Leiden, zoo heeft in 1868 zijn feestzang geklonken op het oude slagveld van Heiligerlee en in 1869 zijn cantate bij het monument van 1813 in den Haag. Voorts deden de droogmaking van het Haarlemmermeer, het graven van het Oranjewater, ten dienste van de waterleiding naar Amsterdam, het Taalcongres in 1873 te Middelburg gehouden, het lief en leed van het Koninklijk Huis, het kerkgebouw op den Vluchtheuvel in de Betuwe gebouwd, de Blinden en Weezen van zijne woonplaats, zijne snaren trillen. Een ander maal wekt de Fransch-Duitsche oorlog zijn verbeelding en zangdrift 'op, of levert het Vaderland hem de stof tot zijn lied, en dan klinkt ons een zelfde liefde tegen, als die hem voor zijn huis en hof en bloed bezielt. Hij is in zijn vaderland thuis — *Oost, West, Thuis Best* blijft de leuze.

Nevens deze liederen voor huis en vaderland vindt gij er een aantal voor het altaar, gewijd aan bijbelsche en verwante onderwerpen, waaronder zijne *Kinderzangen naar Isaak Watts* (1864), of wel een huiselijk lied eindigt op stichtelijken toon, als werd, bij het scheiden, een priesterlijke zegen gesproken. 't Zijn dezelfde godsdienstige gedachten van de *Stichtelijke Uren*. Zij stijgen niet tot de verhevenheid van

¹ Dichtwerken, III 195.

psalmen, grijpen u niet aan met macht, als orgeltonen in een ruime, hooge kathedraal. Zelfs is het of niet alleen de stof, maar ook de uitdrukkingen, van kerkelijke zijde zoo kant en klaar den dichter zijn toegereikt, dat zijn oorspronkelijkheid er onder geleden heeft en hij hier niet zichzelf heeft mogen zijn: Regels als

Hij die met God een blik gewisseld heeft,
Heeft lang genoeg geleefd.¹

ontmoeten te weinig. Ook zoude men er gaarne meer hebben als dat schoone *Sanctum Sanctorum*,² dat zulk een ongezocht antwoord geeft op de diepgevoelde en onopgelost gebleven *Vragen aan den Schepper* en waarin het godsdienstig hart zich zoo rein en stil mocht uitspreken:

Er is een heiligdom van 't hart;
Ontzie het stervelingen.
Daar woont geweten en gevoel,
Bewustheid van een hooger doel
En drang naar beter dingen.

Doch ons lijkt de dichter eerst recht in zijn element te zijn gekomen, waar de fijne opmerker mede aan 't woord komt en een paar puntige tegenstellingen zijn kunstenaars-hart komen stelen.

Dogmatische tranen schrei ik niet;
Maar van smart en berouw kan ik weenen,

Niet omdat ik in Adam verloren ben;
Maar omdat ik mijzelf ging verliezen.

Niet omdat van de pest, die in Kurdistan woedt,
Alle zonde, ook *mijn* zonde de schuld is,
Maar wanneer door mijn toedoen een broederhart bloedt,
Of van angsten en zorgen vervuld is;³

¹ Najaarsbladen, 92.

² Dichtwerken, III 405.

³ Dichtwerken, III, 365.

Hoe meer de poëzie van Beets nederdaalt in de kleine wereld van het aanschouwelijke leven, des te vrijer slaat zij hare vleugelen uit. Ze draagt dan tevens den stempel van dat vertrouwelijke en hartelijke, waaraan men hem zoo spoedig herkent en dat aan zijn vlugge verbeelding zoo veel be-minnelijks geeft. Lees *Zomerregen* en 't is of gij het plassen hoort en het kruid zich ziet opheffen, en frisch en helder staan tevens de beelden vóór u van wat in het mensche-lijke leven het kwijnende en verwaarloosde besproeit en er veerkracht aan hergeeft.

Wanneer ze hebben ingedronken,
 Dien dauw, dien troost, die kracht,
 Uit uwe hemelen geschonken
 Aan alles wat versmacht;
 Verkoelend, lavend en doordringend
 Tot in den diepsten schoot,
 En op zijn nadering ontwingend
 Het leven aan den dood. ¹

Geeft als onderwerp op een *Madeliefje*. Beets zal het bezien en zoo lang bezien, tot het bloempje voor hem een eenvoudig en zonnig gedicht wordt, dat hij u vertolkt. Laat hem in den Bol-derwagen van Alkmaar naar Haarlem rijden, laat hem dwalen :

O laat mij dwalen, laat mij dwalen
 Door akker, veld en dreef;
 Laat me onbekommerd ademhalen
 En voelen dat ik leef! ²

en zie wat hij dicht, en voel mede dat hij leeft. De natuur en het huisgezin, daar moet gij hem hooren en daar wordt gij nimmer moede hem te hooren zingen van wat zijn oog en hart hebben bespied en ervaren. Bij de wieg van een

¹ Dichtwerken, II, 313.

² Dichtwerken, III 359.

kind zal Beets, door Bles beziëld, u een even diep gevoeld als vroolijk gezongen *Vedeldeuntje* aanheffen met het schalksch referein:

Fideldo, Fideldom, wat was 't geval?
De moeder hield van 't knaapje,
De vader? — Niemendal. ¹

Is hij op reis, zijn muze vergezelt hem en zijne *Bloemverkoopster* (te Heidelberg), zijn *Lauterbrunnen*, zijn *Winandermeer* doen u reisindrukken kennen, gedrukt in een rijke dichterziel en geuit in die welluidende woordenkeus en zangerige maat, waarvan zijn kunst het geheim bezit.

Dat met het klimmen der jaren de stof zich wijzigen zou, liet zich verwachten.

Ben lied der min
Is in 't begin,
Maar 't eind ervarings-spreuken ²

Zoo getuigt de dichter in zijne *Najaarsbladen*. Niet geheel waarheid is dit getuigenis, want in deze zelfde *Najaarsbladen* komt hij nog eens tot zijne oude liefde weder, en zingt hij een warm lied van romantischen minnenijd: *De Wraak van Koningin Eleonore*³. Maar waarheid is het, dat het spreuk- en puntdicht, hetwelk in zijne eerste werken niet gemist wordt, en waarvan zijne *Triomfeerende Argumenten*⁴, van 1848, welgeslaagde proeven leveren, langzamerhand in de *Korenbloemen* en *Madelieven* een zeker evenwicht met zijn andere gedichten, en eindelijk in de *Najaarsbladen* een beslist overwicht gekregen heeft. Bij het klimmen der jaren vermenigvuldigen zich de levenservaringen, en deze uiteten zich in korte,

¹ Dichtwerken, III, 117.

² Najaarsbladen, 3.

³ Najaarsbladen, 149.

⁴ Dichtwerken, II, 8.

kernachtige gedichten, die lessen en zedelijke waarheden beschrijven of kleine tuchtigingen uitdeelen. Zoo zaten in Israël de wijzen neder in de poort en hieven hunne spreuken aan. Onder deze gedichten zijn er tegen het ernstigst onderzoek en tegen de gewichtigste studiën van onzen tijd niet weinige gericht, die ons toeschijnen geenszins tot het hart der zaak door te dringen en de bedoelde (doodende) uitwerking geheel te missen; maar er zijn er ook, die door hun treffende juistheid en hun aardige vinding modellen van puntgedichten mogen heeten, en die wij gaarne als zoodanig bewonderen en ter harte nemen, 't zij ze ons wonden of aangenaam prikkelen. Er zijn er van allerhanden inhoud, zedelijke, godsdienstige, kerkelijke, maatschappelijke, taalkundige zelfs, als:

Een *afgeworpen* vrucht deed eertijds zuchten slaken.

Zij kon slechts *noodr'ijp* zijn, doorvreten van een worm,

Of afgesmeten door een storm:

Thans schijnt zij iedereen te smaken ¹.

of land- en volkenkundige, als:

Wie is beleefdst, wie spreekt bescheidenst van de twee?

»*Hoor reis!*» zegt Hollands volk, maar de Engelschman: »*I say*» ²

Hier is een ernstige:

Speel met den hartstocht niet. Een tijd lang ga het goed:

Wat steeds te vreezen was, zal eindelijk toch gebeuren;

Gelijk het wilde dier, dat makke kunsten doet,

Toch altijd eindigt met zijn meester te verscheuren. ³

Hier eindelijk een couplet uit *Mispas* en een les van langer adem

Beschimp hem niet, die (arme ziel!)

Dewijl hij zich aan 't koord niet hiel

Pardoes van al de trappen viel,

En pijnlijk ligt te kreunen;

¹ Najaarsbladen, 72.

² Najaarsbladen, 108.

³ Najaarsbladen, 64.

Houd uw verwijten in den krop,
 Maar pleister zijn behloeden kop
 En geef hem, krabt hij weder op
 Uw arm, om op te leunen.¹

Wel mocht de dichter bij de uitgave van zijne *Verstrooide Gedichten* zeggen dat men bij hem verscheiden tonen hoort, naar zijn verscheiden jaren; en dat hij dikwijls andere snaren had. Ook de zangstof wisselde bij »'s levens wiss'lend woelen." Doch »ik had altoos eenzelfde lier"² zegt Beets, en in deze lier van zijn onveranderde persoon heeft al die verscheidenheid, alles naar zijn aard, een zacht lachenden of biddenden, een stillen of blijd jubelenden weerklank gevonden. Wat was die lier anders dan zijn waarachtig medegevoel, zijn ruim en vriendelijk dichterhart, dat bij de minste aanraking van lief en leed, van 't schoone, goede en heilige, van zelf resoneerde?

Het besprokene overziende vragen wij of ooit iemand zoo-veel roems heeft gekocht voor zoo kleine pasmunt. Geen boek schreef Beets, geen opstel bijna dat de lengte van een preek overtreft, geen *Overwintering op Nova Zembla*, geen *Hollandsche Natie*, geen *Ziekte der Geleerden*. Hij heeft daardoor het voordeel gehad zijn gehoor of zijne lezers nimmer te vermoeien of te vervelen. Kort zijn zijne bezoeken, niet te traag zegt hij wat hij te zeggen heeft, aangenaam is zijn kout en als hij heengaat heeft hij u bekoord, zoodat gij naar zijn terugkomst verlangt. Die bekoring ligt zeker voor een deel in zijn eenvoud en degelijkheid. Hij is zijn onderwerp meester, hij kent het, hij spreekt er over zonder stadhuiswoorden, gansch op zijn gemak, zonder tasten en aarzelen; maar daarbij komt, dat hij de dingen op zijne eigene teekenachtige wijze zegt, dat hij de kleinste bijzonderheden, het eenvoudigste en

¹ Dichtwerken, III, 393.

² Dichtwerken, III, 222.

natuurlijkste, met kunstige hand voor u leven doet, het gewone en alleedaagsche laat tintelen van gevoel, en over zijn gedachten de zon doet schijnen van zijn levenspoëzie.

Beets sticht. »Een kind van zijn tijd» te wezen heeft hij niet gezocht, en een man, die voor al het worstelen en vragen en zoeken van zijn tijd hart heeft, is hij niet. »Grootmoedig in alles te kunnen komen» moge hem lofwaardig schijnen, er zijn dingen, waarin hij niet komen kan, noch wil. Ter afdoening van de loopende zaken des tijds verheft hij zijn stem dan ook niet, noch laat zijn invloed gelden. Elk zijn taak! Terwijl er mannen zijn, die bij de minste aanleiding naar de tribune stormen, zijn er ook, die liever thuis blijven en wars van wat zij wijsneuzigheid en nieuweheidsjacht noemen zich bepalen bij datgene, waartoe zij door hunne talenten, levensrichting en rustigen aard geroepen worden. Doch in alles, wat hij schrijft, is zijdelingsche leering, is iets dat sticht. Onwillekeurig nemen wij allen iets goeds van hem over. Onze gemaaktheid kan zich toetsen aan zijn eenvoud, onze vertoonmakende opschik aan zijn soberheid, onze zelfverheffing aan zijn nederigheid, onze plompheid aan zijn goeden smaak, onze vrijpostigheid aan zijn piëteit, ons locomotieven-wereldburgerschap aan zijn vaderlandsliefde, onze grimmigheid aan zijn luim, onze nuttigheid en praktijk aan zijn poëzie. En waar ooit Bombast verschijne — bezweer hem met Beets, — en hij zal van u wijken!

Zulke mannen behouden wij gaarne. Hun leven is ons lief. De naam, dien zij dragen, vervult niet alleen een eereplaats in de letteren; maar is een opgeheven teeken van vrede en leven in het midden van een strijdend geslacht.

KEIZER WILHELM.

KEIZER WILHELM.

Er is op dit oogenblik waarschijnlijk slechts één man in staat, om een volkomen juist beeld te ontwerpen van den eerbiedwaardigen vorst, die den scepter voert over het machtigste rijk van Europa. Die man is Bismarck.

De staatsrechtelijke fictie in landen met constitutioneelen regeeringsvorm maakt den vorst onschendbaar, en laadt de verantwoordelijkheid uitsluitend op de schouderen van de raadslieden der kroon.

De *vox populi* stelt zich op een gansch ander standpunt en prijst of laakt den monarch voor hetgeen zij uit zijne hand ontvangt, al is het denkbeeld in het brein van anderen ontstaan en gerijpt, en al is de verwezenlijking daarvan slechts in geringe mate aan de persoonlijke bemoeiingen van het hoofd van den staat te danken.

De onpartijdige geschiedschrijver moet aan ieder der figuren, die zich om een regeerend vorst groepeeren, zijn aandeel toewijzen in de voorbereiding en uitvoering der regeeringsdaden. Zal hij daartoe in staat zijn, dan moeten hem bescheiden ten dienste staan, die op de verhouding dezer verschillende personen een helder daglicht doen vallen. In den regel geschiedt dit eerst, wanneer de bedoelde personen

van het tooneel der geschiedenis zijn afgetreden, en wanneer de behoefte aan historische waarheid zich sterker doet gelden dan de bescheidenheid, de voorzichtigheid en de vormelijkheid, die stilzwijgen tot een plicht maken.

Legt men een der talrijke levensbeschrijvingen van keizer Wilhelm naast een der nog veel talrijker geschriften, die aan het leven van den Duitschen rijkskanselier zijn gewijd, dan bespeurt men, dat negen tienden van hetgeen de schrijvers ons mededeelen even goed in het eene als in het andere werk eene plaats zou kunnen vinden. Indien de keizer en Von Bismarck tijd en lust hebben om zich met de lectuur van deze geschriften bezig te houden, kunnen zij elkander toevoegen: *mutato nomine, de te fabula narratur* — de geschiedenis blijft dezelfde, doch nu eens wordt deze, dan de ander als hoofdpersoon naar den voorgrond geschoven.

Vertrouwelijke mededeelingen aan derden, particuliere brieven, persoonlijke herinneringen, voor zoo ver zij aan het papier worden toevertrouwd, staatsstukken, die jaren lang zorgvuldig achter slot en grendel worden bewaard, vormen het materiaal waarover men de beschikking moet hebben om te kunnen beslissen wie, niet volgens de constitutioneele opvatting, maar voor de rechtbank der geschiedenis, de verantwoordelijke persoon is.

»Het is iets geheel anders'' — zoo lezen wij in een geschrift van een warm vereerder van den Duitschen keizer¹ — »de geschiedenis te schrijven van het *tijdperk*, waarin een vorst heeft geleefd en gewerkt, of de geschiedenis van den vorst zelve, die aan dien tijd eene bepaalde richting, een duidelijk karakter gegeven heeft. Ginds wandelen wij door eene rijke beeldengalerij, in welke wij herhaaldelijk het beeld eener uitstekende persoonlijkheid aantreffen; hier staan wij voor het reusachtig beeld van een enkel persoon, en alles

¹ Prof. Wilhelm Müller, »Kaiser Wilhelm 1797—1877.»

wat wij daar omheen zien, is slechts decoratie." » *Nur die Staffage*'' — ziedaar de bescheiden plaats, die aan mannen als Bismarck, Moltke en Roon wordt aangewezen. En in hetzelfde werk lezen wij, dat Bismarck in een particulier schrijven, vóór het uitbreken van den oorlog van 1866 klaagt over de intriges, waardoor de koning omringd is; over familiebetrekkingen, verwantschap, en eene ontelbare menigte vijandelijke invloeden, die hij voortdurend te bestrijden heeft." Wij hooren hem zeggen: »Indien gij wist, welk een ontzettenden strijd het mij gekost heeft, om den koning te overtuigen, dat wij oorlog moeten voeren, zoudt gij ook begrijpen, dat ik aan de ijzeren wet der noodzakelijkheid gehoorzaam." En wij hooren den koning, vóór hij ten strijde trok, tot prins Friedrich Karl zeggen: »Ik ben een oud man en bijna zeventig jaar; moet ik nu nog aan oorlog denken? Ik wil niets meer, dan mijn volk vrede laten, als ik sterf." Men ziet, dat het »reuzenbeeld'' hier bescheiden proportiën aanneemt, en dat de »Staffage'' de hoofdrol speelt.

De vriendelijke lezer zal het ons ten goede houden wanneer wij, met het oog op de hier aangestipte moeielijkheid, twijfelen aan de mogelijkheid om thans reeds, in den bescheiden omvang dezer schets, de juiste beteekenis der belangwekkende figuur van den Duitschen keizer in een volkomen helder licht te stellen, en wanneer wij wellicht in enkele gevallen zijn persoonlijke invloed, in andere die van zijne raadslieden overschatten.

Keizer Wilhelm, die den 22^{en} Maart 1797 geboren werd, was in zijne eerste jeugd getuige van Pruisen's diepste vernedering. De aarzelende en weifelende politiek van zijn vader, Friedrich Wilhelm III, was eene getrouwe afspiegeling van diens gebrek aan zelfvertrouwen en aan vastheid van karakter. Met opoffering van alle beginselen werd de onzijdigheid

tot elken prijs volgehouden. Zonder tegenstand werd de linker-Rijnoever aan Frankrijk afgestaan; zonder besef van eigen vernedering werd eene ruime vergoeding uit de hand van Bonaparte aangenomen, in den vorm van de geseculariseerde bezittingen van een dozijn geestelijke heeren. Zonder protest werd de bezetting van Hannover door de Franschen toegelaten. Geen woord van afkeuring werd gehoord over de vermetele schending van het Duitsche grondgebied bij de gevangenneming van den hertog van Enghien.

In weinige, maar scherpe trekken teekent een vaderlandsch schrijver ¹ het beeld van den ongelukkigen koning, die zijne monarchie en zijn rijk aan den rand des verderfs bracht. »Hij was een dier karakters, die zeer nauwgezet van geweten zijn bij alle handelen, maar verwonderlijk onnadenkend ten aanzien van de gevolgen die zich voor moeten doen, wanneer zij niet handelen. Ook verregaande nalatigheid kwelt hen minder dan het dadelijk plegen van het geringste onrecht, overijld te handelen schrikt hen af, schuldig dralen niet. In de lankmoedigheid gaan zij ver; verder dan een natuurlijk gevoel van eigenwaarde toelaat; verder ook dan met de volkomene rust van hun geweten bestaanbaar is, totdat een al te tergend misbruik, dat anderen van die lankmoedigheid maken, hun plotseling het schaamrood op het voorhoofd jaagt, en zij opvliegen in eene drift, waarin zelfverwijt eene minstens even groote plaats inneemt als het besef van beleedigd te zijn, eene drift, die hen al de vruchten van hun vorig geduld in een oogwenk doet verliezen.»

Toen in 1806 eindelijk de oorlog met Frankrijk uitbrak, moest de koning het ondervinden, dat de onverschilligheid, waarmede hij de rampen zijner natuurlijke bondgenooten had aangezien, hem met gelijke munt betaald werd, en dat hij in den ongelijken strijd geheel alleen bleef staan. De slag bij Jena

¹ Dr. A. Pierson, »Herinneringen uit Pruisen's geschiedenis.»

was voor het lot van Pruisen beslissend en de vrede van Tilsit (Juli 1807) ontnam den koning de helft van zijn gebied.

Gelukkig stond in deze dagen van droefheid naast den zwakken vader de edele en krachtige figuur der moeder, koningin Louise, wier nagedachtenis ook thans nog in Duitschland als die eener heilige wordt vereerd. Hoe goed deze den toestand inzag, blijkt uit de woorden, door haar tot haren vader, den groothertog van Mecklenburg gericht. »Met ons is het gedaan,» — zoo schreef zij — »zooal niet voor goed, dan toch voor het tegenwoordige. Wij zijn ingeslapen op de lauweren van Frederik den Grooten, die een nieuwen tijd in het leven riep. Wij zijn met onzen tijd niet mede gegaan, en daarom overvleugelt hij ons.»

Koningin Louise bepaalde zich echter niet tot treuren over het verleden; zij spoorde ook hare zonen tot krachtig handelen aan. De woorden, door haar na de katastrofe tot de prinszen Friedrich en Wilhelm gericht zijn, meer dan zestig jaren later, vele malen aangehaald als de taal eener profetes. »Ik zie een gebouw op éenen dag verwoest, aan welks voltooiing groote mannen twee eeuwen lang gearbeid hebben. De Pruisische staat, het Pruisische leger, de nationale roem, zij bestaan niet meer. Gij, mijne zonen, hebt den leeftijd bereikt, waarop uw verstand het gewicht der gebeurtenissen, die ons zoo diep ongelukkig maken, kan beseffen. Roept voortaan, ook als uwe moeder er niet meer zijn zal, de gedachte aan dit rampzalig oogenblik in uwe herinnering terug! Wijdte tranen aan mijne nagedachtenis, gelijk ik dit thans doe aan den val van mijn vaderland! Maar vergenoegt u niet met tranen alleen. Handelt! ontwikkelt uwe krachten! Wellicht daalt Pruisen's beschermgeest op u neder. Bevrijdt dan uw volk van de schande, het zelfverwijt, de vernedering waaronder het zucht. Tracht den thans verduisterden roem uwer voorvaderen terug te veroveren, evenals eens de groote keurvorst bij Fehrbellin den smaad en de nederlaag van zijn

volk op de Zweden heeft gewroken! Wordt mannen, en streeft naar den roem van veldheeren en helden!"

Reeds in 1810 werd de trouwe moeder aan hare kinderen ontnomen. Vriend en vijand eerden het aandenken der begraafde vrouw. Napoleon zeide, toen hij de tijding van haren dood vernam: »De koning van Pruisen heeft zijn besten minister verloren."

Over de ontwikkeling van den jeugdigen prins Wilhelm in deze dagen bezitten wij tweeërlei getuigenis. In de eerste plaats dat van koningin Louise, die aan haren vader schreef: »Onze Wilhelm wordt, wanneer ik het niet geheel mis heb, eenvoudig, braaf en verstandig." En in de tweede plaats dat van zijn leermeester, den Hauptmann Von Reiche: »Prins Wilhelm onderscheidde zich door vlugheid van begrip, door een praktisch verstand, door groote ordelievendheid, talent voor teekenen en een, voor zijn leeftijd, ernstig en bezadigd karakter."

Overeenkomstig het gebruik van die dagen was prins Wilhelm reeds in 1807 door zijn vader tot officier benoemd. Zijne gezondheid was echter niet sterk, zoodat de koning hem zes jaren later de campagne van den bevrijdingsoorlog niet durfde te laten mede maken. Eerst in het volgende jaar (1814) kreeg de prins verlof om zich bij het leger te voegen, en in het gevecht bij Bar-sur-Aube kwam hij het eerst in het vuur. Aan de kalmte en den moed bij die gelegenheid door hem betoond, had hij zijne eerste militaire onderscheidingen te danken. Keizer Alexander schonk hem de orde van St. George en zijn vader overhandigde hem op den 10den Maart, den geboortedag der overleden koningin Louise, het juist een jaar vroeger ingestelde IJzeren Kruis.

Den veldtocht van 1815 maakte de prins slechts gedeeltelijk mede. Na het sluiten van den vrede keerde hij naar Berlijn terug, waar hij zich bij voorkeur met militaire zaken bezighield. Aan belangrijke incidenten was zijn leven gedurende

de periode 1815—1840 niet rijk. Wij vermelden alleen, dat hij in 1817, bij gelegenheid van het huwelijk zijner zuster, prinses Charlotte, met den Russischen grootvorst Nicolaus, den koning van Pruisen te St. Petersburg vertegenwoordigde, en dat hij dit bezoek herhaalde bij de troonsbestijging van zijn zwager in 1825 en bij de onthulling van het gedenkteeken, voor Alexander I in 1834 te Petersburg opgericht. Deze herhaalde bezoeken legden den grondslag tot de meer intieme betrekkingen, welke sedert ruim vijftig jaren tusschen het Huis der Hohenzollern en dat der Romanoff's hebben bestaan, betrekkingen, die Europa meer dan eens voor een oorlog hebben bewaard.

In 1831 trad prins Wilhelm in het huwelijk met prinses Augusta van Saksen-Weimar, uit welk huwelijk twee kinderen werden geboren, de tegenwoordige kroonprins Friedrich Wilhelm (1831) en prinses Louise (1838), die later de echtgenoot werd van den groothertog van Baden.

De dood van Friedrich Wilhelm III (7 Juni 1840) bracht eene groote verandering in de positie van prins Wilhelm. Het huwelijk van den nieuwen koning, Friedrich Wilhelm IV, was kinderloos, zoodat de prins, als vermoedelijk troonopvolger, den titel van »Prins van Pruisen'' verkreeg. Tevens werd hij tot stadhouder van Pommeren aangesteld en tot generaal der infanterie benoemd, terwijl hem, bij tijdelijke afwezigheid van den koning, de leiding der regeeringszaken werd opgedragen.

Het waren moeielijke jaren, die Pruisen onder de regeering van Friedrich Wilhelm IV doorleefde, moeielijk, niet slechts als jaren van overgang van een gematigd absolutisme tot een constitutioneele monarchie, maar ook vooral door het ontbreken eener vaste hand aan het roer van den staat.

In alle handelingen van den koning openbaarde zich eene aarzeling en eene inconsequentie, die een rechtmatigen twijfel opwekten aan de eerlijkheid zijner bedoelingen, doch in waarheid slechts de resultaten waren van een tweestrijd in zijn binnenste, die hij niet vermocht op te lossen. Het vertrouwen zijner onderdanen verloor hij door eigen schuld, ofschoon hij slechts zich zelf bedroog, wanneer men beweerde, dat hij anderen trachtte te bedriegen. Hun, die hem uit naam van het volk eene constitutie kwamen afsmeeken, riep hij trotsch toe: »Geen stuk papier zal zich dringen tusschen mij en mijn volk!» en weinige weken later gaf hij aan al de eischen der »rebellen» toe en reed, met hunne kleuren versierd, door de straten van Berlijn. De zonderlingste plannen rijpten in zijn mystiek-romantischen geest, om aan Duitschland eene nationale eenheid onder Pruisische hegemonie te verschaffen, en te Olmütz boog hij het hoofd voor den Oostenrijkschen graaf Schwarzenberg, die van zijne lijfspreuk: »*avilir la Prusse et puis la démolir*» geen geheim maakte. Aan den burgerkoning Louis Philippe schreef hij: »Sire, gij zijt het schild der Europeesche Staten; gij zijt de door de Voorzienigheid gekozen arm, om het werk van eeuwen te redden, en de maatschappij op hare oude geschokte grondslagen op nieuw te bevestigen.» En toen Louis Philippe door de Februari-omwenteling van den troon gestooten en verbannen was, schreef dezelfde Friedrich Wilhelm IV aan Alexander Von Humboldt: »*Laissons passer en silence la justice de Dieu!*» Zulke tegenstrijdigheden zouden ons het recht geven, om den koning voor een volleerd huichelaar te houden, indien niet de krankzinnigheid, die zich in de laatste jaren van het leven van den ongelukkigen vorst openbaarde, het vermoeden wettigde, dat de eerste sporen dezer vreeselijke ziekte hem reeds jarenlang hadden geteisterd. Enkele vertrouwden van den koning schijnen dit vermoeden reeds lang te hebben gehad. Zoo schreef Von Bunsen reeds in 1851 aan Stockmar,

den vriend van den Engelschen *Prince Consort*: »Men spreekt bij den koning van dualisme, terwijl men te doen heeft met iets dat krankzinnigheid of oneerlijkheid is of worden moet.» En in den Engelschen ministerraad werd ronduit verklaard, dat een Engelsch-Pruisische alliantie eene onmogelijkheid was, »omdat men niet kon rekenen op den koning, die zich op het beslissend oogenblik niet aan de afspraak zou houden.»

Een scherp contrast met deze beklagenswaardige figuur vormde die van den prins van Pruisen. De ziekelijke gevoeligheid, de gejaagdheid en overijling, de plotselinge wijzigingen in houding en gedrag, die zijnen broeder kenmerkten, waren hem ten eenenmale vreemd. Hij was een militair in zijn hart, en meer geschikt om te bevelen, dan om zich te plooiën naar de eischen van hen, die in het koningschap bij de gratie Gods juist niet de hoogste bron van alle heil zagen. Men hield hem voor een reactionair, maar men eerbiedigde zijn eerlijk en rechtschapen karakter. Terwijl de koning eerst Louis Philippe op onwaardige wijze vleiide, en na diens val op zalvenden toon de gerechtigheid Gods prees, vermeed de prins van Pruisen elke aanraking met het hof der Orléans, en bepaalde zich, toen hem de tijding der Februari-revolutie werd gebracht, tot de opmerking: »Louis Philippe is door de barricaden op den troon gekomen en door de barricaden er afgestooten; dat is in den haak.»

In het jaar 1848 maakte prins Wilhelm kennis met de schaduwzijde der impopulariteit, waarin hij was geplaatst door het contrast met zijn koninklijken broeder, van wien de volkspartij toen nog veel goeds hoopte, en van wien men bij ondervinding wist, dat hij onder de pressie van het oogenblik tot groote concessien bereid was. De prins vertegenwoordigde in de oogen der burgerij het militarisme, dat zich in den barricadenstrijd in Berlijn gehaat had gemaakt; en toen de koning na de bloedige tooneelen van 18 en 19 Maart aan de troepen eerst bevel had gegeven om zich tot defensieve

maatregelen te bepalen en hen later in de kazernen geconsigneerd en naar Potsdam teruggezonden had, werd het voor den prins raadzaam geoordeeld, zich gedurende eenigen tijd naar het buitenland te begeven.

De prins zelf had, naar het ons voorkomt, in deze dagen van schrik en verwarring, van zijn standpunt gezien, eene volkomen correcte houding aangenomen. Het woord van den koning was hem heilig en hij raadde dus zijn broeder aan de beloften, welke deze — zij het dan ook gedwongen — had gegeven, in al haren omvang te handhaven. Verder wilde hij echter niet gaan en het oproer, dat het gevolg was van de bekende noodlottige vergissing van 18 Maart, moest volgens zijne meening met kracht van wapenen worden onderdrukt. Aan eene capitulatie der monarchie wilde hij niet deelnemen, en dat men de troepen liet inrukken, voor nog de barricaden waren ontruimd, kon moeilijk anders worden genoemd.

De zaak van den prins was er niet beter op geworden, toen de koning den 21sten Maart, bij den gedenkwaardigen rit door de Berlijnsche straten, waarvan wij boven reeds melding maakten, zijn broeder bij het volk trachtte te verontschuldigen. Er waren booze geruchten verspreid — zeide de koning — omtrent den prins, die door en door soldaat was, en een eerlijk en openhartig karakter had, maar de kunst niet verstond om de menigte te vleien en zich bemind te maken. De verdediging was zoo onhandig mogelijk: door en door soldaat zijn was zeker de slechtste aanbeveling welke men iemand in die dagen geven kon.

Prins Wilhelm vertrok naar Engeland en bleef daar tot 28 Mei. Natuurlijk bleven de toestanden in zijn vaderland hem in hooge mate belang inboezemen. Wat hij daarover dacht en schreef, is bekend geworden uit de mededeelingen van Von Bunsen, die destijds Pruisisch gezant bij het hof van St. James was.

Bunsen gaf aan den prins het ontwerp eener constitutie

te lezen, dat door den historicus Dahlmann opgesteld en in het Frankforter parlement als het »Verfassungsentwurf der Siebzehner» bekend was. De hoofgedachte van dit ontwerp was de eenheid van het Duitsche Rijk. Deze eenheid zou zich openbaren in het aanstellen van een erfelijk en onverantwoordelijk opperhoofd, van een hem ter zijde staand Hooger- en Lagerhuis, en in de bevoegdheid, welke aan ieder dezer regeeringsfactoren en aan elk Duitsch burger werden toegekend. Prins Wilhelm sprak over dit ontwerp met den Pruisischen gezant op zóó heldere en welwillende wijze, dat deze hem verzocht, zijn oordeel over het ontwerp op te schrijven en hem de toestemming te geven, dit advies aan Dahlmann en diens politieke vrienden mede te deelen. Dit geschiedde, en weinige dagen later ontving de gezant van den prins een stuk, waaraan wij het volgende ontleenen:

»Vooreerst herhaal ik, dat ik het geheel van dit ontwerp eener constitutie als een grootsch verschijnsel in onzen tijd begroet, en dat ik het wegens zijne helderheid, duidelijkheid en beknoptheid meesterlijk noem. De grondslagen, waarop het in zijn geheel berust, zijn die welke tot de ware eenheid van Duitschland moeten leiden, het zijn dezelfde, die elke staat van Duitschland aannemen moet, wanneer men werkelijk deze eenheid wil trachten te verkrijgen.»

De prins maakte echter bezwaar tegen eenige punten van Dahlmann's program, en wel voornamelijk tegen de door dezen voorgeslagen samenstelling van het Hoogerhuis. Van de Duitsche vorsten, die toch reeds een groot deel van hunne zelfstandigheid ten offer moesten brengen, zou men — volgens den prins — bezwaarlijk kunnen eischen, dat zij in het Hoogerhuis met hunne eigen onderdanen zitting namen en zich desnoods door dezen lieten overstemmen. Hij wenschte integendeel, dat deze vorsten te zamen een afzonderlijk lichaam (*Fürstenbank*) zouden vormen, dat door het hoofd des rijks geraadpleegd zou moeten worden vóór de indiening van ont-

werpen van algemeene rijks wetten. Ook keurde de prins het af, dat het hoofd van het rijk alle officieren van het leger en den staf voor den landweer benoemen zou, en meende, dat aan dit hoofd alleen de benoeming moest worden overgelaten van de generaals, die de verschillende legercorpsen commandeerden, maar dat de overige officieren door de hoofden der verschillende staten moesten worden aangesteld.

De heer Von Bunsen voegde bij dit advies een begeleidend schrijven aan Dahlmann, waarin onder anderen deze woorden voorkwamen:

»Is deze prins een reactionair of een absolutist? Dat hij in ieder opzicht openhartig, eerlijk en consequent is, hebben zelfs zijn tegenstanders nooit ontkend, wanneer zij met kennis des persoons over hem schreven of spraken. De Prins heeft zich reeds in de eerste dagen (van zijn verblijf in Engeland), met de stille, eerlijke en kalme verstandigheid, die hem eigen is, weten te verheffen tot het standpunt van volkomen klaarheid over zijne eigene positie en over die van de Kroon. Het verblijf in Engeland en de gedachtenwisseling met mannen als Peel, Lord John Russell, Palmerston, en vooral met prins Albert, heeft voor hem over het verleden en de toekomst een nog helderder licht doen opgaan.»

Er bestaat eene wijde kloof tusschen den »absolutist» — zooals Bunsen zich uitdrukt — en den warmen en overtuigden voorstander der constitutioneele beginselen. Ongetwijfeld behoorde prins Wilhelm, zoowel door de traditie van zijn geslacht, als door persoonlijke neiging, tot de eerste richting. Hij was echter te verstandig, om tegen den stroom op te roeien, en te eerlijk om niet getrouw te blijven aan het door den koning gegeven woord en aan de beloften, die hij, als eerste onderdaan des konings en vermoedelijk troonopvolger, mede onderteekend had. Wij zullen intuschen later gelegenheid genoeg hebben om op te merken, dat het constitutionalisme bij hem nooit in merg en been

is doorgedrongen en dat hij later zijne taak als constitutioneel vorst meer uit plichtbesef dan uit overtuiging heeft vervuld.

De omstandigheden in Pruisen maakten den terugkeer van den troonopvolger dringend noodig, maar de stemming van het volk jegens hem was nog zóó vijandig, dat zijn paleis te Berlijn door het opschrift »nationaal eigendom" tegen gewelddadigheden moest worden beveiligd. Men bedacht intusschen een middel, dat den prins zeker niet bijzonder aangenaam zal zijn geweest. Het algemeen stemrecht was ingevoerd, maar er waren natuurlijk districten genoeg, waar de officieele candidaturen zeker van slagen waren. Zoo werd de prins van Pruisen afgevaardigde van Wirnitz, en als volksvertegenwoordiger keerde hij in zijn vaderland terug. Hij verscheen intusschen slechts eene enkele maal in de nationale vergadering en verzocht, daar zijne overige bezigheden hem de geregelde deelneming aan den parlementairen arbeid onmogelijk maakten, dat men in zijne plaats zijn plaatsvervanger oproepen zou.

Toen in 1849 de Zuid-Duitsche opstand door Pruisische troepen moest worden bestreden, was de prins de aangewezen man om het opperbevel te voeren, en hij kweet zich van die taak met spoed en met beleid. Karakteristiek is weder de dagorder, die hij, na het eindigen van den korten veldtocht, tot het leger richtte. Na zijne voldoening over de houding der troepen te hebben uitgesproken, zeide hij:

»Terwijl in uwe rangen krijgstuicht, orde en gehoorzaamheid heerschten, hebt gij gezien, wat het lot is van een troep, die deze noodzakelijke eigenschappen van een goed gedisciplineerd leger niet bezit, vooral wanneer zich bij dit gemis de verwijten van het geweten voegen over het opzettelijk en misdadig verbreken van den eed, aan den vorst en het vaandel gezwoeren.»

In 1849 werd prins Wilhelm aangesteld tot gouverneur-

generaal van Rijnland en Westfalen en vestigde hij zich te Coblentz. Bij alle belangrijke regeeringsquaestiën werd zijn advies ingewonnen, doch slechts zelden gevolgd. Met de politiek van de raadslieden der Kroon kon hij zich niet vereenigen, doch zijn tegenkanting bleek machteloos, zelfs om de vernedering te verhinderen welke het ministerie Von Mantuffel, door de overeenkomst van Olmütz, over de Pruisische natie bracht.

De door de Fransche Februari-omwenteling in het leven geroepen Duitsche beweging bestond van den aanvang af uit twee van elkander essentieel gescheiden en daarom elkander tegenwerkende deelen: de sociale en de nationale beweging. De eerste was de zaak der groote massa, der arbeidende klasse; de tweede openbaarde zich hoofdzakelijk bij den derden stand, bij de bourgeoisie. In de eerste opgewondenheid over de concessiën, die men in het revolutiejaar den vorsten had afgedwongen, meende men in beiderlei opzicht aan de verwezenlijking van het ideaal nabij gekomen te zijn. Zelfs een scherpzinnig man als Gervinus liet zich verleiden tot den uitroep: »Waar is de arm, waar zijn de Metternich's der toekomst, die het door alle natiën verkregene kunnen weggoochelen?»

Enkelen slechts zagen den toestand beter in. Reeds op 17 Mei 1848 schreef de bekende David Friedrich Strausz in de *Augsburger Allgemeine Zeitung*: »Hoe stroomde in de eerste weken na de ongehoorde omkeering, toen alles op het spel scheen te staan, ieder toe om offers te brengen voor het algemeen welzijn! Hoe toonde elke Duitsche staat zich bereid, om zijne bijzondere belangen op het altaar des vaderlands ten offer te brengen! hoe gewillig waren de verschillende regeeringen, om van hare souvereiniteitsrechten afstand te doen en zich te scharen onder het ééne, gemeenschappelijke hoofd, waarvan men redding voor allen verwachtte! Doch hoe geheel anders is het geworden, sedert het gevaar

op den achtergrond is geraakt, of — beter gezegd — sedert men aan de algemeene onzekerheid gewend is geworden! Het is niet half zoo erg! — zegt de Duitsche Michel — en hij steekt de gave, die hij op het altaar van het vaderland had willen offeren, weder in zijn zak. Zes weken geleden klampte zich alles, in de algemeene schipbreuk, aan den mast der Duitsche eenheid vast, en nu meent ieder zich, des noods, op zijn eigen plank te kunnen redden.”

Er is niets dat de oogen zóó scherpt als het gevaar; de reactionairen in Pruisen hebben het bewezen. Zoodra de Duitsche democraten in hun geestdrift en ijver begonnen te verslappen, nam de reactie niet hunne beginselen, maar hunne leuze over. Ook zij schreef het motto der Duitsche eenheid in haar vaandel, en onttrok zich daardoor aan de verplichting, om zich met het andere, veel belangrijker deel van het democratisch program, de verbetering der sociale toestanden, te bemoeien. Al wat harerzijds op dit laatste gebied werd gedaan, was het werk der Kerk. De regeering zelve verborg haar absolutistisch streven achter het masker van een onvruchtbaar jagen naar nationale eenheid. Tot op den huidigen dag is het de taktiek der Pruisische regeering, in de kleur harer tegenpartij uit te spelen. Nu de Duitsche eenheid — uiterlijk althans — een voldongen feit is, treedt de sociale quaestie opnieuw op den voorgrond, en zien wij Von Bismarck al zijne krachten inspannen, om de zegenrijke verbeteringen van den maatschappelijken toestand, die door mannen als Schulze-Delitzsch in het leven geroepen zijn, onder de rubriek der staatszorg te brengen, en zoo nogmaals, maar thans op ander gebied, den staat te doen optreden als redder in den nood. Het schijnt het noodlot van het Duitsche volk te zijn, dat het steeds geschenken uit Danaërs-hand moet aannemen.

De jaren 1850—1857 kenmerkten zich voor geheel Duitschland, en voor Pruisen niet het minst, door de onbepaalde

heerschappij der reactie. De vertegenwoordiging bestond slechts in schijn; zij was een »Landrath-Parlement'' geworden, gelijk men het spottenderwijze noemde, daar de meerderheid bestond uit ambtenaren, die met de regeering door dik en dun gingen. De constitutie van 1848 werd, op bevel des konings, herzien en nogmaals herzien, totdat zij iederen democratischen bijmaak verloren had. En zelfs toen Friedrich Wilhelm IV in Februari 1850 de nieuwe constitutie had bezworen, hield hij nog een slag om den arm, en sprak de hoop uit, dat men het hem mogelijk zou maken, met deze grondwet te regeeren. De voorzitter van den minister-raad, Von Manteuffel, voerde langzamerhand al de in 1848 afgeschafte staatsinstellingen weder in, en in 1852 had hij zelfs den koning bijna overreed, om de geheele constitutie ter zijde te stellen. Gelukkig echter werd dit voornemen nog bij tijds verhinderd door Von Bunsen, die aan Friedrich Wilhelm IV schreef: »ik hoop dat deze plannen zullen afstuiten op de eerlijkheid van Uwe Majesteit en den goeden raad van den prins van Pruisen.''

De drukpers was in geheel Duitschland op afdoende wijze aan banden gelegd en onschadelijk gemaakt. Voor den ambtenaarsstand opende niet de bekwaamheid, maar de »goedgezindheid'' den weg tot iedere bevordering. De kerkelijke orthodoxie vertoonde zich in hare kleingeestigste en meest inquisitoriale vormen. En het scheen alsof bij de natie de vlam der geestdrift geheel was gebluscht, alsof men in zak en assche boete wilde doen voor de kortstondige illusien van het revolutiejaar en zich gelukkig gevoelde onder een landsvaderlijk gezag, dat het volk, met zijn »beperkt onderdanenverstand'', wel is waar *maszregelte*, maar het tevens onthief van de taak, om over zijn eigen toestand en zijn eigen rechten na te denken.

Het régime, dat in het binnenlandsch bestuur kracht genoeg ontwikkelde, was niet in staat Pruisen's gezag tegen-

over het buitenland te handhaven. De besluiteloosheid en veranderlijkheid van den koning nam van dag tot dag toe. Op de vrijwillige zelfvernedering van Olmütz volgde het wisselen en talmen gedurende de onderhandelingen, welke aan den Krimoorlog voorafgingen, en in de volgende jaren wikkelden de hardnekkigheid, waarmede Friedrich Wilhelm IV zijne aanspraken op Neufchatel bleef volhouden en de ijver, waarmede de partij der *Kreuz-Zeitung* den koning in zijn dwaze eischen stijfde, Pruisen bijna in een oorlog, waarin weinig roem te behalen zou zijn geweest.

In 1857 werd de koning, wiens geestestoestand reeds lang ernstige bezorgdheid had ingeboezemd, door eene beroerte overvallen; hij zag zich daardoor genoodzaakt, zijnen broeder voor den tijd van drie maanden tot zijn plaatsvervanger te benoemen. Tweemaal werd deze opdracht hernieuwd, maar in het najaar van 1858 bleek het, dat tijdelijke maatregelen niet voldoende waren. Op den 7den October van dit jaar richtte de koning tot prins Wilhelm een schrijven, waarin hij hem verzocht »de koninklijke macht met uitsluitende verantwoordelijkheid aan God, volgens zijn beste weten en overtuiging in naam des konings als regent uit te oefenen”, en den 26sten der zelfde maand legde prins Wilhelm in de Witte Zaal van het koninklijk slot, als regent den eed op de grondwet af.

De eerste zelfstandige daad van den prins-regent bestond in het verleen van ontslag aan het gehate ministerie Mantuffel. Die daad was eene openlijke breuk met de reactionaire *Kreuz-Zeitung*-partij, en de samenstelling van het nieuwe ministerie bewees dat de regent, voor een deel althans, zijn aanknoopingspunt zocht in, en niet vóór het jaar 1848. Daarvan getuigde ook de uitvoerige aanspraak, welke de

vorst tot zijne ministers richtte, eene rede, die naar vorm en inhoud een regeeringsprogram kon worden genoemd.

De piëteit jegens den zoo zwaar beproefden koning — zoo begon deze aanspraak — had den prins lang doen aarzelen, op welke wijze velerlei zaken op een beteren weg konden worden gebracht, zonder te kort te doen aan de broederlijke gevoelens van den prins, en aan de liefde, de nauwgezetheid en de trouw, waarmede de koning zijne regeering had gevoerd. Van eene breuk met het verleden zou noch nu, noch later ooit sprake kunnen zijn. Slechts zou zich overal de zorgvuldige, verbeterende hand doen gevoelen, waar zich willekeur openbaarde, of zaken voorkwamen, die met de behoeften van den tijd niet in overeenstemming waren. Hij wist dat, óók volgens de overtuiging zijner ministers, het onafscheidelijk welzijn van kroon en land berustte op gezonde, krachtige, conservatieve grondslagen. »Wat eens beloofd is» — zeide de prins, klaarblijkelijk met het oog op de constitutie, die hij bezworen had — »moet trouw worden gehouden, zonder dat men daarbij van noodige verbeteringen afziet; wat niet beloofd is, moet men moedig verhinderen. Voor alle dingen waarschuw ik u (de ministers) voor de stereotype frase, dat de regeering zich steeds verder moet laten drijven, om liberale denkbeelden te ontwikkelen, daar deze zich anders buiten haar om baan zouden breken. Indien uit alle regeeringsdaden waarheid, wettigheid en consequentie spreekt, is de regeering krachtig, omdat zij een zuiver geweten heeft, en daarmede heeft men het recht, om zich tegen al wat kwaad is te verzetten.»

Uit de briefwisseling, tusschen prins Wilhelm en den Engelschen prins-gemaal gevoerd, weten wij, dat de eerste meer dan eens het voornemen had uitgesproken, om zich niet te ver naar de linkerzijde te laten dringen. Prins Albert, die op dit punt ongetwijfeld een ruimer blik had, en den erfelijken tegenzin van den Pruisischen prins tegen een meer demo-

cratisch constitutionalisme niet deelde, stelde dezen gerust, door hem te wijzen op den gezonden politieken zin van het Pruisische volk. Dat de prins-regent in dit opzicht de volle verzekerdheid des geloofs niet bezat, blijkt uit hetgeen wij boven mededeelden. Overal zou, zooveel mogelijk, een gulden middelweg tusschen de traditie en den volkswensch worden bewandeld. In het binnenlandsch beheer zou men, volgens de aanspraak, »het midden houden tusschen de nog geheel onvoorbereide invoering van het *self-government* en den terugkeer tot de vroegere toestanden.» Deze zinsnede is kenmerkend voor het geheel van het staatsstuk. Verrassend echter was hetgeen de prins over de kerkelijke quaestie zeide:

»Een der moeilijkste en tevens een der teederste vraagstukken» — zoo lezen wij — »is het kerkelijke, omdat men zich op dit gebied in den laatsten tijd aan veel misvattingen heeft schuldig gemaakt. Vooreerst moet tusschen de beide christelijke geloofsbelijdenissen de meest volkomen gelijkheid van rechten bestaan. In de beide Kerken echter moet men met den meesten ernst het streven bestrijden van hen, die den godsdienst willen maken tot een dekmantel van staatkundige bedoelingen. In de Evangelische Kerk — wij kunnen het niet loochenen — heeft zich eene orthodoxie op den voorgrond gedrongen, die met de grondbeginselen dier Kerk weinig overeenstemt, en huichelaars in haar gevolg heeft. Deze orthodoxie heeft aan den zegenrijken arbeid der Evangelische Unie (die in 1817 door Friedrich Wilhelm III gesticht werd) velerlei hinderpalen in den weg gelegd, en wij liepen gevaar, die Unie uiteen te zien spatten. Het is echter mijn vaste wil en voornemen, de Unie te handhaven en haar te bevorderen, — met behoorlijke eerbiediging van het confessioneele standpunt. Om deze taak te kunnen volvoeren, moeten de lichamen, aan welke de uitvoering is opgedragen, zorgvuldig gekozen en ten deele vernieuwd worden. Alle huichelarij en schijnheiligheid, kortom iedere toepassing van

kerkelijke middelen voor egoïstische doeleinden, moet worden ontmaskerd, waar dit slechts mogelijk is. De ware godsdienstigheid openbaart zich in het geheele optreden van den mensch; hierop behoort men te letten, en dit te onderscheiden van alle vormelijkheid en tekooplooperij (*Schaustellung*). Desniettemin hoop ik, dat men, hoe hooger men in den staat geplaatst is, des te meer het goede voorbeeld van kerkbezoek zal geven."

Men vergeete bij het lezen dezer ontboezeming niet, dat de koning van Pruisen het hoofd der Evangelische Kerk in zijn land is. Aanmerkelijk korter zijn dan ook de woorden, die aan de Katholieke Kerk zijn gewijd:

»De rechten der Katholieke Kerk zijn bij de grondwet vastgesteld; eene overschrijding daarvan zal niet geduld worden.»

Jammer, dat de Pruisische regeering in dit opzicht de wederkeerigheid der verplichting niet erkend heeft. De »*Uebergriffe*», die zij aan de Katholieke Kerk op zoo kategorischen toon verbod, kunnen haar zelve in niet geringe mate worden ten laste gelegd. In later tijd maakte zij niet het minste bezwaar, om de artikelen der grondwet, die de rechten der Katholieke Kerk waarborgden, buiten werking te stellen, en tot dezen uiterst onvrijzinnigen maatregel werkten ook de zoogenaamde liberalen mede. De Meiwetten en de *Kulturkampf* zullen eene treurige bladzijde blijven in de geschiedenis van den Pruisischen staat. Voor de regeering kan het als verontschuldiging dienen, dat in een land, waar het opperhoofd tevens met geestelijk gezag bekleed is, scheiding van Kerk en Staat steeds tot de *pia vota* moet blijven behooren. Voor de liberalen bestaat die verontschuldiging niet, en zij ontvangen hun verdiende loon, wanneer het Centrum, ofschoon slechts door verzet tegen schreeuwend onrecht bijeengehouden, thans den politieken toestand beheerscht, en zijne tegenpartij reeds tot menigen gang naar Canossa heeft gedwongen.

De woorden waarmede de prins-regent in zijne aanspraak de Evangelische Unie tegen de aanmatiging der orthodoxie en de tyrannie der schijnheiligheid in bescherming nam, mogen in onze dagen eene gemeenplaats schijnen, in dien tijd waren zij het zeker niet. In 1855 nog had de minister Stahl in eene voordracht, die door het hof en de aanzienlijkste personen des lands werd bijgewoond, de verdraagzaamheid een »kind des ongeloofs" genoemd, en den eisch der gewetensvrijheid omschreven als »een deel van dien arbeid der verwoesting en der omwenteling, die kenmerkend was voor de moderne wetenschap en Europa bedreigde." Volgens hem was het de plicht eener christelijke overheid, om zelfs aan positief-geloovige christelijke secten, wanneer zij buiten den kring der Luthersche geloofsbelijdenis stonden, de vrije uitoefening van hunnen godsdienst niet onvoorwaardelijk toe te staan.

De vergelijking met zulk een verleden verleende aan de uitingen van den prins-regent over de kerkelijke toestanden een, zeker niet volkomen verdienden, aureool van vrijzinnigheid. Ook hier waren echter de termen voorzichtig, al te voorzichtig zelfs, gekozen. Van gansch anderen aard waren de uitlatingen van den vorst over de verhouding tot het buitenland en over het leger.

»Het leger" — zoo lezen wij — »heeft Pruisen's grootheid tot stand gebracht en door strijd den wasdom van het land mogelijk gemaakt; de verwaarloozing van het leger heeft eene ramp over Pruisen gebracht, die luisterrijk werd uitgewischt door eene met de behoefte des tijds overeenkomstige organisatie, welke aan de overwinningen van den vrijheidsoorlog voorafging. Eene veertigjarige ervaring en twee korte tijdperken van oorlog hebben ons intusschen geleerd, dat veel, wat in de praktijk niet deugdelijk is gebleken, verandert zal moeten worden. Hiertoe zijn echter tijden van rustige staatkunde noodig en geld. Het zou een fout zijn,

die ernstige gevolgen na zich sleepte, indien men wilde prijken met eene goedkoope legerorganisatie, die juist door hare goedkoopheid op het beslissend oogenblik aan de verwachtingen niet kon voldoen. Pruisen's leger moet machtig en gevreesd zijn, om, zoodra het noodig is, een zwaarwichtigen politieken invloed in de schaal te kunnen leggen."

Niet minder duidelijk was het program der buitenlandsche staatkunde. »Pruisen moet met alle groote mogendheden op den meest vriendschappelijken voet staan, zonder zich voor vreemde invloeden toegankelijk te toonen of zich de handen ontijdig door verdragen te binden. Ook met de andere mogendheden is eene vriendschappelijke verhouding voorgeschreven. In Duitschland moet Pruisen zedelijke veroveringen maken door eene verstandige wetgeving, door de verheffing van alle moreele elementen en door het nemen van maatregelen, die tot verkrijging van eenheid bevorderlijk zijn, in den geest van het *Zollverein*, dat echter aan eene herziening zal moeten worden onderworpen. De wereld moet weten, dat Pruisen overal tot bescherming van het recht bereid is. Eene vastberadene, consequente, en — zoo noodig — krachtige houding, gepaard met verstand en bedachtzaamheid, moet aan Pruisen het politiek aanzien en de positie als groote mogendheid verschaffen, welke het niet alleen door zijne materieele macht bereiken kan."

Uit die woorden sprak een kloeke en vastberaden geest. Men kon er zeker van zijn, dat onder de regeering van den prins een tweede Jena hoogst onwaarschijnlijk en een tweede Olmütz onmogelijk zou zijn. En indien het doel niet altijd bereikt is langs den weg der »zedelijke veroveringen"; indien in 1866 macht boven recht is gegaan, dan mag daarvoor de schuld niet uitsluitend bij den vorst worden gezocht, maar eerst en vooral bij den krachtiger en minder nauwgezetten geest, die op de lotgevallen van Duitschland zulk een machtigen invloed heeft uitgeoefend en wiens

politiek van bloed en ijzer jaren lang den toestand heeft beheerscht.

Wij hebben bij de aanspraak van den prins-regent eenigszins uitvoerig stil gestaan, omdat het stuk dagteekent uit een tijd, toen nog geen persoonlijkheid van overwegenden invloed naast hem stond, en men dus vermoeden mag, dat hij de in het stuk ontwikkelde denkbeelden niet slechts deelde, maar dat zij in zijn eigen brein waren gerijpt. Op het publiek maakte zijn aanspraak een bijzonder gunstigen indruk: van den man, in wien men tien jaren geleden de ziel der reactie meende te zien, had men iets anders verwacht. De eerstvolgende verkiezingen brachten in de samenstelling der vertegenwoordiging eene radicale omkeering te weeg. De rechterzijde, die met haar 224 stemmen tot nu toe eene onbetwiste meerderheid had gehad, telde in het nieuwe Huis slechts 38 leden; het aantal regeeringsbeambten in de Kamer was van 102 tot 41 versmolten. De verhouding tusschen de regeering en de vertegenwoordiging liet niets te wenschen over, al was de geestverwantschap niet volkomen; beiden deden hun best om elkander ter wille te zijn, de eerste door nu en dan hare meer conservatieve neigingen op te offeren, de tweede door niet al te sterk op de verwezenlijking harer liberale aspiratiën aan te dringen. Het huwelijk van den zoon des prinsen met de oudste dochter der koningin van Engeland (1858) versterkte de hoop van hen die meenden, dat men een tijdperk van een echt-constitutioneele regeering tegemoet ging.

In Europa intusschen was men nog niet gewend, de blikken naar Berlijn te richten. Des te meer aandacht schonk men aan ieder woord van den man, die zich door een misdaad had meester gemaakt van den Franschen troon en de parvenu was onder de vorstelijke vertegenwoordigers der legi-

tiniteit, doch die door het gansche Fransche volk werd toegejuicht en door de machtigste potentaten van Europa werd gevreesd. Op den eersten dag van het jaar 1859, bij de Nieuwjaarsreceptie in de Tuileriën, had Napoleon III tot den Oostenrijkschen gezant de woorden gericht: »Ik betreur het, dat de betrekkingen van mijne regeering tot de uwe niet meer zoo goed zijn als vroeger.» En ieder wist, dat dit oorlog beduidde.

Nieuws was dit trouwens voor den opmerkzamen waarnemer niet. Napoleon, de man van het plebisciet, van het *appel au peuple*, bleef geheel in zijne rol, door ook aan het buitenland de stelling te prediken, dat de volkeren het recht hadden om over hun eigen lot te beschikken. Voor zulk een denkbeeld was de geestdrift in Frankrijk licht op te wekken, en in Italië begroette men de tusschenkomst van den Franschen keizer als het morgenlicht van een nieuwen dag. Met uitzondering van Sardinië, waar het huis van Piemont een echt constitutioneelen regeeringsvorm huldigde, zuchtte Opper-Italië onder het ijzeren dwangjuk van het Oostenrijksch absolutisme, terwijl de Italiaansche onafhankelijke vorsten in hun gebied met behulp van Oostenrijksche bajonetten een middeleeuwsche tirannie handhaafden.

Cavour, die zoowel de kracht als de zwakheid zijner tijdgenooten op meesterlijke wijze aan de bereiking van zijn doel dienstbaar wist te maken, had reeds in 1858 te Plombières Napoleon voor de zaak der bevrijding van Italië gewonnen, en zag nu naar nieuwe middelen om, teneinde de zekerheid te verkrijgen, dat hij zich aan geen ongelijken strijd zou wagen. Alles hing af van de houding van Pruisen. Indien dit zich aan de zijde van Oostenrijk schaarde, zou Frankrijk met Sardinië tegenover eene belangrijke overmacht staan, en het brandpunt van den strijd zou van den Po naar den Rijn verplaatst worden. In het begin van 1859 had daarom Napoleon III met Pruisen onderhandelingen aangeknoopt, en

voor dien staat het uitzicht geopend op de hegemonie van Noord-Duitschland, ten prijs van de ondersteuning eener anti-Oostenrijksche politiek in Italië. Deze onderhandelingen leidden tot geen resultaat. Pruisen wilde zich tot niets verbinden en behield zich vrijheid van handelen voor. Meer indruk had Cavour op den prins van Pruisen gemaakt, toen hij, na de samenkomst van Plombières, den Duitschen vorst te Baden-Baden bezocht. Cavour schreef den 25sten Juli 1858 aan generaal La Marmora:

»Ik ben over den prins van Pruisen en zijne diplomaten zeer tevreden. Men neemt algemeen aan, dat Pruisen zijne moreele nederlaag van 1850, waardoor het bijna allen invloed in Duitschland verloren heeft, tracht te wreken. Oostenrijk meent met zekerheid te kunnen rekenen op de hulp der Duitsche staten van den tweeden rang, vooral op Beieren en Saksen, die zich thans reeds, bij alle oneenigheden in den Bondsdag, gewillig aan zijne zijde scharen. Velen echter zijn van meening, dat indien het ernst werd en er sprake was van een oorlog, zelfs deze staten zich niet tegen Frankrijk zouden verklaren, indien Pruisen het niet wenschte. Het is waarlijk een gelukkige inval van mij geweest, dat ik naar Baden ben gegaan.»

Aan een anderen vriend schreef Cavour in denzelfden tijd: »De bewijzen van sympathie van de zijde der Pruisen waren mij eene hoogst aangename verrassing. God zij dank, dat Oostenrijk het door zijne trouweloosheid zoover heeft gebracht, dat het het geheele vaste land tegen zich in het harnas heeft gejaagd.»

Op Rusland, dat zich Oostenrijk's werkeloosheid in den Krim-oorlog nog te goed herinnerde, kon de regeering van het laatste land niet rekenen. Des te meer moeite gaf zij zich om zich van Pruisen's medewerking te verzekeren.

Het Weener-Kabinet sloeg echter een verkeerden weg in, door zich niet rechtstreeks tot Pruisen, maar tot den Bonds-

dag te wenden, in de hoop, dat men door een besluit van dit lichaam, de regeering te Berlijn zou kunnen dwingen. Deze fout was des te grooter, omdat de prins-regent persoonlijk tot een bondgenootschap met Oostenrijk overhelde, zooals uit een brief blijkt, dien hij den 2den Februari 1859 aan den Engelschen prins-gemaal schreef. Prins Wilhelm meende, dat Napoleon voor zijne Italiaansche plannen wel is waar geen bondgenooten zou vinden, maar daarom deze plannen niet zou opgeven. Hij achtte het noodig, dat de groote mogendheden zich vereenigden tot handhaving der verdragen van 1815, aan welke Oostenrijk en de Italiaansche vorsten hunne rechten ontleenden. Als Napoleon hiervan overtuigd was, zou hij zich wel wachten voor een onberaden begin der vijandelijkheden. Bij een aanval van Frankrijk op Oostenrijk meende de prins-regent niet werkeloos te mogen toezien, opdat niet, evenals bij de oorlogen der revolutie, een overwinnend Frankrijk zich later op Duitschland zou werpen. Doch ook indien de overwinning aan Oostenrijk bleef, zou het aan het prestige van Pruisen afbreuk doen, dat het slechts de rol van toeschouwer had vervuld.

Zoo als men ziet, wilde de prins dus liefst met Oostenrijk samen gaan, en in elk geval de hand in het spel hebben.

Prins Albert antwoordde onmiddellijk, en wist door zijn schrijven den prins-regent tot andere gedachten te brengen, ofschoon de in den brief gegeven raad om »steun te zoeken in de macht van de door vrije discussie gevormde en gelouterde openbare meening'' weinig naar den smaak zal zijn geweest van den Duitschen vorst, die van de wijsheid dezer eigenmachtige raadgevers geen al te hoogen dunk had, en in Napoleon niets meer afkeurde, dan dat hij zich steeds op de eischen dier openbare meening beriep. Prins Albert raadde verder aan, eene afwachtende houding aan te nemen, op organisatie van het bondsleger aan te dringen, bij het uitbreken van een oorlog het leger te mobiliseeren en de

vestingen in staat van verdediging te stellen, maar zich van iedere uitdaging zorgvuldig te onthouden. Zelfs indien Oostenrijk door Frankrijk werd aangetast, zou het voor Pruisen niet geraten zijn, zich zonder nadere aanleiding met de zaak te bemoeien, om niet gevaar te loopen dat de oorlog naar den Rijn werd overgebracht. Het zou altijd nog tijd genoeg zijn, na eene nederlaag van Oostenrijk tusschenbeiden te komen.

De prins-regent gaf gehoor aan dien raad, en nu zag Oostenrijk in, dat het rechtstreeks met Pruisen moest onderhandelen. Zonder echter den uitslag dier onderhandelingen af te wachten, verklaarde de keizer van Oostenrijk aan Sardinië den oorlog, en nu er geen sprake meer was van een vijandelijken aanval op een der staten van den Duitschen bond, maar Oostenrijk zelf de aanvallende partij was geworden, verklaarde de Pruisische regeering, dat zij zich door dezen stap niet tot een oorlog zou laten dwingen.

Intusschen was de oorlog uitgebroken en waren de Oostenrijkers tweemalen, bij Montebello en bij Magenta, verslagen. Begrijpelijk was het, dat zij onder deze omstandigheden op nieuw aandrongen op hulp van den Duitschen bond, en eischten, dat deze voor het behoud der Oostenrijksche bezittingen in Italië in de bres zou springen. Onbegrijpelijk echter was het, dat het Weener Kabinet ook nu nog dit voorstel deed in een voor Pruisen tergenden vorm, door te verlangen, dat het bevel over het bondsleger zou worden opgedragen aan den prins-regent, doch slechts in de qualiteit van gemachtigde van den bond, en dat dus het hoofd van den Pruisischen staat zich zou onderwerpen aan de bevelen van de heeren Von der Pfordten, Von Beust, Von Dalwigk enz. Toch waren de onderhandelingen nog niet geheel afgebroken, toen de tijding kwam van de nieuwe nederlaag bij Solferino en van den vrede van Villa-Franca, waarbij Lombardije aan Napoleon, en door dezen weder aan Victor Emanuel werd afgestaan. Oostenrijk had dus den voor onneem-

baar gehouden vesting-vierhoek in Opper-Italië zonder slag of stoot laten vallen; het had geen enkele ernstige poging gedaan, om zich van de medewerking van Duitschland te verzekeren; — maar het kon zich, met een schijn van recht, beroepen op de omstandigheid, dat het door zijne »natuurlijke bondgenooten" in den steek was gelaten. De keizer bleef niet in gebreke, dit te doen: eerst in eene dagorder aan de troepen, daarna in het manifest van Laxenburg. Zoo kwam bij Pruisen's wrok over Olmütz, Oostenrijk's verontwaardiging over de trouweloosheid van den bondgenoot dien het jaren lang vernederd en als vazal behandeld had, en was op nieuw voedsel gegeven aan het antagonisme, dat, steeds scherper en ondragelijker wordend, onvermijdelijk tot de crisis van 1866 moest voeren. Pruisen had echter de gelegenheid laten voorbijgaan, om zich, zonder dat het een druppel bloeds behoefde te kosten, alleen door een krachtig optreden, tot beheerscher van den toestand te maken. Het zou echter niet lang meer duren, eer die fout werd goedgeemaakt.

Het Pruisische ministerie had intusschen door de verwisseling van enkele portefeuilles een meer vrijzinnigen tint gekregen. Toch was de hoop op hervormingen en verbeteringen, die het optreden van den prins-regent had opgewekt, niet verwezenlijkt. Het talrijke bureaucratistische element had geenerlei wijziging ondergaan, en hield ongestoord de traditiën uit de periode-Manteuffel in eere. De ambtenaren beriepen zich op enkele, uit hun verband gerukte woorden van den prins-regent, vooral op zijne verklaring dat men niet met het verleden moet breken, om den schijn aan te nemen, dat hun streven, meer dan dat van de raadslieden der kroon, in overeenstemming was met de wenschen en neigingen van den prins-regent. Waarschijnlijk waren zij hiermede niet ver bezijden de waarheid, en maakte deze overtuiging de regeering te zwak om het hervormingswerk in alle kringen consequent door te zetten.

Tusschen het Heerenhuis en den Landdag bestond reeds van den aanvang van het regentschap een openlijk antagonisme, en menig door de volksvertegenwoordiging met blijdschap begroet wetsontwerp stuitte af op den tegenstand der jonkerpartij.

Tot een eigenlijk conflict tusschen de verschillende staatslichamen kwam het eerst in 1860, toen het Kabinet aan de vertegenwoordiging het plan eener reorganisatie van het leger indiende. Dit plan was door den prins-regent zelf ontworpen, en bij hem de vrucht eener sedert vele jaren gevestigde overtuiging. Het was voor hem eene levenstaak bij uitnemendheid, om aan Pruisen, door verhooging der weerbaarheid, een rang onder de Europeesche mogendheden te doen innemen, waarop het door den omvang van zijn gebied alleen geen aanspraak kon maken. Schoon in menig ander opzicht geneigd, naar den raad zijner omgeving te luisteren, was de prins-regent op dit ééne punt onverzettelijk, niet slechts omdat hij de door hem gevraagde wijzigingen voor nuttig en noodig hield, maar ook omdat hij zichzelf in deze qualiteit een volkomen bevoegd beoordeelaar achtte.

Volgens het regeeringsontwerp zou het staande leger met 117 bataillons infanterie en met 72 eskadrons cavalerie worden vermeerderd, en dus bestaan uit 81 regimenten infanterie, elk van 3 bataillons, 10 bataillons scherpshooters en jagers en 56 regimenten cavalerie, terwijl de sterkte der artillerie met ongeveer één vierde zou worden vermeerderd.

Om dit doel te bereiken, zou de dienstplicht in de reserve van 1 op 4 jaren worden gebracht, waarbij echter de diensttijd voor de landweer met hetzelfde aantal jaren zou worden verminderd. De driejarige dienstplicht voor het actieve leger bleef onveranderd, maar zou voor de cavalerie tot vier jaren uitgebreid, terwijl voor dit wapen de diensttijd als reserve met een jaar zou worden verminderd. Daaren-

tegen zou de landweer geheel worden afgescheiden van het leger en in alle opzichten met een tweeden ban worden gelijk gesteld. Eindelijk zou de landweer-cavalerie worden afgeschaft.

De ondervinding heeft geleerd, dat het ontwerp van den prins-regent, uit een militair oogpunt beschouwd, voortreffelijk was, en dat de nieuwe organisatie in alle opzichten heeft beantwoord aan hetgeen men van haar verwachtte. Er waren echter uit een ander oogpunt aan het ontwerp belangrijke nadeelen verbonden. Jaarlijks zouden 20.000 recruten meer dan vroeger onder de wapenen worden geroepen. Het jaarlijksche budget van het departement van oorlog zou — de buitengewone uitgaven niet medegerekend, van 30 tot 40 millioen thaler worden verhoogd. De scherpe afscheiding tusschen leger en landweer, die sedert de bevrijdings-oorlogen van 1813-15 vereenigd waren geweest, zou naar men meende het leger van het volk vervreemden. De vermeerdering van het aantal officiersplaatsen was, volgens velen, niets dan eene concessie aan den adel. Eindelijk had, zooals men meende, de zaak ook hare bedenkelijke politieke zijde. De populaire minister van oorlog Von Bonin had, naar aanleiding van het ontwerp, de plaats moeten ruimen voor den uiterst conservatieven generaal Von Roon, en van vele zijden werd het vermoeden uitgesproken, dat de regeering eene versterking van het leger minder met het oog op het buitenland wenschte, dan om zich veilig te kunnen wagen aan eene afschaffing van parlement en constitutie, en een terugkeer tot de toestanden vóór 1848.

Toen het ontwerp voor de eerste maal in behandeling kwam, liet de regeering zich overhalen tot eene transactie. De quaestie der reorganisatie werd schijnbaar ter zijde gesteld, maar aan de regeering werden, voor een tijdperk van 14 maanden — tot 1 Juli 1861 — negen millioen thaler toegestaan »zur Aufrechthaltung der Kriegsbereitschaft», zooals de gebruikte uitdrukking luidde.

In het begin van het jaar 1861 was Friedrich Wilhelm IV gestorven, en aanvaardde de prins-regent, als Wilhelm I, de koninklijke waardigheid. De plechtigheid der kroning had echter eerst den 8sten October in Königsberg plaats. Voor dien tijd (14 Juli 1861) ontkwam de koning gelukkig aan den moordaanslag, door den Leipziger student Oskar Becker uit Odessa, in de Lichtenthaler-Allee te Baden-Baden, op hem ondernomen. De kogel drong den koning door de kraag van de uniform, zonder hem echter te verwonden. Als beweegreden voor den moordaanslag gaf Becker op, dat, volgens zijne overtuiging, koning Wilhelm niet in staat was om zijne taak ten opzichte van de Duitsche staatkunde te vervullen; hij wilde daarom den koning uit den weg ruimen, en daardoor diens opvolger in de gelegenheid stellen, om Pruisen beter aan zijne nationale roeping te doen beantwoorden. De koning was gelukkig zoo verstandig, om de op zichzelf staande daad van een half krankzinnigen politieken dweper niet op rekening van zijne politieke tegenstanders in het algemeen te schrijven, en haar dus niet als voorwendsel te gebruiken, om de vrijheid zijner onderdanen op buitengewone wijze te beperken.

Toch gaf dit jaar den koning reden genoeg tot bezorgdheid voor de openbaringen van een streven, dat bij hem niet de minste sympathie wekte. De nationale beweging in Italië en de verdrijving der Bourbons uit het lang getyraniseerde Napels waren door het Duitsche volk met instemming en blijdschap begroet. Maar de jonkerpartij vereenigde zich, om aan Frans II van Napels en zijne gemalin, die de zaak der legitimiteit vertegenwoordigden, een gouden schild met toepasselijk opschrift aan te bieden, en koning Wilhelm zag — volgens een door hem aan den Engelschen prins-gemaal geschreven brief, in den drang naar vrijheid en eenheid van het Italiaansche volk niets anders dan een voorwendsel, om Sardinië's eerzucht en annexatielust te bedekken. Wel een bewijs, dat de

koning destijds nog geen flauwe voorstelling had van den weg, dien hij vijf jaren later zelf zou inslaan. De Pruisische Landdag daarentegen nam terzelfdertijd eene motie van den afgevaardigde Von Vincke aan, waarbij het goed recht der Italianen in hun streven naar nationale eenheid werd erkend, en de overtuiging werd uitgesproken, dat het belang van Pruisen en van geheel Duitschland slechts kon gebaat worden door het tot stand komen van een krachtig, vereenigd, van Frankrijk onafhankelijk Italië.

Ongetwijfeld zinspeelde de koning hierop, toen hij, bij de sluiting van den Landdag, waarschuwde tegen »de overschrijding der juiste grenzen, die licht in Europa ten bate zou kunnen komen aan de partij, die de omverwerping van het bestaande in haar schild voerde." Niet minder trok het de aandacht, dat bij de kroning in Königsberg allerlei ceremoniën uit vroeger eeuwen werden toegepast, die sedert lang in onbruik waren geraakt, en die alleen te huis behoorden in een tijd, toen er tusschen de Kroon en de natie nog geen constitutioneele banden bestonden. En toen bij dezelfde gelegenheid eene deputatie uit het leger door den koning werd ontvangen, riep deze de trouwe hulp zijner troepen in »tegen alle vijanden, van welke zijde zij ook mochten komen."

Geen wonder, dat onder zulke omstandigheden de voorgestelde legerorganisatie weinig bijval vond, en dat de Landdag zich niet geroepen achtte, aan de regeering een zoo gevaarlijk wapen in handen te geven. De verkiezingen, die onmiddellijk op de kroning volgden, getuigden van den geest, die het volk bezielde. De *Fortschritts*-partij beschikte, met de haar verwante groepen, over 139 stemmen; de oud-liberale partij over 92 stemmen, de rechterzijde over 24 en de Katholieke partij over 50 stemmen. Deze Kamer moest wederom over de legerorganisatie beslissen, welke door het Hoogerhuis was aangenomen. Vóór dit echter geschieden kon, had het minis-

terie, ten gevolge van den aandrang der Kamer op grooter uitvoerigheid van financieele mededeelingen, zijn ontslag genomen; de koning had dit geweigerd en daarop (11 Maart 1862) de Kamer ontbonden, terwijl de voorzitter van het gehate Hoogerhuis tot minister-president werd benoemd. Hierop volgde het ontslag van alle ministers, die nog tot de liberale partij behoorden, en hunne vervanging door conservatieven van onverdacht gehalte.

Het nieuwe ministerie begon zoo inconstitutioneel mogelijk, door eene ongehoorde pressie op de verkiezingen uit te oefenen, en de leden der oppositie als vijanden der Kroon voor te stellen. En om het goede publiek zand in de oogen te strooien, schreef de minister van financiën Von der Heydt aan zijn ambtgenoot van oorlog een brief die — naar men voorgaf door onbescheidenheid van een ondergeschikt beambte! — openbaar werd gemaakt, en waarin op besnoeiing van het oorlogsbudget werd aangedrongen. Al deze manoeuvres hielpen echter niets, integendeel stond de regeering na de verkiezingen van 6 Mei, tegenover eene aanzienlijk versterkte oppositie, welke, na een langdurig onderzoek in de sectiën en een even langdurig debat, met de ongehoorde meerderheid van 308 tegen 11 stemmen weigerde de door de regeering ten behoeve der legerorganisatie aangevraagde gelden toe te staan.

Eene nieuwe ontbinding zou geen betere resultaten hebben gehad. Het terugnemen van het veelbesproken ontwerp stuitte af op den vasten wil van den koning.

In dien kritieken toestand benoemde koning Wilhelm den Pruisischen gezant te Parijs, Von Bismarck-Schönhausen, tot voorzitter van het Kabinet. En toen deze tijding bekend werd klonk in de vertegenwoordiging en onder het publiek slechts ééne stem:

»Herr von Bismarck — Das ist der Staatsstreich!"

Was dit oordeel juist?

Niet in letterlijken zin, maar toch was het publiek niet ver bezijden de waarheid. Wel heeft Bismarck de bestaande staatsinstellingen niet met ruwe hand omvergeworpen, maar van het oogenblik, waarop hij met de leiding der zaken belast werd, heeft hij getoond, hoe men in Duitschland de constitutie tot een onschadelijk stuk papier kan maken. Wel is het de Pruisische jonker geweest, die aan het Duitsche Rijk eene grondwet schonk, gegrond op het democratisch beginsel van algemeen stemrecht, maar de heerschappij eener uit dit stemrecht voortgekomen parlementaire meerderheid is hem een gruwel en een onding. Bismarck wenscht volstrekt niet de oppositie in hare vrijheid van spreken te belemmeren; integendeel, dat opponeeren heeft voor hem zijn goede zijde. Het is de veiligheidsklep op den stoomketel. Toen men den voorzitter van het ministerie gedurende den conflict-tijd vroeg, waarom hij den Landdag, aan welks besluiten hij zich toch niet stoorde, telkens weer bijeenriep, antwoordde hij, dat men die heeren gerust kon laten praten; het kon geen kwaad, als de Pruisen eens merkten, wat slag van lieden hunne vertegenwoordigers eigenlijk waren. Bij gebrek aan eene parlementaire meerderheid scheidt zich Bismarck, door beloften of concessiën, eene kunstmatige. Of deze op de meest heterogene wijze is samengesteld, en eene vereeniging is van belangen, niet van beginselen, is hem tamelijk onverschillig. Want zijne meerderheid moet slechts dienen, om aan de regeringsmaatregelen een schijn van wettigheid te geven, niet om daarvan het karakter te bepalen.

Een man als Bismarck is niet te vergelijken met de staatslieden in die landen, waar de constitutioneele beginselen feitelijk wortel hebben geschoten en waar het parlementarisme niet alleen in naam, maar ook in werkelijkheid bestaat. Twee-en-twintig jaren lang is hij in Pruisen oppermachtig geweest: op de ministerieele zetels naast hem heeft hij man-

nen geplaatst van de meest uiteenloopende politieke schakeeringen. Doch zoodra deze meenden, iets meer dan hoofden van departementen te mogen zijn en op grond hunner verantwoordelijkheid ook zelfstandigheid te mogen eischen, moesten zij het veld ruimen voor den onverzettelijken wil van den almachtigen Premier. De ministers, die elkander afwisselden, zijn bij dozijnen te tellen: de Landdag en de Rijksdag ver- toonden in hunne samenstelling de grootst mogelijke ver- scheidenheid, — maar Bismarck bleef.

Welke werd, onder deze omstandigheden, de positie van koning Wilhelm?

Ongetwijfeld heeft deze zich aangetrokken gevoeld tot den man, die hem bespaarde hetgeen in zijne oogen eene ver- nederling zou zijn geweest: het opofferen van eigen wenschen, van eigen overtuiging, aan den duidelijk uitgedrukten wil eener parlementaire meerderheid. Maar even ongetwijfeld heeft hij weldra bemerkt, dat de nieuwe raadsman der Kroon zijn meerdere was in intelligentie en geestkracht, in stoutmoedigheid en doortastendheid. *Het kon hem niet verborgen blijven, dat de minister door geen gewetensbezwaren werd verontrust, als eerlijkheid en nauwgezetheid den koning deden aarzelen. Onder den invloed dezer daemonische natuur ge- raakt, moest hij toelaten, dat met beginselen, die hem zel- ven heilig waren, in zijnen naam werd gebroken; dat oude bondgenooten niet werden ontzien, dat vertegenwoordigers der legitimiteit door een machtwoord van troon en rijk wer- den beroofd, dat elk middel gebruikt werd tot bereiking van het doel, hem door zijn raadsman voorgespiegeld; in één woord, hij ondervond, dat zijne zelfstandigheid, die hij voor een inbreuk van de zijde der vertegenwoordiging had willen bewaren, aan één enkel man was ten offer gebracht.*

Nu de strijd is gestreden, de strijd in het binnenste des konings, en die, welke honderdduizenden op het slagveld tegenover elkander heeft geplaatst, — nu de politiek van

bloed en ijzer heeft gezegevierd en verwezenlijkt, wat twintig jaren geleden als een dwaze utopie, als een nevelachtig droombeeld der dwepende Duitschers werd voorgesteld, is het den grijzen keizer zeker niet onwelgevallig, de Duitsche eenheid als zijn werk te hooren prijzen, vooral wanneer daarbij de heldendaden van het leger worden verheerlijkt, en over woordbreuk, dubbelhartigheid, schending van verdragen en dergelijke diplomatische kunstgrepen zoo weinig mogelijk gerept wordt. De schijn is gered, want Bismarck heeft tegenover de buitenwereld nooit den eerbied uit het oog verloren, dien hij aan zijn »allergenadigsten heer en koning" schuldig is. Maar voor hen, die begrijpen, dat een koninklijk besluit niet altijd de spontane uiting is van den koninklijken wil, en dat troonreden, manifesten en dagorders het werk zijn van gediensstige geesten, is de eigenlijke geschiedenis van 's konings werken en streven beperkt tot den tijd, toen hij nog geen overheerschende persoonlijkheid naast zich had gesteld.

Pruisen's geschiedenis levert na 1864 menige hoogst belangrijke bladzijde op. Maar niemand zal het in den zin komen, de oorlogen met Denemarken, met Oostenrijk en met Frankrijk, den *Kulturkampf*, den strijd tegen de socialisten, de protectionistische maatregelen der laatste jaren en de bondgenootschappen met Oostenrijk en Rusland als het werk van den keizer te beschouwen. Tot dat alles heeft hij medegewerkt, soms tegen wil en dank, soms lijdelijk, somtijds ook — vooral als eerst de Rubicon was overgestoken — met overtuiging en zelfs met geestdrift. Dat alles heeft hij gedekt met den glans en het gezag van zijnen naam. Maar noch het oorspronkelijk denkbeeld, noch het initiatief, moet bij hem worden gezocht. En daar wij hier over keizer Wilhelm, en niet over Bismarck of over de geschiedenis van Pruisen schrijven, zullen wij kunnen volstaan met de verwijzing naar enkele tijdstippen, waarop de persoonlijkheid van den keizer meer op den voorgrond treedt.

Men heeft er dikwijls over getwist, of von Bismarck reeds bij den aanvang zijner loopbaan als minister de plannen met zich omdroeg, die door de gebeurtenissen van 1864, 1866 en 1870 zijn verwezenlijkt. Naar het ons voorkomt, heeft hij sedert zijn optreden één zelfde doel voor oogen gehad: de Pruisische hegemonie met uitsluiting van Oostenrijk, doch heeft hij zich bij de keuze van de middelen, die hij ter bereiking van dit doel koos, telkens laten leiden door de omstandigheden en vooral partij getrokken van de fouten zijner tegenstanders. Het lag echter niet op zijn weg, om de vertegenwoordiging tot vertrouwde te maken van zijne grootsche plannen voor de toekomst. Slechts enkele malen zinspeelde hij hierop, zooals toen hij in 1863 zeide: »In Pruisen zijn vele »*Katlinarische Existenzen*» (men kan hier moeielijk anders dan met »eierzuchtige samenzweerders» vertalen), die groot belang bij omwentelingen hebben. Pruisen moet zijne krachten in gereedheid houden voor het gunstige oogenblik, dat men reeds herhaaldelijk heeft laten voorbijgaan. Pruisen's grenzen zijn voor een gezond staatslichaam niet gunstig. Niet door redevoeringen en meerderheidsbesluiten worden de groote vragen van onzen tijd beslist — dit was de fout van 1848 en '49 — maar door bloed en ijzer.»

Die woorden werden gesproken in een tijd, toen de regeering de herhaalde verwerping der begrooting door den Landdag had beantwoord met een maatregel van willekeur, en eenvoudig zonder budget regeerde. Bismarck had, ter verontschuldiging van deze autocratische methode, zijne zogenoemde *Lückentheorie* bedacht. Iedere maatregel op wetgevend gebied, zoo redeneerde hij, heeft de goedkeuring noodig van drie factoren in den staat: den Koning, den Landdag en het Heerenhuis. De wet voorziet echter niet in het geval, dat één dier factoren bij voortduring weigert om mede te werken tot een door de beide andere goedgekeurden maat-

regel. Om in die leemte te voorzien, liet Bismarck den weerbarstigen factor eenvoudig buiten rekening. Onder die omstandigheden was het geen wonder, dat de liberale meerderheid in de door ons aangehaalde woorden niets ontdekte van Bismarck's nationale plannen, maar slechts eene bedreiging tegen hen, die op de handhaving hunner constitutioneele rechten aandrongen. Bismarck zelf heeft dit later erkend. In de vergadering van den Rijksdag van 5 April 1876 zeide hij: »Ik heb alle achting voor de vastberadenheid, waarmede de vertegenwoordiging bleef vasthouden aan hetgeen zij haar recht achtte. Zij kon toen niet weten, wat het doel was mijner politiek.» En waarlijk, Pruisen's ministers van buitenlandsche zaken hadden het volk niet door krachtig optreden tegenover andere mogendheden verwend.

De koning stelde zich in deze zaak geheel op het standpunt van Bismarck. Bij herhaling wees hij de deputatiën der meerderheid af, die bij hem kwamen aandringen op het ontslag der ministers; werden adressen in dien geest door hem aangenomen, dan beantwoordde hij deze kortaf met eene weigering. Volgens hem had de Landdag het recht niet, om invloed uit te oefenen op de keuze van de raadslieden der Kroon, en was iedere poging daartoe eene uitbreiding van de rechten der vertegenwoordiging, ten koste van die der Kroon. Dat het volk zich, zonder eenig voorbehoud, aan de zijde zijner afgevaardigden schaarde, bracht in het besluit van den koning geen verandering, maar deed de spanning dagelijks toenemen.

Koning Wilhelm ging eindelijk zoover, dat hij de bovenvermelde theorie der machtsoverschrijding van den Landdag ontwikkelde in een eigenhandig schrijven, dat door geen der ministers was gecontrasigneerd. Welk een indruk dit feit maakte kan men hieruit afleiden, dat de kroonprins eenige weken later, op eene reis door Pruisen, in het ooglopend koel ontvangen werd. Nergens waren feestelijkheden georganiseerd,

nergens werd hij door deputatiën verwelkomd. Daarentegen werden de liberale afgevaardigden overal met de grootste geestdrift ontvangen. Nog slechter werd de stemming door de invoering eener persverordening, die geheel in den geest was van de beruchte maatregelen, door Polignac onder Karel X genomen, en door de onverholen wijze, waarop de Pruisische regeering, tijdens den Poolschen opstand van 1863, voor Rusland partij trok.

De onvruchtbare onderhandelingen over de hervorming van den Duitschen bond, die door den najver van Oostenrijk en Pruisen een zeer onverkwikkelijk schouwspel opleverden, kunnen wij hier met stilzwijgen voorbijgaan. Toch zag het jaar 1864 de legers der beide oude vijanden, broederlijk vereenigd in Denemarken strijden. Zulk eene plotselinge wending was weder allesbehalve naar den zin der volksvertegenwoordiging, die het door de regeering voor dezen oorlog aangevraagde crediet met overgroote meerderheid afstemde. Ook aan dit besluit stoorde Bismarck zich niet.

De op 30 October 1864 gesloten vrede, waarbij Sleeswijk-Holstein en Lauenburg ter beschikking van Pruisen en Oostenrijk worden gesteld, bracht, evenmin als de roemrijke wapenfeiten bij de Düppeler schansen en op Alsen, eenige verbetering in de stemming der Pruisische vertegenwoordiging. Toch had de regeering in andere opzichten veel gewonnen. Zij had het bewijs geleverd voor de deugdelijkheid der legerorganisatie, zij had verdeeldheid gezaaid tusschen Oostenrijk en de Deutsche middelstaten, en zij had ten slotte in het *condominium*, door haar met Oostenrijk over de hertogdommen uitgeoefend, eene welkome gelegenheid om een *casus belli* in het leven te roepen, zoodra haar dit gepast zou voorkomen.

Reeds in het volgende jaar scheen dit geval zich te zullen voordoen. Oostenrijk, dat de Deutsche middelstaten opnieuw voor zich wilde winnen, drong aan op den afstand der hertog-

dommen aan den Augustenburger pretendent. Pruisen voerde gansch andere plannen in zijn schild, doch liet voorloopig door de rechtsgeleerde raadslieden der Kroon alleen uitmaken, dat de aanspraken van den prins van Augustenburg van zeer twijfelachtigen aard waren, en dat de Bondsdag over de landen, die door Pruisen en Oostenrijk waren veroverd, niets te zeggen had.

Voor een korten tijd werd het verschil bijgelegd door de conventie van Gastein (14 Augustus 1865). Aan het condominium werd een einde gemaakt; Holstein werd aan Oostenrijk toebedeeld en Sleeswijk aan Pruisen, dat tevens voor eene som van $2\frac{1}{2}$ millioen thaler het hertogdom Lauenburg verkreeg. Generaal Gablenz werd Oostenrijksch gouverneur van Holstein, generaal Manteuffel Pruisisch gouverneur van Sleeswijk, en Bismarck werd, tot loon zijner diensten, in den gravenstand verheven.

Niemand wist beter dan Bismarck, dat de op deze wijze in het leven geroepen toestand geen blijvende kon zijn. »Wij arbeiden ijverig aan het behoud van den vrede, en wij beplakken de scheuren met papier» — schreef hij den 14den Augustus uit Gastein. De nieuwe regeling was in strijd met de wenschen der bevolking der hertogdommen, die »up eeuwig ungedeelt» wilden blijven. Terwijl Pruisen Sleeswijk met den korporaalstok regeerde, moedigde Oostenrijk heimelijk de volksbeweging aan in beide deelen van het voormalig Deensche gebied, en verzette zich volstrekt niet tegen de uitingen der openbare meening in Holstein, die den Augustenburger als hertog begeerde. Den 26sten Januari 1866 zond Bismarck eene dépêche aan het Weener kabinet, waarin hij uiteenzette hoe diep het koning Wilhelm grieven moest, in Holstein revolutionaire en anarchistische woelingen door Oostenrijk geduld te zien. Natuurlijk werd deze schijnheilige jammerklacht door Oostenrijk op hooghartigen toon beantwoord. Bismarck sloot daarop een verbond met Italië, waardoor de

beide mogendheden zich wederzijds verbonden om Oostenrijk te dwingen tot den afstand van Venetië aan Italië en tot hervorming van den Duitschen bond overeenkomstig de voorstellen van Pruisen.

Van alle zijden verhieven zich in Duitschland stemmen tegen den dreigenden oorlog. In de koninklijke familie beproefde men alles, om den invloed van Bismarck te neutraliseeren; vooral de koningin-weduwe, eene zuster van de koningin van Saksen en van de Oostenrijksche keizerin-moeder, drong bij koning Wilhelm aan op het behoud van den vrede. Niet dan met de grootste inspanning verkreeg Bismarck 's konings toestemming tot de oorlogsverklaring.

Een minder stoutmoedige geest dan Bismarck zou ongetwijfeld zijn teruggedeinsd voor het gevaar, waaraan Pruisen was blootgesteld. Hannover, Saksen en Keurhessen hadden zich aan de zijde van Oostenrijk geschaard. De Zuidduitsche staten — Baden uitgezonderd — hadden zich eveneens tegen Pruisen verklaard. Napoleon, die zich in zijne verwachting van als scheidsrechter te kunnen optreden zag teleurgesteld, wachtte slechts de gelegenheid af om zich te verrijken ten koste der overwonnen partij. Engeland voelde geen sympathie voor den oorlog, die door Pruisen op roekelooze wijze was uitgelokt. Italië kon in het zuiden eenige afleiding geven, maar was, zooals weldra blijken zou, noch te land, noch ter zee tegen Oostenrijk opgewassen. Eindelijk was de oorlog in Pruisen zelf uiterst impopulair, terwijl in Oostenrijk de geestdrift algemeen was.

Men kent het verloop van den korten, maar schitterenden veldtocht, waaraan de bloedige slag bij Königgrätz een einde maakte. Oostenrijk werd voor goed geschrapt uit de rij der Duitsche bondsstaten en moest Venetië aan Italië afstaan. Pruisen's gebied werd niet slechts vermeerderd met Sleeswijk en Holstein, maar ook met de landen van den koning van Hannover, den keurvorst van Hessen en den hertog van Nassau en

met het gebied der vrije stad Frankfort. Deze daad van geweld werd verdedigd met het tamelijk gezochte argument, »dat de genoemde landen, indien zij hunne zelfstandigheid behielden, door hunne geographische ligging, in geval van oorlog of van minder goede gezindheid, aan de Pruisische staatkunde hinderpalen in den weg zouden kunnen leggen, die in geenerlei verhouding stonden tot hun omvang en hunne beteekenis.»

Had de koning lang geaarzeld en slechts noode toegegeven aan den drang van Bismarck, toen het besluit eens was gevallen kostte het hem geen moeite, zich zelf te overtuigen van de rechtvaardigheid zijner zaak. Het was voor hem geen geringe voldoening, dat de overwinningen op een machtigen, soms zelfs overmachtigen vijand behaald, terecht werden toegeschreven aan de voortreffelijke organisatie van het Pruisische leger. En die organisatie was zijn eigen werk.

Na eene verrassend gelukkige uitkomst, eene zeldzaam groote overwinning, is niemand geneigd tot twijfel aan de zuiverheid der beweegredenen en de juistheid der redeneringen, die hem tot handelen aanspoorden. Wij houden niet slechts koning Wilhelm voor volkomen ter goeder trouw, als hij in dagorders aan zijn leger, in manifesten en toespraken, de door Pruisen's leger volbrachte daden als een rechtvaardig en Gode welgevallig werk afschildert, maar wij begrijpen ook, dat hij gaarne nog meer gebruik gemaakt had van de bevoorrechte positie, waarin hij door het geluk zijner wapenen was gekomen. Gaarne zou hij ook Saksen bij Pruisen hebben ingelijfd; gaarne zou hij zijn zegevierend leger de voldoening van een intocht in Oostenrijk's hoofdstad hebben gegund. Want hij behoort tot die klasse van eerzuchtigen, die door een ingeschapen gevoel van recht en billijkheid worden weerhouden, om uit eigen beweging tot daden van geweld en kwade trouw over te gaan, doch die, wanneer men er eens in geslaagd is hunne bedenkingen te ontzenuwen en hun geweten gerust te stellen, zich ongaarne de

vrijheid zien betwisten, om den nieuwen weg ten einde toe af te leggen. Wie zich bewust is eigen inzicht aan dat van anderen te hebben opgeofferd, geeft gaarne door overgrooten ijver blijken van warme overtuiging.

Bismarck heeft wijselijk ingezien, dat de overwinnaar, wilde hij zijn tegenstander niet tot het uiterste verbitteren, en daardoor voor de toekomst nieuwe gevaren doen ontstaan, den schijn althans van gematigdheid moest bewaren. Voor weinige dagen (in de *Deutsche Revue* van 1 October 1884) is eene uitlating van hem bekend geworden, waaruit blijkt, welke reeds in 1866 zijne bedoelingen met Oostenrijk waren. »Als ik het nog beleef” — zeide hij in dat jaar — »zult gij het bewijs in handen krijgen, dat de oorlog met Oostenrijk in mijne staatkunde niets anders was dan een onweder, dat den dampkring tusschen ons heeft gezuiverd; gij zult zien, dat het nu eerst mogelijk zal zijn, eene oprechte en blijvende alliantie tusschen Oostenrijk en Pruisen tot stand te brengen.” Dit doel is — zij het dan ook na jaren — bereikt; keizer Franz Joseph kon, toen hij onlangs den Hongaarschen Rijksdag opende, verklaren dat de betrekkingen tusschen Oostenrijk en Duitschland van den meest intiemen aard waren. En dit zou zeker niet het geval zijn geweest, als Pruisen in 1866 tegenover Oostenrijk misbruik van zijne macht had gemaakt.

De overwinning van Königgrätz en de ingrijpende wijziging, daardoor in Pruisen's positie gebracht, hadden eene totale omkeering in de openbare meening ten gevolge. De regeering speelde den grootmoedige, en bood der volksverteenwoordiging de verzoenende hand aan, door eene indenniteit te vragen voor het door haar, in strijd met de grondwet, gedurende vier jaren gevoerde beheer. Dit werd gereedelijk toegestaan. Bismarck wendde zich van de conservatieven af en vond voor zijne nationale plannen een gewilligen steun bij de nieuwgevormde nationaal-liberale partij.

De Noordduitsche Bond kwam tot stand en ontnam aan de middelstaten, welker souvereiniteit nog was gespaard, hare diplomatieke en militaire zelfstandigheid, doch vervulde tevens den wensch naar eene, over 't geheel genomen vrijzinnige bondsconstitutie. Met de Zuidduitsche staten werd een tractaat gesloten, ten gevolge waarvan deze, in geval van oorlog, hunne troepen ter beschikking van Pruisen stelden, en op deze wijze werd de berekening van Napoleon verijdeld, die in deze staten een tegenwicht tegen Pruisen's machtsuitbreiding dacht te vinden.

Doch ook in een ander opzicht was Napoleon teleurgesteld. Pruisen had al de vruchten van dezen oorlog geplukt, en de »compensatiën'', waarvan de Fransche keizer telkens op nieuw sprak, bleven achterwege. Geen handbreed aan den linker-Rijnoever werd hem gegund en zijne plannen op Luxemburg moest hij, tengevolge van Bismarck's tegenstand, opgeven. In het besef, dat er iets moest gedaan worden, om het prestige zijner dynastie te redden, misleid omtrent de krachten van zijn leger, aangezet door de onder clericale invloeden verkeerende keizerin, zocht hij naar eene aanleiding tot een conflict, dat Bismarck van zijnen kant slechts in schijn vermeed. De Noordduitsche Bond kon eerst dan plaats maken voor een enkel groot Duitsch Rijk, wanneer het noorden en het zuiden vereenigd tegen een gemeenschappelijken vijand in een populaireren oorlog waren opgetreden. Een voorwendsel was gemakkelijk gevonden in de candidatuur van den prins Von Hohenzollern voor den Spaanschen troon. Bismarck zorgde er voor, dat de Fransche oorlogsverklaring het karakter verkreeg van een ongerechtvaardigden aanval, en dat Duitschland schijnbaar gedwongen werd, om zijne eer met de wapenen te verdedigen. Op den 2den Augustus 1870 werden bij Saarbrücken de eerste kogels gewisseld, en eene maand later was de dag van Sedan het einde van het Fransche keizerrijk.

Koning Wilhelm maakte een groot deel van den veldtocht persoonlijk mede en getroostte zich de onvermijdelijke ontberingen en vermoeienissen met eene voor zijn hoogen leeftijd zeldzame volharding. Zijne populariteit bereikte in die dagen haar toppunt. In hoeverre de leiding van den veldtocht zijn persoonlijk werk was, valt voor 's hands nog moeielijk uit te maken. Landgenoot en vreemdeling hebben het belangrijke aandeel van Bismarck, Moltke, Roon en een aantal talentvolle legerhoofden aan het slagen van de grootsche onderneming ten volle gewaardeerd, maar de bescheidenheid dezer mannen heeft steeds het volle licht op hun koninklijken meester laten vallen.

De 18de Januari van het jaar 1871 zette de kroon op het werk. In de groote spiegelgalerij van het slot te Versailles nam de koning, uit de handen der vertegenwoordigers van de Duitsche staten en vrije steden, de keizerlijke waardigheid aan, welke zijn broeder, drie-en-twintig jaren geleden, had geweigerd met de woorden: »eene keizerskroon kan slechts op een slagveld worden verworven.»

Zoo was de Duitsche eenheid eindelijk tot stand gekomen: voorloopig echter nog slechts in naam. De uitwendige vereeniging, waarvan de keizerskroon het symbool was, moest worden gevolgd door eene vaste, ondeelbare verbinding der heterogene elementen. Eene constitutie moest in het leven worden geroepen; het krijgswezen en de financiën moesten worden georganiseerd, en aan het vage droombeeld van vurige, maar onpraktische patriotten en van welmeenende, maar dwepende idealisten moest een tastbare vorm, moesten levensvatbaarheid en levenskracht worden gegeven, die het kunstmatig samenstel tot een natuurlijk en organisch geheel maakten. Tien jaren meende Bismarck noodig te hebben voor hetgeen

hij »*die innere Consolidirung des Reichs*» noemde; reeds zijn meer dan veertien jaren verloopen sedert den gedenkwaardigen dag in het slot te Versailles, en nog is het doel bij lange na niet bereikt.

Terwijl door den gezamenlijken arbeid van de regeering en den Rijksdag de wetten tot stand kwamen, waardoor op het gebied van justitie en financiën de zoo hoog noodige eenheid werd verkregen, was het weder de keizer, die zich de meeste moeite gaf voor de legerorganisatie en stuitten juist deze plannen telkens af op den tegenstand van de vertegenwoordiging. »Ik had gehoopt en gewenscht» — zeide de keizer den 22sten Maart 1874 tot de generaals, die hem met zijn geboortedag kwamen gelukwenschen, — »dat ik zelf nog de militaire quaestie tot eene afdoende oplossing zou kunnen brengen en de regeling van 's lands weerbaarheid als een voldongen feit aan mijn opvolger zou kunnen nalaten, als een vaderlijk erfdeel voor mijnen zoon en een steun voor rijk en volk tegen buitenlandsche en binnenlandsche vijanden. Ook nu kan ik die hoop nog niet opgeven, te meer omdat ieder zal moeten erkennen, dat ik bij de vroegere crisis in de militaire quaestie in den grond gelijk heb gehad. Mijne levenstaak vindt haren grondslag en hare bekroning in de militaire wetten, en ik zou niet gaarne de eeuwige rust ingaan, voordat die levenstaak vervuld is.» Hoe begrijpelijk deze wensch van den grijzen monarch ook mocht wezen, het was even begrijpelijk, dat een groot deel vertegenwoordiging terugdeinsde voor het besluit, om de sterkte van het leger op voet van vrede tot 400.000 man te verhoogen, en daardoor een ongehoord zwaren last op de schouders van het volk te leggen. Daarenboven was men van oordeel, dat aan het begrootingsrecht van het parlement werd te kort gedaan, indien dit cijfer eens en voor goed werd vastgesteld. Wederom dreigde een conflict tusschen de regeering en de volksvertegenwoordiging te ontstaan, doch op

voorstel van Von Bennigsen kwam men tot een compromis, waarbij het bedoelde cijfer niet voor onbepaalden tijd, maar voor den tijd van zeven jaren (1 Januari 1875 tot 31 December 1881) werd vastgesteld. Vóór echter deze termijn was verlopen, kwam de regeering op nieuw met een voorstel tot vermeerdering der strijdkrachten, en verdedigde dit door te wijzen op de uitbreiding, die het Fransche leger had ondergaan. Ook nu gaf de Rijksdag toe en de sterkte van het leger op voet van vrede werd met ruim 25.000 man vermeerderd. In dit opzicht zijn dus de wenschen van keizer Wilhelm volkomen vervuld, en zoolang hij aan het hoofd van het Duitsche rijk staat, behoeft men zich niet te vleien met de hoop op eene gedeeltelijke ontwapening.

De toepassing der nieuwe constitutie gaf voortdurend aanleiding tot botsingen tusschen de regeering en den Rijksdag. De wensch naar een verantwoordelijk rijksministerie bleef onvervuld, en de rijkskanselier ontwikkelde bij elke voorkomende gelegenheid denkbeelden, die toonden dat noch hij, noch de keizer zich konden bewegen in het keurslijf der constitutioneele vormen, en dat zij elke concessie aan de eischen van het parlementarisme als een noodzakelijk kwaad beschouwden. Het keizerlijk rescript van 7 Januari 1882 werpt een helder licht op deze verhouding. De officieuze *Post* had het programma der conservatieven in de volgende termen samengevat: »De koning alleen regeert; hem alleen komt het recht toe om zijne ministers te kiezen. Het leger is zijn rechter-, de bureaucratie is zijn linkerarm. De volksvertegenwoordiging staat hem ter zijde, evenals in het huisgezin de vrouw den man ter zijde staat. Deze volksvertegenwoordiging moet gekozen worden onder leiding der regeering; zij moet haar met haren raad voorlichten, doch geen oppositie tegen haar voeren.»

Geheel in denzelfden geest sprak de keizer in het bovengenoemde rescript. »De daden van den koning» — het stuk

was door Wilhelm als koning van Pruisen aan zijne ministers gericht — »behoeven het contraseign van de ministers, de ministers zijn daarvoor verantwoordelijk, maar toch blijven zij regeeringsdaden van den koning die daardoor zijn wil te kennen geeft.» Krachtens deze opvatting maakte de koning uitdrukkelijke aanspraak op het recht om persoonlijk de politiek zijner regeering te leiden, en verklaarde hij, dat het de plicht van de ambtenaren was, voor die staatkunde op te komen, óók bij de verkiezingen.

Bismarck lichtte eenige dagen later deze theorië in eene uitvoerige rede toe. In één enkel opzicht trachtte hij den indruk eenigszins te verzachten: volgens hem waren de ambtenaren, ten gevolge van den eed door hen afgelegd, verplicht de politiek der regeering te ondersteunen, doch zij konden met gesloten briefjes stemmen zooals het hun goed dacht.

Zooals men ziet, ontbrak nog slechts de opheffing van het geheim der stemming, om den dwang, door de regeering op een groot deel der bevolking uitgeoefend, volkomen te maken.

Een andere bron van tweedracht en verbittering was de zoogenoemde *Kulturkampf*. Terwijl Bismarck bij zijn optreden in 1862 den steun der Katholieken had gezocht en verkregen, keerde hij na de oprichting van het keizerrijk zijn ouden bondgenooten den rug toe, om, gebruik makende van de sterke nationale strooming, het zwaartepunt zijner meerderheid in de partij der nationaal-liberalen te zoeken. De leiders van het centrum zagen zeer goed in, dat de constitutioneele waarborgen voor recht en vrijheid ten eenenmale onvoldoende waren. Oorspronkelijk samengesteld uit mannen, die zich verzetten tegen het Pruisische begrip van staatsgezag, en dus ook van een gezag van den Staat over de Kerk, had de invloedrijke partij langzamerhand een meer kerkelijk karakter verkregen. Vrijheid voor de Katholieke Kerk werd de leus, die jaren lang mannen van de meest verschillende richtingen op

politiek gebied heeft bijeengehouden. De ziel der partij was Windthorst, een der weinige Duitsche staatslieden, die tegen den rijkskanselier opgewassen is. Niet om hare beginselen, maar om haren leider, moest de kracht der partij worden gebroken. Het middel, dat de regeering hiertoe koos, was bij uitstek ongelukkig. De rechten en vrijheden der Katholieke medeburgers werden op onverantwoordelijke wijze aangetast, en de vertegenwoordiging was zwak genoeg om aan deze politiek het zegel harer goedkeuring te hechten, door hare toestemming te geven tot het buiten werking stellen van een aantal artikelen der grondwet. De Meiwetten werden opgevolgd door eene reeks van de meest hatelijke en willekeurige politiematregelen, op welke de verbanningswet de kroon zette en die slechts ten gevolge hadden, dat het centrum, met zijn machtigen aanhang, scherper in zijne eischen en onverzettelijker in zijne oppositie werd.

Ook nu werd de keizer persoonlijk in den strijd betrokken. Voor een deel moet hiervan de schuld worden gezocht in een onhandig en onvoorzichtig schrijven van Pius IX, waarin deze de overtuiging uitsprak, dat de keizer de door zijne regeering genomen kerkelijk-politieke maatregelen ongetwijfeld niet kon billijken. Deze bewering werd door den keizer op de meest stellige wijze tegengesproken. »Volgens de grondwet» — zoo luidde het in het antwoord aan den paus — »is het volstrekt onmogelijk, dat de keizerlijke regeering een weg inslaat, die door den keizer persoonlijk niet wordt goedgekeurd; want alle wetten en regeeringsmaatregelen treden eerst met toestemming van den keizer in werking.»

Niettegenstaande het trotsche woord »wij gaan niet naar Canossa» is Bismarck genoodzaakt geweest, achtereenvolgens de meeste der als onmisbaar en rechtvaardig voorgestelde maatregelen weder in te trekken. Bij elke concessie echter toonde het centrum zich dankbaar, maar niet voldaan; de liberalen in den lande toonden zich meer en meer afkeerig van de ter kwader ure begonnen »Katholikenhetze» en de bin-

nenlandsche vrede zal verstoord blijven, zoolang de regeering niet de laatste harer exceptioneele maatregelen tegen de Katholieke Kerk heeft ingetrokken.

Ook de verhouding der regeering tegenover de sociaal-democratie gaf aanleiding tot ernstige verdeeldheid. Den 13den Mei 1878 vuurde de arbeider Hoedel op den keizer, die in een open rijtuig zijn dagelijkschen rit *Unter den Linden* maakte, twee revolvershots af, gelukkig zonder den grijzen monarch te treffen. Onmiddellijk maakte de regeering hiervan gebruik, om de zoogenoemde socialistenwet in te dienen, eene wet waarbij feitelijk het recht van vereeniging en de vrijheid van drukpers werd opgeheven, en waarbij het rechterlijk gezag door de discretionaire macht der politie werd vervangen. Wel is waar scheen de wet slechts gekeerd tegen »drukwerken en vereenigingen, die zich de bevordering van het streven der socialistische democratie ten doel stelden», doch zij vermeldde niet, waar dit streven gerekend werd te beginnen of te eindigen, zoodat iedere bespreking in woord of geschrift van maatschappelijke, economische, godsdienstige of staatkundige onderwerpen onder haar bereik viel.

Met overgrootte meerderheid werd het ontwerp door den Rijksdag verworpen en daarop door de regeering ingetrokken. Weenige dagen later echter (2 Juni) had een nieuwe aanslag plaats op het leven van den keizer, die ditmaal aan hoofd en arm gewond werd. De dader was een zekere Dr. Nobiling; nog voor zijne arrestatie bracht hij zich eene zware verwonding toe, die maanden later zijn dood tengevolge had, zonder dat men iets van hem had kunnen vernemen omtrent de beweegredenen voor zijne misdaad. Schoon het nooit is gebleken, dat de beide moordenaars met elkander in betrekking stonden, en evenmin, dat een van hen in overleg met de sociaal-democratische partij had gehandeld, gebruikte de regeering de veelverspreide geruchten van een wijd vertakt complot als aanleiding om den Rijksdag, die zich tegen de

door haar voorgestelde uitzonderingswet had verzet, te ontbinden. De socialistenwet werd door den nieuwen Rijksdag, na langdurige discussiën, met 221 tegen 149 stemmen aangenomen, doch slechts voor den tijd van twee jaren.

Het staat vast, dat de hoogbejaarde keizer de aanslagen van Hoedel en Nobiling voor het werk eener partij heeft gehouden, en de uitzonderingswet als een voor de openbare veiligheid onmisbaren maatregel heeft beschouwd. Dit blijkt uit de moeite, die hij zich persoonlijk gegeven heeft, om invloed uit te oefenen op de beraadslagingen over de verlenging der socialistenwet. Nog liggen de woorden versch in het geheugen, die hij op 22 Maart 1884 richtte tot den president en den vice-president van den Rijksdag, toen deze hem met zijn geboortedag kwamen gelukwenschen:

»Het begin der beraadslagingen in den Rijksdag heeft mij niet bevallen. Het heeft mij getroffen, dat zwaarigheden werden gemaakt tegen de verlenging der socialistenwet. Men weet, wat aanleiding gaf tot het voorstellen dezer wet. Ik heb moeten bloeden. Ik beschouw het derhalve als tegen mij persoonlijk gericht, wanneer de middelen tegen zulke onlusten worden geweigerd. Wij staan op een keerpunt; een zeker streven leidt in zijne uiterste consequentie tot den val der monarchie. Zorgt gij, dat alles zich ten goede keere!"¹

Uit de gevoeligheid van den keizer op dit punt, die er hem zelfs toe dreef, om den eerbeid voor de bij de grondwet gewaarborgde vrijheid van discussie in het Parlement uit het oog te verliezen, laat zich tevens zijne ingenomenheid verklaren met de sociale hervormingsplannen van den Rijkskanselier. Terwijl Bismarck het streven der arbeiders

¹ Wij volgen hier de voorstelling, welke door de Wiener »Neue Freie Presse" van dit incident is gegeven, en welke door de Duitsche officieuse bladen niet is tegengesproken. De conservatieve »Post" gaf de woorden in eenigszins anderen vorm; de strekking bleef echter dezelfde.

naar zelfstandigheid onderdrukt, stelt hij den Staat voor als den reddenden engel in den nood, uit wiens hand alleen het geneesmiddel voor de maatschappelijke kwalen kan worden ontvangen. De staatszorg is door hem tot staats-socialisme uitgebreid; het verzekeringswezen, de zorg voor ouden en gebrekkigen, worden door hem aan de vrije concurrentie onttrokken. Niet slechts wil hij den Staat daar doen optreden, waar het particulier initiatief tekort schiet, of op zich wachten laat, maar hij wil van de zorg voor de arbeidende klassen een monopolie voor den Staat maken, en zoodoende ook bij de onderste lagen der bevolking het bewustzijn doen ontstaan, dat eene landsvaderlijke regeering alleen de sociale quaestie kan oplossen. Maar noch de uitvoerige betoogen van den rijkskanselier, noch de talrijke artikelen der officieuse pers, noch zelfs de hartelijke en welmeenende woorden, waarmede de keizer telkens de sociale ontwerpen aan de belangstelling der vertegenwoordiging aanbeveelt, hebben de sociaal-democraten kunnen overtuigen van de juistheid van Bismarck's theorieën en van de oprechtheid zijner belangstelling. Integendeel, bij elke verkiezing voor den Rijksdag wint de partij der sociaal-democraten aan kracht.

Wij hebben hier slechts op enkele hoofdmomenten gewezen van de binnenlandsche staatkunde, welke sedert den oorlog met Frankrijk de zorg van keizer Wilhelm hebben getischt. Voegt men daarbij de velerlei beslommingen, die de buitenlandsche politiek met zich brengt en die, sedert het Europeesch concert uit Berlijn wordt gedirigeerd, dagelijks in omvang en gewicht toenemen, dan is het duidelijk, dat de Nestor der Europeesche vorsten zich niet in een rustigen ouden dag kan verheugen. Al berust de leiding dezer politiek in de handen van den rijkskanselier, de keizer moet *payer de sa*

personne. En dit doet hij, met eene volharding, een ijver en een nauwgezetheid, die een voorbeeld voor vele jongeren zijn. Naast zijne minzaamheid en ongeveinsde vriendelijkheid jegens allen, met wie hij in aanraking komt, is het juist deze onvermoeide werkzaamheid, dit strenge plichtbesef, dat de harten zijner onderdanen voor hem heeft gewonnen, en eerbied afdwingt, óók aan hen, die zich met zijne begrippen ontrent de verhouding van vorst en volk niet kunnen vereenigen.

Toen de keizer van de veelbesproken bijeenkomst te Skiernewicz terugkeerde, was men bezorgd, dat het bijwonen der militaire manoeuvres in Westfalen voor hem te vermoeiend zou zijn. Van rust wilde hij echter niet hooren, waar zijn plicht hem riep. Hoe die ijver ook door tegenstanders wordt gewaardeerd, blijkt uit de volgende woorden, door den correspondent van het *Journal des Débats* aan zijn blad gericht:

» Wat mij in de parade te Wevelinghoven het meest getroffen heeft, was niet de schoone houding der soldaten onder de wapens, noch de wanhopige correctheid hunner bewegingen; het was de mannelijke en prachtige houding van den ouden keizer, die van het begin tot het eind het defileeren der troepen heeft willen bijwonen, die ondanks zijne 87 jaren, vier uur lang te paard is blijven zitten. Het is een treffend schouwspel, dat aan zijn bewogen volk en aan het verraste Europa dagelijks gegeven wordt door dien vorst, met jaren en roem beladen, die niet wil dat zijn hooge ouderdom hem van de minste verplichting van zijn *métier de roi* zal ontslaan, die tot aan zijn laatsten ademtocht het voorbeeld van plichtsvervulling en eerbied voor de discipline geeft, en die, als een Romeinsch keizer, staande sterven zal.»

Geen wonder, dat een man, die zulk een voorbeeld geeft, zich eene eerzuil in de harten zijner onderdanen heeft opgericht. Al moge het nageslacht later iets afdingen op den lof, dien onze Duitsche naburen hunnen »*Heldenkaiser*» wel wat

al te kwistig toezwaaien; al moge het terecht betwijfelen, of hij een groot man is geweest, — het zal moeten erkennen, dat hij tot den laten avond van zijn leven, volgens zijne opvatting, aan zijn plicht getrouw is gebleven en gedaan heeft, wat zijn hand vond om te doen. En dien lof moet men meer dan één »groot man'' onder de gekroonde hoofden onthouden.

LEAH BARNHART

SARAH BERNHARDT.

Zoo vaak het de necrologie of de biographie eener gevierde tooneelkustenaress geldt, komen den geschiedschrijver van haar kortstondigen roem de *stances* in de gedachte, door Alfred de Musset aan de nagedachtenis van »la Malibran» gewijd:

O Maria-Félicia! le peintre et le poète
Laissent, en expirant, d'immortels héritiers;
Jamais l'affreuse nuit ne les prend tout entiers.
A défaut d'action, leur grande âme inquiète
De la mort et du temps entreprend la conquête,
Et, frappés dans la lutte, ils tombent en guerriers.

De dichter stelt daartegenover de vergetelheid, waarin bijna terstond na hun dood de vertolkers van het genie, de artisten van stem en gebaar, verzinken...

Et de tant de beauté, de gloire et d'espérance,
De tant d'accents si doux d'un instrument divin,
Pas un faible soupir, pas un écho lointain!

Voor deze vergetelheid in de toekomst tracht intusschen het publiek zijn afgoden van het oogenblik reeds vooruit ruimschoots schadeloos te stellen, en men moet bekennen

dat de afgoden zelve zooveel behagen scheppen in den dagelijkschen roem, als wilden zij eene geheele onsterfelijkheid en herbe verzwelgen.

De bewonderde, bewonderenswaardige en excentrieke artieste, wier naam deze schets siert, is het sprekendst voorbeeld van deze waarheid. Wanneer eenmaal met haar de betoovering verdwijnt, die zij op haar tijdgenooten vermocht uit te oefenen, zal een later geslacht zich geen denkbeeld kunnen maken van wat zij zich veroorloofd en wat men haar uit dankbaarheid voor het geschonken genot vergeven heeft, en vooral zich niet kunnen voorstellen dat al wat de *Histoire anecdotique* van haar vertelt, kan samengaan met de ernstige studie en de geniale opvatting, die den grondslag van haren roem vormden.

Sarah Bernhardt is in 1845 te Havre geboren. Voor den naspeurder van psychologische kiemen zou het van belang zijn, na te gaan, hoe het zonderling type dezer tengere vrouw met staalgrijze oogen en rosachtig haar kan verklaard worden. Men zou hem daartoe echter juister gegevens moeten verstrekken, dan de thans bestaande; want over hare afkomst, hetzij dan van een joodschen vader, wiens familie op de St. Antonies Breestraat te Amsterdam zou gewoond hebben, en een Fransche moeder, of van een Franschen vader die geëischt had dat zij gedoopt zou worden, en eene beeldschoone jodin, hetzij nog van Elzassers of Parijzenaars, is zooveel tegenstrijdigs geschreven, dat men de keus heeft en voor iedere theorie de gegevens zou kunnen vinden.

Sarah's familie woonde in de Rue St. Honoré te Parijs; men zond het meisje naar een zeer goed instituut, het klooster Grandchamp bij Versailles; zij bleef daar eenige jaren, en meende, als kind, wel roeping voor den sluier te gevoelen. De supérieure vertelde later dat Sarah haar eenmaal gezegd had: »Ik ben van plan non te worden, — als ik geen actrice

bij de Comédie Française worden kan." Zij leerde buitengewoon vlug, en werd, naar Sarcey beweert, viermalen om haar gedrag weggejaagd en viermalen om haar liefalligheid en roerende smeebeden weder opgenomen; met de reputatie eener uitmuntende leerlinge en eene gansche lading prijzen verliet zij de kloosterschool.

»Te huis gekomen," vertelt zij zelve in hare *Mémoires*, waarvan zij nog slechts enkele fragmenten aan Jules Claretie ter inzage heeft gegeven, »vertoonde ik plotseling een geheel veranderd karakter; ik sloeg iedereen en kreeg aanvallen van razende drift, zoodra men mijn zin niet deed."

Dat zij die razende drift nooit geheel heeft afgeleerd, wisten later hare collega's bij de repetitiën der Comédie Française, nog later de heer Damala, Marie Colombier en de dichter Richepin te getuigen.

Er moest voor Sarah's verdere opvoeding gezorgd worden; zij »had geen huwelijksgift en moest er een verdienen," en men hield familierraad over haar. Aan dezen familierraad namen haar peet, hare moeder, »eene blondine, ernstig en mooi als eene Madonna van Raphaël", hare tante en een zekere heer X deel. Sarah's teekeningen werden gecritiseerd en leelijk gevonden; aan het onderwijs dacht men niet; de oude huisvriend wierp het denkbeeld op, haar actrice te laten worden.

»Actrice! Zij is foieleelijk," lachte de peetoom (*laide comme un pou*, staat er in den tekst.)

»Leelijk!" riep Mad. Bernhardt boos en beleedigd uit, »dát kind leelijk! Ge weet niet wat ge zegt; zij is allerliefst, zie die prachtige oogen eens! En die haren," voegde zij er bij, met beide handen den rijken, wilden haardos van de kleine Sarah opnemend. En in haar moedertrots gekwetst, liep zij brommend de kamer op en neer.

»Zij is mager, klein, altoos ziek," vervolgde de peetoom, »doe haar in de modes!"

Hij lichtte de lange armen van het kind op en liet ze

weer vallen, en gaf haar een duwtje om te laten zien hoe onvast zij op de dunne beenen stond.

»Ik gelek op een wanstaltig veulen, dat niemand wil hebben,» voegt Sarah bij dit verhaal. »Laat haar modiste worden,» vervolgde mijn peetoom, »dat zal naar haar zin zijn, lintjes en strikjes; *elle est trop mioche pour mal tourner*; het is juist iets voor haar.»

Maar de oude vriend des huizes trok partij voor haar; zij zou wel grooter worden, zij zou wel gevulder worden, (»hij dacht toen weinig», voegt Sarah er bij, »dat van mijn magerheid later de journalisten zich dik zouden eten»); men zou haar aan Auber, die toen directeur van het Conservatoire was, voorstellen.

Dit geschiedde; wij vinden dat de Girardin haar aan Auber voorstelde. Men had verzuimd haar tirades uit Corneille of Racine te laten leeren, maar zij zeide *Les deux pigeons*, de fabel van la Fontaine op. Scribe had reeds gezien hoe dramatisch deze kleine fabel kan zijn en haar in *Adrienne Lecouvreur*, als het talent van Rachel waardig, ingelascht. Auber vond haar voldoende om er den aanleg der kleine Sarah uit te leeren kennen; hij liet haar terstond tot de lessen toe.

Aan het Conservatoire genoot zij de leiding van Samson en Provost, en deed met succes haar eindexamen. Toen begon de slechte tijd, zonder engagement, zonder middelen, nóg niet om hare schoonheid opgemerkt, van de gelegenheid om zich te doen beoordeelen verstoken.

Toch vinden wij haar den 11den Augustus 1862 aan de Comédie Française en wel belast met een der meest betekenisvolle rollen van het klassiek répertoire, de titelrol in Racine's *Iphigénie*. Het plan was, dat zij na deze de Atalide in *Bajazet*, de Valérie in het blijspel van Scribe en dergelijke zou vervullen. De rol van *Iphigénie*, eene klassieke *ingénue* met al de wijding van het kind van Agamemnon, de ontwakende jaloezie der jonge vrouw en de kinderlijke reinheid van

het offer dat Diana zich gekozen heeft, is zeer moeielijk; het oordeel, dat een deel der pers over Sarah's début velde, was zeer gunstig.

Niettegenstaande — of wegens? — dit veelbelovende succes, was met deze en nog eene voorstelling hare verbintenis aan de Comédie Française voorloopig geëindigd. De een spreekt van eene oorveeg, die zij aan een harer vriendinnen achter de coulissen zou gegeven hebben; anderen insinueeren, dat de jaloerschheid der sociétaires helderziend geweest is, en men, vermoedende welk eene ster hier begon te blinken, haar niet in de gelegenheid wilde stellen, het rijk bezette uitspansel der Comédie Française door haren glans te doen verbleeken.

Het aannemelijkst schijnt wel, dat de directie, ondanks eenige sporen van talent, welke men bij de jonge actrice niet kon miskennen, haar optreden te weinig conventioneel, te veel op de grenzen van *mauvais genre* vond, dan dat het in den toon der toenmalige Comédie Française zou gepast hebben.

Haar tweede début, *Valérie*, werd door velen gegispt; men zeide: »zij heeft geen houding." Later is men ook in de Comédie Française wat minder academisch geworden; in den tijd van Sarah's début vermoedde men niet, dat eenmaal *Le Sphinx* en *La princesse de Bagdad* er gegeven zouden worden; dat het publiek er een ganschen winter zou komen kijken naar Croizette's doodstrijd, als een door strychnine vergiftigde, en het gesprek tusschen Nourvady en Lionette aanhooren.

Uit het huis van Molière ging Sarah naar het Gymnase over. Zij was toen echter reeds wispelturig, zooals later, en men was nog niet gewoon haar in alles toe te geven. Op een avond, dat haar naam op de affiche stond, verscheen zij niet; men zocht haar, vond haar niet en de *chroniqueurs* wisten weldra te vertellen, dat zij in Spanje vertoefde. Daarna kwam het bericht van eene poging tot zelfmoord,

vervolgens van allerlei andere buitensporigheden; toen van eene tweede mislukte vergiftiging. Men hield zich zooveel met haar bezig, dat, evenals later met Léa d'Asco of Mlle Rousseil plaats had, hare reputatie buiten het tooneel de directeuren voor hare waarde als actrice bezorgd maakte en zij geen engagement kon krijgen.

In eene féerie, *La biche au bois*, in het Théâtre de la Porte-Saint-Martin, vond zij eindelijk eene plaats. Zij speelde er de rol van prinses Désirée, maar niet onder haar eigen naam. Men herkende haar niet; het publiek van de klassieke *mardis* in het Théâtre Français is niet hetzelfde, dat de feeën-koninginnen onder het electrisch licht der Porte Saint-Martin met de meeste aandacht beschouwt. Toch prees men weder hare fraaie stem, die later de *voix d'or* van Doña Sol zou worden, en hare correcte voordracht.

Zwerfzucht of het gevoel van eene hooger roeping deden haar den rooskleurigen *maillot* en den lichten scepter van prinses Désirée vaarwel zeggen. Zij zocht en vond een engagement aan het Odéon, waar destijds directeuren waren Duquesnel en Chilly. Het Odéon begon toen reeds, hetgeen het later met zooveel glans onder den ondernemenden en bekwamen directeur de la Rounat heeft voortgezet, met klassieke voorstellingen de moderne af te wisselen. Chilly zeide met eenige minachting: »Zij zal nooit meer dan eene *tragédienne* worden." Duquesnel teekende met goede verwachtingen haar engagement; zij heeft hem thans, September 1884, de directie over de Porte-Saint-Martin gegund.

Den 14^{den} Januari 1869 debuteerde Sarah Bernhardt in het Odéon als Armande in Molière's *Femmes savantes*. Daarna trad zij op als Zacharie in Racine's *Athalie*; het verhaal van den jongen slanken leviet, die komt vertellen hoe de verschrikkelijke koningin den tempel heeft ontwijfd en hoe zij op het gezicht van den kleinen Joas als verpletterd stond, werd zeer opgemerkt.

Het Odéon bood haar daarna gelegenheid tot eene nieuwe creatie. Met de rol van *Zanetto* in *Le passant* werden de dichter Coppée en de actrice Sarah Bernhardt tegelijk beroemd. Zij had zich het costuum gekozen van den *Chanteur florentin*, de sierlijke statuette van Dubois, die juist in den Salon bekroond was. Hare geheele verschijning, hare stem, en vooral de stempel van dichterlijke fantazie, dien hare voordracht aan de eenvoudige gevoelvolle scène gaf, deden geheel Parijs uitloopen. Waar ook eene benefice-voorstelling werd gegeven, waar men vreemde vorsten te gast had, op officiële soirées, trachtte men *Le passant* op te voeren, met Sarah Bernhardt als *Zanetto*.

De *Passant* was het voorspel tot hare eerste groote creatie, de koningin van Spanje in het drama van Victor Hugo, *Ruy-Blas*. De arme opgeslotene koningin, wie een onbekende de bloemen van haar vaderland komt brengen, en die in haar hart liefde voelt ontluiken voor den dienaar, die Spanje redden en voor haar sterven wil, werd in al hare teedere melancholie door de jonge en toen zeer schoone actrice weergegeven. Sarah Bernhardt had eerbied voor het vers van Victor Hugo, en gaf de muziek van zijn rhythmus met de muziek harer stem weer. Den volgenden dag werd zij aldus beoordeeld:

» Van nature bezit Mlle Sarah Bernhardt eene waardigheid, die zich in alles openbaart. Al hare bewegingen zijn edel en harmonisch; de lange plooiën van haar met zilver geborduurd kleed schikken zich van zelf met eene zekere poëtische bevalligheid om haar heen, hetzij zij staat of zit, eenige schreden doet of hare fraaie gestalte buigt. Hare stem is zacht en welluidend, hare voordracht zoo juist en volmaakt, dat men nooit een syllabe mist, zelfs dan wanneer de woorden slechts als eene liefkoozing van hare lippen schijnen te zweven. Hoe keurig volgt zij de golvende beweging van den zich ontwikkelenden volzin zonder haar te verstoren,

zonder ooit de harmonie der buigzame lijnen uit het oog te verliezen."

Sarcey schreef later over deze creatie:

» Mlle Sarah Bernhardt is de bekoorlijkheid zelve; zij bezit al de kwijnende gratie, al de teederheid van de rol. Sommige woorden heeft zij verrukkelijk fijn en geestig gezegd, als: *Il est bien ennuyeux!* andere, in de vierde acte, deed zij klinken met de onstuimigheid van een hartstocht die alle perken verbrijzelt! Toch was dat misschien nog niet het grootste element van haar succes. Waarin lag dit dan? In den zang van haar melodieuze stem, als de verzen zacht klinken, gelijk de tonen van eene harp waarin de wind speelt:

Blessé! qui que tu sois, ô jeune homme inconnu,
Toi, qui me voyant seule et loin de ce que j'aime,
Sans me rien demander, sans rien espérer même,
Viens à moi, sans compter les périls que tu cours;
Toi qui verses ton sang et qui risques tes jours
Pour donner une fleur à la reine d'Espagne;
Qui que tu sois, ami dont l'ombre m'accompagne,
Puisque mon cœur subit une inflexible loi,
Sois aimé par ta mère et sois béni par moi!

Deze verrukkelijk droevige klacht is door de actrice met weemoedige stem gemurmeld; schakeering heeft zij er niet in zoeken te brengen; het was eene liefkoozing in klanken, die in hare eentonigheid zelye iets streelends en liefelijk door-dringends had. In de derde acte had zij een dergelijke tirade voor haar teedere harmonische stem:

Tu fuis la reine, eh bien! la reine te cherchait;
Tous les jours je viens là... là dans cette retraite,
T'écoutant, recueillant ce que tu dis, muette, etc.

Van tijd tot tijd pauseerde zij in de lange muzikale phrase, daar waar de dichter pauzen heeft aangegeven, en dan voor dit rusten en weder opvatten intonatiën vindend, die slechts

haar eigen zijn, eenvoudig, teeder en betooverend. De geheele zaal was in vervoering; de kunstenaress was zoo verstandig geweest te begrijpen dat schoone verzen moeten gezegd worden, zooals zij geschreven zijn, als muziek."

Indien het evenwel alleen hare stem geweest was, die aantrok, zou Sarah's succes als actrice spoedig geweken zijn. Eene jonge actrice, Mlle Réjane, bezit thans bijna dezelfde *voix d'or* als zij, en Sarah liet haar onbevreesd in haren eigen schouwburg optreden zonder te duchten dat zij eene mededingster zou koesteren. Er was in de schoone koningin van Spanje meer, en het Parijsch publiek, zoo geblaseerd en zoo fijngevoelig, had als door eene electrische vonk de overtuiging ontvangen dat hier eene der tooneelvorstinnen optrad, die bestemd zijn om te heerschen en een gansch volk aan hare voeten te zien. Uit welk een samenstel van positieve en negatieve eigenschappen deze toovermacht bestond, men gaf er zich geen rekenschap van, maar de indruk was onmiskenbaar en plotseling. Zoolang Sarah aan het Odéon was, verloochende zich haar succes geen enkelen avond.

Zij bleef er tot 1872. Reeds lang had de heer Perrin, directeur der Comédie Française, het oog op het opkomend talent geslagen, dat, buiten de muren van den tempel der klassieken, het treurspel weder in eere bracht. Vele redenen hadden hem doen weifelen, of hij haar wel voorstellen zou doen. Al waren niet altijd de actrices der Comédie Française *rosières* en Vestalen geweest, de aaneensluiting die tusschen het personeel bestond en de deftigheid waarmede alles in het huis van Molière geregeld was, omgaf het gezelschap toch met een schijn van eerbiedwaardigheid, die alles bedekte. Men vergaf elkaar de afwijkingen en sprak er niet over.

Sarah intusschen had de buitensporigheden, die haar verblijf aan het Odéon voorafgegaan waren, hare ontvluchtingen, grillen en zelfmoorden, weder met eenige niet minder luidruchtige vermeerderd; de *chroniqueurs* hadden toen reeds,

zoals zij dat jaren lang zouden hebben, de handen vol met het vermelden harer *faits et gestes*. Hare *liaison* met den schilder Clairin, die een wonderschoon portret van haar exposeerde, en eenige coquetteriën met personen van naam, waarmede de kroniek van den dag zich bezig hield, vergaf men haar; maar niet de ivoren doodkist, met wit satijn gecapitonneerd, die in hare slaapkamer stond, en waarin men beweerde dat zij ging uitrusten na de voorstelling; niet het skelet »Lazarus,” waarop zij hare toiletten paste; niet haar boetseeren en beeldhouwen, en het wit linnen heeren-costuum, waarin zij in haar atelier de bezoekers ontving. Toch besloot eindelijk de heer Perrin, haar een engagement aan te bieden; zij werd aan de Comédie Française verbonden en debuteerde in *Mlle de Belle-Isle*.

Deze rol was geheel ongeschikt voor haar; »eene huilerige *ingénue*,” zooals Sarcey de titelrol kenschetst, kon haar talent niet doen uitkomen; het costuum kwam met het karakter harer schoonheid, waarvoor zij later zelve met zooveel oorspronkelijkheid en smaak de omlijsting zou vinden, niet overeen. Het eerste optreden op de klassieke planken scheen daarenboven hare krachten te ontzenuwen; gedurende de vier eerste bedrijven verliet haar geen oogenblik de ziekte, die de Fransche tooneelspelers *le trac* noemen, de verstijvende, verlamvende vrees.

Achter de coulissen bemerkten de jaloersche *sociétaires*, heeren en vrouwen des huizes, met onverholen genoeg het *fiasco* dat de indringster maakte; een ondoordachte uitval waarmede Sarah de speldeprikken der kunstzusters beantwoordde, had haar bijna het verder verblijf aldaar onmogelijk gemaakt.

Hare *revanche* nam zij weldra, eerst met de rol van Junie in *Britannicus*, toen met *Zaire* en daarna, ondanks hare jeugd, met *Phèdre*. In korten tijd had zij hier een ganschen weg afgelegd. Junie en *Phèdre* zijn door de geheele gamma

der vrouwelijke hartstochten gescheiden. Hare Phèdre was eene geheel andere dan die van Ristori of Rachel, en voor wie naar vergelijkingen zocht om zijn genoeg te volmaken of te bederven, ontbrak de gelegenheid niet. Sarah legde den grondtoon der rol minder in de woorden:

C'est Vénus tout entière à sa proie attachée,

minder in

Je m'abhorre encor plus que tu ne me détestes,

dan in de zonderlinge verzen van Phèdre's eerste scène:

Dieux! que ne suis-je assise à l'ombre des forêts,...

Minder de hartstochtelijke vrouw, dan de door haren hartstocht verpletterde en droevig verbijsterde, als in een droom voortgaande, gaf zij weer. Dit kwam geheel met haar uiterlijk en het onwezenlijk karakter harer vreemde schoonheid overeen. Een criticus zeide in deze rol van haar: »*tout en elle est essence et parfum.*» Als Phèdre spreekt van den Zonnegod, van wien zij afstamt, als zij van hare zuster Ariadne, door god Bacchus op Naxos verlaten, van de Onderwereld, waar haar vader Minos de urn des noodlots in de hand houdt en de bleeke schimmen oordeelt, spreekt, scheen dat alles van haar niet onnatuurlijk; hare stem, schooner dan eenige bekende vrouwenstem, de weemoedige glans harer oogen, de welgekozen vereeniging van onbestemde tinten waarmede zij toen reeds hare goudachtig rosse lokken en teeder, fijn ge-laat wist te omgeven, waren met al dit mythische in overeenstemming. De ziel scheen bij haar zoo onevenredig belangrijk tegenover het tenger lichaam, dat hare broosheid den indruk harer verschijning verhoogde. Wat hare opvatting betreft, werd de tweede acte, die der declaratie, het meest geroemd; Sarcey zegt er van:

»Men weet dat Phèdre daar, tegen haar wil, medegesleept door een hartstocht, die sterker is dan haar wil, Hyppolyte hare liefde verklaart. Er is op het gelaat van Sarah Bernhardt dan eene verbijstering, die op bewonderenswaardige wijze de kracht waardoor zij onweerstaanbaar voortgedreven wordt, schildert. Men gevoelt, als men hare starende oogen, haar verwonderd gelaat ziet, dat zij op dat oogenblik in een droom, onbewust, buiten zich zelve is, dat hetgeen zij zegt, aan hare lippen ontvloeit zonder dat zij er den zin van begrijpt. Als een gebaar van Hippolyte haar in de rede valt en tot zich zelve brengt, ontwaakt zij, en het is dan plotseling het gelaat en de bewegingen van iemand, die, voortijlend, aan den rand van een afgrond komt en plotseling terugdeinst.»

In het vierde bedrijf had Sarah eerst, de traditie van Rachel volgend, met steeds luider stem hare geweldige tirade uitgesproken. »Het was voor den toeschouwer eene oorzaak van ongerustheid, een pijnlijk gevoel, uit dit broos en bekoorlijk orgaan kreten te hooren, die het konden verbrijzelen.» Later heeft Sarah dit gewijzigd en er geen minderen indruk mede gemaakt. Het was dan ook na eene vierde acte van *Phèdre*, dat zij het eerst eene der hevige bloedspuwingen kreeg, die zoo vaak de kunstwereld verschrikt hebben.

Zij speelde in de Comédie Française het eene drama na het andere, modern en klassiek, nu eens met ijver en succes, dan eens tegen haar zin en zonder succes, zooals b.v. de Monime in Racine's *Mithridate*. Zij had deze rol geweigerd, en, want hare vurigste bewonderaars moesten bekennen dat de geniale vrouw grillig en eigenzinnig was, toen de opvoering plaats had, was men het er over eens, dat zij haar volkomen onvoldoende speelde. En toch zouden deze rollen, die zij weigerde, Monime, Esther, Bérénice, Aricie, al de teedere, reine heldinnen van Racine, door hare weluidende stem op eenvoudige wijze, maar met overtuiging

gezegd, zoozeer behaagd hebben. De avontuurlijke actrice vond er te weinig kleur in, te weinig gelegenheid om het publiek mee te sleepen, en versmaadde de kiesche bewondering, dié een kleiner, maar waardeerend publiek van kenners haar zou geboden hebben.

De rollen, waarin zij van 1872 tot 1875 optrad, waren niet zeer vele; elk beleefde eene reeks van opvoeringen. Het glanspunt uit deze jaren van ontwikkeling is: *La fille de Roland*, het prachtig drama uit den Karel-cyclus, door Henri de Bornier. Het deed haar als *sociétaire* der Comédie Française opnemen. D'Heilly in het *Journal intime de la Comédie Française* en Arsène Houssaye in zijn prachtwerk, geven voor die opneming den datum der eerste voorstelling, 15 Februari aan; Febvre en Johnson in het *Album de la Comédie Française* stellen het op den datum van een der latere opvoeringen, 1 April 1875. Voortaan behoorde zij tot het huis van Molière, tot hare eigene grilligheid er haar met schade en weinig eer uit verdreef.

Het jaar 1876 wijst twee nieuwe creaties van haar aan, waarvan de eene eene nieuwe richting in haar leven teekent. *L'Étrangère* van Dumas was bestemd om haar het merkwaardig talent te doen ontvouwen, dat jaren lang zulk een groot element in haar succes heeft uitgemaakt, het kiezen van haar costuum. Men kent het zonderling karakter der heldin, Mrs. Clarkson, de dochter van eene slavine, de vrouw van een schatrijken Yankee, die naar Europa komt om den dood harer moeder te wreken op de maatschappij en hare meesters. Deze bizarre figuur, in de schitterendste en elegantste kringen der Parijsche wereld geworpen, moest er eenigszins mede in harmonie gebracht worden, zonder het aantrekkelijke van hare zonderlingheid te verliezen. De actrice verzuimde geen détail, om deze uitwerking te verkrijgen, en weder werd zij wonderbaar gediend door hare deugden en gebreken, het geniaal grillige harer persoonlijkheid. Over

de opvoering der *Étrangère* bestaat eene geheele litteratuur. Al wat aan de academische voortreffelijkheid der Comédie Française hechtte, bestreed ernstig of spottend het stuk en de actrice, of verklaarde dat alleen door het talent der actrice de fouten van het stuk bedekt werden. Emile de Montégut wijdde een vel druks aan eene spottende critische beschouwing van »de moraal van Dumas!" en vraagt hoe het mogelijk kan zijn dat, »terwijl de gedachte in het werk verward en duister is, de uitwerking toch machtig en op enkele oogenblikken inderdaad grootsch is, zonder dat men zich daarvan de reden kan verklaren."

»Wie zal ons bijvoorbeeld zeggen," gaat hij voort, »waarom wij, tegenover de verschijning van die Amerikaansche slavin, vrijgemaakt door den wil van het kwade, telkens het visioen voor oogen hadden van die laatste eeuwen der Romeinsche beschaving; waarom het ons was, als zagen wij vóór ons hare werktuigen van zinnelijkheid en moord, de Canidia's, de Locusta's, liefdedranken en gifbekers verkoozend, hare toovenaarsters, even als de *Etrangère* uit verre landen gekomen, haar oproepen van bloedige spookgestalten? Was het alleen aan de kunstvaardigheid van de jonge actrice, die de rol van Mrs. Clarckson verryulde, dat wij dezen indruk verschuldigd zijn? Was het omdat haar lichaam, bijna uit ijle lucht geweven, en hare langzame zwevende stem als die der schimmen, haar tot de volmaakte verwezenlijking maakt van een dezer schijngestalten, zich in de zichtbare wereld mengend, welke Apollonius van Tyana, naar men zegt, wist te herkennen?"

De klassieke *Revue des deux Mondes* bevatte een lang artikel om het verval van het modern tooneel te betreuren. »Dumas scheidt er een boosaardig genoeg in, het publiek te trotseeren, het te ergeren, het de verzenen tegen de prikkelen te doen slaan, zijn karakter dan te bedwingen, het zijn gezond verstand te ontfutselen, het enormiteiten te doen slikken, het in één woord

voor den gek te houden. De *Étrangère* is het ergste wat in dit opzicht nog beproefd werd. Eene onwaarschijnlijke intrige vol horten en stooten; vindingen, die meer melodrama dan comédie zijn, bespottelijkheden, buitensporigheden, eene expositie, die gedurende drie bedrijven zich kwijnend voort-sleept. Personages waarvan geen enkel ons belangstelling of sympathie inboezemt; alleenspraken, uitweidingen, eindelooze verhalen, tirades van driehonderd regels, is er meer noodig om een stuk te doen vallen?" De geërgerde criticus geeft aan het talent van Dumas, hetwelk ondanks dit alles het stuk een schitterend succes deed behalen, de verschuldigde eer, maar schrijft ook weder aan de persoonlijkheid der actrice voor een deel de begoocheling toe, welke het publiek voor al deze fouten blind maakte.

Het best is deze verhouding aan het licht gekomen, toen, acht jaren later, eene andere actrice, op hetzelfde tooneel de rol weder opvatte. »Met de nieuwe bezetting der rollen,» schrijft Sarcey, »is het werk van gedaante veranderd. Het had vroeger *une saveur exotique et bizarre*; Mlle Sarah Bernhardt had het personage van Mrs. Clarkson tot een vreemd, bijna bovennatuurlijk karakter gestempeld. Men herinnert zich haar binnenkomen in het eerste bedrijf, in het prachtig opzichtig costuum, haar koninklijken tred, hare trotsche, onbeschaamde losheid van beweging; en in het derde bedrijf dat voorkomen als van eene bezielde profetes, waarmede zij het zonderlinge verhaal van de *Vierge du mal* deed, dat Dumas haar in den mond gelegd had; zij doorwandelde het werk als een levend raadsel. Men gevoelde dat zij niet tot deze wereld behoorde, dat zij niet aan den grond raakte, dat zij een luchtbeeld was, door den dichter uit de afgronden van het melodrama omhoog bezworen. *On nageait en pleine fantaisie.*»

De rol was thans in handen van Mlle Blanche Pierson. »Mlle Pierson,» laat Sarcey volgen, »is eene tooneelspeelster

van groote verdienste. Niemand verstaat haar vak beter dan zij; niemand zegt juister en nauwkeuriger; dikwijls zelfs is haar *débit* geestig, bijna altoos vol bevalligheid. En wat worden al deze eigenschappen in de *Étrangère*? Het verhaal uit het derde bedrijf, zoo vreemd gesteld en dat geen ander excuus heeft dan zijne vreemdheid, men ziet wat het geworden is, nu het verstandig en bedaard, met de juiste stembuigingen en de keurig geregelde gebaren eener volleerde comédienne gezegd werd. De monsterachtige onwaarschijnlijkheden, waarvan het wemelt, komen van alle kanten te zien door dit gladdere en bedaarde spel; Mlle Sarah Bernhardt redde dit alles door de wilde betoovering van haar spel zelf."

De *Étrangère* duurde een geheel seizoen, met slechts eene korte tusschenpoos. Deze werd veroorzaakt door eene flauwte die Sarah Bernhardt den 24sten Mei in de derde acte overviel. Zij werd weggedragen en het gerucht liep, dat een »vliegende tering" binnen weinige dagen een eind aan haar leven maken zou. Dat jaar was hare groep »Na het onweder" in den Salon tentoongesteld geweest; men vertelde elkaar wonderen van hare koortsachtige onvermoeide werkzaamheid en verweet haar die, als enkel tot reclame dienend en op den langen duur schade moerende doen aan haar talent als actrice. Tijdens deze ongesteldheid kon zij zich eerst rekenschap geven van het aantal bekende en onbekende bewonderaars, die haar in de wereldstad vereerden. Het boek der bezoekers, in hare voorkamer geopend, bevatte de beroemdste namen uit de wereld van letteren en kunst, zoowel als van de Fransche en buitenlandsche aristocratie. Binnen weinige dagen trad zij weder op; *l'Étrangère* begon eene nieuwe reeks van voorstellingen, en nog vóór het eind van Mei had de Comédie Française genoeg recette gemaakt om de onkosten van het geheele jaar te dekken. Aan *l'Étrangère* werd voorloopig een einde gemaakt door de opvoering van een treurspel, *Rome Vaincue* van Parodi, waarin Sarah, door een

zonderlinge gril, de rol van de oude Posthumia, de grootmoeder, wilde spelen. Het was inderdaad de eenige belangrijke rol van het treurspel, deze blinde grootmoeder, welke hare kleindochter, de Vestaalsche maagd, op het oogenblik dat deze levend begraven zal worden, een dolk brengt, en, als het meisje met gebonden handen het wapen niet grijpen kan, zelf al tastend den boezem van haar kleinkind zoekt en er den dolk instoot. Het stuk had een succes, waartoe het element der vaderlandsliefde voor een groot deel bijdroeg; nadat het 35 voorstellingen te Parijs beleefd had, is het van het Fransche tooneel verdwenen, om nooit meer te verschijnen, terwijl Parodi ook verder weinig genoegen gesmaakt heeft van de kortstondige faam, die het hem bezorgd had. Een treurspel, *François Ier*, van hem werd later in de Comédie Française geweigerd; een drama, *Ulm le parricide*, viel; thans, in November 1884, heeft hij weder een drama, *l'Inflexible*, doen spelen, dat weinig succes had.

Aan het eind van dit jaar; 1876, zond Z. M. de Koning der Nederlanden aan Sarah Bernhardt de medaille, welke hij destijds nog jaarlijks aan de artiste schonk, wier talent hem het meest deze hooge onderscheiding scheen te verdienen.

In 1877 werd zij, na eenige maanden afwisselend de hoofdrollen in *Rome Vaincue*, *l'Étrangère*, *La fille de Roland* en *Phèdre* gespeeld te hebben, ernstig ziek en moest een tijdlang rust nemen. Haar wederoptreden scheen te toonen, dat zij zich aan de klassieke muze houden wilde. Op Corneille's gedenkdag sprak zij, in het wit gekleed, leunende op het voetstuk van Corneille's buste, »merveilleusement belle sous ses voiles blancs flottants,» op bezielden toon de krachtige verzen uit, welke Delpit ter eere van den meester had samengesteld. Haar eerste verschijning daarna was, als Andromaque in Racine's treurspel. »Bewonderenswaardig gedrapeerd in haar somber gewaad van zwart floers, waaruit haar sneeuw witte armen en voeten te voorschijn kwamen,

het voorhoofd half bedekt door een krans van groene bladeren, had zij geheel de houding en den gang, welke die dichtertlijke gestalten, uit de oudheid opgeroepen, past. Zij scheen als een visioen uit Griekenland's mythentijd op de marmeren zerken voort te glijden. Hare stem was, zelfs wanneer zij zich aan de heftigste stormen van den harts-tocht overgaf, eene welluidende, bewonderenswaardig geregelde muziek." Waarom is de begaafde artiste ooit van dit repertoire afgeweken....

In het najaar van 1877 kwam Victor Hugo's drama *Hernani*, dat over Sarah Bernhardt's loopbaan beslissen zou. In 1867 was het opnieuw gemonteerd, en gedurende eenige jaren telkens eenige malen gespeeld; zoodat de directeur Perrin, ofschoon verlangend de hoofdrollen eens in handen van Sarah Bernhardt en Mounet Sully te zien, zich er geen buitengewone illusien van maakte, althans niet dacht dat het stuk in dertien maanden 113 voorstellingen zou beleven — en hem zijne »ster" zou doen verliezen.

Men kan toch de rol van Doña Sol en het daarin behaald succes voor Sarah Bernhardt als een keerpunt beschouwen, en wel meer bijzonder de datums van 2 en 4 Maart 1878. In het voorjaar van dat jaar hadden de voorstellingen der Comédie Française zich in de gunst van het Parijsch publiek mogen verheugen op eene wijze zooals nog bijna niet gekend was. Weken vooruit waren alle plaatsen bezet, het maximum der recette werd telkens bereikt. Den 2den Maart kondigde een klein strookje wit papier, op de affiches voor dien avond geplakt, aan, dat de rol van Doña Sol door Mlle Dudley zou gespeeld worden. De recette daalde. Den 4den Maart zou Mlle Dudley nogmaals de rol vervullen; het zelfde verschijnsel deed zich weder voor.

Dit feit was voor het personeel der Comédie Française, voor de trotsche, rijke sociétaires, een onverwachte ontgoocheling. Zij hadden zich, en het publiek met hen, tot heden

welbehagelijk gekoesterd in het denkbeeld, dat de eenige ware kracht van Molières broederschap, haar eenig *prestige*, berustte in haar volmaakt samenspel, haar ensemble, het homogene van den troep, waarvan ieder deel ondergeschikt was aan het geheel. Mme Favart, Got, Coquelin, Delaunay, ieder op zich zelf uitmuntend, waren dat toch vooral als leden van het uitmuntend gezelschap. Voor een sociétaire, die verdween, kwam een ander in de plaats, het geheel bleef, en bleef even volmaakt. De sterke daling der recette in deze twee avonden trof de sociétaires dubbel: in hunne ijdelheid en hunne beurs; zij moesten het zich met bitterheid bekennen. Toen den volgenden dag Sarah Bernhardt weder verscheen, en men met de schitterende ster weder als door een tooverslag de recette zag rijzen, kon zij in hare omgeving den veranderden toon niet miskennen, en moest wel gevoelen, dat eene liga van jaloersche kameraden zich om haar en tegen haar gevormd had. Op haar zelve hadden dezelfde cijfers dezen indruk gemaakt, dat zij, sociétaire voor één aandeel, terwijl anderen een hooger dividend genoten, geheel onevenredig aan hare verdiensten beloond werd, en dat eigenlijk voor haar, de afgod van het publiek, wetten noch overeenkomsten gemaakt moesten zijn.

Toch kwam het nog niet tot eene vredebreuk. Sarah speelde nog, in afwisseling met *Hernani*, op bewonderenswaardige wijze de *Alcmène* in Molière's *Amphitryon*, de *Phèdre* van Racine, (waarin het opgewonden publiek thans niet schroomde haar spel in de tweede acte boven dat van Rachel zelve te stellen), de Berthe in *La fille de Roland*, de *Zaire* van Voltaire, de Berthe in eene reprise van het zonderling en weinig beduidend drama van Octave Feuillet, *Le Sphinx*, en de koningin in Victor Hugo's *Ruy Blas*, waarin zich indertijd in het Odéon haar talent had doen kennen. Zij maakte met een aantal harer kameraden een reis naar Londen, speelde er 's avonds en 's morgens, richtte er eene tentoonstelling

van hare boetseerwerken in, werd door de Londensche wereld gevierd, en geraakte er aan gewoon, dat thans hare gebreken evenzeer als hare deugden geroemd werden. Zij zweefde, tijdens de tentoonstelling, eerst in *ballon captif*, toen in een werkelijken ballon met den schilder Clairin over Parijs, en beschreef in een boek, dat als curiositeit succes had, hare indrukken boven lucht en wolken. De tooneelchroniqueurs, Prével en anderen, lieten geen dag voorbijgaan zonder iets nieuws van haar te vertellen, waarheid of verbeelding. Den eenen dag was het haar bezoek in een museum of een bibliotheek tot het bestudeeren der détails harer rollen, haar toilet, dat uitvoerig beschreven werd, den anderen dag beweerde men dat zij hare kat of haren *ouïstiti* in den reusachtigen haard van haar atelier geslingerd had. Al deze réclames liet zij zich welgevallen; haar geheele leven was openbaarheid; den geheelen dag, in haar atelier, in hare loge ontving zij bezoekers; van al wat haar betrof werden Parijs en de geheele wereld ingelicht.

Den 20sten Februari 1880 werd, ter gelegenheid van Victor Hugo's 78sten geboortedag en den 50sten verjaardag der eerste voorstelling van *Hernani*, den grijzen dichter door pers en litteratuur een diner in het hôtel Continental aangeboden. Geen naam bijna van de hoogste illustratiën der letterkundige wereld ontbrak, eenige honderden mannen van pers en tooneel namen deel aan het feest. Augier, de acteur Delannay, Francisque Sarcey, vierden om strijd den dichter in toasten. Sarah Bernhardt, aan zijne rechterzijde gezeten, reciteerde de verzen door Coppée voor die gelegenheid gedicht. Vier dagen vroeger, op den eigenlijken datum, was haar triomf als Doña Sol grooter geweest dan ooit; hare verschijning in het tweede bedrijf, met de mantille van witte Spaansche kant, onder het maanlicht, in den binnenhof van het paleis van Silva, hare houdingen, hare stem vol melancholie en aandoening, deden eene trilling van verrukking door de zaal gaan; hare waardigheid en bekoorlijkheid in de vierde acte, haar

hartstocht in de vijfde werden het toppunt van tragisch genot genoemd. De tooneelverslagen uit die dagen schijnen eer oden of declaratiën dan critieken.

Doña Sol was haar laatste triomf op de planken der Comédie Française.

Den 17^{den} April werd eene reprise gegeven van *l'Aventurière* van Emile Augier. Doña Clorinde was een der voorname rollen geweest van Mme Arnould-Plessy, die kort te voren haar afscheid genomen had, een onuitwissbaren indruk achterlatend. Het prachtig zestiende-eeuwsch costuum van Mme Arnould-Plessy, naar een schilderij van dien tijd, hare houding, onbeschaamd en vleierend, haar spel, krachtig, ironisch, wraakzuchtig, had de rol gestempeld. Sarah Bernhardt vatte haar geheel anders op. Een zonderling italiaansch costuum, volkomen historisch maar niet schilderachtig; haar spel, geheel verschillend, niet krachtig, niet brutaal, enkel liefkoozend en smekend, stelde het publiek te leur. De kritiek was scherp; vooral Vitu, de invloedrijke criticus van den *Figaro*, nam haar gestreng *à faire*, en alle andere verslaggevers waren het meer of minder met hem eens. Reeds de houding van het publiek had de actrice ontstemd; dit artikel gaf den doorslag. Den 19^{den}, 's morgens, zond Sarah Bernhardt den heer Perrin een brief, waarin zij hem mededeelde dat zij haar ontslag nam als sociétaire der Comédie Française. In den brief gaf zij als redenen op, dat men haar onvoldoenden tijd tot repetitie had toegestaan.

Dien avond te zes uur verliet zij Parijs, zonder te zeggen waarheen zij ging. Men vernam later, dat zij zich naar hare villa aan de zee, te Saint-Adresse in Bretagne, de geboorteplaats van *Robert le diable*, begeven had.

De directeur van het Théâtre Français, de heer Perrin, had eerst gemeend aan Sarah's besluit, niet meer waarde te moeten hechten, dan aan tal harer *caprices*, waarmede hij meermalen te worstelen had gehad. Hij liet *l'Aventurière* weer

op de affiche plaatsen, maar toch het Comité van administratie bijeenroepen. Toen echter de *Gaulois* en de *Événement* van dien avond afschriften van Sarah's brief bevatten, waartoe zij zelve hun de copie gezonden had, en de actrice inderdaad niet meer verscheen, nam de directeur de noodige stappen om zich in de oogen van het publiek vrij te pleiten en de comédie voor het verlies der voordeel aanbrengeende sociétaire schadeloos te stellen. De dichter van *l'Aventurière*, Augier, zag van schadeloosstelling af; de administratie eischte 300.000 francs van de voortvluchtige actrice. De heer Perrin be-
weerde dat de spijt over haar échec slechts een voorwendsel was; dat Sarah verlof gevraagd had om te Londen in de *season* te spelen en men haar dit geweigerd had, en zij daarenboven hare bezoldiging te gering vond.

De wereld van kunst en letteren was zeer ontstemd over den overijlden stap der actrice, Francisque Sarcéy was troosteloos. Een artikel van Cornély, in den *Gaulois*, gaf vrij wel den toestand weer.

»Daar,» zeide hij, »de treurige tijden en de nationale lichtzinnigheid ons verplichten, evenveel belang te hechten aan het ontslag van Sarah Bernhardt, als men gisteren in Duitschland hechtte aan het ontslag van den heer Bismarck, — toch een acteur van wat meer gewicht dan de blonde sociétaire van den heer Perrin, — veroorloven wij ons, te vinden dat in deze omstandigheid iedereen ongelijk heeft: Mlle Sarah Bernhardt, de heer Augier, de Comédie Française en het publiek.

»Mlle Sarah Bernhardt doet verkeerd: 1°. door geen kritiek te kunnen verdragen, 2°. door te doen als Ingres, die meer van zijn viool dan van zijn palet hield, zij toch houdt meer van beeldhouwen en schilderen dan van de tooneelspeelkunst waarin zij uitmunt; 3°. door er niet rond voor uit te komen, dat zij meer geld verlangt.

»De heer Augier heeft, voor zulk een begaafd man, al zeer

verkeerd gedaan door niet de rol van Doña Clorinda op te dragen aan Mlle Croizette, die hem aangewezen werd, die de rol gaarne wilde en er geschikt toe was, maar haar tegen den verstandigen raad van den heer Perrin op te dringen aan Mlle Sarah Bernhardt, die haar niet wilde en er niet geschikt voor was.

»De Comédie Française heeft verkeerd gedaan, door de actrice niet eene bezoldiging aan te bieden, in evenredigheid met de ongehoorde winsten, die zij haar verschaftte.

»Het publiek en de pers mogen ook wel schuld bekennen. Zij zijn het, die door acteurs en actrices als halfgoden te beschouwen, door hen te vleien en van iedere hunner schreden notitie te nemen, hen er aan gewennen, ons zoo *sans façon* te behandelen.»

Het publiek was buitengewoon verbolgen. Toen eenige dagen later *Ruy-Blas* weer werd opgevoerd en Mlle Bartet in de rol van Doña Sol optrad, riep men haar terug met eene buitensporigheid, welke Mlle Bartet niet zoo ijdel was, geheel als eene hulde aan hare eigene voortreffelijkheid op te nemen. In een aantal feuilletons van den *Temps* bracht Sarcey telkens eene verzoening ter sprake; in het begin van Mei liep zelfs het gerucht, dat ter wille dezer verzoening de heer Perrin zou aftreden en Sarcey, die vroeger het directeurschap van het Odéon geweigerd had, directeur der Comédie Française zou worden; van dit alles kwam niets. De »*éminente transfuge*» had vast besloten, nooit weer in het Théâtre Français terug te keeren; zij had zich terstond verbonden voor eene reeks voorstellingen te Londen, en eene reis naar Amerika.

Het proces, haar door den heer Perrin aangedaan, kwam voor de rechtbank. De advocaat der Comédie, Mr^e Allou, hield eene geestige rede, waarvan de nagalm misschien later de grillige artiste wel eens in de ooren heeft geklonken. Nadat hij hare argumenten weerlegd had, vervolgde hij:

»De waarheid is, dat Mlle Sarah Bernhardt eene andere verbintenis en... geldgebrek had.

»Zij had in 1879 een wonderbaar succes te Londen gehad. Hare waarde als kunstenaress, hare *élégance* als vrouw, haar talent in het beeldhouwen, bijna als letterkundige, hadden het Engelsch publiek bekoord.

»Zij ontving schitterende aanbiedingen voor het volgend seizoen, — voor dezen zomer, — en nam ze aan. Ongelukkig vergat zij den heer Perrin daarover te spreken, en hem het noodzakelijke verlot te vragen.

»De administrateur der Comédie-Française wachtte het geheele jaar de biecht van zijne sociétaire af. Zij wachtte zich wel iets te zeggen, maar om het minste voorwendsel vertrok zij.

»Zoo dus heeft Mlle Sarah Bernhardt afgezien van de bebenijde positie van sociétaire van Frankrijks eersten schouwburg en de 60,000 francs inkomen, welke deze haar opleverde. Boven de kiesche toejuichingen der Parijsche kenners, heeft zij de vulgaire nieuwsgierigheid verkozen, waarvan zij in den vreemde het voorwerp was. Als berekenende vrouw van zaken, hoewel zij den schijn aanneemt van capricieus te zijn, heeft zij met een Amerikaanschen barnum eene nieuwe verbintenis gesloten. Men zal haar door geheel Amerika vertoonen. Zij zal 2500 francs per avond, een derde der bruto recette tot 15000 francs, en 1500 francs per week voor haar logies en dat harer drie kameniers ontvangen!

»Ach, mijnheeren, het is niet meer de *pauvre toquée*, die indertijd den heer Labiche vergiffenis vroeg voor eene dergelijke vlucht, — het is de vrouw van zaken, verblind door goud dorst, die hare ziel aan den duivel verkocht heeft!

»Maar de straf zal niet uitblijven.

»De straf is het verval dat weldra dit groote talent treffen zal. Mlle Sarah Bernhardt zal gestraft worden, voor het verlaten van »het huis'', zooals men dat in de Comédie Française zoo hartelijk noemt. Daar ginds, in Engeland, in

Amerika, omringd van figuranten, zal zij niet begrepen worden. Zij kan als een export-artikel hare kunstenaars-reputatie medevoeren; met het aangroeien harer fortuin, zal haar naam verminderen. Is zij nu niet reeds eene *déclassée*?"

Mre Allou vorderde bij die moreele straf, de positieve straf eener schadeloosstelling van 300,000 francs. De recht-bank stond 100,000 francs toe, waarbij de actrice ook hare storting in het pensioenfonds, 44,000 francs, verloor.

Sarah Bernhardt intusschen had de reis naar Engeland en Amerika ondernomen. Het scheen alsof de profetie van Mre Allou reeds onmiddellijk in vervulling had moeten treden. Het seizoen in Londen was niet financieel, maar artistiek minder dan het vorige. Enkele avonden was Sarah uitgeput, speelde slechts ter loops, verstrooid, met halve stem, en het Londensch publiek was genoeg kenner om dit te bemerken. Andere avonden nam zij *revanche* en werd met schitterende ovaties beloond. In Amerika was haar tocht eene reeks van triomfen. New-York, Philadelphia, Boston, al de groote steden brachten haar den tol van buitensporige toejuichingen, hooge entreegelden, excentrieke geschenken en bloemen, dien men er voor beroemdheden van iederen aard over heeft.

Den tijd van deze reizen kan men uit artistiek oogpunt overslaan. Haar volgend seizoen te Londen telt weder mee in den voortgang van haar talent, en zij beijverde zich om Mre Allou ongelijk te geven. Twee harer schitterendste creatiën, de twee laatste in den geest van haar talent, werden in dezen tijd opgevat: *La dame aux camélias* en *Frou-frou*.

Voor zijne Marguërite Gautier heeft Dumas zich moeielijk eene actrice kunnen voorstellen die volkomener zijne teedere, sympathieke, lijdende heldin wedergaf. Meer dan in eenig ander drama misschien kwamen hier al Sarah's eigenschappen medewerken tot het dichtelijk geheel. Hier vond eene plaats de droeve bekoorlijke glimlach waarmede zij lijden

en sterven kan, de zachte, welluidende stem, ruischend als de toon eener harp en diep in het hart van den hoorder natrillend, de weemoedige blik harer schoone oogen, de harmonie harer bewegingen; maar ook de onuitsprekelijke elegance der Parisienne, de gratie waarmede zij om hare tengere, buigzame gestalte de toiletten drapeert, de keus zelve dier toiletten, rijk, oorspronkelijk en smaakvol, hare fraaie uitspraak, hare gemakelijkheid en waardigheid als *femme du monde*, die zelfs den vader van haren minnaar moet imponeren. Dit alles bezat zij in den hoogsten graad, en paste het toe met het talent der berekenende kunstenares. In 1880, toen Augier boos op haar was, na de *première* van Doña Clorinde, schreef hij: »Mlle Bernhardt heeft de rol gespeeld met hare deugden en gebreken, *où l'art n'a rien à voir.*” Reeds toen werd de opmerking gemaakt, dat men de rol van *l'Aventurière* niet met zooveel aandrang, tegen ieders raad in, opdringt aan eene actrice met wier spel *l'art n'a rien à voir*. Sarcey, die de *Dame aux camélias* in 1881 te Londen was gaan zien, deelt in een feuilleton van *Le Temps* een gesprek mede, waaruit blijkt hoe de actrice zich hare middelen bewust is, en zorgt, ze gepast aan te wenden.

In de derde acte komt een liefelijke tirade voor, waarin Marguërite aan Nichette vertelt van het bekoorlijk buitenleven, dat zij met Armand geniet.

»Soms,» zegt zij, »vergeet ik wat ik geweest ben, en het *ik* van vroeger verwijderd zich zoover van het *ik* van heden, dat het twee geheel onderscheiden vrouwen zijn; en de tweede zich nauwelijks de eerste herinnert. Quand, vêtue d'une robe blanche, couverte d'un grand chapeau de paille, portant sur mon bras la pelisse qui doit me garantir de la fraîcheur du soir, je monte avec Armand dans le bateau que nous laissons aller à la dérive et qui s'arrête tout seul sous les saules de l'île prochaine, nul ne se doute, pas même moi, que cette ombre blanche est Marguërite Gautier.»

»Mlle Sarah Bernhardt,» vervolgt Sarcey, »heeft dit stuk, dat inderdaad een dichterlijken indruk maakt, tot tekst gekozen voor een dier *cantilènes*, die zij met hare onvergelykelyk streeleende stem weet te moduleeren. Zij murmelt den zin, meer dan dat zij hem zegt, en niets is liefelyker dan dit bijna droevig gezang, dat als de klank eener muziek uit de verte het oor bereikt.

»Ik had mij, zooals iedereen, laten wiegen op den rhythmus van dit muzikaal proza. Maar toen ik den tekst overlas, bemerkte ik met verbazing, dat Mlle Sarah Bernhardt den laatsten zin gewijzigd had, en gezegd: »Quand, vêtue d'une robe blanche, couverte d'un grand chapeau de paille, je monte avec Armand dans le bateau que nous laissons aller à la dérive, et qui s'arrête tout seul sous les saules...! Zij had dus eerst den tusschenzin weggelaten: »portant sur mon bras la pelisse qui doit me garantir de la fraîcheur du soir»; en daarna deze woorden: »de l'île prochaine».

»Ik kon niet aan een gebrek aan memorie denken; Sarah's geheugen is onfeilbaar. Ook niet dat de engelsche censuur deze woorden zou hebben geschrapt. Zij waren volkomen onbeduidend. Ik wilde meer weten.

— »Heeft Dumas,» vroeg ik aan de actrice, »zijn oorspronkelijken tekst gewijzigd, of heeft hij u toegestaan dat te doen?

— »O neen,» antwoordde zij, »ik ben de rol in Amerika beginnen te leeren; ik kon hem niets vragen.»

— »Welk voordeel vindt gij er dan in, de phrase niet te zeggen, zooals zij geschreven is?»

— »Omdat... ik weet niet juist hoe het u uit te leggen... het is omdat ik den zin onmogelyk kon uitspreken zooals hij geschreven is. Als ik er bijvoeg: »portant sur mon bras,» enz., dan wordt, behalve dat het détail niets schilderachtigs heeft, en dus door geen stembuiging postisch kan worden gemaakt, door die toevoeging de zin langer en

zwaarder van beweging. Zoo ook na: »tout seul, sous les saules,” houd ik op, zonder mij te bekommeren om den staart: »de l'île prochaine.” Hier is het omdat de klank de gedachte in beeld brengt: »tout seul, sous les saules,”; er is in dat eind van den zin iets onbestemds, iets vluchtends, dat het oor vleit, voeg er, »de l'île prochaine” bij, en de zin verliest dit karakter. Zal ik het u eens laten hooren?” En met hare gouden stem zong zij mij de melodieuze droomerij voor, zooals zij haar gewijzigd had. Daarna beproefde zij den zin te zeggen, zooals Dumàs dien geschreven heeft, en ik moest bekennen dat zij gelijk had.

»»Daarom kan ik ook *Zaire* niet goed spelen,” voegde zij er bij; »Voltaire's poëzie heeft noch glans, noch rhythmus; er is geen muziek in, zooals in die van Corneille, Racine of Victor Hugo.””

Voor Sarcey's studiën van de dramatische poëzie in verband met de kunst van zeggen, boden dergelijke gesprekken veel interessants. Zij komen in de reeks der feuilletons meermalen voor, zonder dat hij zich altoos, als in dit geval, door de actrice wilde laten overtuigen. In een gedicht van Victor Hugo, *Le printemps du proscrit*, leest men deze regels:

Je pense
Aux roses que je semai;
Le mois de mai sans la France
Ce n'est pas le mois de mai.

Na ieder couplet komt een refrein waarin *le mois de mai* rijmt op *semai, fermai, aimai*... Sarcey wilde dat Sarah het woord *mai* als *mé* zou uitspreken. »Anders verstoort gij de geheele harmonie van het vers,” zeide hij. Hierin wilde zij tot geen prijs toestemmen. »Nimmer,” zeide zij, »zal ik *mai* uitspreken als *mé*! De klank is afschuwelijk, vulgair!”

— »En toch spreekt gij *quai, gai*, uit als *qué* en *gué*?”

— »Omdat *gué* en *qué* de goede uitspraak is; maar nooit

zegt men *mé*. Op het conservatoire wordt geleerd *mè*; in de wereld der menschen die goed spreken hoort men *mè*, nooit zal ik anders zeggen dan *mè*."

Zij las de strophe nog eens over, sloot het boek en zeide:

— »Het is geen rijm; ik wil liever nooit dit stukje voorlezen, dan *mé* te zeggen."

— »Het is de vraag wie daarbij meer verliezen zal, de dichter of gij."

Waarschijnlijk zal men hier zonder aarzelen de actrice tegenover den criticus gelijk geven.

In *La dame aux camélias* bleek, dat zij in Amerika niets van haar talent, noch van haar middelen verloren had. De rol was indertijd gecreëerd door Mme Doche, en met eene tragische kracht die de herinnering onuitwischaar gemaakt had. Sarah's opvatting echter, zooveel teerder, edeler en sympathieker, kon eerst door Sarcey en de Engelsche critici te Londen, later te Parijs, volmaakt genoemd worden. Meer dan bij Mme Doche gevoelt men bij hare gejaagde, luidruchtige opgewondenheid in het eerste bedrijf reeds, dat hier eene vrouw zich hopeloos verveelt, zich veracht en hare wanhoop wreekt op de hovelingen, die haar aanbidden. Haar toestand doodt haar. Te weldadiger en frisscher doet dan de jonge, reine liefde aan, die Armand voor haar gevoelt. De nuances van verrassing, van medelijden, van schaamte, hoop en verrukking, welke het ontdekken en begrijpen van deze liefde in haar doet ontstaan, worden door Sarah Bernhardt uitvoerig uitgewerkt en weergegeven. Na zulk eene analyse komt dan het tooneel met den vader, waar de actrice, die niet spreekt, de hoofdpersoon weet te zijn door de wijze waarop zij luistert naar de woorden, welke de oude Duval tot haar richt. Van eene stervensscène als die van Marguerite Gautier, door haar gespeeld, is de indruk daarom een zoo onvergelykelyk kostbare, omdat hetzelfde tooneel als grof en goedkoop pathetisch effect, zoo honderde malen door

actrices van gewoon talent geëxploiteerd is. Het is banaal geworden; men begint met te wantrouwen, en de verrassing wanneer men nieuwheid, adel, distinctie vindt, in plaats van het alledaagsche tooneelspel, is te grooter.

Frou-frou, dat zij in 1883 in de Porte Saint-Martin speelde, mag als eene herinnering aan deze creatie beschouwd worden. Het zenuwachtige bedorven kind, dat enkel uit spijtige eigenzinnigheid de anderen en zich zelve zoo naamloos ongelukkig maakt en in haar stervensuur zich alles doet vergeven, was eene rol, die mede voor het karakter van Sarah's talent paste.

Behalve met deze *Frou-frou* echter kan men zeggen, dat sedert *La dame aux camélias*, de groote tragédienne steeds meer de waardeering, die zij vroeger genoot, verbeurd, beter: wilens en wetens verstootten heeft.

Het eerste waarmede zij te Parijs optrad, was *Fédora*, het merkwaardig drama van Sardou, een tooneelspel, waaraan eene ongeëvenaarde kunst van samenstelling, eene volkomene meesterschap van het tooneel, van het voorbereiden, inleiden en afwerken van scènes besteed is, en dat toch beneden drie vierde der werken van Sardou zelve staat, hoeveel te meer beneden de meesterstukken van het tooneel.

Hier geen gelegenheid tot die melodische klacht, waarvan Sarcey sprak, tot eene scène als met den ouden Duval, tot eene dichterlijke opvatting als die van Doña Sol of Phèdre. Hier steeds actie, steeds heftige scènes, steeds effect. Zeer zeker kon, wie *Fédora* van haar zag, nog steeds den indruk ontvangen, iets delicaats, edels, een beschaafd en hoog kunstgenot te smaken. De onnavolgbare waardigheid, de koninklijke gratie in houding en gebaar, de harmonie van alle bewegingen, de juistheid van toon en uitspraak, het oorspronkelijke, verlieten haar niet in deze rol. Zij droeg er hare toiletten, smaakvol in hare overdreven weelde, met evenveel élégance, zij hanteerde waaier en handschoen even sier-

lijk, hief het fraaie kopje even trotsch op, vleide even zacht en schreide met evenveel hartstocht als vroeger; maar het gevoel kon niet uitblijven, dat de personen en zaken waarom zij hier schreide en vleide, het minder waard waren dan destijds. Sardou's drama spant, het gaat niet tot het hart; wat zou Sarah Bernhardt er meer van maken dan ieder ander?

Na *Fédora* kwam *Nana-Sahib* van Richepin, steeds verder van den eenvoud en de poëzie. Al de schatten van Indië op het tooneel, kelders vol edelgesteenten, tempels, optochten, gevechten, hartstochten gekoesterd in de zon van Bengalen, verzen waaraan de zonderlingste beelden van het Oosten kracht en gloed moesten bijzetten, toestanden waarin het toppunt van dramatische spanning bereikt scheen. Maar niet het delicaat genot, eene begaafde vrouw te hooren, die ons de woorden van een geëerbiedigden dichter weergeeft, die poëzie en philosophie samensmelt tot een bekoorlijk geheel, als vroeger. *Nana-Sahib* is zóó vol heftigheid en schijnbare kracht, dat Sarah's partner, Marais, na eene week uitgeput zijne rol moest opgeven. Hem volgde de dichter zelf, Richepin op, weldra waren ook zijne stemmiddelen uitgeput, zijne gebaren mat; alleen de teere, schijnbaar zoo brooze actrice zeide den twintigsten avond met evenveel kracht haren vloek, met evenveel hartstocht hare liefdesverklaring, gilte met evenveel smart haren stervenskreet, als bij de première.

Op *Nana-Sahib* volgde *Lady Macbeth*. Treurige proeve! Door den grooten naam van Shakespeare aangelokt, koos zij de rol. Hoe kwam het dat zij, eenmaal haar bestudeerende, den afstand niet mat tusschen Shakespeare en haar talent van gratie en liefelijkheid? Dat zij niet begreep hoe de dichter, voor wien het vreeselijke de plaats kon innemen van het schoone, haar dichter niet was? Het vermoeden ligt voor de hand dat zij, toen eenmaal de keus gedaan was, hare fout heeft ingezien. Het was toen nog tijd om terug te keeren; zij verkoos voort te gaan, en desnoods, als zij de ruwe lady Macbeth

van de Engelsche traditie niet kon zijn, des dichters schepping naar haar talent te vervormen. Voor hare opvatting van lady Macbeth, de teere vrouw, die met liefkoozingen en vleierijen den ruwen beulsknecht tot zijn werk drijft, had zij eenige autoriteiten. In het begin dezer eeuw verdedigde Tieck eene dergelijke opvatting, en inderdaad schijnt er psychologisch wel iets vóór te zeggen, dat Macbeth, de ruwe krijger en ten slotte de moordenaar, zich eer door eene sluw vleierende, tengere, blonde vrouw, zijn contrast, zal laten beheerschen, dan door eene *virago*, gelijk men lady Macbeth gemaakt heeft. Hoe het zij, in het kader van Shakespeare's *Macbeth* past zij, tot wier hoogste succes de *élégance* der Parisienne, de harmonie van het Fransche vers, de conventie van het Fransche drama moesten medewerken, allerminst.

Deze overtuiging, die zich langzamerhand, vooral naar beweerd wordt, gedurende hare reis in België en Nederland, bij haar gevormd heeft, moet een groot aandeel hebben in de zedelijke en lichamelijke gedruktheid, waaraan zij op het oogenblik lijdt. Vele oorzaken, die tot de geschiedenis van haar talent in min of meer verwijderde betrekking staan, hebben tot dien toestand medegewerkt. Als vele tooneelspelers, die met het goud, door hun spel verkregen, directeurs zich hebben zien verrijken, heeft zij zelve directrice willen zijn en daarenboven haren zoon Maurice directeur van een schouwburg gemaakt. De zorgen en beslommingen aan zulk eene administratie verbonden, moesten aan de onbevangingheid van haar talent te kort doen. De roofvogels, gereed om buit te halen van eene zenuwachtige, vaak te vrijgeveige, vaak te driftige directrice, moesten haar plunderen en verbitteren. Hare diamanten, de geschenken van gekroonde hoofden, bewonderaars en aanbidders, werden verkocht; de *bibelots*, door de kunstlievende artiste verzameld en haar zoo vaak aangeboden, voegde men bij de diamanten; haar atelier, haar costumes, zag zij met be-

slag bedreigen. Haar jongste buitensporigheid, het optreden als Pierrot in eene pantomime, had niet zooveel succes als zij er van verwacht had. Haar huwelijk met een schoonen Griek, Damala, was rampzalig; de scheiding volgde spoedig. Een schandelijk pamflet, *Sarah Barnum*, door eene jaloersche vakgenootte, Marie Colombier, geschreven, bevestigde de waarheid van Basile's woorden: »Calomniez, calomniez, il en restera toujours quelque chose." In de schatting van menigeen heeft het de actrice benadeeld. Een ander pamflet, *Marie Pigeonnier*, aan Sarah Bernhardt toegeschreven, deed haar niet minder kwaad; de schande van zoo iets geschreven te hebben, zou gelijk staan met eene erkenning van den inhoud van het andere pamflet. De zaak kwam voor de rechtbank, deze veroordeelde Marie Colombier wegens laster, maar vond geen bewijs dat Sarah, of iemand van harentwege, schuld had aan de andere brochure; niettemin deed de bekendheid der beide schandwerken aan haar prestige als kunstenaress afbreuk.

Thans staat zij aan den vooravond van eene nieuwe creatie, *Théodora*. Het verdorven Byzantium, waar eene danseres en *courtisane* keizerin kon worden, waar alle ondeugden zich botvierden tusschen de twisten der theologen en den wedstrijd der wagenmenners, waar de beschaving van de oude wereld zich met de barbaarsche gruwelen van het Oosten mengde, zal Sardou gelegenheid geven tot een drama van bloed en hartstocht. Zal in zooveel kleur en gewoel, de actrice zichzelf kunnen geven? Hetzij zij slaagt of een échec lijdt, het zal haar even weinig voordeel aanbrengen. Beide zal haar verwijderen van hare schoone roeping, het leenen harer dichtertelijke persoonlijkheid, harer hooge intelligentie, harer volmaakte kunst aan de werken, welke dit alles waard zijn. Voor *Fédora* zijn de gaven van Sarah Bernhardt overdaad, maar om van Doña Sol, van Marguérite Gautier, van Phèdre, de geheele grootsche gedachte te begrijpen, te geven en te

doen uitkomen, en al wat schokken en verstoren kon te omwikkelen met het waas van poëzie, van ideale distinctie, moet men zijn wat Sarah Bernhardt was, en zeker nog zou kunnen zijn, de eerste tooneelspeelster van onzen tijd.

GEORGE BANCROFT

GEORGE BANCROFT.

De staat Massachusetts in Nieuw-Engeland mag er trotsch op zijn, dat hij het levenslicht heeft geschonken aan drie beroemde geschiedschrijvers, wier werken in verschillende europeesche talen zijn overgezet. Zij ondernamen reizen naar Europa, om daar bouwstoffen voor hun groote werken te verzamelen.

William Hickling Prescott¹ was door zijn bezoek aan Spanje in staat, om over de regeering van Ferdinand en Isabella, over de verovering van Peru en Mexico nieuw licht te doen opgaan. Het meest classieke zijner werken, de geschiedenis der regeering van Philips II, waarmede de bijna blinde schrijver zich gedurende de laatste jaren zijns levens bezig hield, bleef tot groote teleurstelling van velen onvoltooid.²

John Lothrop Motley, de schrijver van de *Opkomst der Nederlandsche Republiek*, is aan geen Nederlander onbekend.³ Herhaalde malen bezocht hij Europa en bestudeerde de Archieven van Engeland, het Rijksarchief te 's Gravenhage en te Brussel.

¹ Geboren in 1796 te Salem.

² Met het vierde deel was hij begonnen, toen hij in Januari 1859 overleed.

³ Hij werd te Dorchester in 1814 geboren.

Onder dit edele drietal neemt George Bancroft, den 3den October 1800 te Worcester geboren, een eervolle plaats in. Zijn vader Aäron Bancroft, predikant aldaar, was een ijverig beoefenaar der geschiedenis van zijn vaderland.¹ Waarschijnlijk heeft deze aan zijn zoon de eerste liefde ingeboezemd voor het vak, waaraan hij zijn gansche leven zou wijden.

Na het bekende Harvard College te Cambridge bezocht te hebben,² ging Bancroft naar Duitschland, om daar zijn studiën te voltooien. Te Göttingen legde hij zich op de oostersche talen en de grieksche en romeinsche letterkunde toe. De beroemde historicus Heeren was zijn leermeester. Reeds in 1820 werd hij tot doctor in de wijsbegeerte bevorderd.

Te Berlijn maakte Bancroft met mannen als Hegel, Schleiermacher, Savigny, Wilhelm von Humboldt, te Heidelberg met Schlosser, te Weimar met Goethe kennis. Op zijn reizen door Frankrijk en Italië ontmoette hij te Parijs Benjamin Constant, Cousin, Alexander von Humboldt, te Rome Niebuhr en Bunsen. Na een afwezigheid van vijf jaren keerde hij in 1823 naar zijn vaderland terug.

Nadat Bancroft meermalen den kansel beklommen had, gaf hij zijn plan om predikant te worden op. Eerst werd hij leeraar in de grieksche taal aan Harvard College en richtte later te Northampton met zijn vriend Cogswell de Roundhill-school op.

In 1823 verscheen Bancroft's eerste werk, een vertaling van Heeren's beroemde *Ideën über die Politik, den Verkehr und den Handel der vornehmsten Völker der alten Welt*. Reeds begon hij bouwstoffen te verzamelen voor het groote werk zijns levens, waaraan hij zijn roem als geschiedschrijver te danken heeft. In 1834 zag het eerste deel zijner *History of*

¹ Hij schreef een leven van Washington.

² Ook Prescott en Motley studeerden aldaar.

the United States of North America het licht, waarop weldra het tweede en in 1840 het derde deel volgden.

Van 1838—1841 was Bancroft ontvanger der belastingen voor de haven te Boston en trad meermalen in politieke vergaderingen op, nadat hij zich aan de zijde der democraten geschaard had. In 1844 was hij hun candidaat voor Gouverneur van Massachusetts, maar werd niet gekozen. Gedurende zijn secretariaat bij het Ministerie van Marine richtte hij het observatorium te Washington en de marineschool te Annapolis op.

Van 1846—1849 vertegenwoordigde Bancroft de Vereenigde Staten aan het hof van Engeland. Hier en te Parijs, waar Guizot, Mignet en de Tocqueville hem de behulpzame hand boden, werden nieuwe materialen voor zijn historisch werk verzameld.

In Amerika teruggekeerd, vestigde hij zich te New-York, terwijl hij 's zomers op de badplaats Newport zijn verblijf hield. Met verlangen zagen zijn landgenooten naar de voortzetting zijner geschiedenis uit. Hun geduld was op een zwaren proef gesteld.¹ Nadat er twaalf jaren verloop waren, verschenen eindelijk in 1852 het 4de en 5de deel, waarop in 1854 het 6de, in 1858 het 7de, in 1860 het 8ste en in 1866 het 9de volgden.

Zeven jaren lang (1867—1874) was Bancroft achtereenvolgens ambassadeur bij den koning van Pruisen, bij den N. D. Bond en het duitsche keizerrijk. Verdragen met den Bond, met Beijeren, Baden, Wurtemberg werden gesloten. Hij beantwoordde de klachten, door Engeland tegen Amerika

¹ In een brief (1 Maart 1852) van Theodore Parker aan Bancroft komen de volgende woorden voor: »I am waiting impatiently for your new book; if it is not the finest piece of historical composition in the English language, I shall never quite forgive you; for then it will not fulfil the prophecy, I have often made." (*Life and Correspondence of Th. Parker*, by John Weiss. I, p. 296.)

ingediend. Tijdens zijn afwezigheid werd in zijn vaderland zijn vijftigjarig doctoraat herdacht. In 1874 nam Bancroft zijn ontslag en weldra zag het laatste deel van zijn werk het licht, toen er veertig jaren sinds de verschijning van het eerste verlopen waren.

Maar voor den onvermoeiden grijsaard was de tijd om uit te rusten nog niet gekomen. In 1876, bij gelegenheid van het honderdjarig feest der Onafhankelijkheidsverklaring, gaf hij een nieuwe, verbeterde editie (in 6 deelen)¹ en in 1882 een voortzetting van zijn groot werk uit, onder den titel: »*History of the formation of the Constitution of the United States of America*'' (2 deelen).

Van de derde complete uitgave, waarin ook de twee bovengenoemde deelen zullen worden opgenomen, hebben vier deelen het licht gezien. Bancroft, die onlangs 84 jaar geworden is en thans te Boston woont, houdt zich nog bezig met het herzien dezer uitgave, die volgens bevoegde beoordeelaars in meer dan één opzicht een verbeterde mag heeten².

Er is volgens Bancroft geen aantrekkelijker studie dan die der geschiedenis. Zij getuigt van den vooruitgang van ons geslacht. »Zelfs over het lijden der menschheid werpt zij een straal der vreugde en der hoop en ontdekt nog blijde beloften onder de bouwvallen van staten en de graven van

¹ Reeds van de afzonderlijke deelen waren verschillende, van sommige 9 uitgaven verschenen.

² »Ils (de vier verschenen deelen) portent les marques d'une révision très soignée et très détaillée à tous égards: remaniement du récit, nouvelle division en chapitres, omissions, modifications et additions. Comparé à l'édition centenaire, les changements sont considérables et fondamentaux." (*Revue historique*, Sept.-Oct. 1884, p. 114.)

volken. Overal aanschouwt zij de voetstappen der goddelijke Voorzienigheid en hoort de zachte tonen harer stem in de uren der rust, maar ook wanneer de stormwind loeit." Waarom is de geschiedenis in staat onze ziel te roeren? Omdat zij optee kent hetgeen nog voor ons leeft, dat het leven van ons leven geworden is; omdat zij niet slechts het levensbloed van enkele menschen, maar ook van geslachten bewaard heeft. »De geslachten der menschen gelijken niet op de bladeren aan de boomen, welke afvallen, om zich straks weder in dezelfde gedaante te vertoonen. De tijdvakken onzer geschiedenis zijn wederkeerig van elkander afhankelijk. Anders zouden er geen groote waarheden zijn, die ons tot daden opwekken, geen wetten, die onze handelingen besturen; de beweging der levende wereld zou als de ebbe en vloed van den Oceaan zijn." Met ingenomenheid haalt Bancroft de woorden van Pascal aan, waarin de opeenvolging der menschen gedurende zoovele eeuwen als een en dezelfde mensch beschouwd wordt, die altijd bestaat en zonder ophouden leert.

De geschiedenis zoekt de »Summa van alle werken der goddelijke Voorzienigheid" op te sporen. De wil van den mensch is aan algemeene wetten onderworpen. Hierin ligt volgens Bancroft de grond, waarom het booze zichzelf vernietigt, de waarheid, wanneer zij eens geboren is, eeuwig leeft; waarom vrijheid en gerechtigheid, al ondervinden zij nog zooveel tegenstand, eeuw in eeuw uit den strijd hernieuwen, in de vaste overtuiging, dat hemelsche boden haar ter zijde staan en de sterren in haar loop haar vijanden zullen bestrijden.

De eerste plicht van den geschiedschrijver heet onpartijdigheid. Wanneer hij de rede aan het vooroordeel onderwerpt, dan zal het gevolg zijn, dat hij de natuur vervalscht en de Voorzienigheid loochent. Wie partijdig is in zijn teekening van menschen, zondigt niet alleen tegenover de gerechtigheid, maar zal nimmer zijn doel bereiken. »De roem, die

slechts schittert door verduistering van anderer roem, is vergankelijk. De biograaf, die op de graven van groote mannen het monument van zijn afgod bouwt, zal weldra ervaren, dat het beste deel zijner medemenschen weigert hem te volgen."

Maar Bancroft ontkent niet, dat het moeite kost de plicht der onpartijdigheid in acht te nemen, vooral wanneer de historicus den politieken strijd tusschen verschillende partijen moet beschrijven. Dit is alleen mogelijk, als hij in iedere partij opmerkt wat de engelsche dichter »een eeuwige gedachte" genoemd heeft. »Elke partij is gegrond in de menschelijke natuur, al draagt zij verschillende namen, naarmate zij onder kannibalen of beschaafde volken, in koninkrijken, keizerrijken of republieken haar stem verheft."

Onmisbaar voor den historicus is nauwkeurige bronnenstudie. Wie zal zonder waarneming de teekenen der tijden door intuïtie verstaan? Bancroft behoort allerminst tot dezulken, die een wijsbegeerte der geschiedenis zouden willen schrijven en de kennis der feiten van ondergeschikt belang achten. »De geschiedvorschcr, die op de nauwkeurige waarneming uit de hoogte neerziet, zou even dwaas handelen als de sterrekundige, die de banen der kometen op grond van conjecturen wilde berekenen, terwijl hij de hulp van den telescoop meende te kunnen ontberen."

Niemand had meer recht dan Bancroft, om aan den geschiedvorschcr den eisch te stellen, dat hij de bronnen zou onderzoeken. Zelf heeft hij geen tijd, geen moeite, geen geld gespaard, om de bibliotheken van Amerika en Europa, de Archieven van verschillende landen te doorsnuffelen. Was hij zelf daartoe niet in staat, dan werd de hulp van een vriend ingeroepen. En hij heeft zijn bronnen kritisch onderzocht. Berichten van ooggetuigen werden met elkander vergeleken, zonder de beginselen van wat hij historisch scepticisme noemt uit het oog te verliezen. Men staat verbaasd

over zulk een ijver en volharding en verwondert zich niet, dat er veertig jaren moesten verloopen, eer hij zijn reuzenwerk voltooid had.

Wij willen den lezer slechts de voornaamste bronnen noemen, die Bancroft voor de zes laatste jaren zijner geschiedenis (1777—1782) gebruikt heeft. Hij bezat afschriften van nagenoeg alle documenten, die op den vrede van 1782 betrekking hadden. In de Archieven van Engeland en Frankrijk had hij een rijke collectie stukken over den oorlog in de Vereenigde Staten gevonden. Het Archief van Berlijn stond voor hem open. Om de oorlogsoperaties van het jaar 1777 te kunnen bestudeeren, waren hem uit Duitschland kaarten, plannen van veldslagen, dagboeken en correspondentiën toegezonden. In de Archieven van Hessen-Kassel, tot nu toe voor het publiek gesloten, had hij met interessante rapporten van hessische officieren kennis gemaakt. Van de in dagbladen en tijdschriften verspreide opstellen van duitsche officieren, die in Amerika gediend hadden, ontving hij afschriften. Hij bezat een volledige verzameling van de stukken, die ons de diplomatische betrekkingen tusschen sommige europeesche staten en Amerika leeren kennen. Hierdoor was hij in staat gesteld, om de gevoelens van engelsche, fransche en spaansche ministers en koningen, van verschillende duitsche staten, van Holland en Rusland nauwkeurig te beschrijven. Over de rijke verzameling brieven, door Frederik II van Pruisen met zijn buitenlandsche gezanten in Engeland, Frankrijk, Nederland, Denemarken en Rusland gewisseld, had hij kunnen beschikken. Uit de Archieven van Weenen, Moskau en den Haag ontving hij een groote menigte afschriften. De toegang tot de engelsche Archieven werd met de meeste bereidwilligheid voor hem opengesteld. In zijn eigen vaderland vond Bancroft de verlangde hulp. Brieven van generaals, die in Washington's leger gediend hadden, stonden hem ten dienste. De onuit-

gegeven correspondentie tusschen Franklin en de andere amerikaansche gezanten met Engeland stond ter zijner beschikking. Zelfs was het hem vergund te Londen afschriften der brieven van George III aan Lord Shelburne te maken. Eindelijk — wij mogen niet meer van het geduld onzer lezers vorderen — was het Bancroft gelukt, om uit nog onbekende documenten nieuw licht te doen opgaan over de slavernij en de daaruit ontstane scheuring tusschen het Noorden en het Zuiden¹.

Toen Bancroft het plan vormde om een geschiedenis der Vereenigde Staten van Noord-Amerika te schrijven,² was hij zelf meer dan iemand overtuigd van de bezwaren, daaraan verbonden. Hij zou zich van overmoed willen beschuldigen, nu hij zulk een gewaagde onderneming op touw zette. Maar de overtuiging, dat een geschiedenis van zijn vaderland nog niet bestond, deed hem over alle bedenkingen, die bij hem oprezen, heenstappen. »Vele europeesche geschiedschrijvers — zoo lezen wij in de Voorrede van de eerste uitgave van het eerste deel — hebben de physische eigenaardigheden van ons land zoeken te verklaren, terwijl zij de politieke instellingen der koloniën ternauwernood een

¹ Uit de dépêches der fransche gezanten te Philadelphia aan hun regering over de debatten op het Congres tusschen de jaren 1778 tot 1789 is gebleken, dat de leden van het Zuiden van den aanvang af als verdedigers van de slavernij optraden. Er kon volgens hen van een Unie der staten geen sprake zijn, wanneer aan het recht om slaven te houden getwijfeld werd. Vooral door Guizot had Bancroft toegang tot de Archieven van Frankrijk gekregen.

² Zijn oorspronkelijk voornemen om de geschiedenis der V. S. tot op onzen tijd te vervolgen, heeft de schrijver later opgegeven.

nauwkeurig onderzoek waard achtten. Met zulk een zorgeloosheid werd de oudste geschiedenis geschreven, dat onzekere tradities als autoriteiten beschouwd werden, waaruit men allerlei onjuiste conclusies trok. De hierdoor verspreide dwaalingen werden nageschreven en verkregen een plaats in de Annalen van Amerika. Daarom meen ik, dat mijn arbeid niet vruchteloos zal zijn en betreur ik allermint den tijd en de moeite, die mij in staat stelden, om de vrijheids-liefde van Virginië, zijn vrijheid van handel, de koloniale politiek van Cromwell, Maryland's streven naar onafhankelijkheid, de oorspronkelijke instellingen van Rhode-Island en de onbuigzaamheid der Puriteinen van Nieuw-Engeland in een, gedeeltelijk althans, nieuw licht te plaatsen." ¹.

In de drie eerste deelen wordt de geschiedenis van het ontstaan en van de minderjarigheid der koloniën tot den vrede van Aken in 1748 geschetst. Zij moet ons leeren, waarom de Amerikanen een vrij en vereenigd volk zijn. Aan hen, die zich over de al te uitvoerige behandeling van dit gedeelte beklagden, herinnert Bancroft, dat de geschiedenis der omwenteling zonder nauwkeurige kennismeming van de geschiedenis der kolonisatie onmogelijk te begrijpen is. »De rijpe mannelijke leeftijd der natie is slechts de voortzetting van haar jeugd en de geest, welke de volkplantingen be-

¹ Men vergeet niet, dat deze Voorrede geschreven werd in 1834. Thans zou hij natuurlijk over de werken van de Tocqueville, Laboulaye, Astié en anderen, die met zijn arbeid hun voordeel deden, anders oordeelen. De tweede schrijft: »Je n'ai pas cité M. Bancroft aussi souvent que j'aurais dû le faire. Il eût fallu mettre son nom à chaque page; mais je n'avais pas toujours marqué les citations dans les notes qui ont servi à la rédaction de mon cours, et c'est ainsi que plus d'une fois il ne m'a pas été possible de dire à qui j'empruntais le récit des événements. Je n'entends en rien méconnaître la grandeur de mes obligations, et je répète que j'ai presque toujours suivi l'excellente *Histoire* de M. Bancroft. Le contrôle même auquel j'ai soumis ce livre ne m'en a que mieux démontré le mérite." (Voorrede van de 4de editie der *Histoire des États-Unis*, p. V.)

zielde, streefde van den aanvang af naar vrijheid. Virginia verkondigde het eerst de leer der volkssouvereiniteit, het volk van Maryland koos zich zijn eigen regeering, New-Plymouth, Connecticut, New-Haven, New-Hampshire en Maine lieten het volk over zijn wetgeving beslissen, terwijl in Massachusetts een republikeinsche regeeringsvorm ontstond."

Met groote voorliefde worden de Puriteinen geteekend¹. »De pelgrims waren Engelschen, Protestanten, verbannen om hun geloof, in de school des ongeluks gevormd, door geen wet gebonden, behalve door dien van den godsdienst en den wil van allen. Voordat zij aan land gingen, verbonden zij zich tot een staatkundige corporatie. Dit document heeft de constitutioneele vrijheid in het leven geroepen. In de kajuit der »Mayflower" hernam de menschheid haar rechten en stelde de regeering op den grondslag van gelijke wetten tot nut van het algemeen. Toen de pelgrims de eerste kolonie van Nieuw-Engeland stichtten, waaraan zij, uit dankbaarheid voor de gastvrijheid in de laatste engelsche haven genoten, den naam Plymouth gaven, waren democratische vrijheid en een onafhankelijk Christendom plotseeling en gelijktijdig in Amerika gegrondvest."

Vooraf voelt Bancroft zich aangetrokken door de figuur van Roger Williams, den stichter van Rhode-Island². »Toen

¹ Vermelding verdient de volgende parallel tussehen de ridders en de Puriteinen: »De eersten waren dapper uit ijdelheid, de laatsten uit godsvrucht. De ridders huldigden vorsten, in wier glimlach zij hun eer stelden; de Puriteinen bogen hun knieën alleen voor den Koning der koningen. De ridders verlustigden zich in uiterlijken pronk en hadden slechts achting voor de bevoorrechte klassen der maatschappij; de Puriteinen beheerschten hun hartstochten en predikten de deugd der zelfverloochening. Bij de eersten stond de galanterie, bij de laatsten de gerechtigheid het hoogst aangeschreven."

² Velen zullen den lof, aan Williams toegekend, overdreven achten. Dat hij reeds bij zijn komst in Amerika de hoogte bereikt had, waarop hij later stond, is zeker onwaarschijnlijk. Maar men vergeet niet, dat de eerste ge-

hij, even dertig jaar oud, in Amerika kwam, had hij reeds een ontdekking gedaan, waardoor hij zich onsterflijken roem heeft verworven. Hij, ja hij alleen had het groote beginsel gevonden, waartegen de onverdraagzaamheid niet bestand is. Hij verkondigde de onschendbaarheid van het geweten. Deze leer, die aan de burgerlijke overheid verbood, om de vrijheid van den mensch aan banden te leggen, sloot een volkomen hervorming der theologische rechtspraak in zich, bluschte de vlammen uit, die de geloofsvervolgving zóó lang gevoed had en schonk aan elken geloofsvorm gelijke bescherming. De heiligheid van het geweten was de groote leerstelling, die hij in al haar gevolgtrekkingen verdedigde van het oogenblik, dat hij den voet zette op den bodem van Nieuw-Engeland tot zijn laatsten ademtucht. In een tijd, toen Duitschland voor geheel Europa het slagveld was in de godsdienstoorlogen, toen Frankrijk nog den vreeselijken kamp tegen het bijgeloof te voeren had, toen Engeland onder het despotisme der onverdraagzaamheid zuchtte, voordat Descartes de nieuwere wijsbegeerte op de vrijheid grondvestte, heeft Roger Williams voor de vrijheid van den menschelijken geest gestreden. Hij was de eerste onder de Christenen van den nieuweren tijd, die de leer van de vrijheid des gewetens en van de gelijkheid aller godsdienstige meeningen voor de wet verkondigde, de voorlooper van Milton en Jeremias Taylor. Maar terwijl Taylor zijn verdraagzaamheid tot enkele christelijke sekten beperkte, omvatte William's menschenliefde de gansche aarde; Taylor achtte de aanneming van sommige

schiedschrijvers van Nieuw-Engeland zeer ongunstig over hem oordeelden. »Celui-ci — schrijft Astié — le dépeint comme le Corée de la Nouvelle-Angleterre, sa tête était un vrai moulin à vent; cet autre le présente comme un homme à imagination, un entêté et un brouillon; un troisième voit en lui une individualité brillante, mais peu sûre.» (*Histoire de la république des États-Unis*. I, p. 378.) Later is hij beter gewaardeerd, maar misschien uit reactie al te zeer verheerlijkt.

meeningen noodzakelijk tot instandhouding van den godsdienst en tot uitroeijing der ketterij, terwijl Williams de waarheid in den glans van haar eigen licht wilde laten wandelen, vast overtuigd, dat zij des te sneller zou zegeprelen, wanneer men zich in den strijd tusschen waarheid en dwaling van geweld onthield. Hij verdient een plaats onder de weldoeners van ons geslacht."

De oorsprong der Kwakers wordt door Bancroft zeer eigenaardig verklaard: »Het oogenblik was gekomen, toen het plebejisch verstand zich aangordde, om de menschen van erfelijke vooroordeelen te bevrijden; toen de vrijzinnige gevoelens van Baco, de bezielende invloed van Wiclif, de staatkunde van Wat Tyler¹ zich in een enkele sekte vereenigden; toen een populaire, godsdienstige partij, steunend op een goddelijk beginsel, vrijheid van den geest, reinheid van zeden en recht voor allen eischte. Deze sekte ontstond in een tijd, toen het hart van Engeland met verheven gevoelens vervuld en het gemoed van het volk door partijdige leidslieden verontrust werd; toen de ijver voor hervorming de kerk geen rust liet, tronen omverwierp en de voorrechten van den ouden tijd op-hief; toen in ieder dorp Presbyterianen, Anabaptisten en Independenten met elkander streden en deze een bond sloten tegen de Catholieken en de engelsche kerk. Zulk een sekte kon alleen uit het volk voortkomen, dat bij een zegepraal slechts winnen, bij een nederlaag niets verliezen kon. De bevoorrechte klassen hadden geen reden om een beginsel te steunen, dat de vernietiging van alle privilegiën bedoelde. Arme handwerkslieden — zeide William Penn — zijn gewoonlijk de boden, die God tot de menschen zendt. Volgens Barclay had God eenige verachte, onbeschaafde lieden beziel, om het evangelie te verbreiden. De Kwakers waren

¹ Hij was de aanvoerder van den opstand in Mei 1381, waarvan aan Wiclif door zijn vijanden de schuld gegeven werd.

er trotsch op, dat zij de waarheid uit den mond van ongeleerde lieden vernamen. Een plebejische sekte heeft aan de engelsche boeren dezelfde methode van vrij onderzoek geleerd, die Athene's jongelingen uit den mond van Socrates vernamen."

De geschiedenis der koloniën loopt, gelijk wij reeds opmerkten, tot het jaar 1748. Nadat Bancroft de plannen en besluiten van de voornaamste vorsten van Europa geschetst heeft, eindigt hij het eerste gedeelte van zijn werk op de volgende treffende wijze:¹ »Engeland en Frankrijk zouden na jarenlangen strijd met elkander in vrede leven. De bekwaamste diplomaten van Europa, die te Aken bijeengekomen waren, beschouwden zich als de scheidsrechters van Europa, als de vredestitchers der wereld en meenden aan het koloniale stelsel een grondslag te geven, die eeuwen zou duren, en den vrede van Europa door verdeeling der materiele kracht te verzekeren. Maar reeds tijdens het Congres van Aken zwierf de jeugdige George Washington, de zoon eener weduwe, in de bosschen van Virginië rond. Aan den oever van den Potamac, onder het dak van een pachter geboren, was hij reeds vroeg wees geworden.² Geen Academie had voor hem haar gehoorzalen ontsloten. Hij kende slechts lezen, schrijven en rekenen. Toen hij op zestienjarigen leeftijd³ landmeter geworden was en met allerlei bezwaren te kampen had; toen hij met verrukking aan een schoolkameraad kon schrijven, dat hij reeds wat verdiende; toen hij zijn eigen kok was, het Alleghany-gebergte beklom, aan de oevers der

¹ In een brief van 7 Januari 1848 schreef Bunsen aan zijn vrouw: »Ich las gestern Abend in Bancroft mit steigender Bewunderung. Der dritte Band ist ein Meisterstück. Was für eine herrliche und bedeutsame Geschichte hat er seiner Nation gegeben von den Jahrhunderten vor der Unabhängigkeit!« (*Chr. Carl Josias Freiherr von Bunsen*, uitgegeven door Nippold, II, p. 382.)

² Zijn vader stierf, toen George 11 jaar was.

³ Hij was geboren 22 Februari 1732.

Schenandoah ronddoelde en met bewondering de boomen en het vruchtbare land beschouwde; toen hij te midden van wilden woonde, zelden op een bed sliep, dikwijls in de bosschen overnachtte — toen maakte deze jeugdige landmeter met zijn onbeschaafde kameraden een treurig figuur in vergelijking van de keizerlijke pracht op het Congres van Aken. En toch had God nóch Kaunitz, nóch Newcastle, nóch een vorst uit het huis van Habsburg of Hannover, maar den zoon der weduwe uitverkoren, om de rechten en het lot van tallooze milioenen te verdedigen."

Het eerste deel van de geschiedenis der amerikaansche revolutie loopt over de jaren 1748—1763. Frankrijk, niet tevreden met het bezit van Canada in het Noorden en van Louisiana in het Zuiden, trachtte de vruchtbare vlakte der Ohio te veroveren. Het verloor al zijn bezittingen in Amerika. De vrijheid behaalde de overwinning op het despotisme. »De kolonisten uit Engeland brachten de regeeringsvormen van het Moederland mede en koesterden het voornemen, om ze naar het Westen over te planten. De fransche emigranten namen slechts met zich, wat tot het verleden behoorde. De engelsche volksplanters behielden de privilegiën van het vaderland, maar lieten den koning, den adel, de bisschoppelijke macht in het Moederland. Het fransche Amerika was gesloten voor elke lichtstraal van geestelijke onafhankelijkheid en had geen plaats voor de ontrouwe zonen van Rome's kerk, terwijl in engelsch Amerika de macht van het volk veel grooter was dan in het Moederland. Zijn bewoners waren vrije grondbezitters, bezaten scholen, zoodat ieder kon lezen en schrijven; zij hadden drukpersen, waardoor boeken, vlugschriften en couranten onder hen verbreed werden; hun geestelijken bestonden voor het grootste gedeelte uit theologen, door hen zelve gekozen. Alle landen van de golf van Mexico tot de

sneeuw- en ijsstreken, waar de beschaving niet kon doordringen, waren hun erfdeel geworden." De engelsche taal, in het begin der 17de eeuw nog slechts tot een paar kleine eilandjes beperkt, kon zich nu verder dan eenige andere uitbreiden. Vol geestdrift roept Bancroft uit: »Gij taal van Milton en Hampden, taal van mijn eigen vaderland, neem bezit van het vasteland van Noord-Amerika! Laat op de nog dorre vlakten tonen hooren, die aan de engelsche lier ontlokt zijn, die van vrijheid en humaniteit spreken! Vervul de dalen met de stemmen der reine liefde, met de geloften van trouwe vriendschap! Verbreid in de wereld de gedachten van de toekomstige apostelen der volksvrijheid, laat de blijde boodschap van gelijke rechten voor allen overal vernomen worden!"

Het volgende deel (1763—1766) maakt ons getuigen van de omkeering, die in de publieke opinie der koloniën omtrent Engeland plaats had. Tot nu tot was ieder kolonist trotsch geweest op het Moederland en had het als zijn *tehuis* beschouwd. De vrede van 1763 was niet slechts in Europa, maar ook in Amerika met blijdschap begroet. »De Heidenen zijn verbannen, Canada is overwonnen. Geen regeering in de gansche wereld is zóó geschikt als die van Engeland tot bevordering der vrijheid en der burgerlijke en godsdienstige ontwikkeling. Elk britsch onderdaan in Amerika heeft recht op dezelfde privilegiën, die de Engelschen genieten. De belangen van Engeland en zijn koloniën zijn één en wat God vereenigd heeft mag de mensch niet scheiden." Maar Engeland had geld noodig voor zijn door den oorlog uitgeputte schatkist en de bekende zegelbelasting wordt aan de koloniën opgelegd. Zij weigeren en beschouwen het als een schreeuwend onrecht, dat een Parlement, waarin zij zelve niet vertegenwoordigd zijn, hun belastingen oplegt. ¹

¹ De vraag of het Parlement daartoe het recht had, werd in Amerika

Reeds in het volgende jaar wordt de gehate wet ingetrokken vooral door den invloed van William Pitt, »den grootsten Minister zijner eeuw, een der weinige uitnemende mannen van zijn tijd, den eenigen redenaar, die met Demosthenes kan vergeleken worden, den man zonder titel of vermogen, die Engeland, in den afgrond van zwakheid en schande verzonken, groot heeft gemaakt." Amerika noemde hem den grootsten staatsman van Engeland, den veroveraar van Canada en van de Ohio-vlakte, den apostel der vrijheid. »Het dankbare Amerika erkent uw verdiensten, daar het door u zijn vroegere vrijheden herkregeen heeft. De algemeene vreugde in Amerika, dat u als zijn vader zegent en warme gebeden voor u ten hemel opzendt, kan u misschien kracht en moed schenken, om uw beddeke op te nemen en te wandelen, gelijk zij, die genezen werden door hem, die van den hemel kwam, om ons te verlossen. Moge de dag nog verre zijn, dat gij op aarde voor de zaak der vrijheid niet langer kunt strijden!"

Over het Congres, in 1765, het jaar der zegelbelasting, door de koloniën te New-York gehouden, schrijft Bancroft: »*Eenheid of dood* werd meer en meer de leuze. Nimmer, zelfs niet tijdens de kruistochten en de hervorming, waren de bewoners van provinciën, die op zulk een afstand van elkander gescheiden waren, zoozeer door een en denzelfden geest beziel. Al zagen zij de noodzakelijkheid eener onafhankelijkheidsverklaring nog niet in, eenstemmig verwierpen zij een onvoorwaardelijke onderwerping aan het Moederland. Van »passieve gehoorzaamheid" wilden zij niets weten. Engeland zou volgens hen eerst dan zijn transatlantische bezittingen verliezen, wanneer het tot willekeurige maatregelen zijn toevlucht nam. Maar zij bleven nog hopen, dat de stem,

ontkennend beantwoord. Maar de meeste staatslieden in Engeland oordeelden, dat de belasting tot de wetgeving behoorde. Mocht het Parlement geen belasting opleggen, dan had het volgens hen ook geen recht, om aan de koloniën wetten te geven.

die de meening uitdrukte van alle bewoners van Amerika, weerklink zou vinden, zoodat Engeland en Amerika weder in vrede en harmonie konden leven."

In het derde deel (Mei 1766—Mei 1774) bepaalt de schrijver onze aandacht bij de crisis, die tot de omwenteling leidde. Al had Engeland de zegelwet ingetrokken, het bleef hetzelfde beginsel handhaven. William Pitt, thans graaf van Chatham, was oud en ziekelijk geworden. »De leeuw had het woud verlaten, waarin hij als heerscher omzwierf, en was uit eigen beweging in de kooi gegaan. Zijn populariteit had hij verloren. Hij was voortaan slechts een engelsche graaf en de schaduw van een eersten minister; hij vertegenwoordigde niet meer de nationaliteit van het engelsche volk." Belastingen op de thee, het glas, het papier, de verfwaren, die uit Engeland kwamen, werden ingevoerd. Al werd de wet na drie jaar weder ingetrokken, de belasting op de thee moest behouden blijven als een bewijs, dat het Parlement het recht had aan de koloniën belastingen op te leggen. Het voorbeeld van Boston, waar 340 kisten thee in het water geworpen werden, vond elders navolging. Twee dagen nadat de tijding hiervan in Engeland gekomen was, stond Franklin als agent van verschillende koloniën voor den geheimen Staatsraad. »Hij was eerwaardig om zijn roem in de wereld der wetenschappen en wegens zijn ouderdom. Een der lords scheldt hem voor een doortrapten booswicht uit. Hij, wien Kant den modernen Prometheus noemde, stond daar onbevreesd en recht op tegenover den Staatsraad en sprak: Nooit heb ik het voorrecht van een goed geweten zoozeer leeren waardeeren als thans. Hij nam afscheid, om het hemelsch vuur der vrijheid onder de menschen te verbreiden, om zijn naam onder elk volk bemind te maken, vereerd wegens de goedheid van zijn hart, bewonderd om zijn talenten, hooggeacht om zijn vaderlandsliefde en zijn liefde voor de menschheid."

Het ultimatum, dat Amerika bij monde van Samuel Adams,

een zijner grootste zonen, uitsprak, luidde: Wij wenschen een duurzame vereeniging met het moederland, onder één voorwaarde: dat wij vrij zullen zijn. Maar het Parlement nam de bekende Boston Port-Bill aan, waardoor de haven der stad voor elken handel gesloten werd. De misdaad der Amerikanen schreide ten hemel. Boston verdiende niet anders dan vernietigd te worden. *Carthago delenda est*. Tegen hoogverraad mochten geen zachte maatregelen genomen worden. Te midden van dergelijke stemmen waagden slechts enkelen voor de kolonisten partij te kiezen, o. a. Edmund Burke, die hun rechten verdedigde. »Zullen wij onzen kinderen, die brood van ons vragen, steenen geven? Wenschen zij hun moeder op zijde te streven, zullen wij hun dan, in plaats van onze kracht, onze zwakheid, in plaats van onzen roem, onzen smaad schenken?»

De haven van Boston was gesloten, de inkwartiering der engelsche troepen binnen de stad door de wet bepaald. »Zoo begon Engeland den oorlog tegen de vrijheid van het menschdom. Overweldigers hadden Polen onder elkander verdeeld. De privilegiën van Zweden waren door verraad vernietigd. De vrije steden van Duitschland geleken op vonken, die langzamerhand uitdoofden. Venetië en Genua hadden door buitensporige weelde den geest der onafhankelijkheid verstitkt. Als het Engeland gelukte door geweld zijn onbeperkt gezag in Amerika te bevestigen, waar zou dan de humaniteit een schuilplaats vinden? Maar de periode der slavernij en der ongelijkheid zou plaats maken voor een andere, waarin gelijkheid en broederschap zouden heerschen.»

In de beide volgende deelen¹ worden slechts twee jaren

¹ Over het eerste dezer twee deelen schrijft Parker op 10 September 1858 aan Bancroft: »Last May came your beautiful volume on the Revolution. I was ill, and yet obliged to work. I read it with enthusiasm in the pauses of my toil. It ran into the night, and was soon in my head. I rejoice in it greatly. You confirm my suspicions that George III — miserable old

(Mei 1774—Juli 1776) behandeld, de belangrijkste uit de geschiedenis der Vereenigde Staten, waarin ten gevolge van Engeland's onhandelbaarheid de burgeroorlog uitbreekt en Amerika eindelijk besluit, om zich van het Moederland onafhankelijk te verklaren. »Het uur der amerikaansche revolutie had geslagen. Het volk gehoorzaamde met onweerstaanbare kracht aan een algemeenen drang, evenals de aarde in het voorjaar naar het gebod der natuur luistert. Langzaam en majestueus had de verandering plaats, welke de goddelijke Wijsheid bestuurde en die door geen menschelijke politiek of door geweld kon teruggehouden worden. De onvernietigbare elementen der vrijheid in de koloniën eischten ruimte, om zich uit te breiden en te groeien. De Amerikanen beschouwden de tradities der vrijheid als hun erfdeel. Meer dan enig ander volk hadden zij de macht van het persoonlijk geweten en van de rede geëerbiedigd." In September 1774 komt voor het eerst het Congres te Philadelphia bijeen. Nog altijd hoopt men, dat de rust op constitutioneelen grondslag hersteld zal worden. Het Congres richtte zich tot het engelsche volk, met de bede om de vrijheid, die het zelf genoot. Nimmer zou het zich aan een Regeering of aan enig volk der wereld onderwerpen, dat met de heilige wetten der menscheid speelde. In het Parlement van Engeland treedt Chatham nogmaals voor de rechten der kolonisten op. Hij wekt tot terugroeping der troepen uit Boston op, tot intrekking der wetten, die van een vijandige gezindheid jegens Amerika

wooden-head! — was the real cause of the mischief. But you shed a deal of light I had no suspicion of on many matters; of course you do. It is thoroughly *democratic*, in the best sense of the word. This volume has more of the *Life of the people* in it than any of the last. It seems to me history has been hitherto the life of kings, priests, nobles, soldiers, and the like — not the *Life of the Million*, as it should be. *Les gens des salons partout se ressemblent*, but the people are everywhere different. I am glad to find a historian who cares for the rest of mankind." (T. a. p. I, p. 11).

getuigen. Maar hij werd voor een verrader van Engeland uitgescholden. Aan Amerika zou slechts de keuze overgelaten worden tusschen onderwerping of onafhankelijkheid.

Met den slag van Lexington (19 April 1775) begint de burgeroorlog. Uit de uitvoerige schildering, die Bancroft van de overwinning geeft, nemen wij een paar bladzijden over. Slechts een Amerikaan kan met zulk een geestdrift daarover schrijven¹. »Onze mannen, die bij Lexington gedood of gewond werden, hebben door hun moed bewezen, dat zij tot een goddelijk geslacht behoorden. Zij gaven hun leven als een getuigenis voor de rechten der menschheid en lieten aan hun vaderland de belofte der overwinning in den geweldigen kamp, dien zij begonnen hadden. Hun namen leven in dankbare herinnering voort en millioenen hunner landgenooten verkondigen hun lof van geslacht tot geslacht. Het licht, dat hen bestraalde, was aan de geschiedenis der menschheid ontstoken, aan de tradities der oude Hebreëen, aan de helden en wijzen der republieken van Griekenland en Rome, aan het leven van hem, die zich voor de menschheid aan een kruis opofferde, aan het godsdienstig geloof, dat de nabijheid Gods verkondigt, aan het vurig geloof en den moed van Maarten Luther, aan het vertrouwen op Gods alomtegenwoordigheid, door Paulus van Tarsen, Augustinus, Calvijn en de theologen van Nieuw-Engeland gepredikt, aan de staatsmannen en wijsgeeren, die de omwenteling van Engeland in 't leven riepen, aan den vrijzinnigen geest en den lust tot onderzoek der 18de eeuw, aan de wolke van getuigen uit alle eeuwen voor het recht der menschelijke vrijheid. . . . Maar waren zij, die Lexington verdedigden,

¹ Den 19ten April 1875, den honderdsten gedenkdag van de overwinning te Lexington, hield Emerson de feestrede, waarin hij van Bancroft's beschrijving zegt: »I challenge any lover of Massachusetts to read the chapter of Bancroft's history without tears of joy." (*Ralph Waldo Emerson: His life, writings and philosophy* by G. W. Cooke, 1882, p. 183).

geen onderdanen van den engelschen koning? Was hun tegenstand rechtvaardig? Er was nog geen bond gesloten, de onafhankelijkheid was nog niet verklaard. De landbouwers en handwerkslieden, die op den heuvel bij Concord stonden, moesten handelen en de keuze doen tusschen oorlog of vrede, tusschen onderwerping of onafhankelijkheid. Indien zij gearzeld hadden, dan zou vertwijfeling hun deel geweest zijn. Zij gehoorzaamden in dit uur aan het hoogste instinct, welks kiem in het gemoed van al hun landgenooten voorhanden was. . . Duisternis bedekte de aarde, maar er was geen tijd om te slapen. Herauten, gezeten op vlugge, overal gereedstaande paarden, brachten de blijde boodschap der overwinning van hand tot hand, het eene dorp aan het andere, de zee aan de bosschen, de vlakten aan de hooglanden, totdat zij naar het Noorden en het Zuiden, het Oosten en het Westen verbreid was. Zij klonk als trompetgeschal van bergspits tot bergspits, totdat zij zich eindelijk van de rotsachtige oevers van Quebec liet hooren. Door één geest bezielde, riepen allen als uit één hart: Vrijheid of dood! . . . Gewoonlijk zijn de menschen geneigd onbillijk te zijn tegenover hen, die zij verslagen hebben. Maar de Amerikanen, die reeds zooveel geleden hadden, behandelden de gevangenen op de teederste wijze, verpleegden de gewonden, alsof zij leden hunner eigen familie waren. Engelsche artsen werden door hen ontboden. En toch verbreidde de vijand nog het gerucht, dat de rebellen aan eenige gewonden, die in hun handen gevallen waren, de ooren hadden afgesneden! Het volk, dat hij op zulk een wijze belasterde, muntte door barmhartigheid en medelijden boven anderen uit."

Met ontzetting werd in de laatste dagen van Mei het bericht der overwinning van 19 April vernomen. De burgers van Londen richtten een adres aan den koning, om zich met Amerika te verzoenen. Door een genootschap werden 100 pond bijeengebracht »tot ondersteuning van weduwen,

weezen en bejaarde ouders »onzer geliefde amerikaansche medeonderdanen.» Maar de koning en de Regeering bleven doof voor al die stemmen. Men meende op de hulp van Canada's bewoners te kunnen rekenen. Ook Rusland's bijstand zou niet te vergeefs ingeroepen worden. Indianen en negers konden in den oorlog dienst doen. »Maar de sympathie voor Amerika, die onder het engelsche volk steeds toenam, drong zelfs tot den broeder des konings, den zwakken, maar beminnelijken hertog van Gloucester, door. Als gast van Lodewijk XVI ontmoette hij onder de bezoekers ook een jong man van nog geen achttien jaar, Gilbert Motier de Lafayette. Zijn vader was op zijn 25ste jaar in den slag bij Minden gevallen en had een eenig tweejarig zoontje achtergelaten, dat als knaap van moed en van vrijheid droomde. Niets trok hem bij zijn studiën zoo machtig aan als de geschiedenis der republieken. Rijke erfenissen waren hem ten deel gevallen en reeds op zestienjarigen leeftijd trouwde hij en wenschte als avonturier de wereld door te trekken, om beroemd te worden en voor de vrijheid te strijden. Als gast bij het feest ter eere van den hertog van Gloucester luisterde hij met ingespannen aandacht naar de schildering van den opstand der landbouwers van Nieuw-Engeland. In zijn schitterende visioenen had hij nooit zulk een wonder aanschouwd. De jeugdige natie, die voor het recht streed om zich zelve te regeeren, nam zijn gansche verbeeldingskracht in bezit. Steeds werd hij warmer, opgewondener, en nog voordat hij van tafel opstond, hadden de mannen van Lexington en Concord in Lafayette een vrijwilligen strijder voor Amerika gewonnen.» Ook de beaux-esprijs, de wijsgeeren en de staatkundige redenaars in de koffiehuisen te Parijs hadden sympathie voor de Amerikanen, die volgens hen weldra zouden ophouden Engeland's onderdanen te zijn.

Nog altijd bleef het Congres een weifelende houding aan-

nemen. De meerderheid kon nog niet besluiten, om zich van het moederland, dat hun zoo dierbaar was, waaraan zij zooveel verplichtingen had, af te scheuren. Eindelijk werd Washington (15 Juni 1775) tot generaal van het amerikaansche leger benoemd. »Hij was toen 43 jaar oud. Zijn lichaamsbouw was krachtig, zijn borst breed. Ten gevolge van zijn verblijf in de wildernis en zijn groote matigheid overtrof hij de meesten in kracht. Zijn gelaatskleur was blozend, zijn haar donkerbruin, zijn hoofd geheel rond. Zijn blauwe oogen drukten gelatenheid en ernst uit, die bijna aan weemoed grensden. Moed was bij hem zoo iets natuurlijks, dat men daarvan ternauwernood gewaagde, als men zijn lof verkondigde. Vrees voor gevaar was hem onbekend. Hij ging stil zijn weg, was vriendelijk en medelijdend, terwijl hij weinig om zijn eigen persoon dacht. Zijn hartstochten, die soms heftig konden zijn, wist hij in toom te houden. Groot was zijn vertrouwen op de Voorzienigheid. In liefde voor de godsdienstige vrijheid stond hij bij geen wijsgeer der 18de eeuw achter. Niemand was verdraagzamer dan hij. Hij nam het opperbevel van het leger aan, hoewel hij verklaarde voor dien post niet berekend te zijn.»¹

Met wat al moeielijkheden had hij te kampen, aan het hoofd van ongeoeffende soldaten, die soms tot muiterij dreigden over te slaan, wanneer de soldij niet betaald kon worden! Bij velen verkoelde de liefde voor het vaderland. Washington's verzoek om ondersteuning van het Congres was telkens vruchteloos. Maar hij verloor den moed niet. De troepen van koning George III bestonden grootendeels uit koningsgezinde Amerikanen of uit Engelschen, die pas in Amerika gekomen waren, uit Ieren,

¹ Onze landgenoot Gijsbert Karel van Hogendorp, die in 1783 en '84 Amerika bezoekt, ontmoette Washington op Mount-Vernon. Hoogst ongunstig luidt zijn oordeel over het karakter, ja zelfs over de militaire talenten van den generaal. Vgl. over dit partijdig oordeel Dr. R. Fruin in *De Gids*, Maart 1867, p. 471.

Schotten, Hessen en Hannoveranen. Rusland had hulp beloofd, maar stelde den koning teleur. Van Frankrijk was geen bijstand te verwachten. Holland hield zich neutraal, wat vooral te danken was aan baron van der Capellen, »den Gracchus der nederlandsche republiek". Toen het Washington gelukt was de Engelschen voor goed uit Boston te verdrijven, vereerde het Congres hem met een gouden medaille en sprak den wensch uit, dat volgende geslachten voor hem de onvergankelijkste monumenten zouden oprichten. »De bevrijding van Nieuw-Engeland kostte slechts 200 manschappen, die in den strijd gevallen waren; onder hen, die den intocht van den generaal na zijn onbloedige overwinning begroetten, ontmoette hij geen rouwdragenden." Op de bewoners van Nieuw-Engeland houdt Bancroft de volgende lofrede, die zeker niet van overdrijving is vrij te pleiten: »Hoeveel geduld en standvastigheid hebben zij betoond! Zij gehoorzaamden aan de stem daarbinnen, die hun beval de vrijheid als een geboorterecht te eischen. Vroom, tevreden, vlijtig, zochten zij het richtsnoer hunner handelingen in de eeuwige wet der plicht. Steeds naar waarheid dorstende en in een materialistische eeuw het wereldraadsel trachtende op te lossen, stonden zij vast in het geloof, dat al het geschapene aan de heerschappij der goddelijke gerechtigheid onderworpen is. Nimmer werd de kracht van hun wil door twijfel verlamd. Hun liefde omvatte de gansche wereld."

In het begin van 1776 meenden sommige leden van het Congres, dat thans de tijd gekomen was, om zich van Engeland onafhankelijk te verklaren, o. a. John Adams, »de geleerdste van alle amerikaansche staatslieden onder zijn tijdgenooten." Velen verklaarden zich daartegen, omdat dan de hoop op verzoening geheel moest worden prijsgegeven. Anderen wilden althans wachten, totdat een verbond met den koning van Frankrijk gesloten was. Op aandrang zijner ministers, vooral van Vergennes, liet Lodewijk XVI zich

bewegen, om een som van 200,000 dollars aan de Amerikanen voor te schieten. De 2de Juli was de groote dag, waarop de koloniën, met uitzondering van New-York, besloten, dat zij vrije en onafhankelijke staten zouden zijn, terwijl elke staatkundige betrekking met Engeland opgeheven werd. Over den opsteller der acte van onafhankelijkheid, Thomas Jefferson, oordeelt Bancroft gunstiger dan vele andere geschiedschrijvers. »De hem van natuur eigene sympathie stelde hem in staat, om in de ziel van zijn volk te lezen, zoodat zijn landslieden in zijn geschriften niets vonden, wat zij niet reeds lang als hun eigendom beschouwd hadden. Meer dan iemand vertrouwde hij op de rede en het geweten zijner medemenschen. Steeds matig in zijn levenswijs, wist hij altijd zijn hartstochten te beheerschen. Hij kende de letterkunde van Griekenland en Rome, beoefende gaarne de natuurkunde, maar had een afkeer van metaphysica. Hij haatte bijgeloof en onverdraagzaamheid en in veler oog was hij ook omtrent den godsdienst onverschillig. Toch was hij een idealist, gelijk ieder, die een onwrikbaar vertrouwen op het volk bezit. Hij kende geen afgunst. Voor algemeene beginselen, van welker waarheid hij overtuigd was, kwam hij rond en open uit, maar abstracte theorieën stonden hem tegen. De oorkonde, waarvan hij de vervaardiger was, hield hij voor het morgenrood van duurzamen roem. Zijn hart en het hart zijner medeleden, die de verklaring aannamen, klopten voor de gansche menschheid. Met haar begint een nieuwe periode in de geschiedenis. Voor de beschaafde wereld was zij [van het hoogste gewicht: want zij sloot de hervorming van het engelsche Parlement, de bevrijding van Ierland, de verlossing van het fransche volk en het ontwaken van alle europeesche natiën in zich.»

De twee laatste deelen loopen tot den vrede tusschen Engeland en de Vereenigde Staten (1776—1782). Zij, die vroeger in Engeland de rechten der Amerikanen als mede-

onderdanen verdedigd hadden, vielen hen af, toen ze zich zelfstandig verklaard hadden. Het kostte moeite, om den zwakken Lodewijk XVI met zijn liefde voor de monarchie, met zijn afkeer van republikeinsche rebellen tot erkenning hunner onafhankelijkheid te bewegen. Maar de adel en het volk, de wijsgeeren en de arbeiders van Parijs hadden sympathie voor hen. Franklin, de eenvoudige drukker, de zoon eens kaarsenmakers, werd verheerlijkt als de man, die de wereld van alle politieke kwalen zou verlossen. »De banieren van Frankrijk en de Vereenigde Staten, door geen andere regeering ondersteund, maar met de beste wenschen van alle europeesche volken uitgetrokken, stonden tegenover Engeland. Een onschatbaar voordeel voor de Vereenigde Staten, maar niet minder voor Frankrijk! Frankrijk, dat zijn heil in het scepticisme gezocht had, leerde van Amerika die vrijheid kennen, welke onafscheidelijk is van liefde voor het goede, het schoone en het ware.»

Het viel den koloniën betrekkelijk gemakkelijk, om zich tot afzonderlijke staten te organiseeren. Ieder had zijn afgevaardigden, zijn gouverneur, enkelen genoten volkomen vrijheid van godsdienstige belijdenis.¹ Maar hoeveel kostte het, om zich tot een statenbond te vereenigen! De eerste poging daartoe (November 1777) mislukte, omdat men de souvereiniteit der afzonderlijke staten ongeschonden wenschte te bewaren. »Het

¹ Het gaat niet aan met Bancroft van volkomen vrijheid van geweten te spreken, wanneer, gelijk hij zelf mededeelt, in zeven staten ter verkrijging van een ambt een godsdienstige eed gevorderd werd, waarin geloof aan den christelijken of aan den protestantschen godsdienst, geloof aan God, den Schepper van het heelal, die de goeden beloont en de boozen straft, geloof aan de inspiratie van het O. en N. T. of geloof aan de Triniteit geëischt werd. Al werd men niet om zijn godsdienstige meeningen vervolgd, een Jood, een Catholiek, een vrijzinnig Protestant konden toch voor openbare betrekkingen niet in aanmerking komen. Wij kunnen het gemakkelijk verklaren, dat deze Constituties nog de sporen van het verleden droegen.

kind, dat toen geboren werd, lag in de wieg tusschen strijdende vijandige machten; zou het in het leven blijven, dan moest de slang van het separatisme en van het despotisme vertreden worden.”.

De overwinningen, door de Amerikanen te Trenton, Princeton en Saratoga behaald, mochten voor een poos hun moed aanwakkeren, maar met wat al moeielijkheden hadden zij te kampen! Er was vaak gebrek aan alles. Het Congres, zelfs Washington wanhoopten aan den goeden uitslag. Maar Amerika vond sympathie in Europa. De groote koning van Pruisen, al kon hij zelf geen hulp verleenen omdat hij geen vloot bezat, deed alles om Frankrijk gunstig voor de koloniën te stemmen. Toen in Mei 1778 het verdrag met Frankrijk gesloten was, werd Lodewijk XVI in Amerika als de beschermer van de rechten der menschheid verheerlijkt.

Bij herhaling had Washington aangedrongen op de noodzakelijkheid eener Unie der dertien souvereine staten. »Zoolang wij gescheiden blijven, is ieder met zijn eigen aangelegenheden bezig. Er moet een nationale eenheid zijn. Allen moeten medewerken tot het welzijn van het algemeen, tot het heil van ons gemeenschappelijk vaderland, voor onze edele zaak, voor de zaak der menschheid. Blijft alles bij het oude, dan zullen al onze pogingen vruchteloos zijn.” De 1ste Maart 1781 was een schoone dag in Amerika's geschiedenis, toen een bond der Vereenigde Staten tot stand kwam. De nederlaag, door de Engelschen te Yorktown in Virginië geleden, voorspelde het einde van den oorlog. In Frankrijk, waar men reeds lang met verlangen naar den vrede had uitgezien, werd de tijding met gejuich begroet. In Engeland wilden de koning en enkele leden van het Parlement nog van geen vrede weten. Aan John Adams gelukte het, een verbond tusschen Holland en Amerika te sluiten. ¹ Toen

¹ Aan een vriend schreef hij, dat hij zich in ons land meer dan ergens

eindelijk in Engeland ieder, die nog op voortzetting van den oorlog aandrong, als een vijand van zijn land beschouwd werd, moest George III toegeven en werd voorloopig op 30 November 1782 te Parijs de vrede onderteevend. »Zoo eindigde de oorlog met de onafhankelijkheid der Vereenigde Staten. Waren vroeger republieken tot steden of kleine kantons beperkt, de Vereenigde Staten konden over een uitgestrekt gebied beschikken. Zij bezaten de groote ideeën van hun tijd. Terwijl de constituties der enkele staten op het beginsel der zelfregeering berustten, hadden zij geen gemeenschappelijke regeering. Toen zij ongebaande wegen bezochten, verwachtten de koningen, dat de Bond weldra zou uiteenspatten of in anarchie ondergaan. Maar zij zijn een volk geworden, dat de levenskracht bezat, om aan het organisme kracht te verleenen.»

Jaren lang had Bancroft den wensch gekoesterd, om nog de geschiedenis van het ontstaan der constitutie van de Vereenigde Staten te mogen schrijven. Die wensch werd vervuld, toen hij reeds in zijn 82ste jaar was ¹. Een voorarbeid van vele jaren was daartoe noodig. De zittingen der conventie en van het congres werden met gesloten deuren en onder uitdrukkelijk bevel van geheimhouding gehouden. Daarom moesten de Archieven van New-Hampshire, Massachusetts, Connecticut, New-York, New-Jersey, Pennsylvanië, Delaware en

thuis gevoelde. »Dikwijls bezocht ik de kerk te Leiden, waar de pelgrims uit Plymouth samenkwamen; de balken en dakpannen vervulden mij met eerbied.»

¹ In twee deelen verscheen in 1882 de *History of the formation of the Constitution of the United States of America*. Wij hebben de 4de editie van 1884 gebruikt.

Maryland door Bancroft onderzocht en kopieën van belangrijke stukken en brieven gemaakt worden. De rapporten van ambassadeurs, consuls of agenten der europeesche volken, die sinds de onafhankelijkheid der Vereenigde Staten met hen handelsbetrekkingen aangeknoopt hadden, bewezen hem goede diensten¹. De toegang tot de archieven van Frankrijk en Engeland stond voor hem open. Brieven van en aan Washington, manuscripten van John Adams en van zoovele anderen, die in deze periode een voorname rol speelden, heeft hij gebruikt. Bij het rangschikken zijner materialen maakte hij een scherp onderscheid tusschen de bronnen en hulpmiddelen, terwijl de wetten der historische kritiek niet uit het oog verloren werden². Zoo iemand, dan was Bancroft de man, om de geschiedenis van 1782—1789 te schrijven.

Op den 20sten Januari 1783 was voor goed de vrede gesloten, »die het recht eener republiek buiten Europa erkende.” De meeste europeesche staten: Zweden, Pruisen, Oostenrijk, Denemarken, de vrije stad Hamburg, Portugal, Rusland, Holland, Spanje, Frankrijk sloten een verbond van vriendschap met Amerika. Maar de toestand der dertien soevereine staten was treurig. Steden waren verbrand, de handel kwijnende, er bestond geen regeering. Federalisten en democraten stonden lijnrecht tegenover elkander. De edelsten in het land waren van de noodzakelijkheid eener Unie der verschillende staten overtuigd. »Wij zijn — zoo liet Washington zich hooren — een vereenigd volk of wij zijn het niet. In het eerste geval moeten wij alle zaken, die nationale belangen betreffen, als een volk behandelen, dat een nationaal karakter heeft op te houden. Indien wij

¹ Vooral die van de gezanten van België en van ons land, Baron de Beelen Bertholf en P. J. van Berckel, worden geroemd.

² Aan het eind van beide deelen worden extracten gegeven uit de onuitgegeven stukken (I, p. 282—512, II, p. 372—496).

geen maatregelen nemen, die de eer en waardigheid van een volk eischen, dan kan er van een vereeniging geen sprake zijn."

Met wat al bezwaren zou het ontwerpen eener constitutie, die voor alle staten verbindend was, te strijden hebben! Dat in de toekomstige republiek vrijheid van godsdienstige belijdenis voor alle burgers in iederen staat zijn moest, stond bij allen vast. Episcopalen en Presbyterianen, Kwakers, Methodisten en Baptisten stemden hierin overeen, dat niemand door den staat in de vrije belijdenis van zijn godsdienst belemmerd mocht worden; dat er van een staatskerk geen sprake kon zijn. Maar over de quaestie der slavernij was geen eenstemmigheid tusschen het Noorden en het Zuiden te verwachten. Werd in de grondwet afschaffing der slavernij opgenomen, dan zou zij door de meeste staten van het Zuiden verworpen worden.

Den 17^{den} September 1787 was het congres te Philadelphia met het ontwerp eener constitutie gereed. Geen enkel lid was er onbepaald mede ingenomen. Maar het was naar de overtuiging der meerderheid de beste, die op dat oogenblik te verkrijgen was. De Staten, welker afgevaardigden door het volk zouden gekozen worden, moesten over de aanneeming beslissen. »Een nieuwe periode in de geschiedenis der menschheid begint: het volk kiest zijn vertegenwoordigers, om uitspraak te doen over de schepping eener federale republiek." Er moest een keuze gedaan worden tusschen vier verschillende stelsels: men kon zich vereenigen tot één regeering, waarin voor het afzonderlijk bestaan der staten geen plaats was; iedere staat kon op zich zelf blijven bestaan, zonder eenige betrekking met de anderen; men kon zich tot twee of drie statenbonden vereenigen. Wilde men geen dezer drie stelsels, dan bleef slechts het door het congres voorgestelde over: een vereeniging der staten tot één federale republiek.

In Pennsylvanië, Connecticut, Delaware, New-Jersey en Georgië werd de constitutie zonder veel strijd, in de laatstgenoemde staten zelfs met algemeene stemmen aangenomen. Heftig en langdurig daarentegen was de strijd in Massachusetts. De abolitionisten konden geen constitutie aannemen, waarin de slavernij geduld werd. »Zullen wij, die ons zelve onafhankelijk en vrij gemaakt hebben, anderen in slavernij houden?» Na aanneming met 187 tegen 168 stemmen »rookten allen de vredepijp der liefde.» Het voorbeeld van Massachusetts en vooral de invloed van Washington werkten gunstig op de beslissing der overige staten. Hij wees er op, dat de deur voor amendementen openstond, die het gebrekkige in de grondwet konden wegnemen.

In Maryland werd de constitutie met 63 tegen 11, in Zuid-Carolina met 149 tegen 73, in Virginië met 89 tegen 79, in New-Hampshire met 57 tegen 46 stemmen aangenomen. »Toen het vereischte aantal (10 staten) zijn goedkeuring aan de grondwet geschonken had, verspreidde zich de blijde tijding door het land en trilde het hart van zijn volk van vreugde, omdat eindelijk de boom der Unie op vaste grondslagen rustte. Moge zijn stam nooit door den bliksem gespleten worden, zijn schoonheid blijven, zijn wortel nooit vergaan!»

Bancroft is hoogelijk met de constitutie ingenomen.¹ Als haar wegbereiders worden genoemd: George Fox, William Penn en Roger Williams; geleerden uit Oxford en Cambridge; Gustaaf Adolf en Oxestierna; kooplieden uit Nederland; Shaftesbury en Locke; de philanthroop Oglethorpe.² »De materialen

¹ Minder gunstig luidt o. a. het oordeel van Parker over de constitutie, al meent hij dat de dag nog niet gekomen is, om over haar een beslissend oordeel te vellen. De handelwijs van Franklin, die krachtig voor de aanneming streed, keurt hij ten sterkste af.

² Gelijk bekend is, was hij de stichter van Georgië, waar de invoering van slaven en spiritualia verboden was. De vervolgte Protestanten uit Salz-

voor het gebouw der amerikaansche constitutie waren de geschenken van alle eeuwen. Het was de natuurlijke ontwikkeling van een oud beginsel." Waarom bleef in de nieuwe wereld de engelsche taal behouden? »Om de eenvoudigheid harer samenstelling, haar logische orde, haar geschiktheid om aan de dingen des dagelijkschen levens en aan abstracte waarheden uitdrukking te geven; omdat zij in de wetenschap, in de debatten van het publieke leven en in de poëzie zulke uitnemende diensten kon bewijzen." »Het eigenaardig kenmerk van het nieuwe volk was het beginsel der individualiteit, versterkt door den strijd met de natuur en haar wildernissen, door den oorlog tegen oude tradities. Hier werd geen onderscheid gemaakt tusschen nationaliteiten, stammen, rijkdom, ambt, geloof. Men kende alleen bewoners, die vertrouwen stelden op de regeeringen der verschillende vereenigde staten. De constitutie bezit geen enkel artikel, dat aan de gelijkheid en individualiteit afbreuk doet. Zij kent geen onderscheid door verschil van afkomst, geen bevoorrechte klassen, geen staatsgodsdienst. Gelijk de zee uit druppels gevormd is, zoo is de amerikaansche maatschappij samengesteld uit vrije, zich voortdurend bewegende atomen. Zoo kunnen de instellingen en de wetten uit de individueele gedachten ontstaan, die altijd in beweging zijn, gelijk de wateren van den Oceaan... De constitutie kon de wetten over de slavernij der afzonderlijke staten niet afschaffen; maar zij waarborgde de burgerrechten van den geëmancipeerden slaaf en eigende zich het recht toe, om den slavenhandel aanstonds af te schaffen in geannexeerde landen en in andere staten, zoodra zij daartoe het recht had. De drievoudige verdeling der regeering in een uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht, in theorie door den beroemden Montesquieu gepredikt, werd een deel

burg vonden hier een schuilplaats, evenals dissenters en zij, die om schulden gevangen genomen waren.

der constitutie van de Vereenigde Staten. Aan het volk is de macht geschonken, om amendementen op de constitutie voor te stellen ter wegneming van leemten, die de tijd aan het licht zou brengen. De afzonderlijke staten zijn de bewakers der huiselijke veiligheid, de ouders, de beschermers der Unie. Zij vormen met den Bond een groot geheel, waarvan ieder deel even onmisbaar is. De Unie zonder op zich zelf staande staten is een harp zonder snaren, de staten zonder Unie zijn snaren, die gesprongen zijn. Zal er leven in het geheel zijn, dan moet ieder deel gezond zijn... De filosofie van het volk der Vereenigde Staten is evenmin optimistisch als pessimistisch. Het gelooft in de rechtvaardigheid van »den grooten Bestuurder der wereld» en bewust van zijn ijver voor de zaak der vrijheid en der menschheid, richt het met een onbewolkte hoop zijn blik naar de toekomst."

Op den 2den Juli 1788 vernam het congres de tijding, dat de constitutie was aangenomen.¹ New-York werd als zetel der regeering gekozen. Niemand anders dan Washington kon tot president benoemd worden. Toen hij op 14 April 1789 de tijding ontving, riep hij uit: »Het kost moeite, om aan den avond van het leven een vreedzaam tehuis met een oceaán van moeielijkheden te verwisselen; maar al word ik door alle menschen verlaten, rechtschapenheid en vastheid van karakter zullen mij nimmer begeven.» »Zijn reis naar New-York geleek op een triumftocht. Den 20sten April had zijne inauguratie als president der Vereenigde Staten plaats. De ambassadeur van Frankrijk schreef aan zijn regeering: »Allen zonder uitzondering toonden hun eerbied voor het beroemde hoofd der republiek. De nederigste was trotsch

¹ Eerst op 26 Juni was zij te New-York, na een heftigen strijd, met een meerderheid van 3 stemmen goedgekeurd. Sommige afgevaardigden hadden een voorwaardelijke aanneming gewenscht. Noord-Carolina besloot te wachten met zijn goedkeuring te geven, totdat de voorgestelde amendementen waren aangenomen. Rhode-Island sloot zich eerst in 1790 bij den Bond aan.

op zijn deugden. Men zag tranen van vreugde in de senaatskamer, in de kerk, zelfs op de straten. Nooit heerschte een vorst in de harten zijner onderdanen, gelijk Washington in die zijner medeburgers. Hij had de ziel, den blik, het voorkomen van een held. Nimmer scheen hij verrast over de hulde, die men hem betoonde; waardigheid en groote eenvoud waren bij hem vereenigd."

Met den 5den Mei 1789, waarop de vertegenwoordigers van het volk hun adres aan den nieuwen president aanboden, eindigt Bancroft zijn laatste werk.¹ Aan de parallel tusschen Europa en Amerika ontleenen wij enkele zinsneden:

Op dezen zelfden dag opende Lodewijk XVI de Staten-Generaal van Frankrijk. De dag der wraak, waarop Leibnitz de vorsten van Europa gewezen had, was aangebroken. Zijn oordeelen zouden te vreeselijker zijn, naarmate hij langer op zich had laten wachten. Geen enkel vorst, met uitzondering van den grooten Frederik van Pruisen, vermoedde dat een koning slechts reden van bestaan heeft, wanneer hij voor het volk nuttig is. Roovers verdeelden onder elkander het land van Kosciuszko. Het geloof was gestorven, de stem der gerechtigheid werd onderdrukt. Het atheïsme der aanzienlijken, dat zonder God in de wereld leefde, verborg zich achter bijgeloovige vormen. In Engeland was een groot deel van het land door den adel in bezit genomen. De lagere klassen, door wanhoop beneveld, koesterden soms de vreeselijke gedachte, dat de godsdienst, de troost en de sterkte voor den armen man, misschien slechts een middel in de hand harer onderdrukkers was, om haar in toom te houden. Voor de natiën was slechts redding mogelijk door omwente-

¹ Tot ons leedwezen is het ons niet mogen gelukken kennis te maken met een bundeltje gedichten, reeds in 1823 door hem uitgegeven; met de in 1855 verschenen *Miscellanies*, bevattende enige Essays, vroeger in de *North American Review* geplaatst; met *Abr. Lincoln, a memorial Address*, dat kort na Lincoln's dood in 1866 het licht zag.

ling; maar de wapenen, waarvan zij zich moesten bedienen, waren vergiftigd. In Amerika daarentegen was een nieuw volk opgestaan, zonder koning, prinsen of edelen, dat niets van tienden en weinig van landheeren wist, daar de ploeg voor het grootste gedeelte in handen was van vrije grondbezitters. Zij waren oprechter in hun godsdienst, beter opgevoed, zedelijk meer ontwikkeld dan de burgers van andere republieken. Hun constitutie, waarin vrijheid en orde vereenigd waren, stond boven eenige andere en was beveiligd tegen geweld en revolutie, omdat zij plaats liet voor noodzakelijke hervormingen. Zij hadden op den gelukkigen morgen, toen zij een plaats innamen onder de machten der wereld, rechtvaardigheid tot hun gids gekozen. Terwijl zij vol vertrouwen en blijdschap hun weg vervolgden, hebben alle vrienden der menschheid hun zegen toegewenscht op hun voorbeeldeloos streven, om uitgebreide staten en landen als een bondgenootschappelijke republiek te besturen."

Reeds hebben wij enkele gunstige getuigenissen over Bancroft's verdiensten als historicus vernomen. Zij kunnen met een menigte andere vermeerderd worden. Hij is genoemd »de eerste, die in de bouwstoffen der geschiedenis van Amerika orde wist te brengen." Zijn groot geschiedkundig werk heette »not merely a narrative, but also a philosophical treatise, dealing with causes and principles as well as events, and treating with remarkable acumen the progress of enlightenment and liberal ideas." ¹ »Bancroft schreef de eerste *quellenmässige Geschichte* van zijn land. Hij is de grondlegger eener wetenschappelijke geschiedvorsching en geschiedbeschrijving der Vereenigde Staten. Hij verstaat de kunst der groepee-

¹ *Men of the time*, 1875, p. 61.

ring. Zijn onderzoek is grondig, zijn kritiek scherp, zijn methode juist. Elk historicus van Amerika moet op zijne schouders staan.”¹ Volgens een uitnemend bevoegd beoordeelaar als Prof. Dozy bekleedt Bancroft's werk een eervolle plaats in de letterkunde en wordt het terecht genoemd als het beste, wat over dit onderwerp bestaat. »Hij is een diepzinnig denker en een talentvol schrijver. Zijne redeneeringen zijn scherpzinnig; zijn stijl is schitterend en stout; zijne karakters zijn scherp geteekend; waar werkelijk lof verdiend is, is hij er niet karig mede en sleept den lezer mede in zijne geestdrift voor een groot man of een edele daad, terwijl hij in het tegenovergestelde geval het wapen der ironie meesterlijk weet te hanteeren. Aan levendige, schilderachtige beschrijvingen is zijn boek overrijk.”²

Niet ten onrechte is gewezen op den invloed, dien Bancroft's opleiding te Göttingen, Berlijn en Heidelberg op zijn verdere ontwikkeling geoeffend heeft. Zijn kennismaking met deitsche historici, met Heeren vooral, is zeker niet vergeefs geweest. Met recht mogen de Duitschers er zich op beroemen, dat zij nauwkeuriger dan eenig ander volk de bronnen der geschiedenis onderzocht en kritisch beoordeeld hebben. Wij behoeven slechts den beroemden naam van Leopold von Ranke te noemen, die in nauwgezette bronnenstudie door geen enkelen historicus overtroffen is. In dit opzicht mag ongetwijfeld Bancroft met hem vergeleken worden, die, wij zagen het reeds, niet rustte, voordat hij al de materialen, welke hij behoefde, bijeenverzameld had en eerst dan zich nederzette tot het schrijven zijner geschiedenis, wanneer de bronnen aan een kritisch onderzoek onderworpen waren. Al staat hij uitvoerig, soms al te uitvoerig, bij de kleinste détails stil, de samenhang met het geheel

¹ Vgl. von Sybel's *Zeitschrift*, 1867 en 1875, p. 212 verv.

² Vgl. *De Gids*, Juni 1870, p. 385 verv.

wordt nimmer uit het oog verloren. Niet slechts bij het staatkundig leven der volken, dat bij Ranke al te zeer op den voorgrond treedt, ook bij hun godsdienst, hun wetenschap en kunst, hun handel en nijverheid, in één woord bij hun geestelijk leven in zijn verschillende takken bepaalt hij de aandacht zijner lezers. Hij is zijn stof geheel meester.

Maar Bancroft is niet alleen een uitnemend *geschiedvorscher*, ook als *geschiedschrijver* mag zijn naam met eere genoemd worden¹. De man der wetenschap en de kunstenaar zijn in hem vereenigd. In dit opzicht overtreft hij de meeste deutsche historici, wier geleerde werken om hun gebrekkigen vorm het beschaafde publiek slechts zelden wisten te boeien². In talent van schilderen kan Bancroft met Macaulay vergeleken

¹ Over het onderscheid tusschen beiden schrijft Heinrich Ritter in een open brief aan Ranke bij gelegenheid van diens vijftigjarig doctoraat in de letteren in 1867: »Sollte wohl ein leiser Zweifel überbleiben, ob die Geschichtsschreibung den schönen Künsten angehört? Gewiss setzt sie die Wissenschaft der Geschichtskunde voraus und diese nimmt einen grossen Raum in den vorbereitenden Geschäften des Geschichtsschreibers in Anspruch, giebt aber doch nur ein vorbereitendes Geschäft für seine künstlerischen Werke ab. Wissenschaft und Kunst des Geschichtsschreibers dürfen wir nicht in einander werfen, denn Beide folgen verschiedenen Gesetzen. Sie streben beide nach Form, aber in verschiedenen Methoden und daher gestaltet sich auch ihre Form in sehr verschiedener Weise. Die wissenschaftliche Form ist ganz an das Gesetz des Unterschiedes zwischen Allgemeinem und Besonderem gebunden. Die Kunst hat eine freiere Form in ihrer Combination. Sie hat ihre Gesetze; aber es sind die Gesetze des Geschmackes, welcher bei Personen und bei Völkern verschieden ist. Die Geschichtskunde kann bei allen Völkern dieselbe sein oder werden. Die Geschichtsschreibung wird eine eigenthümliche bleiben und eine nationale Färbung an sich tragen.“ (S. 14 verv.)

² Omtrent hen getuigt Ritter (t. a. p. S. 73): »Wir begnügen uns, wenn nur die allgemeine Auffassung richtig ist und die allgemeine Aufmerksamkeit verdient. Der gute Wille, welcher in dem Entwurfe sich zeigt, soll uns entschuldigen für den Mangel der Ausführung. Wir rechnen die künstlerische Darstellung zu den Aüsserlichkeiten; sie soll ja nur den Gedanken zur aüsserlichen Mittheilung bringen. Unsere Nachbarn sind hierin in verschiedener Weise sehr anders.“

worden. Meesterlijk verstaat hij de kunst, om in enkele trekken groote persoonlijkheden of belangrijke gebeurtenissen te schetsen. Reeds gaven wij daarvan meer dan één proeve. Vooral de volgende bladzijden verraden den kunstenaar: »De boodschap, die George Fox aan pausen, koningen en edellieden bracht, was de kracht van het inwendig licht, dat nimmer verandert, dat de wereld doordringt en alles ternederwerpt, wat haar in den weg staat. Het bluscht het vuur, houdt wilde dieren in toom, brengt het zwaard in de schede, bekeert misdadigers. Toen Fox op zijn sterfbed lag, was de eerwaardige prediker der gelijkheid van alle menschen boven de vrees voor den dood verheven en richtte zich zijn blik naar de nieuwe wereld. Pennsylvanië en Delaware waren door zijn geest beziel. Zijn laatste woorden luiden: gedenkt de arme vrienden in Amerika. Zijn werken verkondigen zijn lof. Geen tijd of afstand is in staat de gemeenschap met zijn geest te verbreken. Op zijn graf werd het opschrift geplaatst: »Vele menschenkinderen hebben deugdzzaam geleefd, maar gij, dierbare George, hebt ze allen overtroffen.» »

Wat dunkt u van de schildering van Franklin's ontvangst in de hoofdstad van Frankrijk? »Zijn roem als wijsgeer, de waardigheid en zelfbeheersching zijner persoonlijkheid, de eenvoud zijner kleeding, die zoo weinig overeenkwam met de mode in Frankrijk, zijn ongepoederd haar werkten betooverend. De eerwaardige persoonlijkheid der oude republieken scheen gekomen te zijn, om de huldiging van het vroolijke Parijs te ontvangen. De volksstemming liet zich ten gunste der oproerlingen hooren, omdat zij voor de vrijheid van Frankrijk stredden, daar hun zaak de zaak der gansche menschheid was. Parijs was destijds het middelpunt van Europa's beschaving. De beste kunstenaars, de voornaamste musici verdrongen elkander aan het hof. De glans der monarchie werd in de Tuilerien en te Versailles

met verkwistende pracht tentoongespreid en onuitputtelijk was men in het bedenken van nieuwe amusemenen. De koningin voelde zich gelukkig te midden der verblindende tooneelen, die zij in het leven riep, terwijl de koning zich vergenoegde in de hoogste macht, waarop hij recht meende te hebben. Voor Frankrijk waren de jaren, die nu volgden, de roemrijkste zijner geschiedenis, daar het op de onbaatzuchtigste wijze voor de vrijheid der menschheid streed en daardoor den weg tot zijn eigen wedergeboorte baande. Maar Lodewijk XVI en Marie Antoinette, toen zij zich tot Amerika's bevrijding inscheepten met de vroolijkheid aan den boeg en de onervaren hand der jeugd aan het roer, hadden de nieuwe republiek kunnen toeroepen: *Moriturus te salutant!*"

Wij willen nog een plaats geven aan de volgende parallel tusschen Luther en Descartes: »De geest van het vrije onderzoek drong zoowel in de catholieke als in de protestantsche wereld door. Toen Luther op de knieën de marmeren trappen van een kerk te Rome opkroop, hoorde hij een stem in zijn binnenste, die hem toeriep: slechts door het geloof kan de mensch gerechtvaardigd worden. Gedurende een Novembernacht, die Descartes aan de oevers van den Donau doorbracht, dook een gedaante voor zijn geest op, die nimmer in het hoofd van een mensch was opgekomen, te hoog zelfs voor een Socrates of Aristoteles, voor de Academie of de Stoïcijnen. Zijn geest maakte zich los van alles, wat buiten hem lag; in het bewustzijn zijner vrijheid stond hij tegenover elke traditie, alle gangbare meeningen, iedere wetenschap, elk bestaan buiten hem zelf. Het beginsel der individualiteit was de grondslag van de wijsbegeerte der toekomst geworden. Men behoefde niets meer als waarheid aan te nemen, wat niet met de eigen rede in overeenstemming was. Luther ontdekte een nieuwe wereld, waarin ieder zijn eigen priester, zijn eigen middelaar was; Descartes opende het oog voor

een nog onbekende wereld, waarin elk als wijsgeer, als beoordeelaar der waarheid kon optreden. Luther wekte een bijgeloovige wereld uit haar sluimering op, zonder daarom elk gezag te verwerpen. Door Descartes' beginsel stond de mensch op een afstand van kerk, hoogeschool, publieke opinie, overgeleverde wetenschap, van ieder uitwendig gezag en bewaakte de poorten van den nieuwen tempel des geestes, om elken indringer af te wijzen en aan ieder geloof den ingang te weigeren, tenzij het eerst zijn pas getoond had." Verneemt ten slotte nog de karakteristiek van Kant: »In het N.O. van Duitschland leefde een man, die met Leibnitz de eenige Duitscher was, welke onder de wijsgeeren een plaats naast Plato en Aristoteles verdiende in te nemen. Naar het beginsel der zelfstandigheid van den enkelen mensch hervormde hij de wijsbegeerte, evenals Luther de kerk. Gelijk deze in den paus en de prelaten zijn gelijken begroette, kon Kant Leibnitz en Hume niet als zijn meesters erkennen. Tusschen scepticisme en dogmatisme door voerde hij het schip naar de school der rede. Het volle bewustzijn van den menschelijken aanleg is de zeekaart, waarmede de stuurman zijn vaarttuig kan voeren, waarheen hij wil. De menschelijke geest, die de grenzen zijner kennis heeft opgespoord en geen traagheid duldt in het gebruik zijner vermogens, onderzoekt vrij de zedelijke zoowel als de stoffelijke wereld, totdat hij beiden een antwoord afgedwongen heeft. Kant was, gelijk iemand gezegd heeft, de heraut van de wetten der rede, waaraan de natuur gehoorzaamt, aan welker heerschappij de geest zich niet onttrekken kan."

Aan Bancroft's waarheidsliefde, aan zijn ernstig streven naar onpartijdigheid twijfelen wij geen oogenblik. Toch zouden wij niet durven beweren, dat dit ideaal door hem bereikt is. In den grooten geschiedschrijver herkennen wij gemakkelijk den Amerikaan, die met zijn vaderland, zijn volk en zijn helden dweept en vaak al te uitbundig is in den

lof van hen, die aan de onafhankelijkheidsverklaring, den vrijheidsoorlog en de grondwet der Vereenigde Staten hun sympathie betuigden.¹ Opzettelijk gaven wij den lezer een kort, hoewel natuurlijk uiterst vluchtig overzicht van Bancroft's werk, opdat hij zelf althans eenigermate in staat zou zijn het te waardeeren. Maar daaruit is hem dan zeker ook gebleken, dat de schrijver niet geheel van partijdigheid is vrij te pleiten. Wij doen slechts enkele vragen: Kon Bancroft met recht beweren, dat de strijd der kolonisten met Engeland niet om hun rechten als onderdanen van het Moederland alleen, maar om de rechten der menscheid gevorderd werd? Zou van de amerikaansche geschiedschrijvers, die den vrijheidsoorlog beschreven, naar waarheid getuigd kunnen worden: »Zij waren door geen vooroordeel tegen Engeland beziel; geen enkele bladzijde werd door hen met bitterheid geschreven. Burgers eener republiek hebben geen reden, om van koningen en edellieden kwaad te spreken. Alleen zij, die tot de bevoorrechte klassen behooren, vertellen gaarne allerlei lasterlijke berichten over de buitensporige weelde aan de hoven en in de paleizen. Maar onze geschiedschrijvers hadden geen reden dergelijke geruchten over te nemen, daar zij vorsten en aristocraten als menschen beschouwden, die zij onder de bescherming van de rechtbank der menscheid plaatsen"? Was de sympathie van Frederik II van Pruissen werkelijk zóó groot als Bancroft het voorstelt?

De geschiedschrijver verloochent zijn liefde voor het Protestantisme, voor de echt vrijzinnige protestantsche beginselen nooit. Maar het komt ons voor, dat hij soms de hel-

¹ Ook Holst schrijft in zijn beoordeeling van het 10de deel (von Sybel's *Hist. Zeitschrift*, 1875, S. 212): »Er schreibt mit einer Tendenz. Er malt zu stark in 's Schöne." Hij spreekt zelfs den wensch uit, dat een volgend geschiedschrijver, op Bancroft's schouders staande, met minder vooringenomenheid dan hij, op de door hem gelegde grondslagen voorthouwe.

den van het Protestantisme idealiseert. Als voorbeeld nemen wij Luther. Kan van diens leer terecht getuigd worden, dat zij den sluier wegnam, welke de beschaving van het verleden van die der toekomst scheidt; dat hij de rechten der rede voor alle menschen gehandhaafd heeft? Kunnen wij onze instemming geven aan zijn bewering, dat Luther in den nieuweren tijd de menschheid heeft geleerd te hopen en vrij te denken, dat zijn beginsel van de rechtvaardiging alleen uit geloof nimmer zal worden prijsgegeven, zoolang de band tusschen den mensch en de eeuwigde waarheid blijft bestaan? Ik geloof niet dat velen op die vragen een bevestigend antwoord zullen geven.

Wij wagen het nog een andere bedenking in het midden te brengen. Het komt ons voor, dat Bancroft soms al te uitvoerig is en zich noodeloos uitstappen veroorlooft, die in een »Geschiedenis der Vereenigde Staten" niet op hun plaats zijn.¹ Men versta ons intusschen wel. Wij beweren niet met sommigen, dat de schrijver in de geschiedenis der kolonisatie den strijd tusschen de verschillende godsdienstige sekten met de staatskerk in Engeland niet had behoeven te schetsen. Wij zijn er hem dankbaar voor, dat hij tot recht verstand der amerikaansche omwenteling ons een blik gunt in het hof van Engeland, zijn verschillende ministeriën en de beraadslagingen in het Parlement; dat hij ons in groote trekken de geschiedenis der voornaamste staten van Europa tijdens de omwenteling voor den geest roept. Terecht toch heeft Bancroft opgemerkt: »Elke groote europesche gebeurtenis oefende invloed op het lot van Amerika. Wanneer een staat in Europa groot of machtig was, zocht

¹ De laatste nog onvoltooide uitgave van zijn werk, waarin volgens de boven aangehaalde beoordeeling eenige »omissions et modifications" voorkomen, is ons onbekend. Misschien is dus onze bedenking op deze editie niet toepasselijk.

hij door koloniën in het Westen zijn rijkdommen te vermeerderen; werd een godsdienstige sekte vervolgd, dan zocht zij een schuilplaats in de nieuwe wereld."

Maar was het noodig, waar de verhoudingen tusschen Duitschland en de Vereenigde Staten in het jaar 1778 ter sprake komen, in een afzonderlijk hoofdstuk de geschiedenis van het eerstgenoemde land, waarbij toch reeds meer dan eens de aandacht van den lezer bepaald was, te verhalen? De oorsprong zijner taal, de indruk, door de Germanen op de Romeinen gemaakt, hun veroveringen, Ulfilas en Bonifacius, Karel Martel en Karel de Groote, de bloei en het verval der pauselijke macht, Otto de Groote en Frederik Barbarossa, de vrije steden, Luther en de duitsche vorsten tijdens de hervorming, Gustaaf Adolf en Wallenstein, Lessing, Herder, Kant, Klopstock, Goethe, Schiller, Niebuhr komen hier achtereenvolgens ter sprake. Hoe interessant deze bladzijden op zich zelve moge zijn, de schrijver kan toch moeilijker beweren, dat zij onmisbaar waren tot recht verstand van het hier door hem behandelde onderwerp. En — om geen andere voorbeelden te noemen — onze zeeoorlog met Engeland in 1780 en 1781 had even kunnen vermeld, maar behoefde toch niet uitvoerig beschreven te worden.

Bancroft heeft in de eerste plaats voor Amerikanen geschreven. Zij zullen zich gaarne de moeite en inspanning, die de lectuur van zulk een werk eischt, getroosten, om met het schoonste tijdvak hunner geschiedenis tot in de kleinste bijzonderheden kennis te maken¹. Toch heeft het, blijkens de herhaalde uitgaven in Duitschland en elders, ook duizende lezers buiten Amerika gevonden. Hij heeft een

¹ Volgens prof. Dozy (t. a. p.) is het werk, behalve voor hen, die aan historische studiën gewoon zijn, voor het grootte publiek te hoog en te vermoeiend. Bij de aankondiging van Straatman's vertaling van het eerste deel spreekt hij dan ook als zijn gevoelen uit, dat een vrije en zeer verkorte hollandsche vertaling wenschelijker zou geweest zijn.

standard-work geschreven, dat hem onder de voornaamste geschiedschrijvers van onzen tijd een eereplaats verzekert. Zoo iemand, dan verdiende George Bancroft onder de »Mannen van beteekenis in onze dagen" opgenomen te worden.

2

COPPÉE

FRANÇOIS COPPÉE.

Dichters genieten, onder veel wat zij boven andere sterfelingen voor hebben, ook dit privilegie, dat zij straffeloos overdrijven mogen, zelfs dan wanneer zij proza schrijven. En zoo heeft dan ook niemand zich al te zeer geërgerd toen François Coppée, in zijne intreerede als lid der Fransche Academie, met het vriendelijkste gelaat van de wereld, den dichter voorstelde als iemand die, bijna gebannen uit de moderne samenleving, gelukkig is nog een toevluchtsoord te mogen vinden in den kring der Academieleden. Men glimlachte; en Cherbuliez, de rede van het nieuwe Academielid beantwoordende, wist geestig te doen gevoelen dat althans onze dichter zich niet had te beklagen, en dat hij zich, in hetgeen hij zijn ballingschap noemde, omringd zag door een tal van bewonderaars — van bewonderaarsters vooral.

Toch zou de vreemdeling, die van de bewondering, welke hem zoo ruimschoots ten deel valt, niets mocht weten, wanneer hij zich in het groote Parijs op zoek begeeft naar 's dichters woning, Coppée voor een gebannene kunnen houden.

Men heeft het elegante Parijs van de groote boulevards en de Champs Elysées verlaten, men is de Seine overgegaan, is een der nauwe, maar nog levendige straten, welke op de

Seinekade uitloopen, ingeslagen, de rue du Bac of de rue des Saint-Pères, en den fraaiën boulevard St. Germain overgestoken. Nu wordt het, naarmate men verder gaat, allengs stiller; het rumoer van het Parijs, dat wij kennen, klinkt nog slechts uit de verte als het gegons van een groote fabriek; in de straten, die wij thans door gaan, hoort men alleen den voetstap van den eenzamen voetganger; slechts nu en dan verbreekt het rollen van een zware omnibus de stilte. Eindelijk komen wij in een straat, die er nog ernstiger uitziet dan al de vorige. Rue Oudinot lezen wij op het naam-bordje. Lange muren geven aan deze straat een doodsch aanzien. Achter die muren verheffen zich kloosters, gestichten van liefdadigheid, hospitalen. Wij openen de porte cochère van n° 12, gaan een opene plaats over en vinden aan het eind, in den hoek rechts, een kleine woning van ééne enkele verdieping.

Daar woont sedert jaren François Coppée, met zijne zuster Annette en eene reeds eenigszins bejaarde dienstbode. Het is nog niet lang geleden, dat deze woning slechts uit een drietal kleine vertrekken bestond, en des dichters werkkamer hem tevens tot slaapkamer diende. Thans zijn er twee kleine vertrekken bijgevoegd en geniet Coppée in meerder comfort, in smaakvoller en rijker meubileering, de vruchten van zijn onverdroten arbeid.

Want, wat men in Coppée's werken ook op rekening en van natuurlijken aanleg en van dichterlijke inspiratie moge stellen, er is heel wat gewerkt moeten worden eer deze knaap uit het onbemiddelde burgergezin zich tot *François Coppée de l'Académie Française* ontwikkelde.

Men heeft opgemerkt hoe weinigen van hen, die te Parijs »mannen van beteekenis» zijn geworden, te Parijs zelf of uit Parijsche ouders geboren zijn. Coppée is een volbloed Parijsenaar. Zijne ouders waren beiden uit Parijs en hij zelf werd in 1842 in de wereldstad geboren. Van vaders zijde

kan hij op Belgische afkomst wijzen, en ik ben overtuigd dat de een of andere voorstander der Taine'sche rastheorie Coppée's nauwkeurig waarnemen van de werkelijkheid, ook van die welke ons laag bij den grond en ondichterlijk voorkomt, zijn talent voor miniatuurschilderingen, door zijn afkomst uit het land van Teniers en Memlinc zal trachten te verklaren.

Coppée's vader was een zeer nederig ambtenaartje aan het ministerie van oorlog. Het gezin telde vier kinderen: drie dochters, die in een geestelijk gesticht hare opvoeding ontvingen, en de zwakke, tengere François. Hun leven was niet van het vroolijkste, het was dat van die »humbles», waaraan later door Coppée de stof voor menig voortreffelijk gedicht zou worden ontleend. Men moest leven van de karige bezoldiging welke de vader genoot; later droegen de oudste zusters, die zich op schilderen hadden toegelegd, nog wat in de huishouding bij door den verkoop van de kopieën welke zij naar schilderijen uit de Louvre vervaardigden.

Het gezin woonde in het stille gedeelte van Parijs, dat wij zoeven beschreven; later, toen de tijd kwam dat François het lycée moest bezoeken, trok men iets oostelijker, naar het quartier des écoles. Coppée kent dan ook van dat Parijs, aan de overzijde van de Seine, schier ieder plekje. Aan die eenzame straten van het faubourg St. Germain zijn honderden herinneringen voor hem verbonden; onder de kolonnades van den Odéon-schouwburg stond hij uren lang stil en las aan de boekenstalletjes, die zich daar tot op den huidige dag nog bevinden, gratis de Fransche dichters, waarmede hij op geen andere wijze kennis konde maken; de tuin van het Luxembourg roept andere herinneringen bij hem wakker...

Indien dit boschje klappen kon!

Als knaap intusschen bleef Coppée zwak van gestel: een droomer en een *flâneur* — geen werker.

De oud-leerling van het Lycée Saint-Louis heeft nog weinige maanden geleden, bij gelegenheid van de prijsuitdeeling, waarbij hij uitgenoodigd was het woord te voeren, aan zijn »chers camarades», zooals hij de leerlingen noemde, zelf verteld, welk een weinig schitterende plaats hij indertijd op de banken van ditzelfde lycée innam. De Jardin du Luxembourg had vrij wat meer aantrekkelijkheid voor hem dan de *Jardin des Racines grecques* en de *Gradus ad Parnassum* viel hem zwaar te beklimmen. Wanneer hij zich uit de ouderlijke woning naar school begaf zonder zijn lessen te kennen, dan beloofde hij altijd weer ze op zijn wandeling door den tuin van het Luxembourg te zullen leeren, maar de tuin was zoo schoon, de vogels zongen zoo vroolijk, de bloemen geurden zoo heerlijk!... Verder ging hij, en daar wachtten hem weder die verleidelijke boekenstalletjes van het Odéon! Het gevolg was te voorzien. Wanneer hij de school binnentrad, dan gonsden hem de verzen van Hugo en de Musset nog door het hoofd — maar zijn lessen kende hij niet. »Och, als hij maar wilde!» zuchtte dan een zijner leermeesters, voor wien hij eens in vrij goede Fransche verzen de heerlijke Ode van Horatius: *O fons Bandusiae!* had vertaald. En de leeraar in de mathesis riep hem met diepe overtuiging en met een sterk zuidelijk accent toe: »*Mon pauvre Coppée, il vaudrait mieux pour vous n'avoir pas fait votre première communion que de ne pas savoir la géométrie!*»

Coppée liep het Lycée Saint-Louis dan ook niet ten einde toe af. Zijn vader werd ziekelijk en moest zijn ontslag nemen. François werd nu, als surnumerair zonder salaris, bij het Ministerie van Oorlog geplaatst. Nu bleek hem de noodzakelijkheid om, in zijn vrijen tijd, het verzuimde in te halen. Tot laat in den nacht zat hij te blokken op datgene wat hij op school zeker met veel minder moeite zou hebben kunnen leeren. Nu moest het. Want zijn vader stierf en François, die thans als bezoldigd ambtenaar bij het minis-

terie werd aangesteld, zag zich, op zijn 21ste jaar, de taak opgelegd den kost te winnen voor zijne moeder en zijne zuster Annette, die, nadat de tweede dochter in het huwelijk getreden en de jongste gestorven was, met hem het gezin uitmaakten.

In Coppée's studeervertrek hangt, zóó geplaatst dat hij er van zijn gewone zitplaats het gezicht op heeft, een voortreffelijke potloodteekening van Raphael Collin: het portret van een bejaarde vrouw, met dien warmen, zachten blik, zoovele oude Fransche vrouwen eigen, welke goedheid teekent, en dien ernstigen trek om den mond, die van lijden, maar ook van energie spreekt. Niemand, die tehuis is in Coppée's gedichten, wien niet, terwijl hij dit sprekend geelaat bewondert, het tienregelig vers uit de *Promenades et Intérieurs*, in den bundel *les Humbles*, op de lippen komt:

J'écris près de la lampe. Il fait bon. Rien ne bouge.
 Toute petite, en noir, dans le grand fauteuil rouge,
 Tranquille auprès du feu, ma vieille mère est là;
 Elle songe sans doute au mal qui m'exila,
 Loin d'elle, l'autre hiver, mais sans trop d'épouvante,
 Car je suis sage et reste au logis quand il vente.
 Et puis se souvenant qu'en Octobre la nuit
 Peut fraîchir, vivement et sans faire de bruit
 Elle met une bûche au foyer plein de flammes.
 Ma mère, sois bénie entre toutes les femmes!

En loven mag hij haar, de brave vrouw, die hem het voorbeeld van moed en toewijding gaf in een tijd van rouw en van dagelijksche beslommeringen.

In die dagen, omstreeks 1864, leefden er te Parijs een zeker aantal jonge mannen, rijk aan idealen, maar arm aan geld, het hoofd vol plannen en het hart vol verzen. Zij dichtten er op los, zonder kennis van de regels, zonder richting, zonder doel, — zooals het viel; met al de brutaliteit, maar ook met al de geestdrift van hun achttien, twintig jaren.

Hun orgaan was de *Revue fantaisiste*, een tijdschriftje onder redactie van Catulle Mendès. De Revue had een heusch bureau in de Passage Mirès (later Passage des Princes). Daar verschenen elken middag tegen drie uur Théodore de Banville, Léon Gozlan, Noriac, Philoxène Boyer, Baudelaire. Daar bracht Léon Cladel zijn verzen, daar reciteerde de geniale Albert Glatigny, de zoon van een gendarme ergens uit een uithoek van Frankrijk, die als knaap een troep reizende tooneelspelers gevolgd en doodarm te Parijs aangeland was, eene of andere strofe uit de gedichten, welke hij later onder den titel *Les vignes folles* zou uitgeven.

Toen de hoofdredacteur, wegens een comédie in één bedrijf en in verzen, *Le roman d'une nuit* genaamd, waarin hij, naar het schijnt, zijner phantasie te ruim spel had gegeven, tot een boete van 500 franken was veroordeeld, ontving de Revue den genadeslag en moest zij ophouden te bestaan. Maar de stoot was gegeven; van de jonge dichters hadden verscheidene elkander leeren kennen. De veroordeeling van Catulle Mendès had de aandacht op hen gevestigd. Men nam notitie van hen.

Coppée telde thans omstreeks twee en twintig jaar. Reeds voorlang had hij het »trop plein" van zijn dichterlijken geest in tal van verzen uitgestort, maar hij stond nog alleen. Hij had zich niet aangesloten bij de gildebreders van zijn leeftijd. Een gelukkig toeval bracht hem in aanraking met Catulle Mendès, aan wien hij door een Hongaarsch dichter, Emmanuel Glaser, werd voorgesteld. De kennismaking werd nog dienzelfden dag voortgezet, toen de drie jonge mannen, voor de opbrengst van een oud woordenboek, dat Mendès toebehoorde, gezamenlijk gingen dineeren. Maar al zag men Coppée voortaan in het gezelschap van de jonge dichters der voormalige *Revue fantaisiste*, hij verraadde zich nog niet. Al had men ook uit enkele woorden, die hij zich nu en dan liet ontvallen, zijn smaak voor poëzie en zijn scherpzinnig kunstoordeel leeren kennen, niemand zag in dien

makker, die zich meestal op den achtergrond hield, een dichter.

Op een avond, dat Mendès weder den vriendenkring bij zich genoodigd had, werd er een gedicht voorgelezen, dat den gastheer dienzelfden dag was toegezonden. Het heette *les Fleurs immortelles* en was met een zeer fraaie hand geschreven, maar niet onderteekend. De vrienden waren over het gedicht in verrukking. Wie mocht de dichter wel zijn? Men verdiepte zich in gissingen. Coppée, die, als naar gewoonte, had gezwegen, riep Mendès in het aangrenzend vertrek en fluisterde hem toen in het oor: »Het gedicht is van mij, maar zeg het aan niemand." Hoe zou Mendès hebben kunnen zwijgen! Een nieuwe dichter — dat was een ontdekking. De vrienden moesten het dadelijk vernemen. Coppée genoot zijn eersten triomf.

»Maar" — zeide Mendès — »gij hebt toch zeker reeds meer verzen gemaakt?"

»Wel zesduizend."

»Breng ze mij morgen."

Coppée voldeed aan het verzoek; maar toen Mendès de verzen gelezen had, moest de jonge dichter vernemen, dat zij niets deugden, en dat hij zoo goed als niets van de regelen der verskunst verstond. Hij bedacht zich geen oogenblik, maar verbrandde al wat hij tot nu toe had geschreven.

En toen zette hij zich aan het werk met Catulle Mendès. De beide jonge mannen arbeidden onvermoeid voort; zij lazen de groote dichters, bestudeerden de versmatten, en maakten zich warm in het zoeken naar zuivere rijmen.

Moeder Coppée en zuster Annette sloegen niet zonder bezorgdheid deze studiën gade, die soms tot laat in den nacht werden voortgezet. Zouden zij François niet ongeschikt maken voor dat dagelijksch bureauwerk, waarmede hij voor het gezin den kost, zij het ook een soberen kost, moest verdienen? Mendès stelde haar gerust. François zou een groot dich-

ter worden! voorspelde hij. En de vrienden bleven arbeiden.

Eindelijk voltooidde Coppée een gedicht, dat toonde hoe hij niet te vergeefs gewerkt had, hoe hij der verskunst hare geheimen had afgezien, en welk een meesterschap hij reeds in de techniek bereikt had. Dit gedicht was *le Jongleur*, aan Catulle Mendès opgedragen, dat in zijn eersten bundel *le Reliquaire* een plaats heeft gevonden. De laatste strofen van dit gedicht luiden aldus:

Croule donc, ô mon passé, croule,
Espoir des avenirs mesquins,
Et que je tienne enfin la foule
Béante sous mes brodequins!

Que je la voie, ardente, suivre
Le cercle pur que décriront
Les sonores poignards de cuivre
Sur ma tête envolés en rond.

Et que l'oeil fou de l'auréole
Qu'allume ce serpent vermeil,
Elle prenne un jour pour idole
Le fier jongleur, aux dieux pareil.

Zag ook onze dichter, in den droom, wellicht zijn tegenwoordig leven, het armzalig bestaan van een schraal bezoldigd ambtenaartje aan een ministerie, in het niet verzinken, hoorde hij, als de *jongleur* uit zijn gedicht, reeds in het verschiet de toejuichingen der menigte, en bouwde hij zich de luchtkasteelen van een »fier poète, aux dieux pareil”?

Indien dit zoo geweest is, dan heeft hij nog lang moeten wachten op de verwezenlijking van zijn droom.

Op eigen kosten — en dit wilde in die dagen voor hem wat zeggen — waagde hij het in 1866 zijn eersten bundel, *le Reliquaire*, uit te geven, dien hij opdroeg aan zijn »cher maître Leconte de Lisle”.

Leconte de Lisle, de dichter der *Poèmes antiques*, door

wien de sculpturale vorm in de dichtkunst tot de hoogste volmaking is gebracht, was inderdaad de Meester, de raadgever van de groep der jonge dichters geworden. Geregeld kwamen zij bij hem te zamen. Met ongeduld werd de Zaterdag-avond afgewacht, waarop zij van hem, voor wiens gezag zij allen bogen, het oordeel over hun werk zouden vernemen. En de meester spaarde de roede niet. Er viel met hem niet te gekscheren. Hij hield de vaan van de kunst hoog, en wee hem, die poogde haar lager bij den grond te doen wapperen!

Of hij voor de leerlingen die hem alleen wisten na te bootsen, die alleen bij zijn dogma zwoeren, een goed meester is geweest, mag betwijfeld worden. De Fransche letterkunde is overstroomd geworden met gedichten in den trant van Leconte de Lisle, Hebreuwsche, Grieksche, Scandinavische, die beter ongeschreven waren gebleven. Maar zij die genoeg oorspronkelijk talent bezaten en genoeg onafhankelijkheid om, op een gegeven oogenblik, hun eigen weg te gaan, hebben zeker voor den vorm hunner verzen aan Leconte de Lisle veel te danken.

De samenkomsten ten huize van den dichter der *Poèmes antiques* werden spoedig bekend. Men spotte met die groep van jonge mannen, allen gloeiende van geestdrift voor poëzie, en, op een enkele uitzondering na, allen arm als Job. *Les Fantaisistes* noemde de een ze, naar de Revue, waarin zij hunne eerste proeven hadden gegeven; *les Formistes* noemde een ander ze, die meende dat hun de vorm als het ééne noodige gold; *les Impassibles* heetten zij bij een derde, die zich herinnerde hoe Catulle Mendès in *Philomela* geschreven had:

La grande Muse porte un peplum bien sculpté
Et le trouble est banni des âmes qu'elle hante.

en verder:

Pas de sanglots humains dans le chant des poètes.

De naam, welke hun ten slotte bijbleef, was *les Parnassiens*, naar den bundel, *le Parnasse Contemporain*, waarin ze hun gedichten bijeenbrachten, en waarin ook Coppée's eerste gedrukte gedicht, *Innocence*, werd opgenomen.

Le Reliquaire werd goed ontvangen. Timothée Trimm (Léo Lespès) van »le Petit Journal» schreef er een aanprijzend artikel over, en, dank zij dezen steun, werden er bijna honderd exemplaren van verkocht! Ruim een jaar later volgde een nieuwe bundel van den toen vijftientigjarigen dichter, *Les Intimités*, waarvan Alphonse Lemerre, die zooveel voor de jonge dichters heeft gedaan en die ook Coppée's uitgever en vriend zou blijven, de uitgaaf ondernam.

Fac et Spera (werk en hoop) is het devies waarmee de ijverige Lemerre de jongeren zoekt op te wekken, en dat hij ook zelf in toepassing bracht. Zijn naam als uitgever is aan die van dichters als Leconte de Lisle, Sully Prudhomme, Coppée, onafscheidelijk verbonden, en hoewel hij met zijne zaken een fortuin maakte, kan men hem nog dagelijks in zijn magazijn in de Passage Choiseul vinden, als een eenvoudig boekhandelaar een ieder te woord staande, die een boek of zelfs maar een inlichting komt vragen.

De eerste uitgaaf van *Les Intimités* heeft den grond voor Lemerre's fortuin zeker niet gelegd. De bundel toch kon niet meer dan zeventig koopers vinden!

Coppée was in de meeste der gedichten uit deze beide bundels — later in één deel als *Premières poésies* uitgegeven — nog een echte Parnassien; van eene eigene richting bespeurt men nog weinig, maar de vorm komt reeds de volkomenheid nabij. Zijne versificatie brengt de kenners in verrukking; maar ook de leek, al kan hij zich van al de fijnheden, van de woordenkeus, de smaakvol gevormde wendingen, de zeldzame rijmen, niet volkomen rekenschap geven, wordt bekoord door deze taal, die hem als muziek in de

ooren klinkt. In dit opzicht is de aanvang van het eerste gedicht uit *Les Intimités* een meesterstukje:

Afin de louer mieux vos charmes endormeurs,
 Souvenirs que j'adore, hélas! et dont je meurs,
 J'évoquerai, dans une ineffable ballade,
 Aux pieds du grand fauteuil d'une reine malade,
 Un page de douze ans aux traits déjà pâlis,
 Qui, dans les coussins bleus brodés de fleurs de lys,
 Soupirera des airs sur une mandoline,
 Pour voir, pâle parmi la pâle mousseline,
 La reine soulever son beau front douloureux,
 Et surtout pour sentir, trop précoce amoureux,
 Dans ses lourds cheveux blonds, où le hasard la laisse,
 Une fiévreuse main jouer avec mollesse.

Zulk een taalmuziek maakt onder alle omstandigheden indruk; maar hoe moesten verzen van dit gehalte niet klinken vertolkt door de *voix d'or* van de kunstenaars, die, als Sarah Bernhardt, heel Europa in verrukking heeft gebracht.

Le Passant, de comédie in één bedrijf, welke den 14^{den} Januari 1869 voor het eerst in het Odéon werd opgevoerd met Sarah als Zanetto in het kostuum van een Florentijnsch zanger en Agar in de rol van Sylvia, was — gelijk reeds door Fiore della Neve in zijn levensschets van Sarah Bernhardt werd verhaald — een triomf zoowel voor den dichter als voor zijn vertolksters. Er is niets wat in Parijs spoediger beroemd maakt dan een succes op het tooneel. Den volgenden dag was de naam van François Coppée op aller lippen.

Men kent deze bekoorlijke idylle; men herinnert zich de courtisane Sylvia, die naar de liefde smacht, welke zij nooit gekend heeft, maar die, wanneer hij haar tegemoet treedt,

ce passant qui s'appelle Amour,

voor zijne reinheid en zijne oprechtheid terugschrikt en hem wegzendt met de waarschuwing, dat hij haar vergeten moge,

zoodra de bloem, welke zij hem tot afscheid schenkt, verwelkt zal zijn. Van den eersten regel:

Que l'amour soit maudit! Je ne puis plus pleurer,

tot den laatsten:

Que l'amour soit béni! Je puis pleurer encore,

ademt deze kleine comedie poëzie, reine frissche poëzie. Dat was geen drama, nauwelijks meer dan een dramatisch tafereeltje, wat men te hooren kreeg, maar wie kon zich aan de bekoring van dit gedicht, waarvan de indruk nog door het schilderachtig kostuum der Italiaansche renaissance verhoogd werd, onttrekken!

Dat waren die »premiers regards de la gloire'', welke volgens Vauvenargues weldadiger aandoen dan »les feux de l'Aurore''.

Voortaan heette Coppée »de dichter van *le Passant*'', gelijk Sully Prudhomme jaren lang alleen gold als de dichter van *le Vase brisé*.

Het heeft onzen dichter wel eens kregelig gemaakt steeds zoo genoemd te worden, ook nadat hij in tal van gedichten nog een andere zijde van zijn talent had vertoond, en krachtiger, oorspronkelijker was opgetreden, maar toch denkt hij nog altijd met vreugde terug aan die gelukkige dagen toen *le Passant* zijn naam bekend maakte, en onder de kinderen zijner muzè is deze inspiratie van het vijf en twintigste jaar, deze droom van een lentenacht, hem niet de minst dierbare.

In datzelfde jaar 1869 verschijnen de *Poèmes Modernes* en *la Grève des forgerons*, welk laatste gedicht eerst in concertzalen door Mlle Agar en later in het Odéon door Beauvallet werd voorgedragen. In toon en kleur van dit gedicht ontwikkelt Coppée een talent voor dramatisch effect, dat ons ook nog in het aangrijpende kleine drama *Deux douleurs* zal treffen, maar dat wij eerst veel later in *Severo Torelli* tot

rijpheid zullen zien komen. Toen Coppée, nu vijf jaren geleden, ons land bezocht, werd bij de voorstelling, den 21sten Jannari 1880 hem ter eere door »Het Nederlandsch tooneel'' gegeven, dit gedicht, in de voortreffelijke vertaling van J. L. Wertheim, met groot talent door Louis Bouwmeester voorgedragen.

Met de *Grève des forgerons* en de *Poèmes Modernes* slaat Coppée een eigen weg in, dien hij in een lateren bundel, met den karakteristieken titel: *les Humbles*, zal vervolgen. Hij verhaalt in deze gedichten het in stille berusting gedragen leed, de zelfopoffering waarvan de wereld niets verneemt, de verborgen hartstochten van de kleinen dezer aarde, van de vergetenen en miskenden.

Hij vertelt ons (in *le Banc*) de idylle van de dienstmeid en den militair; en uit deze onuitputtelijke bron van karikaturen voor humoristische tijdschriften put Coppée een zeer eenvoudig, maar daarom niet minder boeiend tafereeltje. De daar op een bank in een openbaren tuin aangeknoopte amourette tusschen twee kinderen uit hetzelfde dorp, die beiden ver van huis in het groote Parijs »dienen'', is in enkele sobere trekken geteekend, en wanneer de taptoe den militair naar zijn kazerne roept, terwijl zij

les yeux baissés comme pour la prière,
Triste, joignant les mains sur son tablier blanc,
Resta longtemps rêveuse et seule sur le banc,

dan zeggen wij den dichter na:

Et je n'ai pas trouvé cela si ridicule.

Tot die »humbles'' behooren ook, in het grootere gedicht *Angelus*, de pastoor en de oud-gediende, tevens doodgraver, die, in het kleine zeedorp aan den voet der steele kust, zich geheel wijden aan het arme kleine kind, dat zij eens aan den ingang van de kerk gevonden hebben. Kinderlijk ge-

lukkig in het bezit van hun Angelus, trachten zij den knaap op hunne wijze op te kweeken :

Ces hommes maladroits, mais remplis de constance,
Tâchaient de deviner, enchantés et surpris,
Ces mille petits soins qu'ils n'avaient pas appris.

Het kind wordt zeven jaar, maar zonder dat het de spelen van zijn leeftijd gespeeld heeft. Bleek en stil, lezend, peinzend, droomend brengt het de dagen door, maar de vaders begrijpen niet wat hem deert, zij zien niet in dat

On meurt d'être aimé trop comme de ne pas l'être.

Angelus kwijnt weg, en sterft :

Et puis ce fut l'histoire ordinaire et qui navre :
Dernier regard qu'on jette au cher enseveli,
Dernier baiser qu'on pose au front déjà pâli
Et plus rien !

In *la Nourrice* geeft Coppée ons het droevig verhaal van die vrouw van het land, die om haar man, een dronkelap, te kunnen onderhouden, te Parijs een minnedienst aanneemt, en wanneer zij naar haar huis terugkeert, haar eigen kind gestorven vindt. De tocht des nachts in den spoortrein,

Toute en larmes, mettant la tête à la portière.
Et buvant à longs traits l'air glacé du ciel noir,

haar aankomst te Parijs, haar ontvangst in het huis, waar men haar diensten vraagt, en haar terugkomst in de ledige woning, waar zij het ledige wiegje vindt, zijn meesterlijk verteld.

Of wij maken kennis met dien »tout petit épicier de Montrouge», die zoo gaarne vader zou willen zijn, die langzaam de hoop moet opgeven zijn ideaal ooit verwezenlijkt te zullen zien, zich eindelijk troost,

oublie,

Et, lent, casse du sucre avec mélancolie.

De priester uit den burgerstand die een stille liefde koestert voor de »vieille demoiselle” van geboorte in *En Province*; de jonge vrouw, in *une Femme seule*, die van haren man gescheiden leeft, in stilte haren strijd moet strijden en in wier stem men een toon verneemt,

Brisé par la douleur et fait pour la tendresse;

de zoon die, om zijn moeder te onderhouden, overdag op een kantoor werkt en 's avonds in een café-chantant viool speelt; de vogels, die in den winter sterven; de invalide die met zijn stok in het zand den recruit de slag van Isly verhaalt; het arme naaistertje — deze laatsten uit de miniatuurschilderingen *Promenades et Intérieurs* — het zijn allen »humbles”, welke Coppée met een ongekende fijnheid van toets, met een buitengewone vastheid van lijnen voor ons doet leven. Men betrapt hem soms op iets weeks, iets ziekelijks, iets kinderachtigs zou men haast zeggen; maar met welk een verrassende waarheid, welk een schilderachtigen eenvoud weet hij elk hoekje, elk gebaar, elke houding, elken tint weer te geven!

Men kan ternauwernood gelooven welk een moeilijkheden overwonnen hebben moeten worden, eer al die beschrijvingen van het moderne leven, die alledaagsche woorden in een Fransch vers een plaats konden vinden. Toch schijnt dit alles bij Coppée van zelf te gaan; hij daalt tot de minst poëtische bijzonderheden af zonder plat te worden.

Tusschen de verschijning van de *Poèmes Modernes* en die van *les Humbles* liggen de bloedige jaren 1870 en 1871. Coppée, wiens zwakke gezondheid, waarvoor hij reeds in het Zuiden herstel had moeten zoeken, hem zeker alle recht zou hebben gegeven om zich aan de vermoeienissen van het soldatenleven te onttrekken, nam, toen de oorlog uitbrak, evenals Sully Prudhomme, den ransel op den rug. Maar al deed hij zijn plicht als vaderlander, hij vergat niet, dat hij

Fransch dichter was. Wij vinden in zijne gedichten uit die jaren: *En faction*, *Lettre d'un mobile breton*, *A l'ambulance*. Ook *les Byoux de la délivrance* en *Plus de sang!* dagteekenen uit dien tijd.

In 1870, vóór het uitbreken van den oorlog, was Coppée door tusschenkomst van Prinses Mathilde, die zich steeds bijzonder aan hem gelegen liet liggen, tot bibliothecaris van den Senaat benoemd. Twee jaren later legde hij dezen post neer, ten behoeve van zijn ouden meester Leconte de Lisle. Sedert werd hij aangesteld tot bibliothecaris van het Théâtre Français, uit welke betrekking hij onlangs zijn ontslag heeft genomen.

In *le Cahier rouge* heeft Coppée in 1874 de losse gedichten verzameld, welke hij tusschen gewichtiger letterkundigen arbeid in — hij legde toen reeds de hand aan die grootere drama's, welke eerst veel later werden voltooid en ten tooneele gebracht — op het papier wierp, ongeveer (zoo zegt hij) gelijk een luie schoolknaap de witte randen van zijn spraak-kunst met poppetjes versiert. Er zijn onder deze gedichten, bij enkele die men wat minder »precieus'', wat minder gekunsteld zou wenschen, kabinetstukjes, waarin de eenvoudige, soms roerende gedachte in den volmaaktsten vorm wordt weergegeven. Het zijn — naar Coppée in de voorrede mededeelt — soms gedichten voor een of ander liefdadig doel geschreven, bijschriften bij een plaat, maar meestal eenvoudige phantasiën, vluchtige aantekeningen, losse schetsen, of wel een klacht die hem ontlokt werd door zijn gewone kwaal, het *spleen*.

Coppée's *spleen* — de kwaal van het geslacht van jonge dichters waartoe hij behoorde — leidt hem gelukkig niet tot doffe wanhoop of tot bittere vertwijfeling: het is een goed-aardig, glimlachend *spleen*; als er soms droefheid in zijn hart is, dan is er toch ook vaak vroolijkheid in zijn geest. Wie Coppée van nabij heeft mogen gadeslaan, weet dat hem in

hooge mate een onweerstaanbare luim eigen is, dat hij, met al zijn spleen, een open oog heeft voor de koddige zijde der dingen, en dat zijn geestige invallen nooit scherpe uitvallen worden.

Hoe hij steeds bereid is anderen van dienst te zijn, dat kunnen de jongeren en allerjongsten onder de Fransche dichters getuigen, die hij gaarne bij zich ziet, en wier eerstelingen vaak onder zijn patronaat de wereld ingaan. Cherbuliez kon dan ook, bij Coppée's installatie tot lid der Fransche Academie, in een rede die overigens niet van zoo bijzonder veel sympathie voor zijn nieuwen collega getuigde, zeggen: »je me suis laissé dire que vous ne haïssez personne, c'est sans doute pour cette raison que vous n'avez point d'ennemis." Slechts één persoon schijnt er anders over te denken, namelijk de Parijsche correspondent van de *Haarlemsche Courant*. In de courant van 29 December 1884 ziet deze er niet tegen op te schrijven: »Het is bekend, dat de dichter van *la Grève des Forgerons* door een zekere hem eigene egoïstische norscheid zich een ieder tot vijand maakt." Grover onwaarheid is zeker wel nooit in de bezadigde *Haarlemmer* verkondigd. Wellicht verdient ze geen wederlegging. Maar toch voor hen, die hunne kennis van Coppée's karakter tot dusver alleen uit die bron putten, mogen wij de gelegenheid niet voorbij laten gaan om ernstig tegen zulk een voorstelling op te komen.

Coppée heeft zeker niet verdiend dat er kwaad van hem gesproken wordt in een land, dat hij zóó lief heeft als het onze. Hij herinnert zich met groote dankbaarheid het onthaal, dat hij in Januari 1880 in Holland genoot, en het waren woorden, die hem uit het hart in de pen vloeiden, toen hij in de versregels, waarmede in Juni 1883 het gezelschap van het Odéon zijne voorstellingen te Amsterdam opende, Porel aldus toesprak:

...dans leur sympathie, il m'ont dû garder place,
 Car ils ne savent pas la donner à moitié.
 On conserve longtemps un beau fruit dans la glace,
 Les gens de climat froid sont de chaude amitié.

Et puisque vous avez cette aimable pensée
 De vouloir que mes vers vous présentent là-bas,
 Dites bien tout d'abord à la foule empressée
 Que mon coeur se souvient des nobles Pays-Bas.

Du pays généreux qui ne sait pas proscrire
 Qui s'ouvre à tout martyr, à tout persécuté,
 Où chaque citoyen dès l'enfance respire
 Avec le vent marin l'air de la liberté...

Enfin de ce pays que l'art et la pensée,
 Plus que tous ses trésors, rendent illustre et grand,
 Et qui vous voit passer dans sa gloire passée,
 Esprit de Spinoza, palette de Rembrandt!

Dites leur bien cela de la part du poète,
 Que chez eux avec tant de grâce ils ont admis...

Zoo denkt Coppée over Holland en de Hollanders, en de
 vriendschap is wederkeurig.

In 1876 verschijnt een groot gedicht, *Olivier*. Olivier is
 een jong dichter; alles lacht hem toe, zijn verzen worden
 gelezen, zijn drama's toegejuicht, en ook buiten het gebied
 van poëzie en tooneel zijn de *conquêtes*, die hij behaalt, niet
 weinigen. Maar, hoe ook aangebeden, hij heeft weldra ge-
 noeg van die vluchtige genietingen van zijn twintig jaren.
 De Parijsche atmosfeer walgt hem; te vergeefs tracht hij in
 de woelige menigte met zich zelve alleen te zijn; hij wordt
 neerslachtig; hij voelt zich oud. Olivier heeft behoefte aan
 een reiner lucht dan die van het wuifte Parijs, en hij keert
 terug naar zijn geboorteland. Daar ontmoet hij in de dochter
 van zijn gastheer, in Susanne, het reine kind, dat hij te Parijs
 vergeefs heeft gezocht. Hij voelt als een nieuw leven in zich
 ontwaken. In zijn dagboek schrijft hij:

Et je sens naître en moi l'espoir confus et vague
 D'on ne sait quel bonheur qui vient et que j'attends.
 Qui est ce qui disait que je n'ai plus vingt ans?

Het is Susanne die dat wonder verricht heeft. Olivier stelt zich zijn volgend leven voor met haar, ergens aan de oevers van de Seine:

Sous leurs papiers chinois les murs seraient si frères
 Que même, en travaillant, à travers la cloison
 Je l'entendrais toujours errer par la maison...
 Enfin quand poursuivant un vers capricieux
 Je serais là pensif et la main sur les yeux,
 Elle viendrait, sachant pourtant que c'est un crime,
 Pour lire mon poème et me souffler ma rime.

Maar het waren luchtkasteelen die hij bouwde. Tot tweemaal toe hoort hij uit den mond van Susanne, die hij aanbiddt, een fraze, — den eersten keer »*Tenez-moi ma cravache*» en den tweeden keer »*Comment me trouvez-vous*» —, die hij met dezelfde intonatie en van hetzelfde gebaar vergezeld, reeds gehoord heeft, maar onder andere omstandigheden en uit een anderen mond. Die woorden herinneren hem een van zijn Parijsche amourettes; en tot tweemaal toe herleeft hij weer de tijden, die achter hem liggen en die hij had willen vergeten. Dat verleden bestaat dus nog:

C'est donc vrai! le passé maudit subsiste encore.
 Le voilà! C'est bien lui!
 Impitoyable, il souille, avec ce que j'abhorre
 Ce que j'aime aujourd'hui.

En dan ontvlucht hij haar, die hij meent met zulke herinneringen niet te mogen beminnen. Hij is diep wanhopig

de ne connaître pas.
 Le seul bonheur que l'homme ait peut-être ici bas:
 Avoir le même amour pendant toute sa vie!

En hij vertrekt weer naar Parijs;

Et grisé de douleur, de fatigue et de bruit
 Il plonge dans la ville, au tomber de la nuit.
 Là, sous le gaz blafard, vainqueur du crépuscule,
 De toutes parts la foule effrayante circule.
 C'est l'heure redoutable où tout ce peuple a faim...
 C'est l'heure où les heureux trop rares de la vie
 S'en vont jouir; c'est l'heure où la misère envie!...
 Le pauvre qui mendie avec un oeil haineux
 Vous frôle, et sous l'auvent des kiosques lumineux
 S'étalent les journaux, frais du dernier scandale.
 En un mot, c'est la rue effrayante et brutale!
 Du luxe, des haillons, de la clarté, des cris
 Et de la fange! C'est le trottoir de Paris!

Daar in Parijs leeft hij voort, indien het leven heeten mag:

Il voudrait bien mourir, ne pouvant plus aimer.

Er kan op het onderwerp, op de strekking van dit gedicht ongetwijfeld het een en ander worden aangemerkt. Al is men niet geneigd de bekende romantische stelling van de rehabilitatie door de liefde tot het uiterste door te zetten, er is toch ook een eenigszins ziekelijke overdrijving in die andere stelling dat een amourette, laat het zijn een voorbijgaande hartstocht, den man voor altijd het recht zou ontzeggen om een reine vrouw lief te hebben en gelukkig te maken. Ook is er in *Olivier* wellicht meer persoonlijks dan voor een kunstwerk wenschelijk is. Telkens stelt zich de persoon van François Coppée voor dien van Olivier, en omgekeerd:

...en parlant de moi, lecteur, j'en fais l'aveu,
 Je parle d'Olivier qui me ressemble un peu.

Maar dat alles toegegeven, in welk een bekoorlijke lijst is deze geschiedenis geplaatst! De bevalligste tafereeltjes, verrukkelijk van kleur en teekening, volgen elkander op. Die Zondag in het voorjaar te Parijs, de reis van Olivier op de impériale der diligence, de aankomst in zijn dorp, zijn leven buiten, zijn terugkeer te Parijs, het zijn modellen in hun soort.

Il voudrait bien mourir, ne pouvant plus aimer,

luit de laatste regel van *Olivier*. Maar al gaf de teekenaar in de prachttuitgaaf in 4° van Coppée's werken, waarvan onlangs het tweede deel het licht zag, ons in *Olivier* het portret van onzen dichter »qui lui ressemble un peu'', gelukkig is deze niet in alle opzichten het evenbeeld van den held van zijn gedicht. Hij kan nog beminnen. In de verzen onder den titel *l'Exilée*, opgenomen in den bundel *les Récits et les Elégies* (1878) klinkt eene »note amoureuse'', minder week, minder hartstochtelijk, maar inniger, zouden wij haast zeggen, dan in Coppée's andere gedichten. Indien niet alles mij bedriegt, dan is zijne liefde voor haar die hij in het gedicht *Invocation* aanroept als

Enfant blonde aux doux yeux, ô rose de Norvège,

meer dan een dichterlijke liefde geweest, en heeft de wond, die hier geslagen werd, het hart geraakt. En tegelijk heeft de hoogste kunst aan deze kleine gedichten mede gearbeid, als wilde de dichter haar die hij aanbad ook daardoor eeren, en onvergankelijk in zijn lied laten leven. Nog veel later, in de *Contes en vers et Poésies diverses*, noemde hij dezen liederenreeks een »missel d'amour'' en spreekt hij *l'Exilée* aan als »livre où git mon coeur.''

Les Récits et les Elégies opgedragen aan zijn »chère et bonne soeur Annette'', de trouwe, zorgzame gezellin van zijn leven, geven ons, in het gedeelte dat *Récits épiques* tot opschrift draagt, mannelijker, krachtiger tonen te hooren dan waaraan Coppée ons tot dusver gewend had. De epische zangen waarvan o. a. *le Liseron, un Evangile, la Veillée* door Coppée in ons land werden voorgedragen, en daardoor grootere bekendheid verkregen, zijn als gedeelten van eene »Légende des siècles'' op kleine schaal. Zij hebben met de *Contes en vers*, waartoe *La Marchande de Journaux, l'Épave, l'En-*

fant de la balle behooren, er niet weinig toe bijgedragen Coppée in alle kringen geliefd te maken, ook in die waarin men zich door zijne lyrische gedichten minder aangetrokken voelde. In ons vaderland viel een zwerm van vertalers op deze gedichten aan. Er was een tijd, dat men geen weekblad, geen tijdschrift kon opnemen zonder er eene vertaling van een der »Contes» van Coppée in aan te treffen. Of de Nederlandsche letteren door al deze proeven in gelijke mate gebaat werden, zou ik niet durven beslissen, maar wat ik durf verzekeren — omdat ik het vernam uit den mond van Lemerre, Coppée's uitgever — is, dat sedert Coppée in het Nederlandsch vertaald werd, het debiet van zijn gedichten in ons land buitengewoon is toegenomen. Zij, die de vreemdelingen tegen de vertalers meenen te moeten beschermen, zullen wel doen, dergelijke feiten niet uit het oog te verliezen.

In den meer gedrongen vorm van het epos en van het moderne verhaal scheen Coppée een overgang te zoeken naar een nieuw gebied, een voorbereiding voor een nieuwen arbeid, die van nu af meer dan ooit zijn geest zou vervullen: den arbeid voor het tooneel. Een succes op het tooneel is voor een Fransch letterkundige alles, en voor hem, die van zijn pen moet leven, is het aanzienlijk »droit d'auteur» (in het Théâtre Français 15 pct., in de overige Parijsche schouwburgen 10 à 12 pct. van de ontvangsten), bij stukken die succes hebben en dan gemakkelijk een honderdtal voorstellingen beleven, een niet te versmaden inkomen.

Reeds had Coppée in 1876 met *le Luthier de Crémone*, het roerende ook hier te lande niet onbekend gebleven drama, waarvan de titelrol in Coquelin een voortreffelijk vertolker vond, grooten bijval behaald. Minder gelukkig slaagde de kleine comédie *le Trésor*, die in December 1879 in het Odéon werd opgevoerd; de smaakvolle verzen konden hier het weinig belangwekkende van den inhoud niet doen vergeten. Het Odéon liet zich echter door dezen uitslag niet

afschrikken, en bracht den 12den April 1881 Coppée's eerste groote drama in verzen, dat hij reeds eenige jaren als *le Psautier* in portefeuille had, onder den titel van *Madame de Maintenon* ten tooneele. Enkele dramatische gedeelten, o. a. het tooneel van de zamenzwering, maakten grooten indruk. Doch het bleek, dat, ongerekend nog de gebreken van het drama, en waartoe gemis aan eenheid van handeling en iets onzegers in de teekening der hoofdfiguren (Lodewijk XIV en Mme de Maintenon) werden gerekend, het publiek zich noch voor de weinig sympathieke maitresse des konings, noch voor een vijftigjarigen minnaar als Lodewijk XIV warm vermocht te maken. Daarentegen werden de edele stijl van het drama, de lenige en krachtige Alexandrijnen, — het zuiver letterkundig gedeelte derhalve — hoog geprezen en was het vooral aan deze eigenschappen te danken, dat het drama 45 voorstellingen beleefde.

Als prozaïst kenden wij Coppée, tot voor ongeveer drie jaren, enkel uit eene novelle, *Une idylle pendant le siège*, en uit de tooneelverslagen, welke hij een tijdlang wekelijks in het dagblad *La Patrie* schreef. Deze laatste arbeid was hem een ware corvée, die hij alleen tot vermeerdering van zijn inkomsten op zich genomen had. Het zal wel niet gezegd behoeven te worden dat een dichter als Coppée voor dergelijke arbeid, die hem bovendien verplichtte geregeld de schouwburgen, ook de minst litteraire, te bezoeken, de rechte man niet was. Kon hij zich van zijn naastbijliggenden plicht afmaken door zijn lezers een reisherinnering of een klein verhaal op te dissen, dan deed hij het, en zoo zijn enkele van de *Contes en prose*, die hij in 1882 uitgaf en die, een jaar later, door *Vingt Contes nouveaux* gevolgd werden, het eerst onder de rubriek »Chronique théâtrale» in *La Patrie* verschenen.

Deze verhalen doen Coppée van een nieuwe zijde kennen: als een smaakvol prozaschrijver en een geestig verteller.

Is hem wel eens verweten dat hij in zijne gedichten soms tot de kleinste bijzonderheden afdaalt en zich vermeit in de beschrijving van onbeduidendheden, in deze kleine verhalen is een beknoptheid, een soberheid, die bewondering verdienen. Een lach en een traan wisselen elkander af, en dikwijls schijnt er een glimlach door de tranen heen. De humor, de koddige invallen, welke wij in Coppée's gesprekken vaak genoten, vinden wij in deze »Contes'' weer.

Kostelijk is de geschiedenis van dien controleur van den schouwburg, over dag »maitre des cérémonies'' bij de »Pompes funèbres'', die, steeds tot laat in den avond aan het controle-bureau gebonden, van al de stukken, welke er in zijn schouwburg gespeeld worden, nooit iets anders dan het slot heeft gezien. Deze Tantalusfoltering moede, vraagt hij een avond verlof om eindelijk ook eens een heel stuk te zien, en wel een, waarvan het slot hem weder het water aan de lippen heeft gebracht. Vol verlangen ijlt hij, op het bestemde uur, naar den schouwburg. En wat vindt hij? Den schouwburg gesloten, en op de gesloten deuren deze onheilspellende woorden: »*Fermé pour cause de décès.*'' Het stuk, dat hem een gelukkigen avond zou bezorgen, had den schouwburg aan den rand van den ondergang gebracht, en de directeur had deze schande niet willen overleven. Onze arme controleur bleef, toen de schouwburg onder een andere directie heropend werd, in zijn betrekking, en lijdt nog steeds de folteringen van den man die aan de deur van een bakkerswinkel van honger sterft.

In *Une mort volontaire, les Vices du Capitaine, le Morceau de pain, l'Enfant-bibelot, Un vieux de la vieille* en twintig andere verhalen geeft Coppée ons meesterstukjes, even fijn gevoeld als geestig verteld en kunstig afgewerkt.

De lust om op het tooneel een onbetwist succes te behalen, was intusschen bij den dichter niet uitgedoofd. In het begin van 1883 vernam men dat hij een nieuw drama in vijf be-

drijven, dat in het eind van de 15de eeuw in Italië speelde, aan het Théâtre Français had aangeboden, dat de Directeur Perrin het voor zijn schouwburg minder geschikt had geoordeeld, en dat het thans door het Odéon zou worden gegeven. Dit drama was *Severo Torelli*, dat den 21sten November 1888 met levendige toejuichingen werd ontvangen en sedert meer dan 100 achtereenvolgende malen werd vertoond. De critiek constateerde, wat zij ook op den vorm van het drama mocht hebben aan te merken, een merkwaardigen vooruitgang bij den dramatischen dichter. De expositie in het eerste bedrijf, helder, belangwekkend in de hoogste mate, vol leven en vol poëzie, met een slot vol dramatisch effect, werd als een model geroemd, en in het 2de bedrijf werd men verrast door de stoutheid van greep en meegesleept door den breedten, vollen dramatischen stroom, welke aan de beste tooneelen uit de drama's der Fransche Romantische school herinneren.

De zegepraal door Coppée met *Severo Torelli* behaald, bracht hem een belangrijke schrede nader tot dat einddoel der wenschen van elk Fransch letterkundige, die een zekere hoogte bereikt heeft: het lidmaatschap der Fransche Academie. Den 21sten Februari 1884 werd hem die hoogste onderscheiding toegekend; met 24 van de 33 stemmen benoemde de Academie hem tot vervulling der plaats van Victor de Laprade.

Was deze benoeming van alle zijden met levendige ingenomenheid begroet, bij zijne plechtige installatie, welke den 18^{den} December van het vorig jaar plaats vond, bleek het ten overvloede hoeveel sympathieën Coppée in alle kringen en onder alle partijen zich heeft verworven en heeft weten te behouden. Onder de aanwezigen zag men ook Prinses Mathilde (gelijk men weet, de dochter van Jérôme Bonaparte, den koning van Westfalen, en de zuster van Prins Napoleon), die hem na het succes van *le Passant* in haar salon had genoodigd en tot bibliothecaris van het Luxembourg had doen benoemen.

Coppée is geen partijman. »De politiek'', zegt hij, »is een wetenschap; eene niet zeer exacte wel is waar, maar toch eene waarvoor ik, evenmin als voor andere wetenschappen, geen den minsten aanleg gevoel. Ik ben dichter, niets meer; ik tracht zoo goed mogelijk verzen te maken, en dat is, dunkt mij, voor mij het beste middel om een goed en nuttig staatsburger te zijn.'' Maar al sloot hij zich niet aan bij een of andere politieke partij, hij bezit, in hooge mate, het geheugen van het hart; hij is trouw aan zijne vrienden en dankbaar voor genoten weldaden en vriendschapsbewijzen; en dat leden der Bonapartistische dynastie er toe hebben medegewerkt om hem in de Fransche letteren de plaats te doen veroveren welke hij thans inneemt, vergeet Coppée niet.

Tusschen zijne benoeming tot lid der Academie en zijne installatie heeft de dichter nog aan iets anders gearbeid dan aan zijne intreerede. Den heerlijken, zonnigen zomer van 1884 bracht hij door aan de zee, in een plaatsje in het Departement de la Manche, zuidelijk van Cherbourg. Daar had zijn vriend, de uitgever Lemerre een eenvoudige woning tot zijne beschikking gesteld. Men weet uit een tal van gedichten — ik herinner aan *le Naufragé*, *l'Épave*, *Sur la plage*, *Aux bains de mer* — hoe Coppée zich steeds tot de zee aangetrokken gevoelt, hoe hij aan haar vele zijner beste inspiratiën heeft te danken. Ook thans zou die eeuwig frissche bron van kracht en levenslust hem niet te leur stellen. Acht uren daags arbeidende, met een wandeling van twee uren afgewisseld, schreef Coppée daar in zes weken tijds een drama in vijf bedrijven en in verzen, dat hij *les Jacobites* genoemd heeft.

Het stuk, dat ik het voorrecht had door den dichter te hooren voorlezen, speelt in de Schotsche hooglanden, in de jaren 1745 en 1746, tijdens de landing van den pretendent Karel Eduard, die de Hooglanders om zich wist te verzamelen, doch te Culloden door den hertog van Cumberland werd verslagen. De schilderachtige hooglanden, de strijd

met al zijn wreedheden en zijn heldendaden, de zeden van het bergvolk, geven Coppée aanleiding tot kleurrijke dramatische tafereelen. Een blinde grijsaard, die, door zijn kleindochter geleid, bedelende het land doortrekt, vervult de voornaamste rol. Deze rol was door den dichter voor Mounet-Sully van het Théâtre Français bestemd, en zou zeker een nieuwe triomf voor den genialen tooneelspeler geweest zijn, indien niet het comité van dit Théâtre, met Coquelin aan het hoofd, Coppée op kwetsende wijze gedwongen had, zijn ontslag als bibliothecaris van den schouwburg te nemen. Nog onder den indruk van zijne *Tartuffe*-studiën, schijnt Coquelin het »c'est à vous d'en sortir... la maison est à moi!" door het hoofd gespeeld te hebben; — en Coppée is vertrokken, maar hij heeft het handschrift van zijn *Jacobites* medegenomen. Thans zal het stuk den volgenden winter worden opgevoerd in het Odéon, dat zich, onder het kundige bestuur van Coppée's vriend Porel, zeker beijveren zal aan dit nieuwe drama van den dichter van *Severo Torelli* zijn beste krachten te wijden.

Tot de werken, welke Coppée kortelings voltooidde, behoort nog de in vereeniging met Auguste Dorchain geschreven tekst van een opéra-comique in drie bedrijven (voorloopig *Le Capitaine Ambros* getiteld), waarvoor zijn vriend, de componist Widor de muziek schrijft. Voor ons is het zeker belangrijk te vernemen, dat Coppée het stuk in ons land, in de 17de eeuw, laat spelen. De handeling — een »drame intime" — heeft een historischen achtergrond. Zij valt namelijk voor op het einde van de maand Juli 1650, op het oogenblik dat de stadhouder Willem II den aanslag waagt op Amsterdam. Een artistieke herinnering aan twee meesterstukken onzer schilderschool, welke Coppée in 1880 in ons Trippenhuus bewonderde, zal dit werk opluisteren. Wanneer het scherm opgaat (zoo is althans het plan) zal men de spelers geschaard en gecostumeerd zien als op den Schuttersmaaltijd van van der Helst; terwijl het slot van een der bedrijven een levende

kopie te zien zal geven van de Nachtwacht van Rembrandt.

Men ziet, dat de twee-en-veertig-jarige dichter op zijne lauweren niet insluimert. Zijn gestel is krachtiger geworden en het is of tegelijkertijd ook zijn talent krachtiger, mannelijker werd. »Een dichter» — zoo schreef hij in het voorbericht voor *le Cahier rouge* — »moet niet langer denken aan hetgeen hij reeds voltooid heeft, maar enkel aan hetgeen hij zich nog voorneemt te doen.» Er woelen in dit dichterslijk brein nog zóóveel plannen, Coppée's natuur is zóó rijk en zijn werkkraft zóó groot, dat wij zeker nog veel schoons van hem tegemoet mogen zien.

En als wij dan de alarmisten hooren beweren, dat de tijd voor poëzie voorbij is, dan laten wij hen praten. »De poëzie bij een volk is het geloof aan poëzie», heeft Vinet gezegd — en dat geloof blijven wij vasthouden.

BRADLAUGH

CHARLES BRADLAUGH.

Charles Bradlaugh, de gevierde Engelsche volksleider, is in driërlei beteekenis een sterk man. Hij heeft een lichaamskracht, die een *champion-boxer* hem zou kunnen benijden; eene scherpzinnigheid, die hem in de rechtszaal tot den evenknie maakt der grootste Engelsche rechtsgeleerden; en eene zedelijke kracht, die hem in staat stelde tot eene zuiverheid van levenswandel, welke de ergernis zijner tegenstanders is. In elke dezer drie afdeelingen van mannelijke kracht en grootheid staan er boven hem, maar de vereeniging van een zoo hoogen rang in elke der drie vindt men alleen bij Bradlaugh, en zij vormt dan ook de eigenaardigheid van zijn persoon en den sleutel tot zijn levensloop. Hadden zijne scherpzinnigheid en humaniteit hem veroorloofd het vooroordeel te behouden, dat in onzen tijd het Engelsche volk, gelijk voorheen het Joodsche een uitverkoren volk Gods is, hetwelk bevoegd is de rechten van andere volken gering te schatten, dan ware hij het volmaaktste type van John Bull, dat ooit het levenslicht heeft aanschouwd. Aan dit type behoort een zware lichaamsbouw en reusachtige lichaamskracht. Men meene ook niet, dat de fysieke kracht een onbeduidende factor is in de combinatie van elementen, die

de persoonlijkheid van Bradlaugh vormt. Zij maakt hem populair bij zijn volk, welks neiging voor »sport'' en eerbied voor fysieke ontwikkeling bekend zijn. En Bradlaugh is er trotsch op ook in dit opzicht rijk door de natuur beedeeld te zijn. Eene gelegenheid, om zijn moed en kracht te toonen, is hem tal van jaren langer welkom gebleven, dan gewoonlijk bij anderen het geval is. Eenigermate mag hiervan de oorzaak zijn geweest, dat hij uit de talloze standjes, in welke hij door zijne anti-kerkelijke propaganda betrokken werd, altijd zoo goed als ongedeerd te voorschijn is gekomen. Eerst bij eene meeting in Hyde-Park in 1877 ter bestrijding van Beaconsfield's oorlogzuchtige staatkunde is hij ernstig bezeerd, en was zijn leven zelfs in gevaar door eene uit de kwetsuren voortvloeiende ontsteking.¹ Aan dezen aanval was toeleg, om den gehaten en gevreesden man voor goed onschadelijk te maken, waarschijnlijk niet geheel vreemd, en sedert dien tijd is Bradlaugh voorzichtiger geworden. Het gevecht met de politieagenten op 3 Augustus 1881 bij den ingang van het parlement, na het houden eener meeting in Trafalgar Square, was niet door hem gezocht. Het was een gevolg van de bangheid van het bureau van het lagerhuis, hetwelk de strekking van zijn aangekondigd voornemen om zijn zetel te gaan innemen verkeerd had begrepen. Hij wilde slechts het eedsformulier in het parlement gaan uitspreken op de wijze zooals hij zulks later heeft gedaan, zonder medewerking van den speaker, ten einde gelegenheid te hebben over de waarde van zulk een eed te procederen.

Voor een Engelschen volksleider, die ook door *meetings*

¹ In Bradlaugh's levensbeschrijving door Adolphe Headingley (London, Free-thought publishing Company 1883) zegt deze na vermelding dezer verwonding met eigenaardigen humor: »men moet echter niet verzuimen er bij te vertellen dat vijf van zijne aanvallers naar St. George's Hospital moesten gebracht worden.'' Wie er belang in stelt de bijzonderheden van Bradlaugh's leven te leeren kennen, koope dit boekje.

invloed wil uitoefenen, is eene lichaamskracht als die van Bradlaugh eene zaak van gewicht. Niet alleen, om er, zoo het noodig mocht zijn, de orde te bewaren, ook om in volksvergaderingen te spreken is zij van het hoogste belang. Bradlaugh's inderdaad buitengewone welsprekendheid steunt op hersen- en longenkracht beide. De degelijke inhoud wordt door het hoofd bijgebracht, maar de buitengewoon groote macht, die hij op zijne hoorders uitoefent, is te danken aan de enorme kracht zijner longen. Ik bedoel hiermede niet, dat juist dan die invloed zich openbaart, als de volle kracht der stem wordt aangewend, en zij als een donder klinkt. Bradlaugh beheerscht zijn gehoor het meest, wanneer hij als het ware slechts fluistert en zijn woord toch tot de uiterste einden van groote zalen doordringt. Zijne stem behoudt bij openbare voordrachten den rijkdom en de buigzaamheid, welke verloren gaan zoodra een spreker zijne stem moet uitzetten.

Bradlaugh heeft niets aan vererving te danken. Zijne ouders waren zeer arm en van hereditair intellect in zijne familie gewagen zijne biographen niet. Zijn vader was een arme klerk, die fraai copieerde en ook wel eens een opstelletje schreef. Als eenigen aan vader en zoon gemeenschappelijken trek vind ik vermeld, dat beide gaarne met den hengel vischten. Van zijne moeder en verdere bloedverwanten schijnt niets bijzonders te berichten te zijn. Hij is dus een voorbeeld van een inderdaad buitengewoon man, bij wiens wieg men niets vindt, hetwelk eenige verwachting zou kunnen doen koesteren boven die, welke de gewone fabriekswaar der natuur kan bevredigen. Ook heeft hij niets te danken aan de schoolmeesters. Slechts van zijn 7de tot zijn 11de jaar heeft hij eenig lager onderwijs genoten. Daarna was hij loopjongen op kantoren, gelijk zijne standgenooten. Het is zeker een feit, hetwelk tot nadenken stemt, dat iemand uit een zeer

arm gezin, die noch intellectueel hoog ontwikkelde voorouders had, noch zelf opleiding genoot, zich kan meten met de besten uit de familiën, die sedert reeksen van geslachten hun intellectueel gehalte hebben kunnen verbeteren en zelve met alles toegerust, wat opleiding en onderwijs kunnen geven, de maatschappij binnentreden.

Het leven zelf was trouwens voor Bradlaugh een harde en veelzijdige leerschool. Hij was achtereenvolgens loopjongen, klerk, hulponderwijzer aan eene zondagschool, kolenventer, enz., werd uit wanhoop om een beter middel van bestaan te vinden een tijdlang dragonder, en nadat hij door eene kleine erfenis in staat was geworden zich vrij te koopen, klerk op een sollicitors-kantoor, schrijver, spreker en uitgever. Tot vorming van zijn geest droeg het confict tusschen het hem in zijn ouderlijk huis onderwezen kerkgeloof en de meeningen, die hij in den kring der chartisten leerde kennen, in hooge mate bij. Hij trachtte, door den nood gedwongen, vroeg een eigen middel van bestaan te verwerven, maar werd hierbij reeds in zijne prille jeugd uit geloofshaat tegengewerkt. Toen hij als leeraar aan eene orthodoxe zondagschool zich verstoutte aan den geestelijke, die aan het hoofd daarvan stond, eenige twijfelingen mede te deelen, rakende den inhoud der 39 artikelen, werd hij ontslagen, en toen hij in zijn twijfel bleef volharden, verloor hij zelfs de kleine betrekking, die hij bij een kolenhandelaar had. Toen hij voor zich zelve als kolenventer een broodje trachtte te verdienen, werden zijne kalanten voor hem gewaarschuwd en met verlies van eigen broodwinning bedreigd, als zij den jeugdigen atheïst bleven begunstigen.

Indien Bradlaugh zijnerzijds niet vrij is gebleven van haat tegen het geloof en de geloovigen, moet men de bejegening, die hij zijnerzijds van de geloovigen ondervond, als verzachtende omstandigheid in aanmerking nemen. Hij bleef zijn geheele leven aan de bitterste vervolging blootgesteld. De strijd door

zeer materiële middelen tegen hem en zijne prediking duurt nog steeds voort. Nog voortdurend legt men het er minder op toe om zijne, trouwens onwederlegbare, argumenten te bestrijden, dan wel om hem van zijne vrijheid te berooven of bankroet te doen verklaren. Het is een inderdaad verwoede vervolging, eene jacht in den waren zin des woord, waarbij het gejaagde wild slechts door ongeloofelijke behendigheid, scherpzinnigheid en voorzichtigheid tot dusver ontsnapte. In Engeland wordt het officiële kerkgeloof door allerlei oude wetten beschermd, en het is er niet zooals hier, dat het openbaar ministerie eenige vrijheid heeft, om verouderde wetten te laten rusten. De Engelsche strafrechtspleging kent, behoudens enkele uitzonderingen, het recht van strafvervolging niet alleen aan de kroon, maar ook aan bijzondere personen toe. Van deze bevoegdheid maakt eene vereeniging van geloovigen en aristocraten, zich noemende vereeniging tot onderdrukking der zonde, gebruik om ieder het leven zuur te maken, die op populaire wijze de kerkleer aantast. Dikke wetenschappelijke boeken worden niet aangevallen. Het volk leest ze toch niet, en de vervolgers zien wel, dat hun wapen hun uit de hand geslagen zou worden, indien zij een Darwin of Huxley, een Mill of Morley achter slot en grendel wilden zetten, en wereldberoemde geleerden wegens de bestrijding van het kerkgeloof met de barbaarsche Engelsche gevangenissen kennis moesten maken. Doch schrijvers en uitgevers, die de wetenschap niet als het bevoorrecht eigendom van een klein kringetje van aanzienlijken en geleerden kunnen beschouwen, maar vruchtbare waarheid ook onder het groote publiek willen verspreiden, hebben het in Engeland nog steeds zwaar te verantwoorden. Eenige vervolgingen uit den laatsten tijd toonen aan, dat er nog ten huidigen dage moed toe behoort in Engeland vrijdenkers-literatuur te verspreiden. Bradlaugh en mrs. Besant ontkwamen in 1877 slechts door een gebrek in den vorm aan eene veroordeeling tot zes

maanden gevangenisstraf wegens het uitgeven van *Knowlton's Fruits of philosophy*. De uitgever Truelove werd in 1879 tot vier maanden gevangenisstraf veroordeeld wegens het verkoopen van *Owen's Moral physiology*, ofschoon dit geschrift al sedert ongeveer een halve eeuw ongestoord in circulatie was. Beide boekjes waren populaire geschriften over de bevolkingsquaestie, en werden, omdat zij over sexueele onderwerpen handelen, onzedelijk en obscoen genoemd. Men profiteerde van de vaagheid dezer begrippen en van de neiging van het groote publiek, uit hetwelk de jury in Engeland is samengesteld, om al wat over sexueele zaken handelt, met welke bedoelingen zulks geschiede, obscoen te achten, en om alles wat met de traditioneele inheemsche zeden strijdt onzedelijk te noemen. Wie verbeteringen in de bestaande zeden tracht te brengen, zal zich altijd moeten getroosten bij velen voor onzedelijk te gelden, zoolang het betere inzicht niet algemeen is geworden. Maar in Engeland is die poging gevaarlijk. Zelfs de beroemde John Stuart Mill, een overtuigd nieuw-Malthusiaan, is wegens de verspreiding van een vlugschrift over dit onderwerp in groot gevaar geweest van zijne vrijheid te verliezen, en heeft moeten beloven er zich van te zullen onthouden. Bradlaugh en mrs Besant hebben gelijke belofte niet willen afleggen en den moed gehad den aanval te trotseeren. Maar, gelijk reeds boven is gezegd, zij hadden er bijna zwaar voor geboet. Wegens het uitgeven van een geillustreerd tijdschrift tegen het christelijk geloof werden ten vorigen jare nog de schrijvers en uitgevers Foote, Ramsay en Kemp, evenals Truelove vrienden van Bradlaugh, tot respectievelijk twaalf, zes en vier maanden gevangenisstraf veroordeeld. Deze vervolging was mede tegen Bradlaugh begonnen, en had vooral zijne gevangenzetting ten doel. Op grond dat deze uitgave in hetzelfde huis bewerkt en verkocht werd, waarin Bradlaugh zijne zaken dreef, wilde men ook hem er in betrekken. Men verkreeg zelfs verlof zijne rekening

bij zijn bankier door te snuffelen. Alleen door het volledig bewijs, dat hij er niets mede te maken had, en de onpartijdige behandeling der zaak door Lord Coleridge, ontkwam hij aan eene veroordeeling. Hoe hij door de eedsquaestie in ontzettend kostbare rechtsgedingen is gewikkeld, is algemeen bekend. Het op dit oogenblik nog aanhangige rechtsgeding wordt gevoerd door het gouvernement en heeft ten doel den juisten stand der wetgeving te doen uitmaken. Maar de eerste vervolging van Clarke-Newdegate beoogde Bradlaugh *bankrupt* te doen verklaren, ten einde hem op die wijze onbevoegd te doen zijn om in het parlement zitting te nemen en aldus, althans in het staatkundige, onschadelijk te maken. Tegenover Bradlaugh achten de geloovigen zich alles geoorloofd. Zij beschouwen hem als vogelvrij. De geloovige bladen b. v. belasteren hem, maar weigeren zijne tegenspraak op te nemen. Van al wat voor hem gunstig is zwijgen zij. Localen worden hem verhuurd, maar als de geloovigen er iets aan kunnen doen wordt de huur verbroken. Als hij op de eene of andere nieuwe plaats optreedt, waar hij nog onvoldoenden aanhang heeft om hem te beschermen, wordt het gepeupel tegen hem opgezet, en doet de locale politie een oogje dicht, als hem door ongeregeldeheid het spreken wordt belet.

Te midden echter van alle verdrukking is Bradlaugh geleidelijk opgegroeid tot eene politieke en sociale macht. Uit finantiële moeijelikheden reddden hem de bijdragen van talloze vrienden. Bij shillings en pence worden honderde ponden bijeengebracht, als Bradlaugh, hetzij voor eene verkiezing, hetzij voor een rechtsgeding, eenige uitgaaf in het publiek belang heeft te doen.

Ook in finantiël opzicht is de ergste tijd voorbij. In de laatste jaren hebben zijne lezingen en de uitgave van den *National Reformer* hem ruime inkomsten bezorgd, en zoo hij zich nog terecht een *poor man* mag noemen, is zulks niet meer in denzelfden zin te nemen, als bij den aanvang zijner

loopbaan, toen hij dikwijls gebrek leed. De bestrijding heeft hem beroemd gemaakt en zijn roem vermeerderd het betalend gehoor bij zijne lezingen en het debiet van zijn blad. De eedsquaestie, die hem uit het parlement verwijderd houdt, heeft hem in werkelijkheid groot voordeel gedaan. Zij heeft hem tot een slachtoffer van vervolgingszucht gemaakt in eene quaestie, waarin alle ware liberalen aan zijne zijde staan. En hij heeft daardoor het enorme voordeel gehad, dat hij niet verplicht is geweest het ministerie Gladstone of te bestrijden, of in zijne dwalingen te steunen. Nu in het volgende jaar een nieuw, meer democratisch kiesstelsel in werking treedt, vangt hij in een volgend parlement zijne practische politieke werkzaamheid onder veel gelukkiger omstandigheden aan dan voor zes jaren. Ik zal hierop later terugkomen.

De middelen, waardoor Bradlaugh zich zoo grooten invloed heeft verworven, zijn het vrije woord, de vrije pers en de organisatie der vrijdenkers in de *National Secular Society*.

In alle oorden des lands, waar de arbeidende bevolking voldoende kracht heeft om hem te steunen tegen de aanvallen van zijne tegenstanders, houdt hij voordrachten over godsdienstige, politieke en sociale onderwerpen. Zijne buitengewoon groote welsprekendheid bezorgt hem bijna altijd volle zalen. Al wat hij zegt onderscheidt zich door zaakrijkheid en klaarheid. Hij kent zijn gehoor, deszelfs vooroordeelen en hartstochten, en als hij een overzicht geeft, wat er al zoo in de Engelsche maatschappij zonder evenredigen arbeid genoten wordt, of de lage middelen uiteenzet, waarmede het vrije woord onderdrukt wordt, of het woord opneemt voor de volkeren, wier rechten Engeland schendt, ziet men als weerschijn van zijn woord de verontwaardiging in het oog zijner hoorders en uit zij zich van tijd tot tijd in een »*shame*» op eene wijze, die den parasiten in de maatschappij het ge-

noegen zou bederven, als zij het hoorden. Hij oefent, als hij spreekt, eene bijna daemonische macht uit. Alle wapenen en kunstgrepen der rhetorica zijn hem als het ware aangeboren.

Een eigenaardige vorm van voordrachten zijn de debatten. Het is voor Bradlaugh een geliefkoosde vorm, vooreerst omdat hij geloof heeft in zijne zaak, maar ook omdat hij, en met recht, geloof heeft in zijne kracht in het debat. Hij zelf is gewoon met de uiterste nauwkeurigheid te spreken, omdat hij bij elke vergadering de tegenwoordigheid van »mouchards" moet vreezen, en althans op allerlei verdraaiing van elke niet uiterst duidelijk uitgedrukte meening bedacht moet zijn. Ik geloof niet dat hij zich ooit verspreekt. En de tegenstanders, meestal predikanten bij de dissenters, zijn gewoon het woord alleen te hebben, en zijn dus gemakkelijk in tegenspraak te verwarren. Als zij vat op zich geven schiet Bradlaugh er als een haai op af, verweekelt zijn tegenstander in diens eigen netten, en het debat eindigt met den indruk, dat Bradlaugh de beste zaak had, maar de beste zaak tevens den besten verdediger.

De propaganda door de pers geschiedt door allerlei kleine losse blaadjes, en geregeld in wetenschappelijken vorm door het weekblad *the National Reformer*. Het bedrag der oplaag is, voorzoover ik weet, niet bekend, maar zeker is het een der invloedrijkste bladen, omdat het door zeer velen gelezen wordt. Een der medewerkers, de heer I. H. Levy, een der voortreffelijkste radicale schrijvers over staatkunde, staathuishoudkunde en wijsbegeerte, die het hedendaagsche Engeland bezit, zeide mij, dat hij bij voorkeur in den *National Reformer* schreef, omdat elk der nummers door zoovele handen ging, en het niet als andere bladen en tijdschriften vele koopers had, die het niet lazen, of althans aan de theoretische artikelen geene aandacht wjdden. Bradlaugh heeft zich steeds van uitstekende medewerking weten te verzekeren, en de schrijvers hebben, mits het door de onderteekening blijke, dat hunne

artikelen niet van de redactie zijn, zooveel vrijheid als de algemeene strekking van het blad slechts eenigszins toelaat. Ook voor polemiëk worden zijne kolommen blijkbaar gaarne opgesteld.

Als medewerkers zijn ook Bradlaugh's beide dochters uit zijn voor een tiental jaren door den dood zijner echtgenootte ontbonden huwelijk te vermelden, en vooral zijn mederedactrice mrs. Besant. Eene biographie van Bradlaugh zou onvolledig zijn, indien daarin niet een woord gewijd werd aan deze merkwaardige vrouw. In de geschiedenis van onzen tijd zullen hunne namen steeds te zamen worden genoemd. Mrs. Besant is nog voor de wet de echtgenoot van Frank Besant, predikant te Sibsey. Zij is wettig van hem gesepareerd, maar er was en is geen grond voor echtscheiding. Ik weet de verhouding tusschen Bradlaugh en mrs. Besant niet beter te karakteriseeren, dan met de uitdrukking van een Engelsch dagbladschrijver, die mrs. Besant *mr. Bradlaugh's curate* noemde. Wij, die de geestelijke medehelpers slechts kennen bij de katholieken, moeten dit denkbeeld weergeven door haar *mr. Bradlaugh's kapelaan* te noemen. In hunne leering en prediking van politieke, sociale en ethische begrippen zijn zij zoo eenstemmig als pastoors en kapelaans slechts kunnen wezen. In denken en werken zijn zij slechts een. In de vele jaren, waarin ik naga wat zij schrijven en doen, heb ik nimmer een verschilpunt tusschen hen ontdekt. Te zamen hebben zij de gevaren getrotseerd van de vervolging wegens de *Fruits of philosophy*; te zamen zijn zij oprichters en firmanten van de *Freethought publishing company*; te zamen bevechten zij het Engelsche kerkgeloof en de bevoorrechte klassen, en wie een hunner aanvalt, kan verzekerd zijn door den ander niet gespaard te worden. Intelligent, werkzamer, weetgieriger en veerkrachtiger vrouw heeft onze tijd niet voortgebracht, en de geheele vrijdenkerswereld in Engeland ondergaat haren invloed. Het is waarlijk geen wonder, dat haar vroeg ge-

sloten huwelijk met een dorpspredikant, die den aanleg niet had om iets anders of iets meer te worden, een onduidbaren druk op haar legde, en dat eene scheiding het eenige middel was om haar leven dragelijk te maken, nadat eens eene al te gezette studie van den bijbel haar geloof had ondermijnd, en haar de gebreken en tegenstrijdigheden in dit boek had leeren inzien. Mrs. Besant ontwikkelde zich na herwonnen zelfstandigheid geheel in de richting der vrije gedachte en haar eigen treurig levenslot maakte haar tevens tot een apostel voor de vrijheid der vrouw en de vrije echtscheiding. Mr. Besant daarentegen bleef wat hij was, en ziet *malgré lui* zijn naam wereldberoemd maken. Dat hij voor deze vrouw geen goed echtgenoot was zal het nageslacht hem vergeven. Een geniale vrouw met neiging tot ongelooft is voor een predikant, die hecht aan zijne betrekking, geen benijdenswaardige levensgezellin. Maar het is hem niet te vergeven, dat hij zijn woord tegenover haar brak door haar het kind te ontnemen, dat bij de minnelijke scheiding aan hare zorgen was toevertrouwd. En het zal ook een blaam blijven op de nagedachtenis van Englands eersten joodschen magistraat, sir George Jessel, dat hij op onhoudbare gronden (zie *Vragen des Tijds* 1879 blz. 55 v.v.) de voorwaarden der separatie tusschen de echtgenooten Besant ten aanzien hunner twee kinderen niet gehandhaafd heeft. De buitenwereld heeft er echter niet bij verloren, want Mrs. Besant heeft zich sedert haar hare dochter bij rechterlijke uitspraak ontnomen werd, uitsluitend kunnen wijden aan haren geestelijken arbeid en in vereeniging met Bradlaugh is zij tegenwoordig de ziel en het middelpunt van de populaire vrijdenkersbeweging. De wetenschappelijke bestrijding van het kerkgeloof door de groote geschiedschrijvers en natuuronderzoekers neemt ook vooral in Engeland haren loop, maar zonder de propaganda van den kring der *National Secular Society* zou zij vooral in Engeland zeer langen tijd

noodig hebben, om tot het eigenlijke volk door te dringen.

Deze *National Secular Society* is tevens Bradlaugh's sterkste politiek wapen. In den tijd, toen hij uit verlegenheid bij de dragonders in dienst was, heeft hij blijkbaar de waarde der taktiek en der georganiseerde samenwerking leeren kennen, en de genoemde vereeniging is op weg eene macht te worden, waarmede de Engelsche staatkunde te rekenen heeft. Het is eene vereeniging op den voet van onze maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, met hoofdbestuur en plaatselijke afdelingen. Zij is echter niet enkel gewijd aan maatschappelijke vraagstukken, maar ook en vooral aan de bestrijding van de heerschende godsdienstige leerstellingen, en aan de verspreiding van eene op het nut voor de menschheid gebouwde moraal. Zij is het vereenigingspunt van allen, die van de kerk vervreemd zijn en het heil der menschheid zoeken in eene betere inrichting van het aardse leven. Wellicht is zij bestemd om de kerk der toekomst te zijn. Een schrijver over de hedendaagsche Engelsche geschiedenis, de predikant Molesworth, beschrijft het Secularisme als volgt: »Het Secularisme is het streven naar bevordering van het welzijn der menschen door stoffelijke middelen; beoordeelt wat hiervoor dienstig is naar utilitaire regelen, en maakt het helpen van anderen tot levensplicht. Het Secularisme houdt slechts het oog op het tegenwoordig bestaan en op handelingen, wier waarde naar haren invloed op dit leven kan worden getoetst; het heeft ten doel de ontwikkeling van de fysieke, zedelijke en verstandelijke natuur tot haar hoogste peil, en ziet hierin een onmiddellijken plicht der maatschappij; het leert de praktische toereikendheid van natuurlijke zedelijkheid, afgescheiden van alle geloof en ongeloof in God of Christendom; het wekt zijne aanhangers op, om de verbetering der maatschappelijke toestanden te bevorderen door stoffelijke middelen, en maakt zijne leeringen tot eenheidsband voor allen, die hun leven willen laten beheerschen door de rede en het

door hulpbetoon willen adelen. Het stoffelijke wordt geheiligd door zijn invloed op het leven; immers worden de edele naturen het best gesteund door de reinheid hunner materiële levensomstandigheden, en de zwakkere en lagere hierdoor het gemakkelijkst opgeheven. Het Secularisme is eene reeks van beginselen, die ten doel hebben hen te leiden, die de theologie onbestemd of ongeschikt of onbetrouwbaar rekenen. Het vervangt de theologie, welke in den regel het leven als eene zondige noodwendigheid beschouwt, als een jammerdal, waardoor wij heen moeten gaan naar eene betere wereld. Het Secularisme is inderdaad de godsdienst van den twijfel. Het komt niet noodwendig in strijd met andere godsdiensten; het ontkent het bestaan van God of de waarheid van het Christendom niet, maar het neemt geen van beide in zijne geloofsbelijdenis op." De vereeniging heeft voorts van harentwege vastgestelde formulieren om voor te lezen bij de begrafenis van een harer leden, of wanneer een kind in haar midden wordt ingeleid en zijn naam ontvangt. Het hoofdbestuur stelt »lecturers" aan, die in de afdeelingen voordrachten houden. De meer bemiddelde afdeelingen hebben eigen gebouwen, bibliotheken enz. In een twintigtal Londensche en een honderdtal provinciale afdeelingen bezit Bradlaugh, sedert tal van jaren haar algemeen voorzitter, organen voor politieke actie over het grootste deel des lands, bepaaldelijk in alle middenpunten der arbeidersbevolking in de fabrieks- en mijndistricten. Deze afdeelingen staan in verbinding met een aantal arbeidersvereenigingen, die zeer dikwijls Bradlaugh's roepstem volgen. Zoo is de *National Secular Society* een der steunpilaren der radicale partij. In de bekende *meetings* houdt deze partij hare vergaderingen. Deze *meetings* zijn eigenlijk wapenschouwingen zonder wapens, en het officiële Engeland is gewoon met aandacht getalsterkte en gehalte dezer wapenschouwingen na te gaan, om te beoordeelen of het nog wel veilig is, den eenen of anderen

gewenschten democratischen maatregel nog langer tegen te gaan. Het is voor een goed deel aan Bradlaugh's invloed op dit gebied te danken, dat de democratie in Engeland eindelijk in den loop van dit jaar een wezenlijk nationaal parlement zal zien bijeenkomen. Hij was de ziel der meetings, die in 1867 aan de toenmalige regeering de uitbreiding van het kiesrecht in de steden hebben afgedwongen. En hij en zijne geestverwanten steunden in het vorig jaar met kracht de volksbeweging, die de Tories noopte hunne oppositie tegen de uitbreiding van het kiesrecht ten platten lande te laten varen en eene billijke indeeling der kiesdistricten zonder strijd te laten doorgaan. Ook hierop kom ik straks terug.

Wat nu den inhoud van Bradlaugh's leer betreft, ik kan dien niet korter formuleeren, dan in de woorden, die in elk nummer van den *National Reformer* te lezen zijn: de richting van dit blad is republikeinsch, atheïstisch en Malthusiaansch. Drie woorden, die verschrikkelijk klinken in de ooren van rechtgeaarde Engelschen. Republikein gaat nog; menig parlementslid verbergt zijne republikeinsche gevoelens niet, en een Sir Charles Dilke hebben zij niet verhinderd minister te worden. Atheïst te zijn is erger, maar men gewent er toch al aan atheïsten te vinden onder de meest gerespecteerde en beroemde mannen. Dat hij echter Malthusiaan was, gaf lang de grootste ergernis. Had hij niet bekend gestaan als een voorstander van de rationeele beperking der geboorten, hij ware een tiental jaren eerder parlementslid geworden. Maar het Engelsche volk, hoewel bigot, is toch practisch; de vervolgingen tegen de nieuw-Malthusiaansche literatuur zijn gestaakt. Ook de Engelsche huisvader ziet in, dat de beperking der gezinnen niet alleen strekken kan tot vermindering der armoede, maar ook tot aanmoediging van jongelieden uit den middenstand om een huwelijk te sluiten

en zich niet met prostituées af te geven. Het komt mij voor kenschetsend te zijn voor den stand der openbare meening omtrent dit vraagstuk, dat zijn gevoelen daaromtrent steeds minder en minder als wapen tegen hem gebruikt wordt en de beschuldiging van atheïsme weder op den voorgrond treedt. Bradlaugh zelf wordt zijnerzijds voortdurend voorzigtiger in zijn uitdrukkingen. Zonder iets terug te trekken van zijne theoretische meeningen, stelt hij er prijs op, steeds te doen uitkomen, dat het parlement geen debating-club en geene kerkvergadering is, en dat hij daar slechts met staatkundige vraagstukken te maken heeft. In zijn district Northampton wordt hij dan ook slechts voor een klein deel door Secularistische kiezers gekozen. De overige kiezers stemmen hem omdat hij de grooten aandurft. Zij zien in hem den consequenten radicaal, die, niet behoorende tot de aristocratische gezelschapskringen, ook niemand heeft te ontzien, noch ontziet. Tusschen een Bradlaugh en een Chamberlain of Dilke ligt dan ook het onderscheid niet in de theoretische opinies, maar in het ontzien van de groote belangen. Aan de laatsten gaf de oude whig-partij spoedig eene aanzienlijke positie, terwijl zij den eerste zoo lang mogelijk buiten sloot. Van daar dat de een zich vroeg met veel verkeerds leerde verzoenen, de ander in steeds heftiger bestrijding zijne kracht moest zoeken. De positie der als ministers opgetreden radicalen bracht mede het bereikbare, die van Bradlaugh het ideaal tot maatstaf te nemen. Chamberlain en Dilke zijn de punten van de wig, die het radicalisme in de Engelsche traditioneele instellingen drijft. Bradlaugh was tot dusver het stevige achterhout, maar zoo ik mij niet vergis staat hij op het punt nevens de genoemden aan het hoofd der radicaal-liberale partij te komen, welke in het volgende parlement het overwicht in de linkerzijde zal hebben.

Zal dan de eedsquaestie, zoo hoor ik mij vragen, hem niet meer verhinderen zitting te nemen?

Naar alle waarschijnlijkheid niet.

De tegenstand tegen Bradlaugh's zitting nemen was van de zijde der Tories (natuurlijk eenige bigotte lieden uitgezonderd) eene politieke manoeuvre. Destijds trachtte men Gladstone te noodzaken om of Bradlaugh's partij te kiezen en zich bij zijne geloovige aanhangers te discrediteeren, of Bradlaugh te bestrijden en den radicalen linkervleugel zijner partij te ontstemmen. Gladstone is handig tusschen deze twee klippen doorgezeild en heeft het kunststuk volbracht zes jaar de Bradlaugh-quaestie aanhangig te hebben en toch nog alle liberalen, geloovigen zoowel als ongeloovigen, in dezelfde politieke partij bijeen te houden. En met nog grooter handigheid en inspanning is Bradlaugh er in geslaagd niet alleen het vraagstuk aan de orde te houden, maar tevens de politieke zijde er van op den voorgrond te krijgen. Gladstone bracht het vraagstuk door zijne *affirmation-bill* van het persoonlijk terrein af, en Bradlaugh vecht steeds slechts voor de vrijheid der kiezers om in het parlement den man hunner keus te doen zitting nemen, wie hij ook zij en welke meeningen hij omhelze. Door beider samenwerking is in de liberale partij de algemeene overtuiging gevestigd, dat de parlementaire eed moet worden opgeheven, en de achterblijvers, die Gladstone niet steunden bij de *affirmation-bill* zullen bij de eerstvolgende verkiezing voor een goed deel uit het parlement verdwijnen. Dit is in Engeland gemakkelijker dan elders, uithoofde de verkiezing plaats heeft bij enkele meerderheid. Treden er meerdere kandidaten op, b. v. een conservatief, een liberaal en een radicaal, dan is hij die de meeste stemmen krijgt gekozen, ook al heeft hij geene volstreckte meerderheid. Bij ons moet in dit geval nog herstemming plaats hebben en kunnen de gezamenlijke liberalen en radicalen den doorslag geven ten gunste van

den kandidaat, die in de herstemming kwam. Van daar dat de leiders eener verkiezing, die hier geen bezwaar hebben hun kandidaat te handhaven, ook als hij veel tegenstand ontmoet, in Engeland niets zoo zeer vreezen als splitsing in hunne partij. Zij laten de kandidaten los, die bij een belangrijk deel hunner partij het vertrouwen verloren hebben. Nu kan en zal na al het gebeurde de Bradlaugh-partij niet stemmen op bestrijders der *affirmation-bill*, en de ministeriële leiders der verkiezingen zullen aan hunne volgelingen den raad geven de kandidatuur dier bestrijders niet te handhaven. Voor en na trekken zij zich nu reeds terug, Niet onwaarschijnlijk is het, dat dit parlement met het oog op de aanstaande verkiezingen nog eindigt met de aanneming van de *affirmation-bill*, die reeds door het parlamentslid Hopwood is ingediend. Er is hiervoor te meer reden, omdat, bij het laatste vonnis over de eedsvraag, door de rechters eene uitlegging aan de wet is gegeven, die niet alleen de atheïsten, maar ook de unitariërs uit het parlement uitsluit. Den afvalligen wordt bij Hopwood's *bill* eene laatste gelegenheid geboden, om schuld te belijden, en de eenheid der liberale partij te herstellen. Dan komen de liberalen en radicalen, eensgezind en onder den indruk hunner pas door gezamenlijke kracht behaalde overwinning ter stembus en trekken overal de kandidaten, die de slechtste kans hebben, zich terug, om niet door versnippering van stemmen aan den tory de overwinning te bezorgen. Maar ook indien Hopwood's wetsvoorstel wordt verworpen en de wet blijft zooals zij is, zal Bradlaugh vermoedelijk ongehinderd zitting nemen. Hij zal dan onder de eerste veertig zijn die den eed afleggen, en zoolang er geen veertig leden beëdigd zijn is er geene stemming mogelijk, en er kan dus geen besluit genomen worden om hem niet tot den eed toe te laten. De Tories zien ook in, dat de voortreffelijke tactiek door Gladstone en Bradlaugh, ieder zelfstandig, gevolgd, hun het beoogde voordeel niet heeft bezorgd, integendeel

de massa's, die Bradlaugh volgen, nauwer aan Gladstone heeft verbonden. De geloovige heethoofden, als Newdegate, zullen later niet meer op den steun der Tories als partij kunnen rekenen. De beschuldiging, dat zij Bradlaugh uit het parlement willen weren, omdat hij hunne voorrechten niet wil bestendigen en hen wel klein krijgen zal, als hij slechts in het parlement zit, vindt bij het volk te veel weerklank, dan dat het den Tories op den duur mogelijk zou zijn, Bradlaugh te weren en andere bekende en erkende atheïsten ongehinderd toe te laten.

Al deze overwegingen klemmen te meer, nu het Engelsche parlement voor het eerst op een werkelijk democratischen grondslag zal verkozen worden. De Reformbill van 1867 gaf slechts in de steden eene uitbreiding aan het kiesrecht; de onlangs aangenomen wet vermeerdert ook het aantal plattelandskiezers met een paar millioen. En voor het eerst zal het aantal zetels billijk over het geheele land verdeeld zijn naar de getalsterkte der bevolking. Wordt de Bradlaugh-quaestie niet vóór de ontbinding van dit parlement opgelost, dan zal hij waarschijnlijk, behalve in Northampton, ook in andere districten, waar hij van een aanzienlijk getal stemmen zeker is en de aftredende liberaal de *affirmationbill* bestreden heeft, kandidaat gesteld worden. Zijne populariteit zal dan steeds blijven toenemen, en geene volksvertegenwoordiging kan op den duur een populair man uit haar midden verwijderd houden, als de kiezers hem er in willen hebben. En dat de kiezers te Northampton van beter hout zijn, dan de onze in Assen en Goes, die hunne kandidaten maar dadelijk laten varen, blijkt uit de herhaalde herkiezing telkens als Bradlaugh gepast oordeelde een beroep op hen te doen, gelijk nu reeds vier malen het geval was.

Zal Bradlaugh dan aan de hooggespannen verwachtingen

beantwoorden? Ik geloof het wel. Hij is voor een politiek leider nog jong (51 jaar). Lettende op den ongelooflijk moeilijken weg dien hij reeds heeft afgelegd en de ontzaglijke bezwaren, die hij reeds heeft overwonnen, is de aan eene leidende politieke positie verbonden arbeid voor hem slechts spel. Zijn krachtig fysiek gestel komt hem ook hierbij te stade; men zal hem niet kunnen afmatten. Zijne gevatheid in het formuleeren van zijne denkbeelden en zijne helderheid in het uiteenzetten of bestrijden van de kern van een vraagpunt zijn ongeëvenaard. Hij heeft eindelijk hartstocht naar het gezag en ten aanzien van alle kleinere zwarigheden, die hem natuurlijk nog wachten, zal het »waar de wil is, vindt men een weg'' toepassing vinden. Zijn haat tegen de monarchie is reeds niet meer zoo hartstochtelijk, als toen hij de *Impeachment of the House of Brunswick* schreef. Zijn oog toont geopend te zijn voor de waarheid, dat met de verwijdering van het gekroonde hoofd op zich zelf nog geene wezenlijke verandering in het regeerstelsel gemaakt is, en dat er geen voordeel in is, gelijk in Frankrijk, de gekozen monarchie in de plaats der erfelijke te stellen. Zijn atheïsme zal in het openbaar leven geene andere uiting vinden, dan in de door alle dissenters reeds lang gewenschte afschaffing der staatskerk. Zijne bestrijding van wereldlijke voorrechten en van het land-stelsel zal zich oplossen in maatregelen ter bevordering van het kleine grondbezit. Reeds nu openbaart zich omtrent de land-quaestie een hooggaand verschil tusschen hem en de socialisten. Als Engeland gewoon wordt, zonder vooroordeel naar hem te luisteren, zal zijne macht over de publieke opinie steeds aangroeien, en zullen zijne medeleden bij de stembus veiliger staan, naarmate zij meer aan zijn advies hebben gehecht. En dan zal hij een populair leider zijn en zullen de Londensche persclaqueurs hem even krachtig in de hoogte heffen, als zij nu hun best doen om hem op den achtergrond te houden. Eene kleinigheid kan hem in de mode

brengen. Niet onwaarschijnlijk is het, dat de buitenlandsche staatkunde het terrein zal zijn, waarop hij op den voorgrond zal komen. Bradlaugh is kosmopoliet, en deelt het vooroordeel zijner landgenooten niet, dat Engeland boven andere natien staat. Hij heeft met levensgevaar en ondank zijne stem verheven tegen de Beaconsfieldsche politiek en vooral tegen den aankoop van Ismaël's aandeelen in het Suez-kanaal, welke aankoop het begin is geweest van de door Gladstone met zoo betreurenswaardige gevolgen voortgezette Egyptische politiek. Gladstone handelde in overeenstemming met Bradlaugh's opvattingen der koloniale staatkunde, toen hij de Transvaal weder aan zich zelve overliet. In die zaak, het mag ook in ons land wel worden gewaardeerd, heeft Mrs. Besant in voortreffelijke opstellen de Secularisten omtrent den waren stand van zaken voorgelicht en op de toen weifelende publieke opinie in Engeland een onmiskenbaren invloed gehad. In de Egyptische quaestie daarentegen, vooral ten gevolge van den invloed der houders der Egyptische effecten, heeft de publieke opinie en op haar voetspoor Gladstone zich door de militaristische stroomingen laten beheerschen. Zonder gegronde reden heeft Gladstone de nationale beweging in Egypte in bloed gesmoord. En nu, van stap tot stap voortgedreven staat het Engelsche leger reeds in Soedan, om den zegevierenden opstand van de inlanders tegen het Egyptisch wanbestuur te bedwingen. Terwijl Bradlaugh en de zijnen steeds de juiste gedragslijn voorstonden, welke gebod in Egypte de Egyptenaren en in Soedan de Soedaneezen hun God te laten dienen en hun brood te laten verdienen, zooals zij verkozen, en hun de vrucht van hun arbeid in Egypte niet te laten ontnemen ter betaling van de woekerrente der schuldeischers van Ismaël, in Soedan niet door de Egyptische pacha's, liet Gladstone zich door de Londensche clubs ver leiden tot een taak, die hij thans noch kan nederleggen noch tot een goed einde brengen. De Engelsche radicalen kunnen

eventueel den vrede herstellen met eere, omdat zij den oorlog hebben afgekeurd en tegenover de Egyptische schuldeischers elke andere houding hebben bestreden, dan tegenwoordig in andere gevallen van wanbetaling van een vreemden staat gehuldigd wordt. Verkiesen de Engelsche kapitalisten, door hooge rente aangelokt, aan de bestuurders van een armen landbouwendenden staat tijdelijk de middelen te verschaffen om op grooten voet te leven en geld in den zak te steken, dan doen zij dit op eigen risico, en staan leger en vloot niet voor hen gereed, om de bevolking van zoodanigen staat uit te persen, ten einde de rente te kunnen betalen. Deze juistere gedragslijn zou men te eerder onder Bradlaugh's leiding kunnen aanvaarden, omdat de buitenlandsche gezanten niet aan hunne gouvernementen zouden durven berichten, dat eene door dezen geleide parlementaire partij zich ook wel schending van Englands rechten zou laten welgevalen, en er met Engeland voortaan geene rekening meer zou behoeven gehouden te worden. Er is slechts eene oppervlakkige kennismaking met Bradlaugh noodig om te weten, dat hij een Engelschman is van de beste soort, maar toch Engelschman in merg en been. Hij wil dat Engeland de rechten ook van den zwakste eerbiedige, maar wie Engeland's rechten krenkte, al ware het de sterkste of eene combinatie van sterken, zou zich bevinden tegenover een ijzeren wil, die met den laatsten penning en den laatsten man Old-England voor vernedering zou bewaren. Zulk eene staatkunde heeft Engeland noodig en aan zulk eene Engelsche staatkunde heeft de wereld behoefte. In de lauwe en zenuwachtige, bij afwisseling door de meest oorlogzuchtige en vredelievende buien gekenmerkte gedragslijn van de Engelsche *foreign* en *colonial offices* ligt een gevaar voor den wereldvrede. Engeland is niet meer bij machte onrechtmatige aanspraken te maken, maar het zou te bejammeren zijn, indien het ook niet meer in staat geacht werd, anderen van onrechtmatige handelingen terug te houden. De oude partijen hebben

in Engeland op het gebied der buitenlandsche politiek uitgediend; de staatkunde van Beaconsfield-Salisbury is te bemoeiziek en aggressief, die van Gladstone-Granville-Derby zenuwachtig en weifelend. Gematigdheid, gepaard aan vastberadenheid, heb ik in de laatste jaren slechts in de radicale bladen gevonden. Inzonderheid ook in de ongeloovige pers wordt door Bradlaugh en zijn kring eene buitenlandsche staatkunde verdedigd, die den bijval verdient van allen, die de verbroedering der natien op den grondslag van wederkeerigen eerbied voor elkanders gelijke rechten nastreven. Dit echt menschelijk, Secularistisch ideaal in het Engelsche parlement verdedigende, zal Bradlaugh zeker kunnen zijn van den bijval van christenen en niet-christenen in de geheele wereld, die het alom meer dan moede worden, zoogenaamd christelijke regeeringen dit aller-eerste uitvloeisel van de leer der liefde met voeten te zien treden, en haar katholieken tegen protestanten, christenen tegen mahomedanen, en alle geloovigen te zamen tegen de ongeloovigen te zien opzetten, alsof niet allen menschen waren. De ware humaniteit zal in het Christelijk Europa en vooral in zijne relatien met de buiten het Christendom staande volkeren eerst zegevieren door de verspreiding van het ongeloof aan de dogma's aller kerken; en aan deze wezenlijk beschavende taak heeft Bradlaugh reeds nu meer dan eenig tijdgenoot gedaan. Al delft hij op politiek gebied ook het onderspit, omdat hij te veel vijanden op eens heeft willen verslaan, deze werkzaamheid zal zijn naam steeds in eere doen blijven, en het door hem gestrooide zaad zal rijke vruchten dragen.

J. B. A. DUMAS

JEAN BAPTISTE ANDRÉ DUMAS.

In eene in 1846 aan de nagedachtenis van Bérard gewijde lofrede zegt Jean Baptiste André Dumas: »Het kost aan de meeste uitstekende mannen veel moeite om te blijven gevoelen, dat hun deel aan den langzamen, maar zekeren vooruitgang van den menschelijken geest niet anders dan gering kan zijn, en om te erkennen, dat zij zelven in de beweging van den vloed, waardoor het peil der geestelijke ontwikkeling wordt verhoogd, eene golf zijn, die slechts weinig boven de algemeene strooming uitsteekt en de hoogte niet overtreft, waarboven weldra de geheele stroom, door Gods hand voortgedreven, zich verheffen zal.»

Tot de golvingen, waaraan de negentiende eeuw eenen aanmerkelijken vooruitgang te danken heeft, behoort de invloed der door Dumas zelf verbreide denkbeelden. Hooger deden zij den stroom zwellen; naar alle kanten brachten zij rondom zich eene krachtige, heilzame beweging voort, wier gevolgen niet verdwenen zijn, nu ook deze forsche golf zich op haar beurt heeft nedergelegd. Anderen mogen oogenschijnlijk de plaats van den denker hebben ingenomen, zij ontleenen hun kracht gedeeltelijk aan den machtige, die werkt ook nadat hij gestorven is.

Zonder eene groote verantwoordelijkheid op zich te laden kan men de taak niet aanvaarden, eene schets te geven van het leven en de werken van Frankrijks grootsten scheikundige uit de negentiende eeuw, den man, die van 1820 tot aan zijnen dood in 1884 een werkzaam aandeel nam aan de beweging der geesten in zijnen tijd en vooral op scheikundig gebied dikwijls eenen overwegenden invloed uitoefende. De aan Dumas algemeen toegekende eereplaats verdiende hij niet alleen door zijne talrijke ontdekkingen, maar ook door zijne woorden, welsprekend, hetzij zij gesproken of geschreven werden. Hoe helder is zijn stijl! hoe geestig en rijk aan beteekenis zijn dikwijls zijne uitdrukkingen! wat kost het dientengevolge betrekkelijk weinig moeite zijne scheikundige opstellen en mededeelingen te lezen, zelfs die, welke uit eenen tijd dagteekenen, waarin geheel andere beschouwingen heerschten dan thans!

Toch zou het niet raadzaam zijn aan de lezers der *Mannen van Beteekenis* eene schets van den arbeid van Dumas aan te bieden, ware het niet, dat hij ook groote verdiensten had op een ander gebied dan enkel op dat van de wetenschap der scheikunde. Het is toch geen overdrijving, wanneer men hem tot de nuttigste en beste burgers van zijn land rekent, die op zeer onderscheiden gebied deed, wat zijne hand te doen vond. Zonder aarzeling mag men verzekeren, dat eene kennismaking met de denkbeelden van Dumas, zooals zij spreken in zijne geschriften, waarin hij zijn gemoed openbaart, voor de beschaafden in den lande een voorrecht heeten mag.

I

In eene weinig opgewekte stemming volbracht in 1816 een zestienjarig jongeling eene voetreis door het zuidoostelijk gedeelte van Frankrijk. Reeds vroeg had hij moeten

leeren van eenen vurig gekoesterden wensch af te zien. Zijne jeugd had hij in het ouderlijk huis te Alais, zijne geboorteplaats, doorgebracht; aan het aldaar gevestigde *college* had hij in de studie der klassieken uitstekende vorderingen gemaakt; de rijke natuur in de omgeving met haar wijnbergen en mijnontginningen, haar zijderupskwekerijen, olijfboomen en ook met haar heerlijke weilanden en vruchtbare akkers had zijn oog voor hare schatten geopend. Had de vroolijke hemel in het zuiden van Frankrijk zijn leven bestraald, de glans van Frankrijks glorie in die dagen had den wensch in hem doen rijpen, zich als marine-officier aan zijn vaderland te wijden en tegelijker tijd door reizen zijne kennis te vermeederen.

Daar valt de voor Napoleon zoo ongelukkige tocht naar Rusland als een donderslag uit den onbewolkten hemel; de schoone vooruitzichten verdwijnen, Waterloo volgt en de ouders achten het in deze omstandigheden niet raadzaam hun zoon in dienst te laten gaan. De aspirant-zeeofficier, die van verre tochten op het ruime sop droomde, vindt eene plaats bij eenen apotheker te Alais, en dientengevolge zien wij Jean Baptiste André Dumas, want van hem is hier sprake, in de uitoefening van deze nederige werkzaamheden het eerst den weg betreden, waarlangs hij zulk een hoog standpunt bereiken zou. Toen Faraday, de beroemde engelsche natuurkundige, den steun van Davy zocht om den handel te verlaten en zich aan de scheikunde te kunnen wijden, en Davy een der stichters van de *Royal Institution* raadpleegde, wat hij doen zou, antwoordde deze: »laat den jongen man flesschen spoelen, deugt hij ergens voor, dan zal hij het gaarne doen; weigert hij het, hij is geen knip voor den neus waard.» Davy heeft dezen raad niet opgevolgd.

»Maar toch,» zegt Dumas in 1868, »het was een praktische raad; ik zou mijne voorbeelden niet ver behoeven te zoeken, maar behoef slechts mijn geheugen te raadplegen om het bewijs te leveren, dat iemand, die begon met in het laboratorium flesschen af te wasschen, eerder lid van

de *Académie des Sciences* worden kan dan iemand, die met veel ver-
tooning begint op te treden."

Toch haakte de apothekers-leerling naar eene betere om-
geving, en daar de toestand hem binnen zijn vaderland voorloopig
geen gelegenheid voor kalme studie scheen aan te bieden,
richtte zijn oog zich op Genève, destijds een brandpunt der
beschaving, waarheen de geleerden uit de verschillende landen
van Europa samenkwamen, aangetrokken door den kring van
beroemde mannen, die aan de akademie verbonden waren en
de toen reeds bestaande *Bibliothèque Universelle* tot hun orgaan
hadden. Die kring was dikwijls de brug, waarover ontdek-
kingen in Engeland of elders gedaan, ter kennis van het
algemeen werden gebracht.

Dumas volgde de lessen van de Candolle over plantkunde,
van Pictet over natuurkunde, van Gaspard de la Rive over
scheikunde. Langzamerhand geraakt hij met eenige van deze
grooten mannen, ook met de Saussure, in eene nadere be-
trekking; voorwaar eene schoone gelegenheid vond hij hier
voor eene algemeene ontwikkeling, waartoe de omgeving in
Alais de kiem had gelegd! Onder de werken, die hij in
dezen tijd bestudeerde, verdient in de eerste plaats *La Sta-
tique Chimique* van Berthollet te worden genoemd; vier jaren
lang leest en herleest, bepeinst hij dit boek, zoodat hij later
in het Collège de France verklaart: »wanneer ik het recht
heb op deze plaats te spreken, dan heeft de studie van
Berthollet's *Statique Chimique* mij dit verschafft." ¹

Tijdens zijn verblijf te Genève ontmoet hij aldaar, om
slechts enkele namen te noemen, Faraday uit Londen,
Arago uit Parijs en Alexander von Humboldt. Arago maakte
in 1820 te Genève kennis met Oerstedt's ontdekking van
den invloed van den elektrischen stroom op de magneet-

¹ *Leçons sur la philosophie chimique*, p. 379.

kracht, eene ontdekking waarvan de telegraaf eene der belangrijkste vruchten is. De la Rive herhaalde Oerstedt's proef in tegenwoordigheid van Arago en de geleerden van de akademie te Genève. Dumas was ook bij deze proef tegenwoordig; hij herinnert zich later, en hoe zou het anders kunnen? nog alle bijzonderheden van het feit. Toen Arago te Parijs verslag uitbracht van hetgeen hij in Genève had gezien en de aanwezigen opnoemde, werd Dumas nog slechts onder de *etc.* opgenomen.

Onder zijne studien te Genève was Dumas nog belast met het toezicht op een vrij groot pharmaceutisch laboratorium van Le Royer. Op verzoek van zijne medestudenten gaf hij daar zijne eerste pogingen in het verrichten van scheikundige proeven ten beste, ter opheldering van het onderwijs. Ook werd aan die inrichting de eerste arbeid uitgevoerd, waardoor zijn naam wereldkundig werd gemaakt. Een zekere Dr. Coindet was op de gedachte gekomen, of de gebrande spons, een geneesmiddel, dat veel tegen kropgezwollen gebruikt werd, haar geneeskracht niet hieraan kon te danken hebben, dat er eene geringe hoeveelheid jodium, de kort te voren door Courtois ontdekte grondstof, in voorkwam. Het geneesmiddel scheen echter dikwijls nog erger dan de kwaal te zijn; het was eene onverteerbare kost, maagkrampen en diarrhee waren bij de lijders, die hun heil bij gebrande spons zochten, aan de orde van den dag. De vraag door Dr. Coindet bij de inrichting van Le Royer ingediend, werd door de proef in bevestigenden zin beantwoord, en Dumas kweet zich daarop van de hem opgedragen taak om geschikte jodium-middelen te bereiden op eene wijze, die aan Dr. Coindet eenen grooten naam en aan Le Royer veel voordeel verschafte.

Wel had Dumas reeds vroeger, in 1818, aan zijnen vriend de la Rive tweemaal een opstel aangeboden aangaande een door hem ingesteld onderzoek van scheikundigen aard, doch beide malen had hij de teleurstelling moeten ondervinden,

dat de bekendmaking van zijne mededeelingen afgeraden werd, de eerste maal om de hem niet weinig vereerende reden, dat Berzelius dezelfde zaak reeds eenigen tijd vroeger had onderzocht. Deze arbeid van den jeugdigen student, zóó zouden wij hem thans stellig noemen, legt zonder eenigen twijfel getuigenis af van zijne verbazende werkkraft. Thans zou het zoo goed als onmogelijk zijn, dat iemand na zoo korten tijd van voorbereiding zelfstandige studiën uitgaf; toen echter lag het veld wel niet meer geheel braak, maar was toch veel minder bewerkt dan thans. Ook in het leven van Humphry Davy merkt men iets dergelijks op; in 1797 begint deze zich op de studie der natuur toe te leggen en reeds twee jaar later schrijft hij eene verhandeling over de warmte, die de aandacht der geleerde wereld op hem vestigt. Het is volstrekt niet de bedoeling van deze opmerking, iets op den ijver en de geleerdheid der genoemde mannen af te dingen, doch omgekeerd zou het evenmin billijk zijn de omstandigheden, waarin zij verkeerden, over het hoofd te zien.

De veelzijdigheid van de ontwikkeling van Dumas openbaarde zich niet het minst in de physiologische onderzoekingen door hem met Dr. Prévost te Genève uitgevoerd. Gedeeltelijk werden zij in de *Bibliothèque Universelle*, gedeeltelijk in de in 1824 te Parijs opgerichte *Annales des Sciences Naturelles* bekend gemaakt. In het eerstgenoemde tijdschrift wordt nog altijd genoemd: J. A. Dumas, leerling-apotheker. Verscheidene hoofdstukken der levensleer werden aan een onderzoek onderworpen. Zoo bepaalde Dumas bij zichzelf de hoeveelheid lucht, die bij iedere ademhaling werd opgenomen, en de verandering, welke de lucht in de longen had ondergaan, hoeveel zuurstof zij verloren had en hoeveel koolzuur zij medenam. Van groot belang voor de kennis der levensverschijnselen waren de verschillende mededeelingen omtrent het bloed, het vocht »waarin wellicht het geheele raadsel van het dierlijk leven schuilt.» Daaraan heeft men de kennis te danken van

de grootte der roode bloedlichaampjes bij den mensch en een groot aantal gewervelde dieren (zoogdieren, vogels, kruipende dieren, amphibiën en visschen). Duidelijke teekeningen vergezellen deze mededeelingen; de gedaante der bloedlichaampjes wordt getrouw afgebeeld. Met het rechteroog nemen de schrijvers in den mikroskoop de 1500- à 1600maal vergrootte bloedlichaampjes waar, en met het linkeroog zien zij naar een cartonnen model, dat zóó lang wordt verknipt, dat de rand van het papier en die van het beeld der praeparaten nauwkeurig op elkander passen. Omtrent de transfusie van het bloed nemen zij een aantal proeven, die tot uitkomst hebben, dat de overbrenging van het bloed uit een lichaam van een dier in dat van een ander van dezelfde soort dikwijls voordeelig wezen kan, dat daarentegen vreemd bloed, als ik het zoo noemen mag, in den regel schadelijk werkt. Het oordeel der deskundigen luidt, naar ik meen, thans niet anders. Op hun standpunt oordeelen Dumas en Prévost, dat het overbrengen van bloed in het lichaam van den mensch vooralsnog als eene ongerijmde en gevaarlijke zaak moet afgeraden worden.

De bepalingen van de samenstelling van het bloed leverden, wegens een gebrek in de handelwijze, voor de wetenschap minder blijvende uitkomsten op dan die van de bloedlichaampjes; toch waren ook zij het uitgangspunt van menig later onderzoek. De hoofdverdienste van den arbeid van Dumas en Prévost is echter hierin gelegen, dat zij de voorloopers waren der school, die in het raadselachtige woord »levenskracht" geen verklaring kon aannemen. Lang zou het nog duren, voordat hunne beschouwing zich een baan breken kon, zooals later ten gevolge van den arbeid van Schwann e. a. geschied is. Daarom verdient het vermelding, dat reeds in de inleiding van de opstellen in de *Annales des Sciences Naturelles* van 1824: *Eene nieuwe verklaring der voortplanting*, in de duidelijkste woorden wordt verklaard:

»Het is duidelijk, dat men bij de dieren onderscheid tusschen twee soorten van verschijnselen moet maken. De verstandelijke verschijnselen wekken de onderstelling van een onstoffelijk beginsel, omtrent welks wezen men geen bepaalde begrippen koesteren kan. Van de lichamelijke verschijnselen kan men waarschijnlijk eene zuiver natuurkundige verklaring vinden; wij hebben daar te doen met eene verandering van stoffen, die bestaan zonder dat zij aan eene schepping door eene »levenskracht'' doen denken, en dikwijls zijn wij reeds in staat geweest den samenhang der scheikundige en natuurkundige werkingen aan te wijzen, waardoor het gevolg werd teweeggebracht.»

In deze woorden openbaart zich een zienersgeest, waaraan Dumas — zijn latere arbeid bewijst het — niet vreemd is geweest. Nog had Wöhler door de kunstmatige bereiding van ureum (de eerste stof, die in het dierlijk lichaam thuis behoorende, door den scheikundige in zijn laboratorium werd bereid) aan de »levenskracht'' den roem niet betwist, dat zij bij uitsluiting het octrooi bezat voor de bereiding der eigenaardige bestanddeelen der levende wezens. Waarlijk, dit feit heeft voor hen, die zich later tot den strijd tegen de »levenskracht'' aangordden, den weg in niet geringe mate geëffend.

De zoeven aangehaalde woorden geven tot eene tweede opmerking aanleiding. Aan de meening, dat de verschijnselen van het intellect, de geestelijke verschijnselen, hoe nauw met de stof verbonden, toch daardoor niet werden verklaard, bleef Dumas zijn geheele leven getrouw. Aan het graf van Claude Bernard herhaalde hij b. v. met instemming het woord van dezen physioloog, dat hij met behulp van natuur- en scheikunde, als het ware de uitvoerende macht, de levensverschijnselen vermag te verklaren, ofschoon het leven en de gedachte, de wetgevende macht, buiten zijn bereik liggen.

Het laatst genoemd physiologisch onderzoek was wel het meest omvattende en het belangrijkste. De voortplantingsorganen, eieren en spermatozoiden van een groot aantal gewervelde dieren uit de verschillende klassen, werden nauwkeurig onderzocht, hunne onderlinge werking waargenomen

en beschreven. Als een bewijs van de deugdelijkheid van dit onderzoek diene alleen de mededeeling, dat hier voor de eerste maal nauwkeurig van een kikvorschen-ei het verschijnsel beschreven wordt, dat onder den naam van de klieving van het ei na de bevruchting bekend is.

Toen de nieuwe verklaring van de voortplanting uitgegeven werd, was Dumas echter reeds niet meer te Genève. In 1822 had hij zich naar Parijs begeven; het tijdschrift, waarin het onderzoek verscheen, was daar door hem met zijne vrienden Adolphe Brogniart en Victor Audouin opgericht. De aanleiding tot het vertrek uit Genève was een onderhoud met Alexander von Humboldt geweest, doch prof. Hofmann heeft van deze merkwaardige ontmoeting een onderhoudend verslag gegeven,¹ dat nog veel in belangrijkheid wint, omdat hij het uit den mond van Dumas zelve opving.

»Eens — ik was bezig met eenige teekeningen van mikroskopische preparaten en, laat ik het er onmiddellijk bijvoegen, voor het gemak was ik slordig gekleed — komt er iemand de trap op; voor mijne kamer blijft hij staan en zacht klopt hij aan de deur. Kom binnen, zeg ik, zonder van mijn werk op te zien. Opziende zie ik tot mijne verbazing een heer vlak tegenover mij staan met een lichtblauwe jas met metalen knopen, een wit vest, een nangkin broek en kaplaarzen. Dit kostuum, uit den tijd van het directoire afkomstig, was thans geheel in onbruik geraakt. De man, die het droeg, kwam, het hoofd een weinig gebogen, met diepe doch levendige oogen, vriendelijk glimlachend op mij af: Mijnheer Dumas? — Om u te dienen, maar verontschuldigt mij. — Laat mij u niet storen, ik ben Von Humboldt en kon niet door Genève reizen zonder het genoegen te hebben u te ontmoeten. — Haastig trok ik een jas aan en herhaalde ik mijne verontschuldigingen. Ik had slechts één stoel op mijne kamer; mijn bezoeker was zoo vriendelijk ze aan te nemen en ik nam mijnen hoogen zetel op de teekentabouret weder in: Baron von Humboldt had de kort te voren gedrukte onderzoekingen over bloed van Prévost en mij zelve in de *Bibliothèque Universelle* gelezen en verlangde mijne mikroskopische preparaten te zien. Aan zijnen wensch werd spoedig

¹ *Nature*, Februari 6, 1880.

voldaan. Ik ben op weg naar het congres van Verona, zeide hij, en kom thans eenige dagen in Genève om oude vrienden op te zoeken, nieuwe te maken, en vooral om kennis te maken met jongelieden, die hunne loopbaan nog moeten beginnen. Wilt gij mijn cicerone zijn? Maar ik waarschuw u vooruit, ik begin vroeg en houd laat op; stelt gij u van 's morgens zes tot middernacht ter mijner beschikking? Ik voldeed met graagte aan het verzoek en had er een onverwacht genot aan te danken. Von Humboldt sprak gaarne, en er bestond niet de minste kans, dat ik hem in de rede zou vallen, nu ik voor de eerste maal van mijn leven over Laplace, Berthollet, Gay-Lussac, Arago, Thénard, Cuvier en een groot aantal andere beroemdheden uit Parijs hoorde spreken, door iemand die hen van nabij kende. Ik luisterde met zeldzaam genot; het was alsof er een nieuwe gezichteinder voor mij opdoemde. Bijna den geheelen dag, met uitzondering van den tijd voor enkele bezoeken, bleef ik in het gezelschap van Von Humboldt; nu voerde zijne herinnering hem hier dan ginds heen, terwijl ik mij inspande voortdurend op de hoogte van zijn onafgebroken verhaal te blijven. Het bergachtig landschap riep somtijds de Cordilleras voor zijn oog terug, hoewel ik bekennen moet, dat de Mont-blanc weinig indruk op hem scheen te maken. Dan weder sprak hij over de natuurwetenschappen; sterrekunde en natuurkunde, scheikunde en de verschillende takken der natuurlijke historie kregen ieder beurtelings hun deel van het onderhoud, of liever van zijne alleenspraak; wel sprak hij eentonig, met eene lage stem, die weinig indruk zou hebben gemaakt, ware het niet dat geestige uitvallen voortdurend de aandacht boeiden. Bovendien, zijne stem mocht eenigszins dof zijn, de glans van het helder oog bleef den toehoorder voortdurend trekken.

Weinige dagen later verliet von Humboldt Genève. Na zijn vertrek was het mij, alsof de stad uitgestorven was. Voor mijne verbeelding was eene nieuwe wereld geopend; eenen onuitwischbaren indruk had op mij gemaakt hetgeen hij verteld had van de samenleving in Parijs, van den onderlingen omgang der geleerden en van het gemak, hetwelk Parijs aan jonge menschen verschaft, die voor de wetenschap wenschen te leven. Ik begon te denken, dat ik alleen daar, ondersteund door de voorgangers op natuurkundig en scheikundig gebied, de plannen ten uitvoer zou kunnen brengen, die langzamerhand bij mij opgerezen waren. Weldra was mijn besluit genomen: ik moet naar Parijs gaan."

II

Parijs heeft Dumas niet teleurgesteld. De ondersteuning, waarop hij hoopte, viel hem van de zijde der wetenschappelijke mannen in rijke mate ten deel, terwijl hij van zijnen kant verre de verwachtingen overtrof van allen, die hem met woord of daad aanmoedigden. Weldra had hij zich als onderzoeker en als wijsgeerig beoefenaar der natuurwetenschap eene zelfstandige plaats verworven, en tot aan zijnen dood hebben vereenigingen en bijzondere personen als om strijd hem hunne hulde bewezen.

Terwijl het arbeidsveld der scheikunde, niet het minst ten gevolge van Dumas' eigen arbeid, hoe langer hoe ruimer werd, zag de veelzijdig begaafde man zich verplicht zijne krachten vooral aan één vak te wijden. Zijne belangstelling in de overige vakken van natuurwetenschap is nooit verminderd; in 1824 behoort hij nog tot de oprichters van een tijdschrift voor de natuurwetenschappen in het algemeen, en verscheiden *éloges*, b. v. die ter eere van Faraday, Regnault, Geoffroy St. Hilaire, bewijzen, dat hij op het door anderen onderzochte veld geen vreemdeling was. Te Parijs heeft hij echter in de eerste plaats als scheikundige eene onverdroten werkzaamheid ontwikkeld en ten gevolge van den aard zijner werken eenen onvergankelijken invloed op de scheikunde uitgeoefend.

Daar het hier de plaats niet is een enigszins volledig overzicht van de door Dumas uitgevoerde onderzoekingen en gedane ontdekkingen te leveren, zal het mijn streven zijn in het kort uiteen te zetten, hoeveel de ontwikkeling der scheikundige denkbeelden aan hem te danken heeft. Op dit gebied is toch zijne verdienste hoofdzakelijk gelegen.

Gedurende de vroegere eeuwen had het denkbeeld in meerdere of mindere mate geheerscht, dat eene eigenschap, die bij een groot aantal natuurvoorwerpen aangetroffen werd, de uiting van één bepaalde grondstof was. De brandbaarheid

zou b. v. het gevolg zijn van de aanwezigheid in de brandbare lichamen van eene grondstof, waaraan de naam »vuur» werd toegekend; eveneens zouden alle vloeibare of smeltbare stoffen het vermogen om in den vloeibaren toestand te kunnen voorkomen, te danken hebben aan eene grondstof, die zij in kleinere of grootere hoeveelheid zouden bevatten. In dien zin moeten de grondstoffen van Aristoteles — vuur, water, lucht en aarde — worden beschouwd. De loop der eeuwen moge in het aantal en de namen dier onderstelde grondstoffen vele wijzigingen hebben gebracht, het denkbeeld zelf heeft den strijd om het bestaan tot in het einde der vorige eeuw volgehouden. Dank zij talloze onderzoekingen begon men aan het begrip der grondstoffen de voorstelling van tastbare zelfstandigheden te verbinden, en brak het denkbeeld zich langzamerhand baan, dat verscheidene eigenschappen de uitingen van het bestaan van ééne zelfde grondstof waren. De omwenteling werd echter eerst voltooid, toen Lavoisier met onbetwistbare zekerheid de beteekenis van de zuurstof voor de verbranding en het roesten der metalen in het licht stelde. Hij deed echter nog meer, daar hij het gebruik der balans bij de scheikundigen in eere bracht en aantoonde, dat de hoeveelheid der stof bij de scheikundige werkingen niet verandert.

Zoo stond het dan voortaan vast, dat, om een voorbeeld te noemen, zwavel zwavel is en niets anders; men zocht er thans geen brandbaar beginsel meer in omdat zij branden kan, en daarnaast geen vloeibaar beginsel of vloeibare grondstof, omdat eene warmte van 111° zwavel smelten doet. Andere vragen houden voortaan de scheikundigen bezig. Men vraagt b. v., van welken aard de kracht is, waardoor brandende zwavel er toe gebracht wordt zich met de zuurstof te verbinden, en hoe men het verklaren kan, dat de hoeveelheid zwavel, die zich met eene bepaalde hoeveelheid zuurstof verbindt, altijd dezelfde is. Deze laatste vraag luidt in haar meest

algemeenen vorm aldus: » waarom verbinden zich alle grondstoffen zonder onderscheid onderling volgens onveranderlijke gewichtsverhoudingen met elkander? »

Deze herinnering van voorstellingen uit het verleden was onmisbaar, zou het mogelijk zijn te zeggen, in hoeverre Dumas medegewerkt heeft tot de verandering van het verleden in het heden. Thans beschouwt men de lichamen, zoowel de gasvormige (zuurstof en koolzuur b. v.), als de vloeibare (kwik en water b. v.) en de vaste (zwavel en salpeter b. v.) als uit *molekulen* opgebouwd, en bedoelt men dan hiermede de kleinste deeltjes, waarin de genoemde stoffen kunnen worden verdeeld zonder haar karakter als zuurstof, koolzuur, kwik enz. te verliezen. Kleiner dan deze *molekulen* zijn in den regel de *atomen*, de kleinste deeltjes der grondstoffen, die door hunne vereeniging de verschillende zelfstandigheden doen ontstaan. Vereenigen zich gelijksoortige atomen met elkander, dan vormen zij de molekulen der grondstoffen; twee atomen zuurstof vormen b. v. ééne molekule zuurstof. Komt er daarentegen eene verbinding tusschen ongelijksoortige atomen tot stand, b. v. tusschen twee atomen waterstof en één atoom zuurstof, dan ontstaan de molekulen der samengestelde stoffen; in het bedoelde geval ontstaat ééne molekule water. Met behulp van deze onderstellingen verklaart verreweg het meerendeel der scheikundigen in den tegenwoordigen tijd hetgeen er bij de scheikundige werkingen geschiedt. In hoeverre heeft Dumas hiertoe bijgedragen?

Wanneer men bedenkt, dat de betrekkelijke gewichten van de molekulen der stoffen (hetzij grondstoffen of verbindingen) afgeleid worden uit de gewichten der stoffen in den gasvormigen toestand, dan is het duidelijk, dat men daarvoor in 1826 nog weinig gegevens bezat. Dumas deelde toen mede, dat nog slechts vier grondstoffen en enkele verbindingen als gassen waren gewogen; hij stelde zich voor, den onmisbaren grondslag uit te breiden en bepaalde daarom

het gewicht in den gasvorm van jodium en kwik, van de verbindingen van waterstof met phosphor en arsenik, eveneens van chloorverbindingen van phosphor, arsenik, kiezel, boor, tin en titaan. Verscheidene van de door hem gevonden getallen kunnen ook thans nog worden gebezigd voor de vaststelling van het molekulairgewicht. Getuigt deze nauwkeurigheid reeds van de groote belangrijkheid van Dumas' arbeid, de omstandigheid dat hij een groot aantal bepalingen op eene nieuwe, door hem zelve uitgevonden wijze uitvoerde, verhoogt die belangrijkheid zeer. In de handen van hoevelen der scheikundigen werd de klassieke »dampdichtheidsbepaling van Dumas,» thans in de leerboeken van eenig belang als zoodanig vermeld, niet een kostbaar hulpmiddel, der wetenschap tot zegen, den uitvinder telkens tot eer?

Het zoo even genoemde onderscheid tusschen molekulen en atomen werd echter destijds nog niet gemaakt. In verscheidene opstellen wordt dan ook bij afwisseling van »atomen», van »molekulen», of van »aequivalenten» water of van eenige andere stof gesproken. Werd dit onderscheid eerst na 1840 scherp uitgesproken, Dumas voelde reeds in 1826 het onvoldoende der toen geldende beschouwingen, daar hij met Ampère in sommige verschijnselen aanleiding tot de onderstelling vindt, dat de atomen (de tegenwoordige molekulen) waterstof, chloor, stikstof en zuurstof zich nog weder in twee deeltjes zouden kunnen verdeelen. Dit denkbeeld, door weinigen begrepen en door sommigen zelfs belachelijk gemaakt, werd eerst veel later gerechtvaardigd, toen men vond, dat de molekulen der vier genoemde stoffen inderdaad ieder uit twee atomen bestaan. De geringe hoeveelheid feiten hield Dumas van het maken van nieuwere onderstellingen terug en wekte hem tot eenen nieuwen arbeid op.

Onder het groot aantal bepalingen der dampdichtheid van verschillende stoffen, wekt vooral het onderzoek van phosphor

en zwavel (in 1832 uitgegeven) de belangstelling. Hetgeen Dumas hier waarneemt, is zóó vreemd, zóó afwijkend, dat hij er voor terugschrikt het aan de wetenschappelijke wereld mede te deelen. Bij gelegenheid van een bezoek van Mitscherlich in Parijs en in diens tegenwoordigheid herhaalt hij zijne proeven. De uitkomst is dezelfde en wekt bij hem twijfel aan de geldigheid van den regel, dat bij alle gasen een gelijk volume een even groot aantal deeltjes bevat. Op dezen regel berust de toepassing der dampdichtheid voor de bepaling van de betrekkelijke gewichten der molekulen. Moet hij de juistheid van den regel blijven handhaven, dan vervalt de overeenkomst tusschen phosphor en stikstof, »éene der schoonste analogieën waarop de scheikunde wijzen kan,» dan zou een volume phosphordamp zich over vier volumina van eene verbinding, daarentegen een volume stikstof zich over twee volumina kunnen verdeelen. Nog is de tijd niet rijp voor eene uitbreiding der denkbeelden. In zijne *Leçons sur la philosophie chimique* waarschuwt Dumas in 1837 de scheikundigen tegen de misleiding, waaraan zij zich blootstellen door, zonder een vertrouwden gids (hier zonder voldoende feitenkennis), zich in de duisternis te wagen. Stond het in zijne macht, hij zou het woord atoom uit de wetenschap bannen, daar het verder gaat dan de ervaring leidt. Heeft Dumas aldus met de ware wetenschappelijke voorzichtigheid geen overijlde beschouwingen opgesteld, toch was hij de man, die èn door de verkregen uitkomsten èn door den aangewezen weg later anderen in staat stelde de atoomtheorie op te bouwen op eenen breeder en steviger grondslag.

Het aandeel, hetwelk Dumas genomen heeft aan de bepaling der onveranderlijke hoeveelheden, volgens welke de grondstoffen zich met elkander verbinden, staat met een tweede hoogst belangrijk onderwerp in verband.

Men kent tegenwoordig ongeveer zeventig grondstoffen of

elementen, d. w. z. stoffen die voor geen verdere ontleding vatbaar zijn. Zijn deze zelfstandigheden echter inderdaad enkelvoudige stoffen, of mag men het er voor houden, dat zij de wijzigingen van ééne of misschien van eenige stoffen zijn, waaraan men dan met recht den naam »grondstof" zou mogen geven, evenals hetzelfde arbeidsvermogen zich hier als warmte, ginds als licht, elders weder als elektriciteit of mechanische arbeid openbaart? Prout, een engelsch scheikundige, had de meening uitgesproken, dat waterstof de ware grondstof zou zijn, terwijl men de overige zogenoemde grondstoffen met waterstof in min of meer verdichten toestand zou moeten vergelijken. Met deze vraag naar de éénheid der stof, van grooter belang nog nu de éénheid der natuurkrachten zóó helder in het licht werd gesteld, staat een door Dumas uitgevoerde, zich over een tijdvak van ongeveer veertig jaren uitstrekkende, arbeid in een nauw verband. Prout had gemeend, dat de atoomgewichten (vroeger vooral equivalentgewichten genoemd) der verschillende grondstoffen allen veelvouden van het gewicht van een atoom waterstof waren. Dumas verdedigt hetzelfde denkbeeld met deze wijziging, dat de atoomgewichten van alle grondstoffen veelvouden van een vierde gedeelte van dat van waterstof zouden zijn. Latere nauwkeurige bepalingen hebben aangetoond, dat er tusschen de atoomgewichten der grondstoffen niet zulk eene eenvoudige verhouding bestaat en dat hieraan geen grond voor de éénheid der stof mag worden ontleend. Nog geldt het woord van Dumas uit 1859:

»Van het wezen der stof en den aard der elementen weet men zoo weinig dat ieder woord, hetwelk men er over spreekt, een woord te veel is, en dat de verstandigste redevoering over zulk een onderwerp zonder eenigen twijfel de kortste is.»

Toch is het moeielijk te beslissen, wat men in deze onderzoekingen het meest moet bewonderen: de nauwkeurigheid,

waarmede in 1841 uit de samenstelling van het door verbranding van diamant en potlood verkregen koolzuur een beter atoomgewicht voor koolstof werd afgeleid, of het onuitputtelijke geduld, noodig voor de in 1843 medegedeelde proeven, die bewezen, dat 9 G. water 1 G. waterstof en 8 G. zuurstof bevatten, of den rusteloozen ijver, welke Dumas bezielde, toen hij te midden van drukke bemoeiingen van administratieven aard tijd vond voor zijne in 1859 medegedeelde bepalingen van het equivalentgewicht van vijf en twintig grondstoffen. Ook de in 1841 volbrachte bepalingen van de samenstelling der lucht, waarbij voor het eerst de verschillende bestanddeelen werden gewogen in plaats van gemeten, en die dus op nieuw van vindingskracht getuigen, vonden haar aanleiding in de vraag naar de atoomgewichten.

Is het geheim van het wezen der stof niet onthuld, diepere inzichten omtrent het onderlinge verband der grondstoffen heeft men aan Dumas te danken. Haar steeds toenemend aantal zou eene verwarrende menigte kunnen worden, ware het niet, dat men tusschen verscheidene der sinds lang bekende een natuurlijk verband had ontdekt; stikstof, phosphor, arseen, antimoon, bismuth vormen b. v. met eenige minder bekende grondstoffen eene natuurlijke familie, en daarnaast kan men nog andere zulke groepen aannemen, zóódanig dat het onderscheid tusschen de leden in iedere groep hier en ginds aan dezelfde oorzaak wordt toegeschreven. Als getuigenis voor het groote belang van deze zienswijze, in de laatste jaren door russische en duitsche geleerden uitgebreid, worde hier alleen aangevoerd, dat aan het gallium, eene der nieuwere grondstoffen, onmiddellijk na zijne ontdekking in het natuurlijk stelsel een plaats kon worden aangewezen, waarvoor de eigenaar reeds werd verwacht. Aan Dumas komt echter de onvergankelijke eer toe, reeds in 1826 de natuurlijke rangschikking der grondstoffen te hebben vastgesteld; in zijn in 1828 verschenen *Traité de chimie appliquée aux*

arts vindt men fluoor, chloor, broom en jood, eveneens phosphor, arseen en stikstof in ééne groep vereenigd, en aan de verdere uitbreiding der denkbeelden over het verband tusschen de grondstoffen, vergeleken met dat tusschen de leden van de organische reeksen in 1859 uitgesproken, heeft het »natuurlijk stelsel" wellicht zijn ontstaan te danken.

»Hoedanig is de kracht, door wier werking enkelvoudige stoffen zich onderling tot samengestelde stoffen, zuren zich met basen tot zouten verbinden, waardoor ongebluschte kalk door water wordt gebluscht, houtskool aan de lucht verbrandt en ijzer met eene roestlaag bedekt wordt? Men noemt haar affiniteit of scheikundige verwantschap." ¹

Het antwoord, door Dumas in 1868 gegeven, worde later vermeld. In den aanvang dezer eeuw heeft de elektriciteit lang voor die kracht gegolden. Volta had in 1800 de galvanische batterij uitgevonden en daardoor Davy in staat gesteld een groot aantal metalen (kalium, natrium, baryum, calcium enz.) in metallieken toestand af te zonderen. Onder deze voor haar gunstige omstandigheden ontwikkelde zich de *elektrochemische theorie* weldra tot alleenheerscheres op scheikundig gebied. In uit twee grondstoffen bestaande verbindingen werd de eene als de met positieve en de andere als met negatieve elektriciteit geladene beschouwd. Bevatte eene samengestelde stof meer dan twee grondstoffen, dan hield

¹ De naam affiniteit of scheikundige verwantschap kan tot eene ernstige misvatting aanleiding geven, daar juist stoffen, die onderling weinig verwant zijn wat haar eigenschappen betreft, zich gemakkelijk met elkander verbinden. In zijne *Leçons sur la philosophie chimique* deelt Dumas mede, dat Barchusen in 1698 het woord in gebruik bracht, echter in denzelfden zin, dien het in het dagelijksche leven heeft. Wat hij voor grondstoffen hield, zou daarom niet in vrijen staat kunnen afgezonderd worden, omdat daarmede altijd eenige verwante bestanddeelen verbonden bleven. Boerhave, die, het zij ter loops opgemerkt, de grondstoffen niet als belichaamde eigenschappen, maar als ware stoffen beschouwde, gebruikte in 1733 het woord affiniteit voor de eerste maal voor de oorzaak der scheikundige werking.

men het er voor, dat de beide tegengestelde bestanddeelen uit twee groepen van deeltjes bestonden, die dezelfde beteekenis hadden als in het eerste geval de beide grondstoffen.

In 1834 stak Dumas voor het eerst deze alle scheikundige verschijnselen beheerschende gedachte naar de kroon. Was zij waar, dan moest een elektropositieve grondstof, waterstof b. v., niet door chloor eene met negatieve elektriciteit beladene kunnen worden vervangen. Uit hetgeen hij bij verschillende werkingen waarnam (o. a. bij de werking van chloor op terpentijnolie, op alcohol), meende Dumas de onjuistheid dier gevolgtrekking en, daar zij logisch afgeleid was, ook die der elektrochemische theorie te moeten afleiden. Hij stelde de meening op, dat chloor door waterstof kan worden vervangen en gaf binnen kort eene ongedwongene verklaring van andere werkingen (o. a. van de verandering van houtgeest in mierenzuur) door de onderstelling van eene substitutie der waterstof door zuurstof. De voorstanders der elektrochemische theorie, Berzelius voorop, bestreden de substitutie-theorie zoo krachtig mogelijk. Vooral in 1840 werd hevige strijd gevoerd; Dumas deelde in dat jaar mede, dat hij door de werking van chloor op azijnzuur een gedeelte der waterstof in dat lichaam vervangen had door chloor, en dat de nieuwe stof, wat de hoofdeigenschappen aanging, weinig veranderd was. Waterstof en chloor konden dus geen lichamen van zoo tegengestelde beteekenis zijn.

Tegelijk veranderde daarmede de waarde der voorstelling, dat de samengestelde lichamen uit de vereeniging van twee tegengestelde grondstoffen of groepen van grondstoffen moesten bestaan. Die beschouwing was niet noodig »wanneer men de scheikundige verbindingen beschouwde als planetenstelsels in het klein; de deeltjes werden op hunne plaats gehouden door de molekulare krachten, wier resultante zich naar buiten als de affiniteit zou openbaren. Het aantal deeltjes kan klein of groot zijn, zij zelve enkelvoudig of samengesteld, voor

den bouw der verbindingen hebben zij in het eene geval dezelfde beteekenis als de enkelvoudige planeten, b. v. Mars en Venus, in het tweede geval als de samengestelde planeten b.v. als de Aarde met haar maan of Jupiter met zijne wachters, die door haar onderlinge aanraking gebonden het planetenstelsel vormen.

» Wordt in zulk een stelsel één deeltje door een ander, daarvan verschillend, vervangen, dan zal er noodwendig een evenwichts toestand ontstaan, die zich naar buiten in andere eigenschappen openbaart.»

Met de hypothese, dat in eene organische verbinding niet alleen waterstof, maar ook zuurstof, stikstof, ja zelfs koolstof door eene andere grondstof kon worden vervangen, verbond Dumas de voorstelling van een nauw verband tusschen stoffen, die tot nog toe dikwijls vreemd aan elkander hadden geschenen. Zoo ontstond bij hem het vruchtbaar denkbeeld van de »scheikundige typen.»

De grond heeft gedreund van het geweld van den strijd. Met al het gezag, hetwelk hij terecht aan zijnen arbeid ontleende, tracht Berzelius iederen aanval op de elektrochemische theorie af te weren. Liebig in Duitschland, Pelouze in Parijs en vele anderen staan naast den grooten meester in het gelid. Gerugsteund door Regnault, Malaguti, Laurent, levert Dumas voortdurend nieuwe bewijzen voor zijne substitutie-theorie. »Het geldt de vraag,» zoo zegt hij ergens, »of behalve de aard en het gewicht der grondstoffen ook de onderlinge rangschikking harer deeltjes invloed op de eigenschappen der verbinding heeft?» De toekomst zal het beslissen, en van Dumas' lang leven zal het niet één der kleinste zegeningen zijn geweest te mogen zien, hoe dit denkbeeld ten grondslag lag aan de reusachtige ontwikkeling der organische scheikunde. Moeielijk moge de strijd zijn geweest, volharding, ijver en talent moge hij hebben geëischt, het loon is evenredig aan den arbeid; in de historische galerij van groote mannen op scheikundig gebied heeft Dumas als hervormer eene plaats verdiend.

De affiniteit is dus geen bijzondere uiting der elektriciteit. Waarin bestaat zij dan wel? In 1868 luidde het antwoord van Dumas: »Het wezen der kracht kent men niet. Slechts dit weet men, dat zij zich alleen bij schijnbare aanraking der lichamen uit, en haar werking op eenigszins merkbare afstanden staakt, dat de aard der stoffen eenen overwiegenden invloed heeft, hoewel de verschijnselen, waardoor haar werking zich openbaart, ook van haar hoeveelheden afhangen. Het wordt hoe langer hoe waarschijnlijker dat, wat men affiniteit noemt, een bijzondere vorm van aantrekking tusschen de molekulen is, welke op de beweging dier deeltjes werkt, en dat er dien ten gevolge tusschen de scheikundige werking en de zich daarbij openbarende warmteverschijnselen een innig verband bestaat.

Wanneer men naar de aanleiding vraagt, waardoor Dumas opgewekt werd tot den arbeid, die tot de substitutie-theorie leidde, dan stuit men op een hofbal ten tijde van Karel X. De zalen werden op eene *soirée* hoe langer hoe meer gevuld met prikkelende dampen, die, wanneer men goed zag, van de waskaarsen uitgingen; van den aanvang af hadden deze met eene walmende vlam gebrand. Alexander Brogniart, de schoonvader van Dumas, ontving als directeur van de koninklijke porceleinfabriek te Sèvres de opdracht het vreemde geval te verklaren; hij raadpleegde zijnen schoonzoon, en deze, zich het gebruik van chloor voor het bleeken van was herinnerende, hield de dampen voor nevels van zoutzuur, een gas, dat uit waterstof en chloor bestaat.¹

Deze merkwaardige samenloop van omstandigheden, — zou de wereld zeggen; deze openbaring van de macht van het kleine, herinnert eene schoone bladzijde uit Dumas' redevoering over Faraday. Het zij mij vergund die bladzijde aan te halen, ook als een bewijs van zijne zeggingskracht.

¹ Hofmann in *Nature*; zie boven.

»De legende van den vallenden appel, die bij Newton het denkbeeld der algemeene aantrekking opwekt, is voor mij altijd de uitdrukking van eene diepe waarheid geweest. Verschijnselen op groote schaal verblinden meer dan zij licht geven.

In de kindsche dagen van het menschedom was het vuur reeds bekend; reeds langer dan drie duizend jaar wordt het ijzer in de smederij week gemaakt en spat het in heldere vonken in het rond; door den brand zijn wouden en geheele steden vernield. Welnu, hebben die vonken en vlammen den mensch geleerd, wat verbranding is? Neen, voor het kwik, het metaal, dat brandt zonder licht en merkbare warmte, dat dagen noodig heeft om in alle stilte te volbrengen hetgeen houtskool en ijzer met veel vertoon in enkele seconden doen, voor het kwik was de eer weggelegd de juiste verklaring der verbranding te verschaffen en door middel van Lavoisier in de wereld der natuurwetenschappen en die der nijverheid de grootste omwenteling tot stand te brengen.

Men verhaalt dat Empedocles, er aan wanhopende eene verklaring der vuurspuwende bergen te vinden, in den krater van den Etna gesprongen is. Davy, Gay-Lussac en von Humboldt onderzochten den Vesuvius, terwijl hij in volle werking was. Welnu, is onze kennis van die beroeringen der aardschors niet aanmerkelijk vermeerderd, sinds twee onzer ambtgenooten Boussingault en Charles Sainte-Claire Deville de zaak beter hebben aangevat en de een in Amerika, de ander in Europa voornamelijk de stille verschijnselen vóór, tijdens en na de uitbarstingen hebben nagegaan?

Het noorderlicht heeft de geestdrift beide van reizigers en van dichters opgewekt. Hoeveel reizigers hebben niet getracht tot de Noordpool door te dringen om de geheimzinnige oorzaak te doorgronden! En toch heeft Arago aangetoond, dat het een elektro-magnetisch verschijnsel is; hij werd tot deze gevolgtrekking gebracht door de werking van het noorderlicht op de magneetnaalden van het observatorium te Parijs! Was hij niet in staat den tijd van het optreden, den duur en de kracht van het verschijnsel te noemen zonder zijne kamer te verlaten en terwijl de lucht te Parijs niets openbaarde van den glans, waardoor op honderden mijlen afstands de hemel werd verlicht? Wie het dicht bij de pool waarnamen, zagen het verschijnsel zonder het te begrijpen; Arago begreep het zonder er iets van te zien.

De wetenschap gaat meestal vooruit ten gevolge van eene bijna onmerkbare bijzonderheid, die met fijne werktuigen waargenomen, nauwkeurig gemeten en door eene geduldige redeneering wordt ontleed. Wie meent, dat bij de studie der natuur grootsche verschijnselen groote gevolgen hebben, bedriegt zich. De kiem van een denkbeeld blijft sluimeren even-

als die der levende wezens, totdat hij eenen gunstigen bodem voor zijne ontwikkeling vindt, en gelijk de jonge kiemplant, leidt het nieuwe denkbeeld eerst nog in het verborgen een teer en zwak bestaan."

Zaadkorrels op den akker der wetenschap uitgestrooid, langzaam kiemende maar zich bij het verkrijgen van den volledigen wasdom ontwikkelende tot heerlijke planten rijk aan vruchten, wie heeft ze niet herkend in het opstel van Dumas »*Enkele punten der atoomtheorie*», hetwelk in 1826 reeds de geesten in gisting bracht?

Het scheikundig onderzoek van Dumas zou een te groot gedeelte der voor deze schets beschikbare ruimte in beslag nemen, wanneer de overige ontdekkingen door hem op dit gebied gedaan anders dan ter loops werden ter sprake gebracht. Het onderzoek van den houtgeest en een groot aantal zich daarom als rondom een middelpunt groepeerende lichamen, de ontdekking, dat de aardappelfoesselolie een alcohol is, en de daarmee in verband staande aethertheorie, verspreidden een helder licht over een gedeelte der organische scheikunde. In een bajert van verbindingen werd orde gebracht door de vaststelling van de reeksen der organische lichamen; het oxamide, een nieuw lichaam, werd eveneens het uitgangspunt voor zulk eene reeks. Aan het verband tusschen indigoblauw en indigowit, de natuur van kamfer en een groot aantal vluchtige oliën, eene nog steeds toegepaste wijze om koolmonoxyde te bereiden, de urethanen en de chloorkoolzure aethers enz. zal voortdurend de naam van Dumas onafscheidelijk verbonden zijn. Naast de reeds boven genoemde, door hem bedachte bewerkingen verdient nog de bekende wijze om de hoeveelheid stikstof in organische zelfstandigheden te bepalen te worden genoemd.

In de wetenschappelijke tijdschriften heeft Dumas een onoemelijk groot aantal opstellen nagelaten. Het aantal der afzonderlijk uitgegeven boeken is betrekkelijk gering.

In 1828 begon hij een *Traité de chimie appliquée aux arts* uit te geven; zijne betrekking aan de polytechnische school gaf hem aanleiding de begrippen, waarop de toepassingen der scheikunde in de nijverheid berustten, in ruimeren kring bekend te maken. De bedoeling van den schrijver: »geen volledige beschrijving der praktijk, maar eene verheldering der denkbeelden, opdat de bijzonderheden, thans een schrik voor de fabrikanten van zekeren leeftijd, splendorwijze door hunne kinderen zullen worden begrepen, zoodra zij op hunne scholen wat meer wiskunde en wat minder latijn, wat meer natuurkunde en wat minder grieksch zullen hebben geleerd,» — deze bedoeling en de duidelijke wijze, waarop hij steeds uitvoert wat hij onderneemt, maken ook thans nog de lezing van dit werk tot eene leerzame bezigheid, hoewel vele zaken thans verouderd zijn. Immers ruim vijftig jaren zijn verloop na dien tijd, en in de geschiedenis der scheikunde tellen zij als campagnejaren. Het laatste of achtste deel van dit werk zag in 1846 in het licht.

Een tweede werk, veel minder omvangrijk, heeft door zijne verschijning eenen veel dieperen indruk gemaakt. Het bevat, behalve den inhoud van eene voordracht waarmede Dumas den 20sten Augustus 1841 den cursus aan de *École de Médecine* sloot en waarin hij de stellingen samenvatte door hem gedurende den loop van den cursus behandeld, tal van gegevens omtrent onderzoekingen door hemzelve, Boussingault e. a. gedaan. Die proeven waren als het fundament, waarop het geheele betoog berustte, dat er tusschen de stofwisseling van het planten- en het dierenrijk een innig verband bestaat. Duizenden van sprekers hebben dit onderwerp mischien na hem behandeld, doch welk een afstand tusschen hen en Dumas! Hij had met Boussingault de samenstelling der lucht op eene nieuwe wijze bepaald, zich bezig gehouden met onderzoekingen omtrent het koolzuur en het water, de beide voedingstoffen, welke de planten uit den dampkring

opnemen. Boussingault heeft zijn naam verbonden aan de leer van de kiemingsverschijnselen en aan de kennis van de veranderingen in de scheikundige samenstelling, welke de planten tijdens haar groei ondergaan. Om nog ééne zaak te vermelden, Dumas had uitvoerige mededeelingen verschaft aangaande de stikstofhoudende bestanddeelen, welke in de planten werden gevormd en die, welke door het dierlijk lichaam worden afgescheiden.

Op grond van dergelijke waarnemingen durven de beide schrijvers eene meening uit te spreken omtrent den aard van het geheimzinnig verband, waarin de dampkring tot de levende natuur staat. De planten nemen uit de lucht koolzuur en waterdamp op en staan de daarin bevatte zuurstof weder af; de overige bestanddeelen worden in een vasten vorm als zetmeel, suiker enz. afgezet. De andere helft der levende natuur voedt zich ten koste van die stoffen, doch heeft uit de lucht zuurstof noodig, wanneer het opgenomen voedsel zal worden verteerd. Koolzuur, waterdamp en ook stikstof (de plant had ook stikstofhoudende voedingsstoffen bereid) keeren dien ten gevolge in den dampkring terug en zullen op haar beurt der plantenwereld weder tot voedsel verstrekken.

Nu is zeker niets gemakkelijker dan het bewijs te leveren, dat Dumas vijftig jaren geleden niet alles wist wat men sinds dien tijd vernomen heeft. Dat de menschen en dieren stikstof uitademen als eene stof, die bij de stofwisseling wordt voortgebracht, was stellig verkeerd gezien, evenals de bewering, dat de planten in de schaduw of 's nachts koolzuur en waterdamp uitademen, omdat het koolzuur en het water, uit den grond als het ware door de plant gefiltreerd, zich met de dampkringslucht vermengen. Men zou hier misschien kunnen beweren, dat Dumas door het vermeende verband eenigszins bevooroordeeld werd, daar hij op grond der onderzoekingen van Boussingault aanneemt, dat

alleen tijdens de kieming door de plant koolzuur wordt afgescheiden. Het is niet moeilijk, deze en andere punten, waarin Dumas dwaalde, aan te wijzen, maar niet zoo gemakkelijk zich eene behoorlijke voorstelling te vormen van de belangrijkheid van het *Essai de Statique Chimique des êtres organisés* in den tijd, waarin het verscheen. Aan Dumas de onvergankelijke eer, dat hij het eerst in hoofdtrekken het beeld ontwierp van den innigen samenhang tusschen de verschillende verschijnselen der stofwisseling in de geheele natuur.

Ook hier, zoo getuigde hij zelf, werkte hij voort op het voetspoor van zijnen grooten voorganger Lavoisier: »Denkt men in dit tafereel, zoo treffend door zijne grootschheid en zijn eenvoud beide, nog aan de onloochenbare rol van het zonlicht, waardoor alleen het geheele raderwerk in beweging kan worden gebracht en dat de planten in staat stelt aan de bestanddeelen van den dampkring de zuurstof te onttrekken, dan gevoelt men de waarheid der woorden van Lavoisier. Men zou zeggen, dat de fabel van het vuur van Prometheus de uitdrukking was van eene wijsgeerige waarheid, die aan de aandacht der ouden niet is ontsnapt. Zonder licht zou de natuur levenloos zijn, dood en onbeziel; een weldadig God heeft door het licht op aarde te brengen; daar het werktuigd leven, het gevoel en de gedachte verspreid.»

In 1836 hield Dumas elf weken achtereem voordrachten in het *Collège de France*, waar Thénard door ongesteldheid verhinderd was zijn onderwijs te geven. Aan deze omstandigheid hebben wij het reeds eenige malen aangehaalde werk *Leçons sur la Philosophie Chimique* te danken; voor iedereen, die den ontwikkelingsgang der beschaving, voornamelijk voor den man, die de scheikundige beschouwingen in haar verschillende tijdperken wensch na te gaan, zal het steeds een voorrecht blijven dit duidelijk geschreven werk te mogen lezen.

Dumas had zich ten taak gesteld voor zijne hoorders te ontvouwen, hoe de scheikunde geworden was tot eene weten-

schap en welke voorstellingen men zich in vroegeren en lateren tijd gemaakt had van den aard en den bouw der stoffen, van de kracht, die hare onderlinge werkingen beheerscht, en van de wijze, waarop zij zich openbaart. Ligtdede oorsprong der scheikunde verscholen in de smederijen, pottbakkerijen en glasblazerijen der Egyptenaren en van andere oostersche volken en in de werkplaatsen van hen, die specerijen en reukwerken bereidden, in de daaruit afkomstige feiten ligt reeds menige scheikundige waarheid opgesloten. Eveneens is dit het geval in de wonderspreukige en zinnebeeldige uitdrukkingen van tal van alchymisten. Neem dien sluier weg ¹ en in het voorschrift van Ripplaeus om het »kwik der wijsgeeren" te gloeien, totdat het in »een groenen leeuw" verandert, die bij voortgezette verwarming in »den rooden leeuw" overgaat, waarmede men met behulp van den »zuren geest der druiven" eene gomachtige stof bereiden kan, die met een mes kan gesneden worden, herkent men de beschrijving van eene nog heden ten dage uitgevoerde scheikundige bewerking. Met het »kwik der wijsgeeren" wordt »lood" bedoeld; gesmolten lood verandert bij verwarming eerst in een grauwe stof (loodglit), later in eene roode (menie); heeft men hierin »den groenen" en »den rooden leeuw" herkend, dan begrijpt men licht, dat de »zure geest der druiven" een naam is voor den azijn, waarmede men uit loodglit of menie loodsuiker maakt. Hadden vele alchymisten recht op onze waardeering, omdat zij goed uit hunne oogen zagen bij hunne waarnemingen, in hunne voorstelling omtrent het wezen der grondstoffen bleven zij voortdurend mistasten. Op het voetspoor der oude wijsgeeren wordt aan eenige algemeene eigenschappen der stof een afzonderlijk bestaan toegekend en stellen dan zulke denk-

¹ Vergelijk in de »Wetenschappelijke Bladen, Juli en September 1884" M. Berthelot. De oorsprong der alchymie.

beeldige stoffen, de dragers der bepaalde eigenschappen, de grondstoffen voor. Het »water,» als eene grondstof uit dien tijd, is dan het beginsel der vloeibaarheid, dat in alle stoffen aanwezig is (met de overige grondstoffen vermengd namelijk), die bij de gewone temperatuur vloeibaar zijn of bij verwarming smelten. Het aantal dier grondstoffen blijft niet in alle tijden gelijk; dit hangt van den indruk af, dien bepaalde eigenschappen der stof op den waarnemer maakten. Naast de vier door Aristoteles genoemde grondstoffen (lucht, aarde, vuur en water) nam b. v. Raymundus Lullus eene vijfde grondstof, eene *quinta essentia* aan, die de door de vier anderen voorgestelde eigenschappen in zuiverder toestand bezat. Zouden er veel menschen zijn, die weten dat in de zoogenaamde quintessense van hunne redeneering nog een overblijfsel van deze *quinta essentia* der alchymisten schuilt?

De belangstelling, waarmede men de door Bineau geschreven voordrachten leest, zal nog grooter worden, waar Dumas dikwijls met welsprekende taal de verdiensten van mannen uit lateren tijd in het licht stelt. Zoo wordt onze aandacht in de laatste helft der zeventiende eeuw bepaald bij Nicolas le Fèvre, die, hoewel nog altijd vasthoudende aan den onstoffelijken aard der grondstoffen, toch voor het eerst nauwkeurig opgaf, dat sommige metalen zwaarder worden bij hunne verwarming, omdat zij eene zekere hoeveelheid opnemen van den *esprit universel*, den »algemeenen geest.» Daar le Fèvre verder beweert, dat de lucht bij de inademing door middel van dezen *esprit universel* in de longen zuiverend op het bloed werkt, het leven der dieren mogelijk maakt en ook met het bestaan der plantenwereld in verband staat, mag men beweren, dat hij eene voorstelling had, misschien onvolledig en verward, van de rol, welke wij thans in de natuur aan de zuurstof toekennen. In de kunst van waarnemen had hij zich dus geoefend, en dat hij er zich van overtuigd hield, dat langs den weg van waarneming en

proefneming de wetenschap der natuur zou vooruitgaan, daarvan getuigen waarschijnlijk ook de volgende woorden, waarin hij zich over het streven der natuurkundigen uit dien tijd uitlaat. »Van waar» zoo vraagt hij »het hemelsbreed verschil tusschen de stellingen der scheikundigen en die der natuurkundigen? De natuurkundigen zijn bang voor hun fatsoen en durven zich daarom de handen niet zwart maken met houtskool. Zij haalden hunnen graad aan de eene of andere universiteit en pronken later met hun rok en hun pruik, hun perkamenten en zegels. De scheikundige daarentegen leeft bij de toestellen in zijn laboratorium, haalt hetgeen vermengd is zorgvuldig uiteen en ontleedt hetgeen samengesteld is om de schoonheden op te sporen; welke de natuur als onder een schors verborgen houdt.» Wij weten het, dat vele scheikundigen uit dien tijd er niet anders over dachten; heeft Becher, een der vaders van de phlogiston-theorie, zijne tijdgenooten onder de natuurkundigen niet begroet als domme dieren, die alleen de lichamen aan den buitenkant belikken?

Deze Becher schijnt het eerst een scherp onderscheid te hebben gemaakt tusschen samengestelde lichamen en lichamen, die voor geen ontleding vatbaar zijn. Door hem wordt dan voor de eerste maal gesproken over grondstoffen in de beteekenis, welke wij tegenwoordig aan dit woord hechten. Bij zijnen opvolger Stahl geraken de grondstoffen der ouden verder op den achtergrond; hoewel de onderstelling van het phlogiston (het beginsel der verbranding) nog aan dezelfde denkbeelden is ontleend.

Op de levendigste wijze stelt Dumas aan zijne hoorders de verschillende personen voor, wier arbeid den vooruitgang der scheikunde bevorderde.

»Verplaatst u thans in uwe verbeelding naar de *rue Galande*; volgt de drukke schare der studenten, die zich er doorheen spoedt, maar past op, dat zij niet overreden wordt door de vergulde koetsen, waarin

de groote heeren en de prinsen van den bloede rijden naar het doel, waarheen gij u ook begeeft. Maakt ruimte voor de draagstoelen, waarin de dames uit de groote wereld gezeten zijn. Alles dringt zich naar eene binnenplaats, en verder door eene lage deur naar een steilen trap; gij daalt langs dezen trap, wellicht valt ge naar beneden, en weldra bevindt gij u in een kelder, die door den rossen gloed der fornuizen wordt verlicht. Daar treft men geen geheimzinnig goudzoeker aan, zooals de omgeving u zou doen vermoeden, maar Nicolas Lémery, die geen zinnebeeldige taal meer spreekt, maar eenvoudig en duidelijk onderwijst, hetgeen de feiten zelve hem hebben geleerd. Hij had zulk een toeloop, dat eerst zijn eigen huis en langzamerhand de geheele *rue Galande* bezet werd door zijne leerlingen. »Komt tien jaar later terug, de straat is verlaten; Lémery is verdwenen, zijn laboratorium gesloten; zijne werktuigen zijn aan den meestbiedende verkocht. Het leven is uitgestorven, de glans geheel verdoofd; één misdad was door al dien roem niet goedge-maakt: Lémery had in 1681 als *protestant* naar Engeland moeten vluchten.»

Het jaar 1773 is gedenkwaardig in de geschiedenis der scheikunde. Drie mannen lieten toen voor het eerst van zich hooren, en deze drie waren geen minderen dan Scheele, Priestley en Lavoisier. De beide hoofdstukken, waarin de invloed van deze drie geteekend wordt, zou ik haast de gedenkwaardigsten van het werk van Dumas durven noemen. Wij vernemen, hoe de nederige Scheele in zijne afzondering tal van grondstoffen aan het licht bracht; hoe Priestley, minder eenvoudig, maar vrij luidruchtig in zijn optreden, het aantal der destijds bekende gassen sterk uitbreidde, en hoe beiden dien ten gevolge veel bouwstoffen aandroegen voor de wetenschap, wier aanschijn door Lavoisier weldra geheel zou worden vernieuwd. Waren de grondstoffen, waarmede men bij de scheikundige verschijnselen meende te moeten rekenen, langzamerhand wat hunne hoedanigheid betrof dezelfde geworden, die men thans nog aanneemt, op hunne hoeveelheid had men geen of hoogst weinig acht geslagen. Lavoisier treedt op het tooneel met de balans in de hand; dat werktuig is als een tooverstaf. De werking der zuurstof bij de ademhaling, bij het roesten der metalen, bij de verbranding wordt door hem

in het licht gesteld, de samenstelling van het water met zekerheid aangetoond. Met een onuitputtelijk geduld kookt hij honderd en één dagen in denzelfden glazen toestel dezelfde hoeveelheid water, om de oude stelling te bestrijden, dat water langzamerhand in eene soort van aarde veranderen kan, dus om de onveranderlijkheid der grondstoffen aan te toonen. Aan het einde der proef is het water zwaarder geworden, maar de glazen toestel heeft in denzelfden tijd even veel aan gewicht verloren. Van hetzelfde verbazende geduld geeft de twee-en-twintigjarige Lavoisier een bewijs, wanneer hij zich, om zijn oog gevoelig genoeg te maken voor de beoordeeling van verschillende soorten van licht, zes weken achtereen in eene volkomen duistere ruimte opsluit. Lavoisier maakte zich immers niet alleen als scheikundige verdienstelijk; ook als natuurkundige liet hij eenen beroemden naam achter, en als staatsambtenaar (hij was pachter-generaal, voornamelijk om met zijn inkomen dure proefnemingen te kunnen bestrijden) betoonde hij zich een uitnemend medeburger. Zijne verdienste ligt echter bovenal hierin, dat hij op het gebied der scheikunde eene grondwet uitvaardigde: *bij scheikundige werkingen gaat geen stof verloren en ontstaat geen nieuwe stof*, eene grondwet, waarvan men de herziening nog niet heeft aangevraagd.

Het kan m. i. niet anders, of Dumas werd dien dag (het was de 7de Mei, de verjaardag van Lavoisier's terechtstelling) met ademlooze stilte door de aanwezigen aangehoord, toen hij zeide:

>Gij kunt u geene voorstelling maken van de ontroering, die mij aangreep, toen ik bij mijne studie van deze opstellen, waarop Frankrijk eeuwig fier mag zijn, het werk opensloeg, waarmede hij zich tegen den tijd van zijnen dood bezig hield. Niets is pijnlijker te zien dan dit werk, waarvan alleen het tweede deel af is, terwijl het eerste en het derde door dezelfde bijl schijnen afgesneden te zijn, die den schrijver trof; niets is tragischer dan het zien dier noodlottige, dier onvoltooide bladzijden, waarvan het vervolg door eenen bloedigen sluier is bedekt!"

Lavoisier is door de woede van eene redelooze regeering verhinderd zijnen arbeid te voltooien; Dumas legt in deze voordracht de plechtige belofte af, voor eene volledige uitgave der werken van Lavoisier te zorgen. Het is hem gegeven die belofte te kunnen volbrengen.

Het aantal der door Dumas bekleede wetenschappelijke betrekkingen is te groot om te worden opgenoemd.

Reeds spoedig na zijne komst in Parijs werd hem door zijne invloedrijke vrienden een werkkring geopend. Aan het Athenaeum, eene door openbare inschrijving gesteunde inrichting, waar 's avonds letterkundige en natuurkundige voordrachten werden gehouden, werd hij met die over scheikunde belast, en ongeveer van denzelfden tijd (1823) af tot in 1835 stond hij aan de polytechnische school Thénard als *répétiteur* ter zijde. Vermeerderde werkzaamheden vooral aan de *École centrale* (zie beneden) maakten in 1829 een einde aan de voordrachten in het Athenaeum; *répétiteur* aan de polytechnische school bleef Dumas, totdat hij in 1835 opvolger van Thénard werd. Ondertusschen had hij in 1832 aan de Sorbonne te Parijs den leerstoel van Gay-Lussac aan de *Faculté des sciences* ingenomen. Hoewel deze fakulteit met de wis- en natuurkundige fakulteit hier te lande overeenkomt, bestaat er toch een aanmerkelijk verschil tusschen den werkkring van den daaraan verbonden hoogleeraar in de scheikunde te Parijs en bij ons te lande. Aan onze universiteiten geeft deze hoogleeraar college aan filosofen en aanstaande medici beiden, in Frankrijk niet aldus; Dumas werd in 1839 ook tot hoogleeraar aan de *Ecole de médecine* benoemd, vereenigde dus beide betrekkingen in zich, doch gaf afzonderlijke colleges voor tweërlei gehoor. In 1840 werd Pelouze zijn opvolger aan de polytechnische school, in 1853 Würtz die aan de *Ecole de médecine* en H. St. Claire-Déville aan de *Faculté des sciences*.

Het laboratorium, waarover Dumas als hoogleeraar beschikken kon, verschafte hem niet, hetgeen hij voor zijn wetenschappelijk onderzoek noodig had. Daarom richtte hij in 1832 op eigen kosten een laboratorium op, hetwelk bij de Februari-omwenteling gesloten werd en toen eenige jaren gesloten bleef. Van daar uit werd ontdekking op ontdekking aan de wereld medegedeeld; daar vormde zich naast den grooten meester eene breede schaar van leerlingen, straks meesters op hunne beurt. De namen van Boulay, Peligot, Pelouze, Laurent, Jacquelain, Melsens, Piria, Würtz, Cahours, Stas e. a. getuigen van de bezieling, door Dumas gewekt. Deze leerlingen waren er fier op te mogen arbeiden aan de zijde van den man, wiens denkbeelden in eenen wijden kring levenwekkend werkten; zij verheugden zich in zijne liefde, waarvan een Melsens in bezielde taal getuigde aan zijn graf. Deze leerlingen in engeren kring roemden den weldadigen invloed door den gemeenzamen omgang in het laboratorium op hunne ontwikkeling uitgeoefend, terwijl degenen, die enkel als toehoorders de lessen volgden, steeds de zalen vulden, aange trokken door des sprekers duidelijke, zaakrijke en welsprekende lessen. Op betrekkelijk jeugdigen leeftijd reeds in 1832 genoot Dumas de eer onder de leden der *Académie des sciences* te worden opgenomen. Een groot gedeelte der lauweren, die zijnen naam versieren, heeft hij daar verdiend. Was hij reeds vroeger lid van menige belangrijke commissie geweest, vooral nadat hij den 20sten Januari 1868 tot vasten secretaris der *Académie* was benoemd, nam zijn deel aan de werkzaamheden toe. Zoo was hij, om slechts enkele zaken te noemen, lid der commissie, die de aanspraken van Leblanc op de ontdekking der naar hem genoemde wijze van soda-bereiding in het licht stelde; ook zorgde hij voor eene volledige uitgave der werken van Lavoisier, van wien hij niet ten onrechte de opvolger werd genoemd, en was hij voorzitter der Fransche commissie, door wier toedoen eene expeditie werd uitgezon-

den om den voorbijgang van Venus langs de zon waar te nemen. Herhaaldelijk behoorde hij tot commissiën, die oordeelen over de door de *Académie* uitgereikte prijzen, ja de laatste brief vóór zijnen dood in Cannes geschreven staat met zulk eene beoordeeling der verdiensten van Cailletet bij de verdichting van lucht, stikstof enz. in verband. In verscheidene internationale congressen was hij Frankrijks vertegenwoordiger en oefende hij, door de macht van zijn wel sprekend woord, eenen overwegenden invloed uit. Zoo was hij in 1878 voorzitter van het congres, door welks bemoeiingen het metrieke stelsel in het grootste aantal landen der beschaafde wereld werd ingevoerd. Andere werkzaamheden, door Dumas in den boezem van de *Académie des Sciences* verricht, zullen later worden vermeld.

Dat binnen- en buitenlandsche geleerde genootschappen als om strijd den grooten Franschen scheikundige onder haar leden opnamen, behoeft wel niet uitdrukkelijk te worden vermeld. De wetenschap kent geene afscheiding tusschen landen en volken; Dumas was lid van alle Europeesche akademies van wetenschappen; de *Royal Society* kende hem in 1843 de Copley-medaille toe; in Pruissen werd hij ridder van de orde *pour le mérite* en ontving daarmede het hoogste huldebewijs, dat in Duitschland voor wetenschappelijke verdiensten kan worden verleend.

Een treffend bewijs van internationale huldiging vindt men eveneens in de benoeming van Dumas tot voorzitter van eene der drie sectiën van het in 1881 te Parijs gehouden, aan de elektriciteit gewijde congres. Hij, de één en tachtigjarige, die als scheikundige zijnen naam beroemd heeft gemaakt, wordt aangewezen om de beraadslagingen te leiden, waaraan een Helmholtz, een Clausius, een Wiedemann, een William Thomson en zooveel andere vorsten der wetenschap deel zullen nemen! Ook hier wordt onder zijne leiding een grootsch werk volbracht, waardoor de éénheid der gedachte wordt

bevorderd; de eenheden, waarmede men elektrische werkingen meet, zullen voortaan in de geheele beschaafde wereld dezelfde zijn. Naar de ontdekkers worden zij genoemd. Zulk eene eenheid der volken vereischt geen opoffering van eigen persoonlijkheid, maar vereenigt de geesten. Dumas sprak in de sluitingsrede aldus.

»Wanneer de nijverheid de namen der elektrische eenheden bij het dagelijksch gebruik van haar werktuigen leert herhalen, legt zij voortdurend getuigenis af van den dank, dien de geheele wereld verschuldigd is aan de groote geesten, wier weldaden ook aan de laagsten en meest onkundigen worden besteed, maar door de hoogstbegaafden alleen naar waarde worden geschat. Wie binnen enkele uren tijdingen van hunne geliefden uit de verte ontvangen, met hen samenstemmen in hetzelfde danklied of in hun leed deelen, behooren te gedenken, dat het vernuft van Volta, Ampère en Faraday de bewonderingswaardige toestellen heeft ontdekt. Coulomb, Volta, Ampère, Ohm en Faraday hebben gewerkt, hunne rust en gezondheid opgeofferd, hun leven toegewijd, en wij plukken daarvan de vruchten. Hunne belangeloosheid zocht geen ander loon dan een weinig roem; laat ons hun dien naar wij vermogen schenken!»

Ook tot de »veertig onsterfelijken» heeft Dumas behoord. In de *Académie française* werd hij na den dood van Guizot als lid aangenomen, zoodat hij den 1sten Juni 1876 met eene lofrede op dezen beroemden staatkundige en geschiedschrijver zijne intrede deed. De wijze, waarop hij in den aanvang zijner rede de verdiensten van zijnen voorganger schetste, toonde duidelijk aan, hoezeer hij, de natuurkundige, voor deze taak berekend was.

»Als criticus heeft hij den geest van Shakespeare's werken helder in het licht gesteld; als hoogleeraar vernieuwde hij de bronnen der geschiedkunde; als wijsgeer spoorde hij de bedoelingen der Voorzienigheid in der menschen wegen op; door zijne levensbeschrijvingen deed hij de groote mannen uit den nieuweren tijd voor onze oogen herleven; als staatkundig redenaar kende hij weinigen, die hem evenaarden; als eerste minister bestuurde hij 's lands zaken gedurende den voorspoed op eene zelden voorkomend edele wijze; door het lot in den steek gelaten, ver-

droeg hij het ongeluk zonder den moed te verliezen, het onrecht zonder bitterheid, de rampen van zijn land zonder in wanhoop te vervallen, voor het half vermoorde Frankrijk de hoop gevestigd houdende op de rechtvaardigheid van God, wiens beschermende hand hij zóó dikwijls over zijn ongelukkig vaderland had uitgestrekt gezien om het uit zijne beproevingen op te heffen."

Als directeur der *Académie* beantwoordde Dumas later de rede, waarmede Taine zijne intrede in die vergadering had gedaan.

III

De werkkring van Dumas beperkte zich niet tot zijne lessen, boeken en retorten; voortdurend is hij werkzaam op het gebied van het praktische leven. Heeft zijn vaderland daarvan in de eerste plaats de zegenrijke gevolgen ondervonden, ook daarbuiten verdient hij deswege met eere te worden genoemd.

Fier op haar verleden staat en bloeit de *Ecole Centrale des Arts et Manufactures*, eene stichting van Dumas, Th. Olivier, E. Péclet en Alph. Lavallée. Deze mannen begrepen, dat de nijverheid in haar onderscheidene uitingen behoefte had aan mannen, met eene degelijke kennis der natuurwetenschappen toegerust. Aan de polytechnische school vonden slechts de ingenieurs voor den staatsdienst en de officieren hunne opleiding; voor de burgerlijke ingenieurs ontbrak de gelegenheid tot wetenschappelijke vorming, totdat Dumas en zijne vrienden in 1829 hun ontwerp verwezenlijkt zagen. Geheel vrij van het staatstoezicht, volgens het algemeen oordeel zoolang de vloek voor de inrichtingen van hooger onderwijs in Frankrijk, geheel drijvende op eigen kosten, was de school een schitterend voorbeeld van hetgeen een krachtige ondernemingsgeest vermag. Tot aan den oorlog van 1870 was zij — het strekt haar gewis tot eer, maar getuigt niet van

den vroeden zin van de opeenvolgende Fransche regeeringen — naast de polytechnische school de eenige inrichting, waar de aanstaande technici eenen wetenschappelijken grondslag voor hunne ontwikkeling konden leggen. Duitschland bezat toen voor zijne 55 millioen inwoners 10 à 12 volledig ingerichte polytechnische scholen, terwijl Frankrijk met 37 millioen inwoners slechts op de beide genoemde inrichtingen wijzen kon. ¹

Aan de *Ecole Centrale* werd onderwijs in verscheidene natuurwetenschappen gegeven; naast de theoretische lessen namen een groot aantal toepassingen (het gebruik van landbouwwerktuigen, het draineeren van den grond, de steenbakkerij en kalkbranderij, de olieslagerij, het gebruik van het water als beweegkracht en de daarvoor noodige werktuigen, het gebruik van meststoffen enz. enz.) praktisch behandeld een groot gedeelte van den tijd in beslag. In 1871 werd de omvang der vakken eenigszins uitgebreid en ook aan de aanstaande landbouwers de gelegenheid voor eene volledige voorbereiding aangeboden.

Had de school in den eersten tijd van haar bestaan met veel vooroordeelen te kampen, langzamerhand nam haar aanzien toe en verkreeg zij eenen grooten toevloed van leerlingen, die zich na een driejarig verblijf over de fabrieken en bergwerken van het land verspreidden. Weldra was het diploma van de *Ecole Centrale* eene aanbeveling voor den 20 à 22jarigen jongeling, die ergens eene plaatsing zocht. Eene lofspraak op deze stichting leverde Liebig, toen hij, in 1840 over den hoogst onvoldoenden toestand van het hooger onderwijs in de scheikunde in Pruisen schrijvende, o. a. het volgende zeide: »De tijd heugt ons nog, dat de welstand, de nijverheid en de handel ten gevolge van zware oorlogen en daarmede gepaard gaande lasten in eenen gedrukten toestand verkeerden,

¹ Volgens generaal Morin in de *Académie des Sciences* November 1870.

en dat in de aderen van alle staten het bloed niet stroomen en de levenskracht zich niet openbaren kon. In het land, hetwelk de oorzaak van dezen ramp was, ontwikkelde zich echter, dank zij de geestkracht en den verstandigen ijver van zijne natuur- en scheikundigen, eene veelomvattende nijverheid, waardoor het, hoezeer ook ter neder^e geslagen, in ongelooflijk korten tijd weder even krachtig was als te voren." Wordt de *École Centrale* hier niet genoemd, zij mag ernstig^e aanspraken op deze loffelijke vermelding laten gelden.

De tijd moege verandering hebben gebracht in de betrekking, waarin Dumas tot zijne stichting stond^e, zijne liefde voor haar bleef onverzwakt. In den eersten tijd gaf hij drie cursussen over scheikunde, later slechts één, toen het aantal leeraars kon worden uitgebreid. Na 1852 gaf hij er geen onderwijs meer, maar als voorzitter van den raad van beheer was hij van de oprichting tot aan zijnen dood bijna onafgebroken aan de school verbonden. Na den dood van twee der stichters was de inrichting in 1857 door den staat overgenomen. De geest van Dumas bleef er echter heerschen, en thans, nu ook hij, de laatst overgeblevene der stichters is heengegaan, blijft de *École Centrale* van zijne ware vaderlandsliefde getuigen, als een levend gedenkteeken door hemzelve opgericht.

De Februari-omwenteling, die Dumas noopte zijn laboratorium te sluiten, bracht nog grooter verandering in zijn leven teweeg. Uit de kalme wateren der wetenschap zou hij naar de stormachtige zee der staatkunde worden geleid, om daar zijn vaderland te dienen. Lodewijk Napoleon Bonaparte was den 10^{den} December 1848 tot president der republiek benoemd. Toen in het volgend voorjaar de nationale vergadering door de wetgevende vergadering zou worden vervangen, werd Dumas den 13^{den} Mei, o. a. met de Persigny en Wallon, door het departement du Nord daarheen afgevaardigd. Als scheikundige werd hij door de beetwortel-suikerindustrie gezocht, als monarchaal gezinde op de gematigde lijst aanbe-

volen. Lodewijk Napoleon benoemde hem den 31sten October 1849 tot minister van landbouw en handel; tot den 10den Januari 1851 bleef hij als zoodanig werkzaam. Bij den strijd tusschen de wetgevende vergadering en den president der republiek koos hij de partij van den laatstgenoemde; het ministerie, waarvan hij een deel uitmaakte, vroeg ten gevolge van de ongunstige stemming der vergadering zijn ontslag, en bij latere gewichtige stemmingsen (b. v. den 18den Januari, bij de afkeurende motie over de terugroeping van generaal Changarnier, en den 10den Februari over het buitengewoon crediet voor den president der republiek) stemde hij met de voor Lodewijk Napoleon gezinde minderheid. Valt het misschien moeilijk deze gunstige stemming voor den man van den *coup d'état* van 2 December 1851 goed te keuren, men bedenke, dat de naam van Napoleon verbonden was geweest aan Frankrijks gloriëtijd en de verbeelding van den knaap en jongeling voortdurend gespannen had. Waren de droevigste jaren zijns levens niet samengevallen met den terugkeer der koninklijke dynastie? Hoe dit zij, ook na den *coup d'état* bleef Dumas dienen onder het vaandel van Lodewijk Napoleon; eerst behoorde hij tot eene raadgevende commissie van 178 leden, en nadat de president, steunende op den uitslag van het plebisciet, den 14den Januari 1852 eene nieuwe constitutie invoerde en eenen senaat instelde, die door hemzelve zou worden benoemd, behoorde Dumas den 26sten Januari tot de eerste 80 senatoren. Met hem namen o. a. Leverrier, de sterrekundige, en Elie de Baumont, de aardkundige, zitting in dat staatslichaam.

Gedurende zijne ministerieele loopbaan liet Dumas zich met den onverkwikkelijken partij- en personenstrijd weinig in. Tijdens de woelige beraadslagingen over het algemeen stemrecht leidde hij de vergaderingen van eenen algemeenen raad van landbouw, handel en fabriekswezen, waar de partijzucht verre bleef en tal van maatschappelijke vraagstukken

werden behandeld, waaronder een aantal voor den werkmans gunstige ontwerpen: *Caisses de retraites*, eene levensverzekeringsmaatschappij voor bejaarde werklieden van staatswege, ondersteuning van de *Sociétés de secours mutuels* (vereenigingen voor onderling hulpbetoon), de regeling van den fabrieksarbeid voor volwassenen, vrouwen en kinderen, van den arbeid op zon- en feestdagen, zietdaar een aantal punten door Dumas aan den raad voorgesteld. Officieel socialisme werd zijn streven door sommigen genoemd. Het eerstgenoemde ontwerp werd, krachtens besluit van de wetgevende vergadering, ten uitvoer gebracht en getuigt thans nog, evenals het *Crédit foncier*, van hetgeen de beroemde scheikundige als minister volbracht. In een groot aantal andere onderwerpen, waaromtrent de gevoelens van den zooeven genoemden raad werden ingewonnen, openbaarde zich dezelfde richting, waarvoor Dumas steeds ijverde door zijne bemoeiingen aan de *École centrale*, b. v. in de vraag naar de meest geschikte meststoffen, de bereiding van vlas en zijde, de oprichting van landbouwvereenigingen, de wetgeving op de fabrieksmerken enz.

Ook in maatregelen van geringer omvang openbaarde hij zijne belangstelling voor de lagere klassen der maatschappij. Zoo vroeg hij een krediet van 600,000 francs aan voor de oprichting van kostelooze of zeer goedkoope wasch- en badhuizen. Op de aanmerking, dat in andere landen, b. v. in Engeland, dergelijke inrichtingen zonder hulp van staatswege zeer goed kunnen bestaan, hooren wij uit zijnen mond de verklaring, dat Fransche werklieden in den regel een vol uur in het water blijven, zoodat het aantal baden te klein is op eenen dag voor eene voldoende opbrengst. De badknecht heeft zelfs na een uur het recht een kraan open te draaien, zoodat het water wegloopt. Men ziet, voor een groot man is geen enkele bijzonderheid te klein, waar hij een goed doel beoogt.

Als lid van den senaat was Dumas krachtig werkzaam, vooral door menig verslag namens eene commissie van onder-

zoek uitgebracht. Maar bovenal heeft hij als lid van den stedelijken raad van Parijs ten nutte van het algemeen zijne wetenschap in toepassing gebracht. Belangrijke verbeteringen heeft Parijs ondergaan, terwijl hij eerst gewoon lid, na 1855 vice-president en van 1859 af president van den stedelijken raad was. De buizen, waardoor in onze steden het leven wordt onderhouden, evenals door de vaatstelsels in het lichaam, werden gedurende dien tijd van nieuwe levenskracht voorzien. Eene nieuwe waterleiding, eene samensmelting der verschillende gasmaatschappijen tot eene groote maatschappij, eene dergelijke samensmelting der omnibusmaatschappijen werden gedurende dien tijd tot stand gebracht; het behoeft wel geen betoog, hoeveel nut Dumas heeft gesticht bij deze maatregelen, waardoor het leven in de wereldstad krachtiger stroomen kon. Als bevoegd beoordeelaar der hygienische belangen stond hij Haussmann ter zijde, toen deze aan het bovenaardsch gedeelte der stad een nieuw voorkomen gaf.

Nog ééne hoogst belangrijke openbare betrekking heeft Dumas bekleed, namelijk die van voorzitter bij de Munt. Reeds vóór 1848 had hij in de kamer der afgevaardigden als regeerings-commissaris verslag uitgebracht omtrent de inrichting der Munt te Londen; ook in den Senaat had hij zijne aandacht aan de omsmelting der koperen munt moeten wijden, zoodat hij na Pélouze's dood de aangewezen man voor diens opvolger was. De omwenteling van 1870 maakte aan deze betrekkingen een einde; de Senaat werd afgeschaft en, zonder dat zijne hooge verdiensten in aanmerking werden genomen, moest Dumas den 4den September aftreden als voorzitter van den raad van Parijs en als voorzitter van de Munt.

Dat hij ook na zulk eene ervaring op eenen leeftijd, waarop rust eene welverdiende belooning zou zijn geweest, zich niet onttrok aan de behartiging der stoffelijke belangen van zijn land, bewijzen zijne onafgebroken bemoeiingen in zake der

door de druifluis (*Phylloxera vastatrix*) aangerichte verwoestingen, gelijk hij vroeger geholpen had de ziekte der zijde-wormen te bestrijden. Wel komt aan Pasteur de eer toe de oorzaak dier ziekte en het middel daartegen te hebben ontdekt; Dumas was echter de man, door wien Pasteur in 1865 opgewekt werd om zich aan de zaak te wijden en nabij Alais (de geboorteplaats van Dumas) het onderzoek aan te vangen. Van de door de *Académie des Sciences* benoemde Phylloxera-commissie bleef hij tot aan zijnen dood de ziel; toen door de steeds verder om zich grijpende verwoesting der wijnbergen en het falen der aangewende middelen de moed geheel verloren scheen te gaan, wekte hij door een schriftelijk beroep tot nieuw krachtsbetoon op. Zijne poging slaagde, en voortdurend hield hij zijne medeleden in de *Académie* op de hoogte van den stand van zaken en van de nieuw aangeprezen middelen. Dat hieronder deugdelijke en geheel onnutte voorkomen, behoeft ons niet te verwonderen, hoewel men misschien niet zonder eenige moeite gelooven zal, dat in vollen ernst eene besproeiing met lauwe aftreksels van borstkruiden aan de commissie aanbevolen werd, omdat de wijnstok door eene verkoudheid, die langzamerhand tot koorts toegenomen is, zou zijn aangetast.

Het middel, hetwelk tot nog toe het meest hielp, bestaat uit zwavelkoolzure zouten, waarop het in den grond voorkomend koolzuur ontledend werkt, zoodat de vrijgewordene zwavelkoolstof de druifluis doden kan. Dit middel is van Dumas afkomstig.

IV

Wie Dumas wil leeren kennen, voor zooverre dit zonder persoonlijken omgang met hemzelven of met den kring zijner naaste verwanten mogelijk is, vergete niet de beide deelen ter hand te nemen, waarin de heer J. Bertrand, zijn ambt-

genoot als secretaris van de *Académie des sciences*, de door hem in die vereeniging en elders uitgesproken gedachtenisreden aan overledenen vereenigde¹. Daarin openbaart hij den vollen rijkdom van zijnen begaafden geest; altijd gedachtig aan den eisch »de Académie wil, dat wie haar hebben vereerd, naar waarde en waardig worden geprezen" vermag hij, krachtens zijne veelzijdige ontwikkeling en met behulp van zijne smaakvolle taal, steeds de harten te treffen en zeer uiteenlopende verdiensten in het licht te stellen. De dood van Bérard, zijnen ambtgenoot in de geneeskundige fakulteit, geeft hem de gelegenheid de hooge belangrijkheid van het professoraat in de heilkunde, door den overledene op eervolle wijze bekleed, te prijzen:

»Waar de hoogleeraar in het volle besef van zijne verantwoordelijkheid zijn oog laat rusten op de zieken, die hem hun leven toevertrouwen en door zijnen blik in hun vertrouwen worden bevestigd; waar hij met eene vaste en juiste hand de voorgenomen operatiën uitvoert, waar zijn ernstig, waardig en vastberaden woord de harten doordringt en overtuigt, daar wordt zijn ambt eene heilige taak en niemand kan zich met grooter recht dan hij als een dienaar Gods op aarde beschouwen.»

Faraday en Regnault komen als natuurkundigen, Alph. Brogniart en Geoffroy St. Hilaire als beoefenaars der levende natuur even goed tot hun recht als de scheikundigen Pelouze en Henri St. Claire Deville.

Van nabij bekend met de personen, waarover hij schrijft, zet hij door anekdoten of belangrijke bijzonderheden uit hun leven voortdurend nieuwe bekoorlijkheden aan het geschetste tafereel bij. Zoo vermeldt hij den nederigen aanvang van Pelouze's loopbaan: hoe deze aan den weg, door den regen overvallen, eene plaats in een voorbijgaand rijtuig vraagt, daar binnen Gay-Lussac ontmoet, en aan deze ontmoeting de gelegenheid te danken heeft, om in het laboratorium van den

¹ *Discours et éloges académiques*, Paris, Gauthiers-Villars 1885.

beroemden scheikundige te werken; hoe hij later, in zijne vorstelijke woning als voorzitter van de Munt de gastheer van buitenlandsche geleerden, als jong scheikundige in Parijs zulk eene kleine kamer bewoont, dat het venster geopend moet worden, wil hij zijnen arm in de jas steken, en hoe hij, dikwijls levende van water en brood, de ervaring verkrijgt, dat zulk eene leefwijze den geest helder houdt. Aan-grijpend is het verhaal van het bezoek, door Dumas met Regnault na den oorlog van 1870 aan diens laboratorium te Sèvres gebracht, waar eene ruwe Duitsche hand kostbare aantekeningen tot asch had doen verteren en veelgebruikte en daarom geliefde werktuigen had vernield op eene zoo laaghartige wijze, dat zij van buiten gezien geheel onge-deerd schenen.

Hoe geestig vergelijkt Dumas dikwijls, in enkele scherp-getrokken trekken, twee geleerden b. v. Faraday en Ampère, de Brogniarts vader en zoon, Isidore en Etienne Geoffroy St. Hilaire, de gebroeders Deville. De in bredere trekken op-gezette vergelijking tusschen Ampère en Faraday eindigt aldus:

»Bij den eersten opslag schijnen Ampère, die geheel in zijn gepeins opgaat, en Faraday, de man van de daad, geen enkele eigenschap met elkander gemeen te hebben. De eerste gelijkt op den physioloog, die uit de kennis der wetten, waardoor het leven wordt beheerscht, die van de organen en van hun onderling verband afleidt; de tweede handelt als de ontleedkundige, uit het onderzoek van de verschillende werktuigen zich verheffende tot eene voorstelling van het door hen gevormde geheel en van hunne rol in het levende menschelijk lichaam. Het uitgangspunt van den een staat lijnrecht tegenover dat van den ander, maar toch bereiken zij hetzelfde doel; onmogelijk kan men beslissen, of de door hen ont-dekte waarheid de vrucht is van eene door de ervaring bevestigde stoute onderstelling, of van eene welgeslaagde proef, waarvan een scherpzinnig verstand de verklaring had gezocht. Zoo aanschouwt ook het oog van den arend, dien zijne vleugels naar der Alpen top dragen, en dat van den reiziger, die langzaam en schrede voor schrede de hellingeu beklom, eenzelfde schouwspel.

Toch hadden Ampère en Faraday beiden een dichterlijk gestemd ge-

moed, een open hart, eene verhevene ziel. IJverzucht en nijd waren hun vreemd. Ieder lichtstraal verblijdde hen, onverschillig of hij van binnen of van buiten, of hij uit hunne hersenen of uit die van een mededinger kwam. Voor jonge menschen waren zij vol goedheid en wellendheid. Ieder welslagen verheugde hen. De mensch en zijne grootheid was hun dierbaar; zijn karakter en zijne zending op aarde werden hoog door hen geschat. Zij beschouwden zich zelven als de werktuigen van eenen hooger wil, dien zij eerbiedig gehoorzaamden; wie hen alleen door hunne werken kennen, tellen hen wellicht tot de genieën, waarop de kinderen der menschen trotsch zijn; voor wie hen in hun leven hebben gekend, behooren zij tot de nederigste en de meest onderdanig van Gods schepselen."

De beide Geoffroy St. Hilaires worden aldus tegenover elkander geplaatst:

»Etienne Geoffroy Saint-Hilaire werd door een inwendig vuur bezielde; aan al zijne scheppingen ziet men, dat zij plotseling opgeweld zijn. Zijn zoon daarentegen werkte kalm en nam eerst na rijp beraad een besluit. Ieder richtte op zijne wijze een standbeeld ter eere van de waarheid op; de een haalde het nog gloeiende brons uit den vorm te voorschijn, de ander raakte het niet aan, voordat het afgekoeld was."

Niet alleen de wetenschappelijke verdiensten worden in het licht gesteld, de geheele persoonlijkheid komt in de redevoeringen tot haar recht. Het is aan Dumas niet mogelijk Faraday aan zijne hoorders voor te stellen zonder op zijne rechtschapenheid, zijn zin voor waarheid en recht, zijne kracht tegen eigen hartstochten te wijzen, als de vruchten van zijn geloof in eene hoogere rechtvaardigheid, die onze verdiensten weegt, en in eene verhevene goedheid, die onze beproevingen kent.

Ja, hier in deze bladzijden openbaart Dumas zichzelf als een man des geloofs. Tegenover hem staande, moet men wel hoorende doof en ziende blind zijn, wanneer men nog durft beweren, dat het geloof ophoudt, waar de natuurwetenschap begint, en dat het geloof dweepers en geen praktische menschen vormt. Hij was van den geest van het natuurweten-

schappelijk onderzoek doordrongen en had tot de uitbreiding van de natuurkennis krachtig medegewerkt, toch ziet hij de grenzen van haar gebied:

»Wie kent het wezen der aantrekkingskracht, die de sterren eene plaats aanwijst in het heelal? aan wien is de beteekenis van het woord affiniteit, de kracht die de molekulen te zamen bindt, geopenbaard? Wij stellen ons voor, dat de wereld uit atomen is opgebouwd, maar hebben deze atomen ook een werkelijk bestaan? De aardkundige mogen de geschiedenis schrijven van den aardbol, waarvan hij de buitenste dunne laag zelfs nog niet geheel heeft doorwoeld, maar wat weet hij van den aanvang en het einde der aarde, die hij bewoont?»

Eenige bladzijden verder in de levensbeschrijving van Arthur Auguste de la Rive vernemen wij, wat, volgens zijne overtuiging, buiten deze grenzen ligt:

»De natuurwetenschap beveelt over de stof; op den geest vermag zij niets. Duidelijker dan Homerus verklaren wij den loop der sterren, aan zijn tafereel van der menschen hartstochten vermag onze kennis geen trek toe te voegen; onze begrippen omtrent het wezen der warmte zijn juister dan die van Aeschylus, het door hem in de stem van den geketenden Prometheus, den ontdekker van het vuur, geteekend verzet tegen de macht van de redelooze kracht behoudt nog zijne waarde; beter dan Virgilius kennen wij het belang van het hart voor den bloedsomloop, maar naast de reeds hem bekende wijzen om de snaren van teederheid of medelijden te treffen hebben wij geen nieuwe ontdekt.

Toch geeft dit alles nog geen recht in Dumas een mensch te zien, voor wien het geloof het bewijs is der dingen, die men niet ziet. Wie zou echter hiertoe het recht willen bestrijden, waar hij midden in den wetenschappelijken strijd, hier verdacht gemaakt wegens jacht op nieuwigheden, elders belachelijk voorgesteld of haast schamper bejegend, op de kracht der waarheid en op haar alleen vertrouwt? Hier geen bitterheid, en elders evenmin scherphed tegen verkeerde meeningen op zedelijk gebied: »de voorbijgaande koorts, die ontstaan is tijdens de wording van het natuurwetenschap-

pelijk onderzoek, en die godsdienst, zedeleer en de beschaving van Europa bedreigt en daar niets voor in de plaats geven kan, zal bedaren, zooals zij in langverleden tijden tot rust gekomen is."

Geloof in zijn vaderland, wie herkent het niet in de schoone bede:

»Wanneer Frankrijk, zich zelf lasterend, op het tooneel of in de romans de gebreken der groote steden in het licht stelt of het verval der beschaving schijnt te willen aantoonen, och, schenkt er dan geen geloof aan! Het vergeet dan de ernstige, stille deugdsbetrachting op het land, waar de landbouwer ploegt, zaait en oogst om door zijne krachten te herstellen, hetgeen elders wordt verspild door de lichtzinnigheid van een leven, dat in eigen oog het geheele vaderland is."

Donkere dagen, hij heeft ze beleefd; ook hij heeft in 1870 en vroeger medegewerkt om het kwaad zooveel mogelijk te herstellen; donkere dagen ook op wetenschappelijk gebied, hij kan er zijn oog niet voor sluiten, maar toch:

»Frankrijk is niet dood! De vlam van eene lamp kan duizend andere aansteken zonder zelf te verbleeken; de nieuwe glans verdooft haar huster niet, want hij is haar eigen werk!"

Zoo sprak zijne stem, tegelijk tot nieuw krachtsbetoon opwekkend, den 5den Mei 1884 in de *Académie des Sciences* als van over het graf.

Geloof in Gods wereldbestuur, de bemoedigende overtuiging, dat ook hij een werktuig was in de hand der Voorzienigheid en het gevoel van de daarmede gepaard gaande verplichtingen, hij heeft er mede geleefd en ze bij treffende gelegenheden meermalen uitgesproken. De hoop op een eeuwig leven heeft geen natuurwetenschap hem ontnomen; hij getuigt er van aan het graf van den physioloog Claude Bernard en menigmaal elders, even als Würtz, zijn beroemde opvolger aan de *École de Médecine*, die hem slechts enkele weken later in het

graf volgde, bij zijne begrafenis zeggen kon: »nu aanschouwt gij van aangezicht tot aangezicht de heerlijkheid, waarop gij zoo vast hebt gebouwd.»

Rampen in zijn huiselijk leven heeft Dumas weinig gekend. In 1826 huwde hij de dochter van Alexandre Brogniart; na een rijk gezegend leven heeft zijne echtgenoot hem overleefd. Tot herstel van gezondheid naar Cannes vertrokken, is de ruim 83jarige, die den ouderdom nog niet kende, den 11den April van het vorige jaar overleden. Twee kinderen bleven met hunne moeder achter, één zoon, die aan de Munt eene gewichtige betrekking vervult, en ééne dochter gehuwd met Hervé Mangon, een bekend afgevaardigde, ook lid van de *Académie des Sciences* en thans als minister van landbouw in het ministerie-Brisson opgetreden.

Het hier geschetste beeld is ongetwijfeld ver van volledig; de beperkte ruimte draagt hiervan, althans gedeeltelijk, de schuld. Ware de schets volledig, dan moest ook wellicht de persoonlijkheid van Dumas in enkele punten minder gunstig worden voorgesteld; immers het lijdt geen twijfel of ook deze menschelijke grootheid was onvolkomen, ook deze zon had haar vlekken. Toch zou ook eene volledige kennismaking met de persoonlijkheid van Dumas geen schade kunnen doen aan de bewering, dat hij voor en in de negentiende eeuw een man van groote beteekenis is geweest.

THEOD. MOMMSEN.

CHRISTIAN MATTHIAS THEODOR MOMMSEN.

Theodor Mommsen is in onze dagen zonder twijfel de grootste kenner der Romeinsche oudheid. Zijn er ook, die hem in kennis der Romeinsche litteratuur evenaren, misschien wel overtreffen, zeer zeker is er niemand, die daarmede zulk eene uitgebreide en grondige studie verbindt van alles wat niet tot die litteratuur in engeren zin behoort, van opschriften en munten, van chronologie en rechtsbronnen, van de dialecten van het oude Italië en zijne geographie; niemand, wien de kennis der overlevering en van het materiaal, dat latere eeuwen uit puin en vergetelheid hebben opgedolven, zoo in merg en been is doorgedrongen; niemand, die in gelijke mate zoo receptief is en productief tevens. Is reeds door deze eigenschappen zijn gezag onder zijne vakgenooten en middellijk door universiteiten en gymnasiën in de geheele geleerde wereld ontzaggeijk groot, ook waar hij zich rechtstreeks tot den ruimeren kring der beschaafden in 't algemeen wendt, zooals in zijne »Romeinsche Geschiedenis'', heeft hij door zijn frisschen, kernachtigen, oorspronkelijken

stijl, door zijne plastische en sterk gekleurde wijze van voorstelling, door zijne stoute en aan nieuwe gezichtspunten rijke opvatting der geschiedenis een succes behaald, dat op dit gebied inderdaad eenig mag heeten.

We zullen trachten in de volgende bladzijden dezen man van beteekenis te schetsen, daarbij indachtig aan 't geen hij zelf eenmaal schreef van groote daden, dat zij niet alleen op zich zelf van zooveel belang zijn, maar dikwijls ook daardoor, dat zij edele gemoederen tot navolging aansporen.

Christian Matthias Theodor Mommsen werd den 30sten November van het jaar 1817 te Garding, een dorp in het Sleeswijksche schiereiland, dat zich tegenover Helgoland in de Noordzee uitstrekt, geboren. Zijn vader was aldaar predikant. Tot zijn 17de jaar toe ontving Mommsen zijne opvoeding in het ouderlijk huis; daarna bracht hij vier jaar door op het gymnasium te Altona, nabij Hamburg, en werd toen als student ingeschreven aan de Universiteit te Kiel, waar hij zich aan de juridische, philologische en historische studien wijdde. Aan deze kleine universiteit, door niet veel meer dan honderd studenten bezocht, studeerde Mommsen vijf jaar lang onder den ouderen Nitzsch als professor en Otto Jahn als privaattoecent in de oude letteren, en Burchard als professor en Osenbruggen als privaattoecent in de rechten. Vooral Jahn was het, die zelf slechts vier jaren ouder dan zijn rijkbegaafde leerling, door zijn college over den hekel-dichter Juvenalis, waarin hij eene uitgebreide detailkennis van het Romeinsche leven ten toon spreidde, en door de wenken die hij zijnen leerling gaf voor oudheidkundige onderzoekingen, bij dezen warme belangstelling wist op te wekken voor de studie der Romeinsche oudheden.

Mommsen's eerste geschriften, die hij nog in Kiel uitgaf, in het jaar '43, kenmerken reeds de richting, waarin, en het veld, waarop een arbeid van meer dan 40 jaren zich

zou bewegen. De Latijnsche inscripties op te sporen en te verzamelen en het aldus gewonnen materiaal te gebruiken ter uitbreiding en aanvulling of ook verbetering van onze kennis der Romeinsche oudheid in het algemeen en van de staatsinstellingen en het staatsrecht in het bijzonder, dat was de groote taak, wier volbrenging hij bij het verlaten der Universiteit nog van anderen verwachtte, maar die spoedig hem zelf op de schouders werd gelegd. »Eene volledige verzameling der Latijnsche opschriften ontbreekt ons, schreef hij in '43; wanneer die er eenmaal was, dan zouden vele zaken zonder moeite worden opgehelderd, waaraan men nu zich liever niet moet wagen. Maar hoelang zullen we daarnaar nog verlangend uitzien? Kellerman is dood, mocht Jahn zijn opvolger zijn!» Doch voor Jahn, toen reeds hoogleeraar in Greifswald, later in Leipzig en Bonn, was die taak niet weggelegd. Eerst 20 jaren later, in '63, verscheen het eerste deel van het werk, waarnaar Mommsen zoo verlangend had uitgezien: hij had zelf de reuzentaak op zich genomen.

Wie van Lennep en ter Gouw's *Boek der Opschriften* gelezen heeft zal zich herinneren hoeveel licht door inscripties op het karakter, de levenswijze en de geschiedenis van het voorgeslacht geworpen wordt. Van veel grooter gewicht echter zijn de Latijnsche opschriften voor de Romeinsche geschiedenis in haar ruimsten omvang. Bij de Romeinen toch, even als bij de Grieken en de meeste volken der oudheid, was het niet alleen de gewoonte, even als bij onze voorouders, om gebouwen, graven, gedenkteeken, werken van kunst en nijverheid, munten enz. met opschriften te versieren, maar ook staatswetten, besluiten en verordeningen der overheid, stadsrechten en privilegiën werden in hout, koper, lood, steen of ivoor gegrift, ja zelfs in zilver en goud, zooals bijv. een senaatsbesluit ter eere van keizer Caligula met gouden letters op zilveren zuilen werd vereeuwigd. In wetenschappelijken zin bevat verder het begrip inscriptie of op-

schrift veel meer dan de oorspronkelijke beteekenis van het woord te kennen geeft. ¹

Tot de inscripties rekent men bijv. ook wat er geschreven of liever met een ijzeren griffel gekrast is in plankjes, die met een laagje was bedekt zijn en met een lijst omgeven, op de manier als onze schoolleien; zulke wastafeltjes vond men bijv. in Pompei en in de verlaten mijnen van Zevenbergen in Oostenrijk; zij bevatten kwitantien van een kassier en dergelijke; — verder wat er door kinderen, kwajongens of wie ook op muren van huizen met verf geschilderd of met een scherp voorwerp gekrast werd. Zoo vond men in Pompei versregels uit Grieksche en Latijnsche dichters, of ook eigengemaakte van minnaars enz.; men vond er aanbevelingen van kandidaten door kiezers, zooals op onze publieke aanplakborden gedrukte plakaten voorkomen, bijv. den naam van een candidaat en daar bij geschreven: *hic aerarium conservabit*, d. i. onze candidaat zal zuinig wezen met 's lands gelden. Kortom, alles wat, op welke wijze ook, en op welk materiaal ook geschreven of gegraveerd is, wanneer het niet een boek of een deel er van uitmaakt, wordt tot de inscripties gerekend, zelfs enkele letters of woorden zonder samenhang. Men kent daarbij, zoo te zeggen, geene kleinigheden; waar het er op aankomt het maatschappelijk leven van een vreemd volk van vóór 2000 jaren of nog meer te leeren kennen, kan ook het schijnbaar nietigste interessant zijn. In Pompei vond men op eenen buitenmuur van een huis, ongeveer drie voet boven den beganen grond, de letters van het alphabet zóó, dat de eerste en de laatste elkander telkens afwisselen: A X B V C enz., men ziet de Z en de Y worden hier niet tot het alphabet gerekend (de W bestaat in het Latijn niet).

¹ Onze taal heeft terecht opschrift, evenals het Grieksche epigraphé, epigramma; ook het Latijnsche inscriptio beteekent hetzelfde, maar het Duitsche *Inscript* schijnt verkeerdt gevormd te zijn.

Waarschijnlijk schreef een kind deze letters op den muur, zooals men moet opmaken uit de geringe hoogte, waarop zij boven den grond staan; dit kind heeft zeker het alphabet ook van achteren naar voren moeten leeren op de school en nu zich op dezen muur nog eens geoeffend. In een huis in Pompei vond men met houtskool eene inscriptie geschreven, die, grootendeels uitgewischt, toch met de noodige zekerheid nog het woord CHRISTIANUS liet lezen; in '79 was dus de naam van Christen ook in Pompei reeds bekend. Bernays toont uit een paar opschriften dat *metuens*, de vreezende, eigenlijk staat voor de Godvreezende en den jood geworden heiden, den proselyt, beteekent, waardoor eene plaats in de hekeldichten van Juvenalis eerst verstaanbaar wordt. Doch genoeg. We wilden met een paar voorbeelden niet de waarde der inscripties aantonen, dan zouden we geheel andere voorbeelden gekozen, maar ook een overtollig werk gedaan hebben, we wilden alleen er op wijzen dat ook de geringste overblijfselen nog dienst kunnen doen.

De oude Romeinsche geschiedschrijvers maakten wel gebruik van de oude inscripties, die zij in Rome vonden, maar niet zooveel en niet zoo nauwkeurig, als ze dit hadden kunnen doen; tot het copieeren en verzamelen kwam het in 't geheel niet, ook niet in den tijd der keizers. Toen daarop het oude Rome, door de scharen der Germaansche volkeren overstelpt, in puin stortte, ging een onnoemelijke schat van documenten verloren. Bijna duizend jaren lang duurde de periode van vandalisme, die daarop volgde: de metalen platen met inscripties, die men vond, werden in den smeltkroes geworpen, de blokken marmor, zuilen, standbeelden enz. gingen in den oven, die ze tot gips of kalk verbrandde; om de wetenschappelijke waarde van hetgeen zoo onherstelbaar verloren ging bekommerde zich letterlijk niemand in de oude stad. De eerste verzameling van Latijnsche opschriften maakte, voor zoover ons bekend is, een onbekende monnik uit het

Benedictijner klooster van St. Gallen, in het Zwitsersche kanton van dien naam, in de 9de eeuw. Hij wordt gewoonlijk de Anonymus van Einsiedeln genoemd, omdat men daar een afschrift van zijn werkje gevonden heeft. Toen de beroemde humanist Poggio het klooster te St. Gallen bezocht op een uitstapje, dat hij van Constanz uit maakte, waarheen hij als pauselijk secretaris gezonden was om het concilie (1414) bij te wonen, vond hij het boekje van den ouden monnik, 't zij het origineel, 't zij een afschrift; zooals hij reeds meermalen met andere handschriften gedaan had, liet hij ook dit in zijne wijde mouw glijden en nam het mede. De beteekenis van eene verzameling als deze was hem terstond duidelijk en met grooten ijver verzamelde hij voortaan zelf alle opschriften, die hij maar bemachtigen kon, om zoo doende nog te redden wat anders misschien voor altijd verloren zoude gaan. Zijne eigenhandig geschreven verzameling van afschriften, waarin die van den monnik van St. Gallen als eerste deel waren opgenomen, leende hij uit aan een vriend, doch ontving haar nooit terug. In zeker opzicht dus loon naar werken. Een afschrift van deze verzameling ontdekte de Rossi in 1852.

Reeds vóór Poggio, omstreeks het midden der 14de eeuw, had Cola di Rienzo, een ander humanist en onzinnige dweper met het heidensche Rome, inscripties gecopieerd en bijeenverzameld, maar zijn werk had weinig vruchten gedragen. Het was een koopman uit Ancona, Ciriaco de' Pizzicolti, die de studie der inscripties het meest bevorderde. Geboren tegen het einde der 14de eeuw, had hij reeds een groot deel van de oude wereld bereisd, toen hij, ongeveer 30 jaar oud, de lust voelde ontwaken om Latijn te leeren, ten einde zijn geliefden dichter Dante des te beter te kunnen verstaan. De kennis, die hij van deze taal verwierf zonder eenige methode en bijna zonder leiding, was zeer gebrekkig, maar door zijne volharding bracht deze prototype van Schliemann het weldra toch

zoover, dat hij de inscriptie op den triumphhoog, ter eere van Trajanns in zijne vaderstad Ancona opgericht, kon ont-cijferen. Van toen af was hij met een blakenden ijver voor het verzamelen van opschriften bezielde. Zooals hij het Latijn geleerd had, leerde hij ook het Grieksch; waar voortaan zijne reizen hem ook heen voerden, overal trachtte hij oudheden en vooral inscripties op te sporen. Wat hij koopen kon, kocht hij of uit eigen middelen, of door zijne vermogende vrienden, vooral Cosimo de Medici, van Florence, daartoe in staat gesteld. Schreef hij brieven aan zijne vrienden, altoos sloot hij er de copie van de eene of andere inscriptie, de teekening van een monument, de beschrijving van eene nieuwe vondst of iets dergelijks bij wijze van souvenir of als bewijs van dankbaarheid bij in. Zoo doorreisde hij geheel Italië en Sicilië van het Noorden naar het Zuiden, van het Oosten naar het Westen, verder de kust van Dalmatië, de Ionische eilanden, Griekenland, zoowel de streken van de Corinthische golf en Acarnanië als Attica en de Peloponnesus, Thessalië, Macedonië, Thracië, Constantinopel, Klein Azië, de Cycladen en de Sporaden, Cyprus en Aegypte, kortom al de landen en streken in of rondom de oostelijke helft der Middellandsche Zee gelegen. Kisten vol inscripties, handschriften, munten, vazen en allerlei kostbaarheden zond hij naar zijne vrienden in Italië. Alle wetenswaardigheden, die hij vond, opschriften van allerlei aard, van steenen, zoowel als van munten, teekeningen van belangrijke monumenten, doch ook verzen, die hij maakte en brieven, die hij schreef of ontving, verzamelde hij in drie groote folianten, zonder eenigen samenhang of systeem. Ongelukkig is deze schat verloren gegaan, doch overigens is veel van hetgeen hij verzamelde en aan zijne vrienden zond bewaard gebleven en van belang voor de wetenschap. Want hoewel Ciriaco eigenlijk geen man van wetenschap was en maar al te veel voor goede munt aannam, wat de een of ander hem over een monument of beeld

of boek geliefde op te dischen, was hij toch in het copieeren zijner opschriften vrij nauwkeurig; hij teekende ze nog meer na dan dat hij schreef en verzuumde vooral niet de plaats te vermelden, waar hij ze gevonden had.

Sedert Ciriaco's arbeid ging de belangstelling in de Latijnsche opschriften niet weder verloren, maar breidde zich integendeel ook buiten de grenzen van Italië uit. In Duitschland, Frankrijk, in ons land en in Engeland werden locale verzamelingen uitgegeven en niet alleen geleerden van het vak, maar ook andere beschaafde en rijke lieden stelden belang in dezen arbeid en ondersteunden hem; in Duitschland bijv. de burgemeester van Augsburg, Peutinger, en de rijke Fugger. Weldra verschenen ook algemeene verzamelingen en ons land heeft daaraan in ruime mate mede gewerkt. Reeds kort na de oprichting der Leidsche hoogeschool gaf Lipsius in 1588 te Leiden een foliant uit met oude opschriften; de verzameling, die in 1602 en 1603 in twee folianten te Heidelberg door Janus Gruterus bezorgd werd en waarvan Graevius in 1707 te Amsterdam eene nieuwe en vermeerderde uitgave het licht deed zien, was meer het werk van Scaliger te Leiden dan van Gruterus. Gedurende de 18de eeuw en het begin der 19de bleef de studie der opschriften meer het werk van Italiaansche dilettanten; werkelijk wetenschappelijke mannen lieten er zich niet ernstig mede in. Eerst met Johann Kaspar von Orelli en Bartolommeo Borghesi brak een betere tijd aan, ofschoon ook hunne werkzaamheid zich niet ver genoeg uitstreckte om te geven alles wat men noodig had. De algemeene verzamelingen van Latijnsche opschriften, die er tot dusver bestonden, leden aan vele gebreken. Zij waren ten eerste verre van volledig, daar de verzameling niet systematisch was geschied, maar de verzamelaars zich door hun goed geluk hadden laten leiden meer dan door een alles omvattend plan; zij waren verkeerd gerangschikt, zoodat het gebruik niet gemakkelijk was en gemakkelijheid in het

gebruik is voor dergelijk werk natuurlijk een eerst ver-
eischte; zij waren eindelijk niet voldoende kritisch bewerkt,
waardoor er vele vervalschingen waren ingeslopen, zoowel
geheele inscripties als gedeelten er van of enkele woorden.
Eene nieuwe, volledige, systematische en kritische uitgave
was eene algemeen gevoelde behoefte, waaraan, zooals we
zagen, de Deensche geleerde Kellermann had trachten te
voldoen en die, na diens vroegen dood, door den jongen
Theodor Mommsen openlijk en krachtig werd uitgesproken.
In hetzelfde jaar, waarin dit geschiedde, 1843, bracht in
Parijs de geleerde Egger een rapport uit aan de Académie
des Incriptions over het plan eener algemeene verzameling
der Latijnsche inscripties. Doch ook de Berlijnsche Academie
van wetenschappen had reeds hetzelfde plan opgevat en aan
August Wilhelm Zumpt, toen leeraar aan een der Berlijnsche
gymnasiën, de taak opgedragen om de voorbereidende werk-
zaamheden uit te voeren. Deze keuze was verre van geluk-
kig; het werk vorderde weinig of niet, en de wijze, waarop
het opgezet werd, voorspelde dat het niet aan de verwach-
ting zou beantwoorden.

Daar zond Mommsen in 1847 bij de Academie te Berlijn
eene verhandeling in over het plan en de uitvoering van
een *Corpus Inscriptionum Latinarum*, eene verzameling der
Latijnsche opschriften. Het duurde echter tot Juli van het
jaar 1853 eer dit plan door de Academie werd goedgekeurd
en de uitvoering opgedragen aan Mommsen en Wilhelm Hen-
zen, aan wie als derde medewerker Giambattista de Rossi
te Rome werd toegevoegd. De uitslag leerde, dat het werk
aan geen betere handen had kunnen worden toevertrouwd.
Mommsen had eene voorbereiding gehad, die in verband met
zijne uitstekende gaven en zijne energie, hem de eerste plaats
onder dit drietal deed innemen en tot de ziel der geheele
onderneming maakte.

Nadat hij de universiteit te Kiel in 1843 verlaten had,

vestigde hij zich te Altona als privaatonderwijzer en schreef er in aansluiting aan zijne vroegere geschriften een uitstekend werk over de administratie in de Romeinsche tribus of districten, door Mommsen »deelen'' genoemd. Ook dit werk was vóór een deel op de studie der inscripties gegrond. Daarop aanvaardde hij op kosten van de Berlijnsche Academie eene wetenschappelijke reis door Italië (1845—1847). Hoe hij zijn tijd op deze reis besteedde blijkt wel het best uit de *Unteritalische Dialecte*, een werk, dat in 1850 te Leipzig het licht zag en, zooals in de voorrede gezegd wordt, voor een groot deel zijn ontstaan aan genoemde reis te danken heeft. Mommsen verwerkte in dit boek verschillende opstellen, reeds vroeger uitgegeven en nu belangrijk vermeerderd, tot één geheel. Het onderwerp lag eigenlijk buiten zijn vak, maar de *Sprachtrümmer* van het oude Italië bijeen te verzamelen en te rangschikken zonder eene verklaring en opheldering te beproeven, dat was onmogelijk. Onmogelijk was het echter ook alles te verklaren. Bijna de geheele stof, die in dit boek behandeld wordt, is ontleend aan de opschriften; de oude schrijvers leverden weinig. Het handelt over de verschillende Italische alphabetten, over de dialecten der Messapii, Volsci en Sabelli en over de Oscische taal. Alles wat tot op dien tijd gevonden was aan opschriften, in deze dialecten gesteld, werd volledig verzameld en, voor zoover het mogelijk was, verklaard; ver strekte die mogelijkheid zich echter niet uit. De geschiedenis der Italische alphabetten schijnt te leeren, dat de letterteekens uit Griekenland zijn ingevoerd en dat de schrijfkunst in Italië reeds vóór het jaar 1000 v. Chr. bekend was. De opschriften der Messapiërs, in 't zuidoostelijkste deel van Italië, zijn tot op dit oogenblik evenmin ontcijferd als die der Etruriërs. Dit alleen schijnt te blijken, dat zij van de overige bewoners van Italië scherp gescheiden en meer verwant waren met de Hellenen, ofschoon deze verwantschap wederom niet zóó ver reikt, dat

hunne taal als een der Grieksche dialecten kan worden beschouwd. Waarschijnlijk behooren ze tot den Illyrischen stam.

Veel verder gaat de verklaring van de taal der Osci, vooral door de gelukkige vondst in het jaar 1790 of 1793 van een bronzen plaat, gewoonlijk de *tabula Bantina* genoemd naar de stad Bantia, bij Venusia gelegen, in Lucanië. Aan beide kanten dezer tafel was eene wet gegraveerd, aan de eene zijde in het Oscisch, aan de andere in het Latijn, ongeveer uit het midden der tweede eeuw v. Chr.. Mommsen's editie dezer wet is tot dusver de beste, die bestaat; de grammatica en het glossarium, die hij van het Oscisch uitgaf, voldeden echter in menig opzicht niet; latere onderzoekingen hebben betere verklaringen geleverd der Oscische taalvormen. Van minder beteekenis waren de resultaten van het onderzoek over de volscische en sabellische dialecten, ofschoon ook in dezen de nauwkeurige uitgave der inscripties een verdienste van Mommsen is. Doch de vermelding van de vrucht dezer Italiaansche reis heeft ons een paar jaar te ver gebracht. We gaan dus even terug.

Toen Mommsen uit Italië teruggekeerd was, vestigde hij zich in zijn vaderland Sleeswijk en was er werkzaam als publicist. De politiek zat in de lucht en Mommsen, de jonge jurist, was geavanceerd liberaal en Duitscher in hart en ziel. Eerst schreef hij voor de *Schleswig-Holsteinsche Zeitung* en leidde daarna te Rendsburg de redactie van dit blad. Lang duurde deze periode echter niet, want reeds in den herfst van 1848 werd hij, vooral door toedoen van zijn vriend Otto Jahn, als buitengewoon hoogleeraar in de rechten aan de universiteit te Leipzig benoemd en nam hij deze benoeming aan. Ook hier echter namen de philologische en juridische studiën niet zoo zeer al zijnen tijd in beslag, dat de vurige liberaal in dezen revolutionairen tijd zich aan de politiek onttrok. Met zijne vrienden Haupt en Jahn was Mommsen lid van den »Deutschen Verein'', die

van dit beginsel uitging, dat voor de vorming en instandhouding van een eenig, vrij en machtig Duitschland de zekerste waarborg te vinden was in eenen Bondsstaat met een door het volk gekozen parlement, en voor de afzonderlijke staten door de constitutioneele monarchie op eenen breeden democratischen grondslag. Toen echter de verder links staande partijen, met welke de »Deutsche Verein'' tot nu toe meestal gemeene zaak gemaakt had, in Dresden het zoogenoemde »Meioproer'' veroorzaakten, verklaarde Mommsen, mede in naam zijner vrienden, dat zij niet langer lid waren der vereeniging. Deze maatregel was echter, toen spoedig daarop onder den minister von Beust de conservatieve strooming weder de overhand verkreeg, niet in staat de vrienden voor eene vervolging in rechten te vrijwaren. De meerderheid namelijk van den academischen senaat te Leipzig weigerde, overeenkomstig de geotrooieerde staatsregeling eenen afgevaardigde te kiezen, waarop de professoren, die de meerderheid uitmaakten, geschorst werden. Tegen Haupt, Jahn en Mommsen echter, die ook tot die meerderheid behoorden, werd bovendien om hunne vroegere werkzaamheid in den »Deutschen Verein'' en wegens het bijeenroepen eener volksvergadering te Leipzig, die men met het Dresdensche Meioproer in verband bracht, een crimineel proces ingesteld. In eerste instantie werden Haupt en Mommsen tot eenige jaren vestingstraf in Hubertsburg veroordeeld, Jahn van rechtsvervolging ontslagen; in de tweede instantie werden ook de beide anderen wegens gebrek aan bewijs van verdere rechtsvervolging ontslagen. De regeering echter liet het daarbij niet blijven. Krachtens een haar toekomend recht werden de drie genoemde professoren bij beschikking van den minister von Beust, van den 22sten April 1851, uit hunne betrekking ontslagen »tot bevordering van het welzijn der universiteit, omdat zij gedurende de Meidagen openlijk ergernis en een zeer slecht voorbeeld aan de academische jeugd ge-

geven hadden". Ondertusschen verloor de universiteit drie zeer bekwame mannen, die er zelf niet zooveel schade bij leden. Nog in hetzelfde jaar 1851 werd Mommsen tot gewoon hoogleeraar in de rechten aan de universiteit te Zürich beroepen. Doch voor hij heenging, gaf hij eerst nog te Leipzig een belangrijk werk uit, dat hem reeds eenige jaren had bezig gehouden: de *Inscriptiones regni Neapolitani latinae*, Leipz. 1852 — Latijnsche opschriften uit het koninkrijk Napels. Kort na de uitgave werd dit boek van zeer bevoegde zijde een moeilijk te evenaren, nog moeilijker te overtreffen voorbeeld genoemd. De kritische methode der philologie, tot dusver op de teksten der schrijvers, dikwijls met zoo groot succes, toegepast, vond hier voor het eerst den kunstenaar, die met heldere bewustheid van het doel en met vaste hand haar aanwendde op de inscripties. Met dit boek baande Mommsen den weg voor het groote *Corpus Inscriptionum*. In 't voorjaar van 1852 vertrok hij naar Zürich.

Ook in Zwitserland was een groot deel van zijne werkzaamheden aan het opsporen en bijeenbrengen van opschriften gewijd, zooals blijkt uit de verzameling van Latijnsche inscripties uit het Zwitsersche bondgenootschap, die in 1854 het licht zag in de Mededeelingen van het archaeologisch genootschap te Zürich. Daarenboven schreef hij in dezen tijd zijne *Römische Geschichte*, waarop we later terugkomen.

Lang echter bleef Mommsen ook in Zwitserland niet. Reeds in 1854 ging hij in dezelfde betrekking over naar Breslau. Eindelijk in '58 kwam hij te Berlijn, waar hij reeds voor jaren had moeten wezen; maar het waren de gebeurtenissen in 1848 en '49 te Leipzig voorgevallen, die Mommsen in Pruisen tot eene *persona ingrata* hadden gemaakt. Moeite genoeg had het reeds gekost, dat hij in '53 door de Berlijnsche Academie op eene vaste jaarwedde als bewerker van het groote *Corpus Inscriptionum* was aangesteld. Doch de jaren, die sedert verlopen waren, hadden zoowel op de

Pruisische regeering als op Mommsen in verzoenenden zin gewerkt, en zoo waren eindelijk de bezwaren tegen zijne benoeming als hoogleeraar aan de Berlijnſche univerſiteit uit den weg geruimd.

Het groote werk was ondertuſſchen niet blijven ruſten. Telt men het getal opſtellen en verhandelingen, die Mommsen tot op het jaar 1858 in verſchillende tijdschriften alleen over inſcripties het licht deed zien, dan krijgt men, buiten de grootere werken, het verbazende getal van vijftig. Kort nadat hij in Berlijn gekomen was, verſcheen in 1860 reeds weder een groot werk van hem: de *Geschichte des Römischen Münzwesens*. Ook dit boek hangt met de bewerking van het *Corpus Inscriptionum* ſamen, in zooverre de ſchrijver zelf in zijne voorrede zegt, dat het grootste hoofdstuk: een chronologisch gerangſchikt overzicht van al de munten, die in naam der stad Rome geſlagen zijn van het jaar 268 v. Chr., toen de eerste zilveren munten te Rome geſlagen werden, tot 53, vooral zijn ontstaan te danken heeft aan de verplichting, die op den ſchrijver ruſtte om de opſchriften uit den tijd der Romeinſche republiek te verzamelen. Doch het geheele werk is meer van hiſtorischen aard: het behandelt het Aziatiſch-Griekſche goud- en zilvergeld, het Griekſche muntwezen van Italië en Sicilië, het oudſte Latijnſche en Etruſciſche muntſysteem, de invoering van het Romeinſche zilvergeld, het Romeinſche muntwezen, van dezen tijd af tot op Caesar, munt en geld in de Romeinſche provinciën, de rijksmunten van den keizertijd. Het voortreffelijke boek, zooals het door een kenner als Boeckh genoemd wordt, maakte grooten opgang; met medewerking van den auteur en van den heer J. de Witte, werd het door den Due de Blacas in 't Franch vertaald en aanzienlijk uitgebreid.¹

¹ Parijs, 1866—1875, 4 dln.

Al deze arbeid en nog zooveel meer, die rechtstreeks aan het werk besteed is en alleen daaruit gekend kan worden, was er noodig om het groote *Corpus Inscriptionum* tot stand te brengen. Wat wij tot dusver genoemd hebben, waren slechts de wortels als het ware, die zich vereenigden om den machtigen stam te vormen van het groote werk, waarvan er tot op heden 10 deelen in groot folio het licht zagen. We hebben nu nog in 't kort na te gaan den arbeid, die er meer rechtstreeks aan besteed werd.

MommSEN zelf bezocht voor dit doel alle bibliotheken en musea van Opper-Italië, Duitschland, Nederland en Parijs, waar allerlei boeken en handschriften moesten worden onderzocht, die maar eenig bericht gaven van vroeger gevonden doch later verdwenen opschriften, waar de nog in natura voorhandene zoo getrouw mogelijk moesten worden gecopieerd. Hij doorreisde zelf alle Donauprovinciën, ten deele twee-, ja zelfs driemaal. Geen plaatsje, waar, naar men vermoeden kon of wist, maar iets, dat op eene inscriptie geleek, voorhanden was, geen geschrift, in welke taal of dialect ook geschreven, in welken schuilhoek ook verborgen, werd verzuimd, wanneer het maar eenige mededeeling scheen te bevatten over inscripties. Eene drukke correspondentie werd gevoerd met vrienden en bekenden, met geleerde personen en genootschappen in alle deelen van het vroegere Romeinsche rijk, om inlichtingen te verkrijgen, wanneer men vermoedde, dat er fouten in de copieën of afdrukken waren. Het lezen der inscripties toch is een moeilijk werk; niet alleen de talrijke afkortingen, die alleen door langdurige oefening met de noodige vlugheid en zekerheid verstaan kunnen worden, de onbekende woorden en taalvormen en duistere constructies, noch ook de onbekendheid met het onderwerp, dat in de inscriptie vermeld wordt, maar vooral de geschonden toestand, waarin zij veelal tot ons gekomen zijn, zoodat de steenen half verweerd en de letters daardoor bijna

verdwenen, of de metalen platen gescheurd, gebroken, ge-roest zijn en dus bijna niet te lezen, — dat maakt het ont-cijferen der opschriften tot een werk, waartoe eene zeer groote mate van kennis, nauwkeurigheid en divinatorisch talent vereischt wordt. Hoe dan ook hetzelfde opschrift door verschillende geleerden verschillend gelezen kan worden, en alleen de allergrootste nauwkeurigheid voor de onmogelijkste vergissingen kan behoeden, willen wij door een enkel voorbeeld toonen; ook wie geen Latijn verstaat, kan het groote verschil in lezing opmerken. De eerste is die van den Fran-schen geleerde Desjardins, zij geeft totaal geen zin, de andere is die van Mommsen; de letters tusschen haakjes geplaatst zijn aanvullingen der uitgevers.

Desjardins.

Neptuno/ Serv(ilius) Atrio/
Ciliones/ et Ael(ia) Iuno/ni
et Ael(ia)/ Theodora

Mommsen.

Fortun(ae) con/servatrici/
et bon(a)e d/eaе Iuno/ni
Aelia T/theodora

d. i. Aan Fortuna, de behoedster, en aan de goede godin Juno (wijdt) Aelia Theodora (dit).

Men houde in het oog, dat de opschriften in kapitale letters geschreven werden. Er staat dus in den eersten regel:

FORTVN CON SERVATRICI

Waar de lezing ook maar eenigermate onduidelijk is, en men toch ten allen tijde zich gaarne van den werkelijken vorm der inscriptie vergewissen wil, is het nemen van af-drukken in gips, of waar dit ondoenlijk of onnoodig is, in papier, het veiligste hulpmiddel. Om te toonen hoe dit ge-schiedt, en tevens welke moeilijkheden daarbij dikwijls te overwinnen zijn, deelen we het volgende mede, vertaald uit een rapport, dat door den architect Humann in 1882 is uitgebracht aan de koninklijke academie van wetenschappen, door welke hij was uitgezonden om eene copie te nemen van het beroemde monumentum Ancyranum.

Te Angora namelijk, het oude Ancyra, in Klein Azië, in het land der Galaten gelegen en beroemd door de Angorawol, vindt men bij eene moskee de bouwvallen van een tempel ter eere van Augustus en Rome gebouwd en in den christelijken tijd in eene kerk veranderd; sedert de verovering der stad door de Turken werd de binnenste ruimte een tijdlang als kerkhof gebruikt. Op de muren van den tempel vindt men aan den binnenkant in 't Latijn en aan de buitenzijde in 't Grieksch de grootste en belangrijkste Romeinsche inscriptie, die men kent, het zoogenaamde testament van keizer Augustus of, zoo als de inscriptie begint: »de daden waardoor de goddelijke Augustus de geheele aarde aan de heerschappij van het Romeinsche volk heeft onderworpen en de uitgaven, die hij gedaan heeft voor den staat en het Romeinsche volk; copie van de authentieke acte, die te Rome gegraveerd is in twee metalen tafelen.» Dit allerbelangrijkste, maar zeer moeilijk te lezen monument was reeds meermalen gecopieerd, doch niet zoo zuiver en volledig als wenschelijk en mogelijk was. Van daar de zending van Humann, die reeds bij de opgravingen te Pergamum zijne sporen verdiend had.

»Den 1sten Juli 1882 kwamen wij te Angora aan — en den derden dag na onze aankomst kon het afgieten reeds beginnen. De marmeren blokken der tempelmuren hebben 46 centimeter hoogte en de Latijnsche tekst van de inscriptie strekt zich op den linker- zoowel als op den rechterwand van den voortempel over zes lagen van blokken uit, heeft dus 2.70 meter hoogte bij eene breedte van bijna 4 meter, 't geen voor iedere zijde ongeveer 11 M²., in 't geheel 22 M². voor den Latijnschen tekst geeft. Onbekommerd om de kolommen van het schrift hield ik mij aan de lagen marmeren blokken, vooral daar deze bij hunne hoogte van bijna een halven meter voor de copie een handig formaat boden. Ik koos voor ieder vormstuk 60 cM. lengte en breedte; daardoor stak

het naar onderen zoowel als naar boven 7 cM. over de naburige lagen heen; even zooveel gaf ik zijwaarts en had zoo de aansluiting in elk geval verzekerd. Ieder vormstuk had netto een halven meter in 't vierkant, dus $\frac{1}{4}$ M². Van onderen werd begonnen omdat anders het afdruipe gips ons de onderste gedeelten zoude bemorst hebben. De handelwijze is weder zeer eenvoudig. De oppervlakte van het marmer wordt, nadat zij voorzichtig afgestoft of daar, waar de letters nog goed diep zijn, afgeborsteld is, met dik zeepwater bestreken, waarbij men er op letten moet, dat de zeep in alle kleine diepten indringe, zonder dat luchtblaasjes haar van het marmer scheiden. Beter dan zeep is glycerine; steenen aan wier bemorsing verder niets gelegen is, kunnen ook met talk, olie of een mengsel van talk en petroleum bestreken worden. Nu wordt dun-vloeibaar gips, waarbij men, om het hardworden te bespoedigen, een weinige opgeloste aluin voegen kan, met de hand op de vlakte gestreken, die men copieeren wil en die men door een klein raam van latten van een vinger dik, dat er los op gehouden wordt, begrenst. Het gips behoeft maar een stroohalm dik te zijn, iets meer echter kan geen kwaad. Door ijverig te strijken moet men ook hier de luchtblaasjes verdrijven. Nu wordt snel een stuk linnen of neteldoek van de grootte van den gietvorm nat gemaakt en op het gips gedrukt en terstond op het linnen met een penseel dikke vloeibare arabische gom gestreken. Dit dringt door het linnen en verbindt dit en zich zelf met het gips, dat daardoor zeer aan hardheid wint. Na eenige minuten laat de plaat los, soms van zelf, soms nadat men wat te hulp gekomen is, vooral aan de randen, waar niet genoeg zeepsop gekomen is, en men legt haar met de achterzijde op een vlakke plank. Zet men haar recht op tegen eene muur, dan trekt zij licht scheef, wat overigens ook weder niet veel kwaad doet, daar men door haar nat te maken en vlak te leggen haar weder recht trekken kan. Krijgt een

plaat bij het afnemen of transporteeren eene breuk, zoo is dat gewoonlijk onschadelijk, daar het opgeplakte linnen een zijdelingsch verschuiven belet; legt men de plaat met den rug op eene vlakke onderlaag, dan sluit de breuk zich zoo goed, dat zij gewoonlijk niet zichtbaar blijft en zich ook in de positieve copie niet vertoont. Den eersten dag kwam er niet veel van terecht, daar ik iedere plaat om de geringste fout verwierp, ten einde mijne lieden aan oplettendheid en zorgvuldige behandeling te gewinnen. Maar op den zevenden dag was de linker helft van den Latijnschen tekst in 38 platen gereed, den elfden ook de rechter helft in 40 platen. Mijn reisgezel en medehelper, de heer von Domaszewski, was dadelijk op den eersten dag begonnen den tekst met de tot heden toe uitgegeven afschriften te collationeeren. Dit werk was niet overtollig, daar het gips sommige dingen niet wedergeven kon. Het marmer is op vele plaatsen met opzet afgebikt en juist zoo diep als de letters ingehouwen waren. Op den grond der letters is echter dikwijls eene roode kleur bewaard, waarschijnlijk de grondlaag van eene vroegere vergulding en daar, waar ook de roode kleur verdwenen is, toont de grond der letters eene okerachtige donkerder kleur dan het overige marmer. Ik verklaar dit hieruit, dat het regenwater, dat bij den muur affiep en dat zich op zijnen weg met meer of minder opgeloste kalk verzadigde, in de diepte der letters zich verzamelde en daar verdampte, waardoor in den loop der eeuwen dit donkerder neerslag gevormd is. Deze donkere streep is op de afgebikte plaatsen dikwijls bewaard gebleven en, wanneer zij ook niet zoo zichtbaar is, dat men maar voor de hand weg lezen kan, biedt zij toch dikwijls als het ware een houvast voor de vaststelling en aanvulling van den tekst. In twijfelachtige gevallen namen wij gezamenlijk waar."

De aard van deze korte schets verbiedt ons meer uit dit interessante stuk mede te deelen. We hebben ons buiten-

dien reeds lang genoeg met uiterlijke en zoo te zeggen technische zaken bezig gehouden, maar we deden dit in de overtuiging, dat ook dit deel van het groote werk, al is het niet het moeilijkste, in 't licht gesteld moest worden, omdat men er zoo gemakkelijk over heen ziet en toch niet het gereed liggende werk alleen, maar evenzeer de geschiedenis zijner wording de waardeering van het geheel bepaalt.

Slaan we nu nog een blik op het werk voor zoover het gereed is. Zooals we reeds zeiden zijn tot heden 10 deelen verschenen bevattende de Latijnsche opschriften gevonden in geheel Italië met Sicilië, Griekenland, Macedonië, Thracië enz., al de landstreken van het tegenwoordige Turkije, de Donauvorstendommen en een deel van Oostenrijk, de Krim, Klein Azië met de Grieksche eilanden, Syrië, Palestina, Aegypte, de noordkust van Afrika, Spanje en Brittannië; er ontbreken dus nog de inscripties gevonden in Frankrijk, Zwitserland, België, ons land en Duitschland, dat is zoowel het kleinste als het relatief minst moeilijke van de taak. De grootste helft heeft Mommsen alleen afgewerkt, de kleinste Henzen, de Rossi, Hübner, Wilmanns, Zangemeister en Bormann.

In ieder der 10 volumina, die dikwijls uit twee boekdeelen of banden bestaan, vindt men eerst een Index van al de schrijvers die voor dat deel gebruikt zijn met de noodige toelichtingen; deze Index beslaat in vol. III alleen 16 blz. folio, in vol. IX en X 44 blz. Dan volgen de opschriften gegroepeerd naar de landstreken en plaatsen, waar zij gevonden zijn; de echte gescheiden van de onechte of vervalschte; bij ieder der duizenden afzonderlijke inscripties staat vermeld wie ze afgeschreven heeft, zoo ze uit boeken gehaald zijn, wie ze 't eerst heeft uitgegeven, wie later, en de plaats, waar ze te vinden zijn; zoo de lezingen verschillen, worden ze opgegeven; verder wordt er bij vermeld alles wat ter verklaring en beoordeeling noodig is. Waar de nauwkeurigheid het eischte, zijn enkele lettervormen of ook de

geheele inscriptie in facsimile weergegeven, de lacunes en conjecturen zijn duidelijk aangewezen, ook de uiterlijke vorm van het monument, den steen, het metaal enz. Aan het slot staan verschillende volledige en met de grootste nauwkeurigheid bewerkte registers, die van alles wat men maar in billijkheid wenschen kan: taalvormen, als 't noodig is ook letters, eigennamen, zaaknamen enz. de plaats aanwijzen, waar men ze in het werk kan vinden.

Zoo heeft dan de Duitsche wetenschap (de eere van de Rossi niet te na gesproken) zich in het *Corpus Inscriptionum Latinarum* een gedenkteeken opgericht, dat eeuwen duren zal. Want zeker, volmaakt is het niet, niemand heeft dit sterker uitgesproken dan Mommsen zelf: hier en daar is er veel te verbeteren en aan te vullen, zooals de tweede druk van het eerste deel, die in bewerking is, duidelijk genoeg bewijzen zal, maar toch zal in de eerste eeuwen niemand eenen arbeid, als deze is, nog eens op nieuw beginnen. Voor de verdere bewerking is gezorgd. Wat latere opgravingen en ontdekkingen nog aan het licht zullen brengen, aanvullingen en verbeteringen, worden bijeengebracht in de *Ephemeris Epigraphica*, een tijdschrift dat op last van het Archaeologisch instituut te Rome, tegenwoordig eene *Deutsche Reichsanstalt*, te Rome en te Berlijn wordt uitgegeven onder redactie van Mommsen, Henzen, de Rossi en andere geleerden.

De ruimte zoowel als de aard van de stof laten ons niet toe uit de duizenden opschriften enkele te citeeren om de groote beteekenis van dit reuzenwerk aan te toonen. 't Zou trouwens ook weinig geven. Ieder lezer zal licht begrijpen, dat er geen onderdeel is van de studie der Romeinsche oudheid in haren ruimsten omvang, dat niet gebaat wordt door dit werk. Eene geschiedenis der Latijnsche taal zou onmogelijk zonder dit *Corpus Inscriptionum* geschreven kunnen worden, ja moet in de eerste plaats daaruit de stof putten, daar hier de meest authentieke overblijfselen der taal naar

tijdsorde en naar de landstreken; waar zij gevonden zijn, gerangschikt, zoo nauwkeurig mogelijk gegeven worden. De meest authentieke, want ook de geschriften, die tot ons gekomen zijn, kan men in den regel authentiek noemen. Immers de opschriften zelf bewijzen somtijds, wanneer ze iets vermelden dat ook bij de oude schrijvers woordelijk voorkomt, dat de overlevering onzer handschriften, de spelling uitgezonderd, gewoonlijk zeer getrouw is. Over de grammatica, de orthographie, de versleer en de kennis der uitspraak van het Latijn wordt uit deze lichtbron een helder en zuiver licht gegoten. Vele anders duistere of bedorvene plaatsen in onze Latijnsche schrijvers zijn reeds door de studie der inscripties opgehelderd of verbeterd en zeer veel kan er nog in deze richting gedaan worden. De kennis der zeden en gewoonten, van het huiselijk, maatschappelijk en godsdienstig leven, van staatsbestuur en staatsinstellingen in hun bestand en in hunne ontwikkeling wordt door deze concreet geworden openbaringen van den Romeinschen geest ontzaglijk uitgebreid en verdiept. De studie van het oude Romeinsche recht is er niet weinig door bevorderd, daar nieuwe en zuivere bronnen haar zijn geopend. De beoefening der topographie van Rome en de geographie van het oude Italië en van alle landen van het Romeinsche rijk is door dezen arbeid een nieuw stadium ingetreden, daar opschriften op mijl- en gebiedpalen, op tempels, monumenten enz. nu eerst juist ontcijferd zijn of voor het eerst hare toepassing voor dit gebied hebben gevonden; vooral voor noordelijk Italië, het oude *Gallia cisalpina*, heeft Mommsen in het derde deel veel in dit opzicht gedaan. Eindelijk heeft ook de politieke geschiedenis van Rome niet het minst door de studie der opschriften de vorderingen gemaakt, die haar in deze eeuw een zoo geheel ander karakter hebben gegeven. En op dit gebied, doch vooral op dat van het Romeinsche staatsrecht is het Mommsen geweest, die getoond heeft, welke

vruchten men uit de epigraphische studiën plukken kan.

Mommsen's *Römische Geschichte* heeft vooral zijn naam bij een grooter publiek beroemd gemaakt. De eerste druk verscheen reeds in 1854 en 1855. Geen enkel werk van dien omvang over hetzelfde onderwerp heeft ooit zooveel lezers gevonden; in 1881 verscheen reeds de zevende druk, terwijl het bovendien in 't Fransch, in 't Engelsch en in 't Italiaansch vertaald werd. En toch is het niet eens compleet; het gaat slechts in drie deelen tot op den slag bij Thapsus (46 v. Chr.), die »de beslissing over de toekomst der wereld in Caesars handen legde" en dus aan de Republiek een einde maakte. Verder kwam de schrijver ook in de volgende jaren niet. Het werk bleef liggen; andere arbeid riep hem, namelijk de uitgave van het *Corpus Inscriptionum*, en eerst sedert zijn deel aan die taak was afgedaan, kon hij er aan denken de pen van den geschiedschrijver weder ter hand te nemen. Dezer dagen verscheen het vijfde deel, de geschiedenis der Romeinsche provinciën bevattende van Caesar tot op Diocletianus. Voor het vierde deel blijft bewaard de strijd der Republikeinen tegen de door Caesar gestichte monarchie en de geschiedenis van het keizerlijk bestuur.

De groote waarde en beteekenis van dit werk ligt, zooals bij alle groote historische werken, in de verbinding van wetenschap en kunst, in de harmonie van stof en vorm. Niebuhr, Mommsen's groote voorganger op dit gebied, de vader der nieuwere beschouwing van de Romeinsche geschiedenis, ontbrak de kunstenaarsnatuur. Hij weet geen leven en realiteit in de voorstelling der gebeurtenissen te brengen; de belangrijke en de minder belangrijke staan op denzelfden grond, treden niet vooruit, noch achteruit; zijne voorstelling in één woord mist alle perspectief. Vandaar dat zijn werk slechts in de geleerde wereld opgang maakte. Mommsen daarentegen toonde zich in zijne *Römische Geschichte*, wat men van den verzamelaar en beoefenaar van inscripties niet

zou verwachten, een kunstenaar, die zijnen lezer weet te boeien en tot geestdrift op te voeren. Hij schreef dit werk, men zou bijna zeggen bij wijze van verpoozing, na de uitgave van de Napelsche opschriften. Het is *aus einem Guss* tot stand gekomen; van daar dat het den schrijver later zoo moeilijk werd den draad weder op te vatten. De beschaafde lezer, die niet speciaal studie van de Romeinsche geschiedenis gemaakt heeft, bemerkt bij het lezen niets van hetgeen de schrijver van zich zelve getuigt: dat hij ernstig heeft geworsteld met de moeilijkheden, die zoowel het historisch onderzoek als de vraag op welke wijze het best de resultaten van dat onderzoek den lezer konden worden medege-deeld, hem veroorzaakten. Slechts zelden ziet men noten of aanhalingen uit oude schrijvers; het geleerde apparaat is weggelaten, zooals trouwens overeenkwam met den aard van het werk, dat voor een grooter publiek, niet voor geleerden alleen, bestemd was. Slechts het vijfde deel, dat 30 jaren na de eerste drie gegeven werd, bevat bijna op iedere pagina lange noten ter nadere verklaring, ter opgave van bronnen, ter weerlegging van verkeerde meeningen of ter verdediging van het in den tekst geschrevene. Deze afwijking laat zich verklaren uit den aard der behandelde stof: de geschiedenis der afzonderlijke provinciën van het Romeinsche rijk werd nog nooit op deze wijze behandeld en Mommsen gaf haar klaarblijkelijk in nauwe aansluiting aan en als gevolg van de studiën voor het *Corpus Inscriptionum*. Ofschoon dus het werk niet bepaald voor geleerden geschreven is, kan men het toch ook niet populair in dien zin noemen, dat het een uit de tweede of derde hand bewerkte, voor 't algemeen bevattelijk en aangenaam geschreven boek over de Romeinsche geschiedenis zou zijn. Integendeel: de stof is uit de bronnen zelf, de litterarische zoowel als de epigrapische geput, meer dan menig voor geleerden geschreven werk, dat met talloze citaten pronkt. Doch terwijl het laatste in het

beste geval den indruk maakt van een keurig mozaïek, waarvan de naden tusschen de samenstellende deelen overal zichtbaar, de lijnen hoekig, niet afgerond zijn en de kleuren niet samensmelten, is het eerste te vergelijken met eene historische schilderij: de kunstenaar heeft de stof, uit de bronnen geput, eerst geheel in zich opgenomen en verwerkt, totdat zijn geest het beeld aanschouwde, dat hij nu op het doek door lijnen en kleuren leven geeft. Natuurlijk is dit beeld niet wat men noemt objectief en wel te minder, naarmate de individualiteit van den kunstenaar krachtiger is. Mommesen nu is een scherp karakter: ge merkt het in zijn stijl, ge ziet het in zijne physiognomie. Zijn afkeer en zijne toegenegenheid drukken zich sterk uit; hij houdt van sprekende kleuren. Een Cicero is niet van zijnen geest. Hij teekent hem aldus: »ein notorisch zaghafter und zu der Gattung der politischen Wetterfahnen zählender Mann" — »ein politischer Achselträger, gewohnt bald mit den Demokraten, bald mit Pompeius, bald* aus etwas weiterer Ferne mit den Aristocraten zu liebäugeln und jeden einflussreichen Beklagten ohne Unterschied der Person oder Partei Advokatendienste zu leisten, eigentlich von keiner Partei oder, was ziemlich dasselbe ist, von der Partei der materiellen Interessen, die in den Gerichten dominirte und den beredten Sachwalter, den höfflichen und witzigen Gesellschafter gern hatte" — »ein Mann, der bei dem besten Willen jeden Anstoss zu vermeiden und der aufrichtigsten Angst doch nicht Haltung genug hatte um vorsichtig zu sein; das Wort musste heraus wenn ein petulanter Witz ihn prickelte oder wenn sein durch das Lob so vieler adlicher Herren fast übergeschnapptes Selbstbewusstsein die wohlleadenzirten Perioden des plebeischen Advokaten schwellte". — »Als Staatsmann ohne Einsicht, Ansicht und Absicht, hat er nach einander als Demokrat, als Aristokrat und als Werkzeug der Monarchen figurirt und ist nie mehr gewesen als ein kurzsichtiger Egoist." Zulk een

man kan bij Mommsen ook als schrijver geen goed meer doen: »Auf seiner Stilistik ruht seine Bedeutung und allein als Stilist auch zeigt er ein sicheres Selbstgefühl. Als Schriftsteller dagegen steht er vollkommen ebenso tief wie als Staatsmann. Er hat in den mannichfaltigsten Aufgaben sich versucht, in unendlichen Hexametern Marius Gross- und seine eigenen Kleinthaten besungen, mit seinen Reden den Demosthenes, mit seinen philosophischen Gesprächen den Platon aus dem Felde geschlagen und nur die Zeit hat ihm gefehlt um auch den Thucydides zu überwinden. Er war in der That so durchaus Pfuscher, dass es ziemlich einerlei war, welchen Acker er pflügte. Eine Journalistennatur im schlechtesten Sinne des Wortes, an Worten, wie er selber sagt, überreich, an Gedanken über alle Begriffe arm, gab es kein Fach, worin er nicht mit Hülfe weniger Bücher rasch einen lesbaren Aufsatz übersetzend oder compilirend hergestellt hätte." — »Dass ein solcher Staatsmann und ein solcher Literat auch als Mensch nicht anders sein konnte als von schwach überfirnisster Oberflächlichkeit und Herzlosigkeit, ist kaum nöthig zu sagen."

De billijkheid eischt, dat we hier opmerken, dat een deel der overlading, die de lezer gevoelt, voor onze rekening komt, daar we vier verschillende plaatsen achter elkander mededeelen, die bij Mommsen ver uit elkander liggen. Doch lees nu daarnaast de karakteristiek van Caesar, die we echter om niet te veel aan te halen zeer moeten bekorten. »Caesar war das einzige schöpferische Genie, das Rom, und das letzte, das die alte Welt hervorgebracht." Na eene beschrijving van zijne jongelingsjaren gaat Mommsen dus voort: »Aber der biegsame Stahl dieser Natur widerstand selbst diesem zerfahrenen und windigen Treiben: Caesar blieb sowohl die körperliche Frische ungeschwächt wie die Spannkraft des Geistes und des Herzens. Im Fechten und im Reiten nahm er es mit jedem seiner Soldaten auf und sein Schwim-

men rettete ihm bei Alexandria das Leben. Wie der Körper war der Geist. Sein bewunderungswürdiges Anschauungsvermögen offenbarte sich in der Sicherheit und Ausführbarkeit all seiner Anordnungen. Sein Gedächtniss war unvergleichlich. — Obgleich Gentleman, Genie und Monarch hatte er dennoch ein Herz. Wenn in einer so harmonisch organisirten Natur überhaupt eine einzelne Seite als charakteristisch hervorgehoben werden kann, so ist es die, dass alle Ideologie und alles Phantastische ihm fern lag. Es versteht sich von selbst, dass Caesar ein leidenschaftlicher Mann war, denn ohne Leidenschaft giebt es keine Genialität; aber seine Leidenschaft war niemals mächtiger als er. Caesar war durchaus Realist und Verstandesmensch; und was er angriff und that, war von der genialen Nüchternheit durchdrungen und getragen, die seine innerste Eigenthümlichkeit bezeichnet. Aus einer solchen Anlage konnte nur ein Staatsmann hervorgehen. Von früher Jugend an war denn auch Caesar ein Staatsmann im tiefsten Sinne des Wortes und sein Ziel das höchste, das dem Menschen gestattet ist sich zu stecken; die politische, militärische, geistige und sittliche Wiedergeburt der tiefgesunkenen eigenen und der noch tiefer gesunkenen mit der seinigen innig verschwisterten hellenischen Nation. Von einzelnen Leistungen Caesars sollte eigentlich nicht geredet werden; er hat nichts Einzelnes geschaffen. Mit Recht rühmt man den Redner Caesar wegen seiner aller Advokatenkunst spottenden männlichen Beredsamkeit, die wie die klare Flamme zugleich erleuchtete und erwärmte. Mit Recht bewundert man an dem Schriftsteller Caesar die unnachahmliche Einfachheit der Composition, die einzige Reinheit und Schönheit der Sprache. Mit Recht haben die grössten Kriegsmeister aller Zeiten den Feldherrn Caesar gepriesen, der mit divinatorischer Sicherheit für jeden Zweck das rechte Mittel fand; der nach der Niederlage schlagfertig dastand wie Wilhelm von Oranien und mit dem Siege ohne Ausnahme den Feldzug

beendigte. Allein alles dieses is't bei Caesar nur Nebensache; er war zwar ein grosser Redner, Schriftsteller und Feldherr, aber jedes davon is't er nur geworden, weil er ein vollender Staatsmann war. Die bemerkenswertheste Eigenthümlichkeit seines staatsmännischen Schaffens is't dessen vollkommene Harmonie. In der That waren alle Bedingungen zu dieser schwersten aller menschlichen Leistungen in Caesar vereinigt. Ein geborner Herrscher regierte er die Gemüther der Menschen wie der Wind die Wolken zwingt und nöthigte die verschiedenartigsten Naturen ihm sich zu eigen zu geben, den schlichten Bürger und den derben Unteroffizier, die vornehmen Damen Roms und die schönen Fürstinnen Aegyptens und Mauretaniens, den glänzenden Cavalleriegeneral und den calculirenden Banquier. Caesar war Monarch; aber nie hat ihn der Tyrannenschwindel erfasst. Er is't vielleicht der einzige unter den Gewaltigen des Herrn, welcher im Grossen wie im Kleinen nie nach Neigung oder Laune, sondern ohne Ausnahme nach seiner Regentenpflicht gehandelt hat. Er is't endlich vielleicht der Einzige unter jenen Gewaltigen, die den staatsmännischen Takt für das Mögliche und Unmögliches bis an das Ende seiner Laufbahn sich bewahrt hat und nicht gescheitert is't an derjenigen Aufgabe, die für grossartig angelegte Naturen von allen die schwerste is't, an der Aufgabe auf der Zinne des Erfolgs dessen natürliche Schranken zu erkennen."

Uit deze proeven blijkt overvloedig hoe sympathie en antipathie bij het karakteriseeren der hoofdpersonen Mommse's pen heeft bestuurd. Cicero's hier geteekend beeld nadert evenveel tot eene caricatuur als dat van Caesar tot den held van een episch dichter. De levendigheid en aanschouwelijkheid der voorstelling zijn maar al te dikwijls verkregen ten koste der waarheid. Ook van Mommse's stijl kunnen de aangehaalde plaatsen een denkbeeld geven. Dezelfde krachtige en pikante, somtijds aan het platte grenzende uitdrukkingen, dezelfde levendige, maar scherpe, hier en daar bijna ruwe

toon, dezelfde rijkdom van beelden en parallellen aan 't moderne leven en de moderne geschiedenis ontleend, treffen overal den lezer en sleepen hem mede: 't is hem alsof een stuk der nieuwste geschiedenis voor zijne oogen afspeelt.

Deze behandeling der oude geschiedenis moest echter van streng wetenschappelijk standpunt uit wel veroordeeld worden. Inderdaad tegenover de voordeelen daaraan verbonden staan groote nadeelen. In de eerste plaats wekt het gebruik van nieuwe termen voor oude zaken dikwijls geheel verkeerde voorstellingen bij den lezer op. De vertaling van woorden als *aedilis* door *Hausherr*, *Censor* door *Sittenmeister*, *Centuria* door *Hundertschaft*, *Senatores* door *Rathsherren* en vele andere waarbij nu eens het Duitsche, dan het Latijnsche woord gebruikt is, kan men goedkeuren; bedenkelijker echter wordt het reeds, wanneer Mommsen spreekt van lineschepen, het admiraalschip van Hannibal, kurassiers, den chef van den generalen staf van Corbulo, maar geheel verkeerd is het de aanhangers van Catilina anarchisten te noemen, te spreken van constitutioneele bevoegdheden, van profeten, kerk enz. bij de Romeinen. In de tweede plaats is hetgeen hypothese is, of wat op combinatie berust, in vele gevallen gesteld in de plaats der berichten der oude schrijvers en is op dezen eene kritiek toegepast, die zich gewoonlijk onttrekt aan de beoordeeling van den lezer, die door den boeienden trant van voorstelling medegesleept in den waan verkeert, dat hij geschiedenis heeft gelezen, waar hem toch inderdaad niets dan de geestige gissingen of meeningen van den schrijver zijn medegedeeld. Somtijds gevoelt men zich zelfs geneigd op sommige hypothesen van Mommsen het woord toe te passen, dat hij van enkele verhalen der oude schrijvers neerschreef: » von solchen Märchen, die Geschichte sein wollen und nichts sind als nicht gerade geistreiche Autoschediasmen ¹,

¹ Zonder nadenken, voor de vuist weg, opgeworpene vermoedens.

wird die Geschichte vor allen Dingen sich frei zu machen haben”.

De verhalen door de ouden medegedeeld, ook waar men ze niet als historisch betrouwbaar mag beschouwen, hebben in elk geval deze waarde, dat zij de beschouwing van het volk in zekere periode en zijnen geest weerspiegelen. Uit dit oogpunt moet men bijv. de geschiedenis van Rome gedurende de eerste eeuwen beschouwen, waar het zoo uiterst moeilijk is te bepalen wat waar en wat onwaar is, en waar de meeningen zoo zeer uiteenloopen. Ludwig Lange, professor te Leipzig, bijv. houdt eene kennis van het Romeinsche koningschap in zijne historische individualiteit voor mogelijk, daar hij van meening is, dat het belangrijkste, dat de traditie betreffende dit onderwerp bericht, op overlevering berust, die tot aan den koningstijd zelf reikt. Ranke karakteriseert de oude Romeinsche traditie in deze woorden: »sie ist kein Werk der Poesie, obwohl sie einzelne poetische Momente enthält; sie ist eine Mischung alter Erinnerung und politischer Anschauung” of, zooals hij wat later zegt: sie ist kein Gedicht, auch keine Geschichte, sondern eine an historische Ereignisse anknüpfende politisch ausgestaltete Erinnerung.” In elk geval deed Mommsen verkeerd met deze oude overlevering zoo goed als geheel ter zijde te zetten. Het voortgezette onderzoek doet in den regel de waarde der historische traditie in haar essentieel karakter niet, die der oudere en nieuwere hypothesen wel verminderen.

Mommsen's *Römische Geschichte* is eene geschiedenis van Italië evenzeer als van Rome; hij heeft zich niet zoo eng aan de stadsgeschiedenis aangesloten, als vóór hem gewoonlijk geschiedde; de kennis, die hij meer dan een zijner voorgangers had van de landschappen, hunne dialecten en hunne geschiedenis, heeft hij ten bate van het geheel zóó gebruikt, dat niet de geschiedenis van Rome daardoor op den achtergrond werd geschoven, maar integendeel juist in het rechte

licht werd gesteld. Deze *Römische Geschichte* is niet alleen een beeld van de uitbreiding van Rome's macht, maar zij beschrijft het leven en het karakter van het volk in zijn geheelen omvang, zooals het zich openbaart op elk gebied: de politieke geschiedenis en die der staatsinstellingen wordt begeleid door de geschiedenis van het godsdienstig en zedelijk leven, van kunsten en wetenschappen, van handel en landbouw, nijverheid en maatschappelijk verkeer. Eene hooge philosophische opvatting echter der geschiedenis moet men in Mommsen's werk niet zoeken; evenmin eene Christelijke. Over 't algemeen laat hij zich met algemeene beschouwingen weinig in, en waar bij gelegenheid eene vergelijking van het heidensche met het joodsche of christelijke standpunt te pas komt is het een toon van ironie, dien hij aanslaat, of die van indifferentisme.

De verschijning van dit boek bracht vele pennen in beweging. Even sterk als het ter eene zijde werd toegejuicht, werd het van den anderen kant bestreden. Wie echter gemeend mocht hebben dat de schrijver niet genoeg op het fundament der detailstudie had gebouwd, had weldra gelegenheid het onjuiste dier meening in te zien, toen hij zich ging verdedigen. Mommsen toch erkende wel, dat vele nieuwe beschouwingen, die hij had medegedeeld, in menig opzicht wijzigingen moesten ondergaan, zoowel in 't geheel als in onderdeelen en dat andere, zonder nader betoog, zich in de wetenschappelijke wereld niet zouden kunnen staande houden, maar overigens handhaafde hij geheel zijn standpunt. Ter rechtvaardiging zijner chronologische bepalingen en wat daarmede samenhang en ter wederlegging van het chronologisch-historische systeem, dat zijn broeder August in verschillende programma's en opstellen had bekend gemaakt, schreef hij zijn werk *Die Römische Chronologie bis auf Caesar*, dat echter zijne tegenstanders evenmin overtuigde als zijne *Römische Geschichte* het had gedaan. Trouwens ook nu

nog is het niet te verwachten, dat men op dit terrein vol voetangels en klemmen weldra tot overeenstemming zal geraken.

Over vele andere punten de Romeinsche geschiedenis betreffende verdedigde hij zijne meening of lichtte ze nader toe in tal van opstellen, die hij in verschillende tijdschriften schreef, vooral in het door hem geredigeerde »Hermes'', en later gedeeltelijk vereenigde en opnieuw uitgaf in twee deelen onder den titel van *Römische Forschungen* (Berlin 1864, 1879). Het resultaat van den strijd was te voorzien. Door den schat van kennis, die Mommsen ter beschikking stond, door zijne scherpzinnigheid en zijn geoefenden, genialen blik behaalde hij schitterende resultaten, waar hij zich met nauwgezetheid hield aan een streng methodisch onderzoek; maar aangezien vele der grootste geschilpunten juist daar lagen, waar hij door combinatie, door stoute grepen en analogieën zich ver boven de gewone historische stof verhief, kon hij zijne principieele tegenstanders als Madvig, Lange, Peter enz. niet overtuigen en bleef de strijd onbeslist. Vruchteloos echter niet. Door voor- en tegenstanders werden tallooze punten grondiger onderzocht, de waarde der verschillende bronnen op nieuw bepaald, het materiaal, dat de opschriften leverden, in ruimere mate in gebruik genomen en dus de wetenschap verdiept zoowel als uitgebreid.

Het onlangs verschenen vijfde deel bezit de voordeelen, maar ook de nadeelen van de drie voorgaande, zoowel wat den vorm als den inhoud aangaat. De stijl is misschien wat kalmer, doch niet minder frisch en krachtig. De inhoud is zeer interessant. Onder het opschrift: *Länder und Leute von Caesar bis Diocletian* worden in XIII hoofdstukken behandeld: de noordgrens van Italië, Spanje, de Gallische provinciën, het Romeinsche Germanië en de vrije Germanen, Brittannië, de Donaulanden en de oorlogen aan de Donau, het Grieksche Europa, Klein-Azië, de grenzen van den Euphraat en de

Parthen, Syrië en het land der Nabataeërs, Judaea en de Joden, Aegypte en de Afrikaansche provinciën. Bij veel schoons en waars vindt men ook hier niet weinig meeningen en oordeelvellingen, waarbij men een vraagteeken zou willen plaatsen. Zijn reeds onder het drukken veranderingen aangebracht, eene nieuwe uitgave zal er zeker nog veel meer brengen. Jammer dat het vierde deel nog niet verschenen is; dan wisten we misschien op welke gronden bijv. het oordeel steunt, op pag. 498, dat Tiberius »der tüchtigste Herrscher» is, »den das Reich gehabt hat»; dan vernamen we waarschijnlijk iets meer over de uitbreiding en den invloed van het Christendom, dat in dit deel nauwelijks ter sprake gekomen is.

Ons rest ter bespreking nog een derde groep van geschriften, wederom één hoofdwerk, *Römisches Staatsrecht*, met voorafgaande of volgende kleinere opstellen. Deed het *Corpus Inscriptionum* ons den onvermoeiden, met reuzenkrachten begaafden verzamelaar, den op zijn gebied universeelen geleerde, den scherpzinnigen criticus kennen, toonde de *Römische Geschichte* ons den kunstenaar-geschiedschrijver, het *Römisches Staatsrecht* is het werk van den systematicus. Het is het meest philosophische van Mommsen's werken en in vele opzichten de samenvatting zijner studiën. Reeds als student aan de universiteit te Kiel verbond hij de historisch-philologische studiën met die der rechten, als hoogleeraar trad hij op in de juridische faculteit te Leipzig, te Zürich en te Breslau, in de philosophische faculteit te Berlijn. Aan den avond zijns levens komen deze twee richtingen nog eens in dit werk over staatsrecht te zamen.

't Is maar een handboek, zeker; maar het is zulk een handboek, dat uit de bronnen zelf bewerkt, op de hoogste staande van de nieuwere litteratuur over het vak, het geheel en al zijne onderdeelen evenredig behandelt en overal tot in het kleinste toe de nauwgezetheid van den man van

wetenschap toont; een handboek, dat niet de parasiet is van het monographisch onderzoek, maar de slotsom, het resultaat van voorafgegane onderzoekingen, al worden deze hier ook niet naar haar verloop en methode medegedeeld. De schrijver zegt dan ook in rechtmatig zelfbewustzijn: »ich wenigstens bin mir bewusst alle Arbeits- und Denkkraft daran gesetzt zu haben, um jedes brauchbaren Bausteins habhaft zu werden und jeden Gedanken zu Ende zu denken.»

't Spreekt van zelf, dat de stijl van dit werk een ander moet zijn dan die der *Römische Geschichte*; evenzeer echter dat de vaardige stilist zich ook hier niet verloochent: ofschoon het een wetenschappelijk boek is en als zoodanig de grootste nauwkeurigheid ook in de wijze van uitdrukking in acht genomen moest worden, is de stijl toch lenig en vloeiend, nooit stouterig, zelfs niet in de talloze aantekeningen aan den voet der bladzijden. We willen trachten in enkele woorden den inhoud en de beteekenis van het werk te schetsen. Het eerste deel behandelt de magistratuur in het algemeen. Mommsen is namelijk terecht van oordeel, dat men om een juist begrip van de Romeinsche magistratuur te verkrijgen, niet alleen, zooals tot dusver gewoonlijk geschiedde, de afzonderlijke magistraturen, het consulaat de dictatuur, de praetuur, de censuur enz. moet onderzoeken, maar dat men van de eenheid dient uit te gaan en dat niet ter wille van eene philosophische deductie van het bijzondere uit het algemeene, maar omdat historisch de Romeinsche staat van de eenheid der magistratuur is uitgegaan en dien oorsprong nooit heeft verloochend. In overeenstemming met zijne beschouwing over de waarde, die aan de traditie betreffende den koningstijd moet worden gehecht, gaat hij uit van de magistratuur in de republiek en reconstrueert dan de macht, die oorspronkelijk als eenheid in den koning tegenwoordig was, uit de bekende instituten van het consulaat, de dictatuur en de praetuur. Het imperium, het

gezag, dat de koning had, was volkomen gelijk aan dat der eerste consuls; met de republiek echter treedt niet langzamerhand, maar terstond, in zooverre eene principieele beperking van het gezag der magistraten in het leven als aangeduid wordt door de termen: annuïteit, den duur van het imperium over één jaar slechts, collegialiteit, waarvan de intercessie, het tusschenbeidentreden van den eenen collega in ambtshandelingen van den andere, het noodzakelijk gevolg was, en provocatie, het recht van den veroordeelde om zich op de beslissing van het volk te beroepen, de uitdrukking der volkssouvereiniteit. De historische ontwikkeling dezer begrippen is inderdaad het Romeinsche staatsrecht zelf.

In overeenstemming met en als gevolg van het wezen der magistratuur worden dan verder behandeld de emolumenten der magistraten, hunne raadslieden en dienaars, hunne insignes en eerbewijzen, de vereischten voor hunne verkiezing, de aanvaarding en nederlegging van hun ambt, de plaatsbekleeding van den ambtenaar, hunne verantwoordelijkheid. Het tweede deel handelt over de afzonderlijke magistraten; van groot belang is vooral de tweede afdeeling die het principaat, het keizerschap tot onderwerp heeft. Het derde deel, over den senaat, is nog niet verschenen.

Het staatsrecht van Rome onder de keizers is eene schepping van Mommsen; voorgangers op dat gebied had hij eigenlijk niet. En toch is deze periode uit theoretisch en praktisch oogpunt van niet minder belang dan de republikeinsche; zij bevat de rijpe vrucht der voorafgaande ontwikkeling en heeft op alle landen van Europa den grootsten invloed geoeffend. 't Is Mommsen's hoofddoel in dit deel van zijn werk den engen samenhang aan te toonen tusschen het keizerschap van de eerste eeuw en de magistratuur op het einde der republikeinsche periode. De keizer was ambtsdrager, magistraat, niet met eene machtsvolkomenheid, die hem boven de staatsregeling plaatste, maar met eene vast omschreven

competentie; oorspronkelijk is de keizer als de eerste onder de burgers door de wetten evenzeer gebonden als ieder ander. Eerst later ontvangt hij met het recht om dispensatie van de wetten te geven, ook zelf eene positie boven de wet. En toen daarna de in het Grieksche Oosten heerschende opvatting der monarchie de overhand verkreeg, toen eerst konden van eene absolute macht der keizers spreken. In den eersten tijd bestaat er geene monarchie, zelfs niet eene beperkte; Mommsen zou liever van eene dyarchie willen spreken, eene tweeheerschappij, daar de macht tusschen den senaat en den keizer verdeeld is.

De ontwikkeling en betooging dezer denkbeelden worden met eene consequentie en eene helderheid, als gevolg van de volkomen beheersching van de stof, doorgetrokken, die den lezer als van zelf overmeesteren. Toch kunnen er ernstige bedenkingen tegen dit werk worden ingebracht. Mommsen's scherp belijnd karakter streeft naar scherpe grenzen en vaste lijnen ook in de wetenschap, die hij beoefent; waar hij eenmaal een systeem meent gevonden te hebben en dat ontvouwt, gaat hij met de eenzijdigheid der energie dikwijls te ver en zoekt ook daar een zelfbewust en systematisch streven, waar het niet waarschijnlijk is. Doch Mommsen behoort tot het kleine getal van die geleerden, wier fouten en misslagen zelfs van nut zijn, daar zij een kern van waarheid bevatten en den spoorslag geven tot vernieuwde onderzoekingen. Terrecht zegt Bernays: »de vierhonderdjarige geschiedenis van de studie der oudheid heeft tot dusver geen tweede voorbeeld aan te wijzen van de vereeniging van alle eigenschappen in één persoon, die noodig zijn om eene geschiedenis van het Romeinsche staatsrecht te geven. Vóór hem is nooit een jurist zulk een philoloog, voor hem is ook nooit een philoloog zulk een jurist geweest.»

Voor de studie van het Romeinsch burgerlijk recht was vooral van belang de uitgave van het *Corpus iuris civilis*,

die Mommsen in verbinding met Paul Krüger bezorgde. Zij onderscheidt zich van andere daardoor, dat zij met consequentie bewerkt is volgens die philologische methode, waarnaar de codex, dien het kritisch onderzoek als den besten heeft aangewezen, aan den tekst ten grondslag gelegd wordt en wat de kritiek in den loop der tijden aan werkelijke verbeteringen heeft te voorschijn gebracht met vermelding der bronnen wordt opgegeven. Overigens is de philologie in engeren zin voor Mommsen meer bijzaak; hij beoefent haar voor zoover ze tot de historie in rechtstreeksch verband staat. De schrijvers, wier werken hij geheel of gedeeltelijk heeft uitgegeven, zijn historieschrijvers; van Livius gaf hij in 1868 te Berlijn boek 3—6 uit naar een oud handschrift, door den kardinaal Angelo Mai te Verona ontdekt. Eenige jaren vroeger, in 1864, had hij eene voortreffelijke uitgave bezorgd van het werk van den grammaticus Solinus (3de eeuw na Chr.), dat eene verzameling van merkwaardigheden uit het gebied der geschiedenis en aardrijkskunde bevat (*Collectanea rerum memorabilium*). Eindelijk gaf hij voor de groote collectie van bronnen der geschiedenis van Duitschland in de middeleeuwen (*Monumenta Germaniae historica*) in 1882 de lang verwachte eerste methodische en kritische uitgave van Jordanis (6de eeuw) geschiedenis der Gothen (*Jordanis Romana et Getica*). Uit het gebied der tekstkritiek zouden we nog talrijke verhandelingen en opstellen kunnen vermelden, doch we laten deze opgave achterwege, daar ze noch volledig kan zijn, noch te dezer plaatse kan worden toegelicht. Genoeg zij het er op te wijzen dat de resultaten op dit arbeidsveld door hem verkregen alleen reeds menigen philoloog tot eere zouden strekken. Onbegrijpelijk is het bijna dat Mommsen bij al deze werkzaamheden en bij al die, welke zijn professoraat hem verschaftte, nog tijd en kracht kon vinden om als volksvertegenwoordiger zitting te nemen (sedert 1873) in het Pruisische huis van afgevaardigden. Trouwens aan zijn werk over het staatsrecht

kwam deze nadere kennismaking met de praktijk van het staatsbestuur ten goede, in zooverre zijn begrippen over alles wat daarmede samenhangt verhelderd en uitgebreid werden. De gunst des volks, waardoor hij tot afgevaardigde werd gekozen, had hij zeker aan zijne eminente gaven en arbeid te danken, doch niet minder aan zijn patriotisch optreden in geschrifte tegen de Franschen tijdens den Fransch-Duitschen oorlog. Natuurlijk dat de Franschen hem daarover bittere verwijten deden hooren, te meer, daar zij meenden dat hij zich aan grove ondankbaarheid schuldig maakte. Napoleon III immers, die voor zijn werk over Caesar de hulp der geleerden noodig had, had die bij Mommsen zoowel als bij Ritschl gezocht en beiden hadden zich voor de beleefteden van den monarch-geschiedschrijver niet ongevoelig getoond. Mommsen droeg den eersten druk zijner *Digesta* of *Pandecten* aan hem op. Fransche genootschappen hadden zich beijverd den Duitschen geleerde tot lid te benoemen. Zoo was hij sedert 1860 correspondent van de Académie des inscriptions et belles lettres en van de Société des Antiquaires de France; verder Ridder van het Legioen van eer. Doch even groot als vroeger de vriendschap der Franschen was, even groot werd na '70 hun haat. In '72 royeerde de Société des antiquaires hem als lid-correspondent. En ook tegenwoordig blijven de aanvallen tegen Mommsen van die zijde nog niet uit, zelfs niet zulke, die zijn zedelijk karakter aantasten.

Wanneer we ten slotte nog eens het geheel van Mommsen's werkzaamheid overzien, dan valt het eerst de verbazende werkkraft op, die het deel is van dezen Germaan en die hem, ofschoon hij reeds de 70 nadert, nog niet schijnt te begeben. In de tweede plaats treft ons de eenheid van plan en uitvoering in al dat werken: al zijn arbeid onderscheidt zich van dien van andere geniale geleerden op hetzelfde gebied door de onovertroffen, ja ongeëvenaarde beheersching van

de monumentale stof; deze is overal dienstbaar gemaakt om de litterarische overlevering te doordringen, aan te vullen, te verbeteren en te verduidelijken. Daardoor heeft hij zich zelfstandig een weg gebaad; door de verbinding dezer twee helften der overlevering tot een geheel beheerscht hij koninklijk geheel het gebied der geschiedenis van het oude Rome in elke richting, in elke levenssfeer. Daardoor ook is zijn werkzaamheid van zoo groote beteekenis, want geen onderzoek, geen studie op staatkundig en geschiedkundig terrein in grooten stijl opgevat is mogelijk zonder de beoefening van Rome's geschiedenis.

Mommsen is zich zijner kracht bewust, maar ook zijner zwakheid. Het eerste is het noodzakelijk gevolg zijner groote geestesgaven, zijner wijze zelfbeheersching en zelfbeperking, waardoor hij behoed is voor het gevaar om zijne krachten te versnipperen, en van zijne onvermoeide werkzaamheid. Een zekere prikkelbaarheid, die dikwijls tot felheid in de polemiëk voert, is daarmede nauw verbonden. Victor Duruy heeft niet geheel ongelijk, wanneer hij spreekt van dezen Duitscher *à la main rude et pesante*. Doch dit bewustzijn van eigen kracht bewerkt daarom nog niet die ingenomenheid met en voldaanheid over eigen werk, die gewoonlijk de middelmatige talenten ontsiert. Mommsen kent ook zijne zwakheid. Dat bewijst zoo menige plaats uit zijne werken, om slechts eene te noemen, het voorwoord van het derde deel van het *Corpus Inscriptionum*, waar eene bittere klacht over den afstand die het voltooide werk scheidt van het ideaal, waarnaar gestreefd werd, in woorden zich uitspreekt, die het zegel der oprechtheid aan zich dragen. Op zijn 60sten geboortedag, 30 November 1877, hadden leerlingen en vrienden den meester als blijk hunner hoogachting en vereering, overeenkomstig een meer en meer toenemend gebruik, een boekwerk aangeboden, bevattende eene verzameling van opstellen, door hem zelve geschreven. Mommsen antwoordde

door de toezending van een opstel »de laatste strijd der Republiek» als vierde deel zijner *Römische Geschichte* en voegde daarbij de volgende regels, die in ieder opzicht zijne levensopvatting teekenen:

Langsam rollen die Jahre der Jugend seliger Dumpfheit
 Und ihr »spute dich» ruft eifrig dem Kronos sie zu.
 Aber er hört das Wort und in ewigem, steigendem Hasten
 Jagen die Rosse der Zeit stürmend hinunter den Weg;
 Fassen da muss die Hand im Fluge die leuchtenden Aepfel:
 Alle, nach denen sie griff, brachte noch keine herab.
 Und wie oft es gelang, es kommt ein letztes Gelingen,
 Jeglichem Streben ein Ziel, jeglichem Leben ein Schluss.
 Einen Augenblick ist an dieser Wende der Jahre
 Heute zur Umschau Zeit; Freunde, ihr habt es gewollt.
 Ihr, die begonnen mit mir den Lauf, ihr, die sich zum Wettkampf
 Während des Wegs mir gesellt, ihr, die ich führt' in die Bahn,
 Ob zum Ziele gelangt der einzelne Wagen, was sorgt ihr?
 Schaut auf die ewige Fahrt; blickt in die volleren Reihn!
 Ob das, was euch gefiel, die grauen Haare vollenden
 Oder ein bräunes Gelock, Freunde, was liegt nur daran?

En wat is het doel van die »ewige Fahrt»? Of is het slechts de wilde jacht van het vage pantheïsme? Sta daar tegenover het heerlijke woord van den Apostel, die ook zijn leven met een wedloop vergelijkt: »ik heb den goeden strijd gestreden, ik heb den loop geëindigd, ik heb het geloof behouden: voorts is mij weggelegd de kroon der rechtvaardigheid, welke mij de Heere, de rechtvaardige Rechter, in dien dag geven zal.»

TOTLEBEN.

GRAAF TODLEBEN.

Te Soden, eene kleine badplaats niet ver van Wiesbaden in een bekoorlijk dal van het Taunusgebergte gelegen, stierf den 1sten Juli 1884 graaf Eduard Todleben. Rusland verloor in hem een zijner beroemdste generaals, een zijner beste burgers, een man, die op elk door hem betreden gebied door zijn scherp blik, zijne geestkracht en rustelooze werkzaamheid buitengewone dingen tot stand bracht, en om die reden niet alleen in zijn eigen land, maar ook daar buiten in hoog aanzien stond. Vooral bij de verdediging van Sebastopol en bij de onderwerping van het Turksche leger onder Osman-Pacha te Plewna heeft hij zijn vaderland onschatbare diensten bewezen. Zijn naam is onafscheidelijk aan die beide roemrijke wapenfeiten verbonden en staat voor altijd met gulden letters in Ruslands krijgsgeschiedenis geboekt.

Todleben bezat eene forsche gestalte, open en innemende gelaatstrekken. Aan een zeer helder oordeel paarde hij, naast eene zeldzame dapperheid en volharding, eene buitengewone werkkraft. Zijne gestrengheid werd getemperd door rechtvaardigheidsgevoel en algemeene menschenliefde. Om al die deugden genoot hij de achting en de bewondering van zijne meerderen, de genegenheid en het onbeperkte vertrouwen

van zijne minderen. Toch had ook hij zijne vijanden, die hem zijne openhartigheid en waarheidsliefde niet konden ver-geven.

Frans Eduard Iwanowitsch Todleben werd den 20sten Mei ¹ 1818 te Mitau in Koerland geboren. Zijn vader was een welgesteld koopman. Al spoedig na zijne geboorte verhuisden zijne ouders naar Riga. Hier speelde de knaap dikwijls op de oude wallen der stad en zou hij, als men sommige mededeelingen mag gelooven, reeds vroegtijdig zijne voorliefde voor het militaire ingenieursvak aan den dag hebben gelegd. Later, op de kostschool van dr. Hüttel, zette hij zijne militaire kinderspelen op grootere schaal voort, en als hij zich met zijne makkers op het nabij Riga gelegen buitenverblijf van zijne ouders bevond, werden daar onder zijne leiding kleine schansen opgeworpen, verdedigd en bestormd. Zijn vader zag dan ook van het aanvankelijk door hem gekoesterde voornemen, om Eduard bij den handel te plaatsen, af, en gaf gehoor aan den wensch van zijn zoon om in den krijgsveld te treden.

Na gedurende een jaar een voorbereidingscursus bij den kapitein-ingenieur Kirgitscheff te hebben bijgewoond, werd Todleben in 1832, op veertienjarigen leeftijd, op de militaire ingenieschool, tegenwoordig de Nikolaas-academie, toegelaten. In Januari 1836 werd hij tot vaandrig-ingenieur benoemd en naderde hij, dank zij zijne bijzondere talenten en de buitengewone inspanning, waarmede hij zich op de studiën toellegde, den luitenantrang, toen eene ernstige borstziekte hem dwong, de school te verlaten en bij zijne ouders herstel van zijne kwaal te zoeken. Gelukkig nam de ziekte hier spoedig eene gunstige wending en reeds in November kon hij zijne studiën hervatten. In het volgende jaar werd hij door de benoeming tot 2den luitenant voor zijne buitenge-

¹ Deze en alle volgende datums zijn naar den Gregoriaanschen of nieuwen stijl

wone vorderingen beloond en in de officiersklasse geplaatst. Doch wederom werd hij ziek, zoodat hij de school andermaal moest verlaten, en wel, nog vóór hij het eindexamen had afgelegd. Na zijn herstel werd hij daarop bij de genietroepen te Riga ingedeeld.

Ten einde zich in den practischen mineurs- en sappeursdienst te bekwamen, verzocht hij in 1839 zijne overplaatsing bij het grenadier-sappeurbataljon, dat toen in de nabijheid der vesting Dunaburg een kamp had betrokken. In Januari 1840 werd hij ingedeeld bij het instructie-bataillon der genie te Petersburg en in Juli van hetzelfde jaar tot 1sten luitenant bevorderd. Laatstgenoemd bataljon hield jaarlijks practische oefeningen in een kamp bij Krasnoje Selo, en het was hier, dat Todleben de aandacht tot zich trok van den generaal-ingenieur Schilder, een man, die om zijne rijke oorlogservaring en bijzondere talenten toenmaals in hoog aanzien stond. Het was vooral door zijne aanbevelingen dat Todleben herhaaldelijk bijzondere tevredenheidsbetuigingen ontving en in Mei 1845 bij keuze tot kapitein werd bevorderd. Todleben was toen 27 jaar oud. De generaal Schilder bleef ook later zijn vriend en beschermer.

Weldra brak nu voor Todleben het tijdstip aan, waarop hij zijne eerste oorlogsondervinding zou opdoen. In het jaar 1848 vertrok hij naar den Kaukasus en nam daar deel aan de operatiën in Daghestan¹ tegen Schamyl, het dappere opperhoofd der Kaukasische bergvolken. Als genieofficier toegevoegd aan het korps van vorst Argoutinski Dolgoroukoff, droeg Todleben niet weinig bij tot de herovering van de sterkte Guergebil. Verder was hij tegenwoordig bij het ontzet van het fort Akta en bij de bestorming der door 10000 vijanden bezette verschanste stelling bij Miskendschi. Tot belooning

¹ Daghestan is de landstreek tussehen de oostelijke hellingen van den Kaukasus en de westkust der Kaspische Zee.

voor de bij deze gelegenheden betoonde dapperheid ontving Todleben de Wladimirorde 4de klasse met het lint. In het volgende jaar nam hij deel aan de belegering van het fort Tschoch, leidde gedurende de vier laatste maanden van dit beleg de aanvalswerkzaamheden en verrichtte daarbij eene zeer stoute en gevaarlijke verkenning in de onmiddellijke nabijheid des vijands. Daar de troepen volgens de van vorst Dolgoroukoff ontvangen bevelen niet aan den altijd onzekeren uitslag van eene bestorming mochten worden blootgesteld, moest Todleben er zich toe bepalen, het fort door vuur te vernielen. Hij wist dit doel echter volledig te bereiken en deze uitkomst verschafte hem eene eeresabel met gouden gevest, waarop de woorden gegrift waren: »voor dapperheid”.

In 1850 verliet hij den Kaukasus, die, zooals hij later zelf verklaard heeft, voor hem eene uitmuntende oefenschool was geweest, en werd hij benoemd tot adjudant van den generaal Schilder, chef van het geniekorps van het Russische leger. Reeds een jaar later werd hij echter bij de genietroepen der garde overgeplaatst en hier met de leiding van practische sappeurswerkzaamheden belast. Dit verschafte hem de eer, persoonlijk te worden voorgesteld aan keizer Nikolaas I, die in deze werkzaamheden bijzonder belang stelde en met Todleben's leiding ten zeerste was ingenomen.

Bij den aanvang van den Russisch-Turkschen oorlog in 1853 noodigde de generaal Schilder, die met een commando in het Russische veldleger belast was, zijn voormaligen adjudant uit, weder aan zijne zijde op te treden. Toen Todleben daarop den 26sten Februari als luitenant-kolonel, tot welken rang hij eenige weken te voren bevorderd was, te Boekarest bij den generaal Schilder aankwam, zond deze hem dadelijk naar Klein-Walachije, met last, de versterkingen, welke de Turken bij Kalafat op den linkeroever van den Donau, tegenover Widdin, hadden opgeworpen, te verkennen en een plan van aanval tegen die stelling te ontwerpen. Tot bereiking

van dit doel verrichtte Todleben eene reeks van de stoutste verkenningen. De beoogde aanval bleef echter achterwege, daar de Russen, die inmiddels tot de overtuiging waren gekomen, dat hun van de zijde van Kalafat geen ernstig gevaar dreigde, in het begin van Maart hunne troepen meer op den linkervleugel samentrokken en daar aanvallend optraden. De eerstvolgende ondernemingen waren voornamelijk tegen de Turksche Donauvesting Silistria gericht. Den 16den Mei werd die vesting, voor welke de Russen toen 45 000 man vereenigd hadden, berend, en vier dagen later werden de loopgraven tegen de aan de oostzijde van Silistria vooruitgeschoven forten Arab-Tabia en Plané-Tabia geopend. De generaal Schilder was chef der aanvalswerken, terwijl de luitenant-kolonel Todleben met het toezicht over den loopgravenarbeid was belast. Toen de eerste zich echter reeds bij den aanvang van het beleg door eene ontvangen wonde gedwongen zag, het commando neer te leggen, werd Todleben tot zijn opvolger benoemd. Van den 20sten Mei tot aan het eind van het beleg bleef deze dag en nacht in de loopgraven, die den 19den Juni zoo ver gevorderd waren, dat een storm met goede kansen kon worden ondernomen. In den nacht van den 20sten op den 21sten Juni, op het oogenblik dat de troepen reeds tot den aanval gereed stonden en nog slechts op het afgesproken sein wachtten, om de bres te bestormen, verscheen echter een adjudant van den veldmaarschalk Paskiewitz-Eriwanski met het bevel, dat het beleg onmiddellijk moest worden opgebroken en dat de troepen op den linkerover van den Donau moesten terugkeeren. Dit bevel vond zijn grond in de dreigende houding van Oostenrijk, dat eene aanzienlijke troepenmacht in Zevenbergen had bijeengetrokken en thans van Rusland de ontruiming der Donauvorstendommen eischte. Rusland, dat het aantal zijner vijanden reeds groot genoeg achtte, meende aan dezen eisch gehoor te moeten geven.

Terwijl nu de Russische strijdkrachten zeer langzaam Wallachije en Moldavië ontruimden, ontving men in het hoofdkwartier tijding van het plan der verbonden mogendheden, om hun legers naar de Krim in te schepen. De toestand van Sebastopol, dat aan de landzijde nog bijna geheel open lag, verontrustte vorst Gortschakoff, den toenmaligen opperbevelhebber der Russen in de Vorstendommen, in hooge mate, en wetende dat vorst Menschikoff, die in de Krim het bevel voerde, geen ervaren genie-officier bij zich had, besloot hij zijnen wapenbroeder den luitenant-kolonel Todleben te zenden. Deze vertrok daarop den 13den Augustus en kwam zeven dagen later in de Krim aan. Toen hij zich bij vorst Menschikoff aanmeldde, ontving deze hem echter zeer koel en voegde hem de woorden toe: »vorst Gortschakoff heeft in zijne verstrooidheid er zeker niet aan gedacht, dat ik te Sebastopol een geniebataljon heb; — rust eenige dagen uit en keer dan naar uw leger terug." Todleben schijnt evenwel weinig neiging te hebben gehad, om zonder meer aan dezen last te voldoen en gebruikte den hem geschonken onbepaalden rusttijd, om een onderzoek in te stellen naar den toestand der vestingwerken. De uitslag van dit onderzoek was niet zeer bemoedigend. Alleen de kustversterkingen aan de baai van Sebastopol, aan welks zuidzijde de stad is gelegen, verkeerden in goeden toestand. Aan de landzijde werd Sebastopol slechts beschermd door eenige brokstukken van versterkingen, die ternauwernood de richting van de te verdedigen lijn aangaven. Wel was reeds in 1834 een plan uitgewerkt en in 1837 door keizer Nikolaas I op de plaats zelve herzien tot versterking van de zuidzijde der stad, doch dit plan was in 1854 nog slechts hoogst onvolledig uitgevoerd. Van de acht bastions, die met tusschenruimten van 800—1700 M. zouden worden opgeworpen en onderling door van schietgaten voorziene muren moesten worden verbonden, waren slechts drie in verdedigbaren staat. Drie andere waren

nog verre van gereed en van de twee overige bestond nog hoegenaamd niets. De verdedigbare kazernes, die in de drie eerstgenoemde bastions tot keelsluiting¹ dienden, en de verbindingsmuren waren bovendien uit het voorgelegen terrein geheel zichtbaar en konden dus gemakkelijk door 's vijands vuur worden vernield. Wel had vorst Menschikoff reeds vóór de aankomst van Todleben eenige verbeteringen doen aanbrengen, doch deze waren zeer onbetekenend en hoogstens toereikend, om aan een zwak landingskorps — eene landing op groote schaal verwachtte de Russische opperbevelhebber in de Krim niet — het hoofd te kunnen bieden. In zijn werk over de verdediging van Sebastopol verklaart Todleben dan ook, dat op het tijdstip van de landing der Verbondenen tweederden van den stadswal geheel open lagen en slechts eenige onvoldoende batterijen bezaten, die door groote tusschenruimten van elkander waren gescheiden, zoodat het den vijand bij eenige driestheid gemakkelijk zou zijn gevallen, bij den aanvang van het beleg stormenderhand in de stad binnen te dringen.

Aan de noordzijde der baai was de toestand niet gunstiger. Het eenige werk dat hier tegen een aanval van de landzijde bescherming moest verleenen, was het groote Noorderfort. Dit fort dagteekende reeds van het jaar 1818 en verkeerde in zulk een vervallen toestand, dat bij het opmaken der wallen een gedeelte van de grachtmuur instortte. Bovendien had het eene onvoordeelige ligging en werd het van omgelegen hoogten geheel ingezien.

Bedenkt men hierbij nog, dat ook de bewapening der verdedigingswerken aan de landzijde zeer onvoldoende was, dan wordt het licht begrijpelijk, dat nagenoeg iedereen het eene onuitvoerbare onderneming achtte, Sebastopol in enkele

¹ Het van den vijand afgekeerde gedeelte van een fort of verdedigingswerk heet „keel“.

weken tijds in zoodanig verdedigbaren toestand te brengen, dat het aan de legers van twee groote mogendheden tegenstand zou kunnen bieden. Doch Todleben wanhoopte niet. Hij meende, dat als men de geheele mannelijke bevolking der stad aan den arbeid zette en een deel der vloot van de Zwarte Zee, die bijna geheel op de reede van Sebastopol lag, opofferde, om haar talrijk personeel van marine-artillerie voor de verdediging der landzijde te gebruiken, in elk geval nog veel tot stand kon worden gebracht, en dat misschien het doel nog wel volledig kon worden bereikt, zoo de vijand bij zijne aanvalstoebereidselen slechts eenigszins aarzelend en langzaam te werk ging.

In dien geest deed hij na de door hem verrichte zorgvuldige terreinverkenning voorstellen aan vorst Menschikoff, en verzocht tevens met de uitvoering der werkzaamheden te worden belast. Menschikoff echter, die het groote gevaar, dat Sebastopol en der Russische vloot dreigde, nog altijd niet scheen te beseffen, en van oordeel was, dat eene landing der Verbondenen in de Krim wegens de nadering van den herfst met zijne hevige stormen eene onmogelijkheid was, antwoordde kortaf: »voor dit jaar is het te laat en het volgende jaar hebben wij vrede.»

Deze verwachting van den Russischen generaal werd maar al te spoedig beschaamd. Reeds den 12den September verscheen de vloot der Verbondenen voor de westelijke kusten der Krim en den 13den landden ruim 60 000 man nabij Eupatoria, circa 10 G. M. ten noorden van Sebastopol gelegen. Hierdoor verrast, verzamelde vorst Menschikoff ongeveer 40 000 man in eene stelling op den zuidelijken oever der Alma, een van oost naar west stroomend riviertje, dat ten zuiden van Eupatoria in de Zwarte Zee uitloopt, ten einde den Verbondenen den weg naar Sebastopol te versperren: Den 20sten werd hij hier aangevallen en geslagen. Gelukkig voor de Russen had de hoofdaanval plaats tegen hun front

en hun linkervleugel, zoodat de terugtochtsweg naar Sebastopol over Inkermann, om het oostelijk uiteinde van de baai van Sebastopol heen, open bleef. Den 21sten reeds kwam het leger te Sebastopol aan. Menschikoff zag echter in, dat het zeer verkeerd zou zijn, zich hier met zijn geheele leger te laten insluiten. Hij liet dus 6000 man infanterie met al de marinesoldaten te Sebastopol achter, en rukte met het overige van zijn leger over Bachtchiserai noord-oostwaarts in de richting van Simferopol op, ten einde zoodoende de gemeenschap met het binnenste van Rusland over Kertsch en Perekop open te houden en te gelijktijd van uit het open veld de verdedigers van Sebastopol te kunnen ondersteunen. Daar de Verbondenen eerst den 23sten van het slagveld aan de Alma opbraken, kon de aftocht van het Russische veldleger uit Sebastopol zonder stoornis worden volbracht. Voor zijn vertrek had Menschikoff nog last gegeven, dat de ingang der baai dadelijk door zinkschepen moest worden versperd¹, dat er volgens het voorstel van den admiraal Nachimoff eene brug zou worden geslagen over de oorlogshaven, die, van noord naar zuid loopende, de eigenlijke stad in het westen van de voorstad Karabelnaja in het oosten scheidt, en dat de verdedigingswerken zoo spoedig doenlijk moesten worden voltooid.

Dag en nacht werd nu met inspanning van alle krachten aan de versterking van Sebastopol gewerkt. De bevelvoerende admiraals Korniloff en Nachimoff en de generaal Von Moller, lieten daarbij Todleben, in wiens bekwaamheid en geestkracht zij het volste vertrouwen stelden, de handen nagenoeg geheel vrij, en rusteloos wijdde deze zich aan de

¹ Volgens sommige schrijvers zou deze maatregel door Todleben zijn voorgesteld. Anderen betwijfelen dit echter. Zeker is het dat de admiraal Korniloff, die de vijandelijke vloot wilde opzoeken en aanvallen, zich tegen deze opoffering van zeven of tien schepen verzette. Het bevel van Menschikoff werd echter uitgevoerd en den 23sten September was de ingang der baai versperd.

buitengewoon zware taak, eene nagenoeg open stad onder het oog en het vuur des vijands in eene verdedigbare vesting te herscheppen. De werkzaamheden begonnen aan de noordzijde, omdat men daar het eerst een aanval duchtte, doch toen de Verbondenen onbegrijpelijkerwijze de gelegenheid lieten voorbijgaan, om hier Korniloff eene nederlaag toe te brengen, en hun troepen reeds den 25sten om Sebastopol heen naar het plateau van Balaklawa, aan de zuidzijde der vesting, verplaatsten, werden dadelijk alle krachten voor de voltooiing der aan dien kant gelegen verdedigingswerken beschikbaar gesteld.

Todleben had zich den daarbij te volgen weg van den aanvang af nauwkeurig afgebakend. Hij kon zich niet ten doel stellen, Sebastopol te omringen door stormvrije werken, van voldoende bomvrije ruimten zoo voor munitieberging als voor huisvesting der bezettingen voorzien, want had hij dit gedaan, dan zou de vijand vermoedelijk reeds in de stad zijn doorgedrongen nog vóór dat die werken een begin van uitvoering hadden gekregen. Bovendien zou de rotsachtige bodem bij dezen arbeid buitengewone bezwaren hebben opleverd. De Russische ingenieur moest zich dus in zijne wenschen tot minder beperken, en zijn streven bestond dan ook slechts hierin, op de belangrijkste punten in de door de reeds bestaande versterkingen aangegeven lijn batterijen op te werpen en deze onderling door loopgraven voor infanterie te verbinden. Die batterijen moesten dadelijk, zelfs reeds vóór de algeheele voltooiing met veel en zwaar geschut, dat voor een aanzienlijk deel van de oorlogsschepen werd genomen, worden bewapend en eerst daarna langzamerhand worden verbeterd, ten einde op die wijze spoedig in staat te zijn, op alle toegangen tot de stad en in alle golvingen van het terrein, door welke de vijand gedekt zou kunnen naderen, een moorddadig geschut- en geweervuur te kunnen concentreren. Als de stad maar eerst tegen een stormenderhandschen

aanval bestand was, dan kon later de verdedigbaarheid in verschillende opzichten nog altijd aanmerkelijk worden verhoogd.

Het is tegenwoordig nog in alle legers genoeg bekend, welk eene verbazende werkkraft Todleben ook in laatstgenoemde richting ontwikkeld heeft. Men kan met volle gerustheid zeggen, dat de verdediging van Sebastopol, die in de krijgsgeschiedenis altijd als een roemrijk voorbeeld zal prijken, zijn werk is geweest. Hij was het, die door den aanleg van talrijke, goed geplaatste verdedigingswerken, door verbetering der bestaande, door tegenloopgraven, tegenmijnen, den aanvaller steeds nieuwe hinderpalen in den weg legde. Daarbij wist hij door zijn zelfvertrouwen ook anderen te bezielen, en die bezieling duurde zelfs nog voort, toen Todleben, ten gevolge eener op den 20sten Juni 1885 ontvangen wonde, niet meer in staat was rechtstreeks aan de verdediging deel te nemen.

Door zijn vastberaden optreden vond Todleben overal hulp en steun. Feitelijk was hij eigenlijk de commandant der vesting. Zijne wenschen golden bijna als bevelen. Toch zou hij in zijne taak niet geslaagd zijn, zoo hij slechts de vakkennis van den militairen ingenieur had bezeten. Zijne voornaamste kracht zetelde, behalve in zijn karakter, veel meer hierin; dat hij die vakkennis met die van den artillerist en den tacticus vereenigde. Todleben was zelf innig overtuigd, dat de verdedigingskracht eener vesting niet uitsluitend, ja zelfs niet in de eerste plaats afhangt van den vorm en de inrichting der verdedigingswerken, maar bovenal van het vermogen der artillerie, van de bewapening der infanterie en van de geoefendheid en het gehalte der troepen. »Alleen als de ingenieur,» zoo luiden zijn eigen woorden, »de materiele, physieke en moreele krachten der bezetting nauwkeurig kent, kan hij door een juist gebruik van de terreinstgesteldheid de troepen in staat stellen, van hunne wapenen het beste gebruik te maken en hun de meeste kansen op de overwinning verschaffen.»

Audaces fortuna juvat — die spreuk werd ook weder bij Sebastopol bevestigd. Reeds boven werd meegedeeld, dat, zoo de Verbondenen den 23sten September 1854, na hun aankomst aan de Belbek, een riviertje, dat zich op zeer korten afstand ten noorden van Sebastopol in zee stort, dadelijk eenen storm hadden gewaagd op de werken, welke de noordzijde der reede beschermden, de vesting vermoedelijk zou gevallen zijn. Korniloff kon hun hier toen slechts ruim 11 000 man tegenoverstellen en de verdedigingswerken verkeerden volgens Todleben in een wanhopigen toestand. Met even goede kansen en zonder meerdere inspanning hadden de aanvallers na hun omtrekkende beweging in de richting van Balaklawa, op 25 September, de zuidzijde der stad kunnen aantasten. Doch ook toen bleef de bestorming achterwege, vermoedelijk omdat eene groote, door twee Fransche en twee Engelsche divisien, onder aanvoering van den generaal Bosquet uitgevoerde verkenning slechts zeer onvolledige gegevens omtrent den toestand der vesting had verschaft.

Todleben had zijn eerste doel bereikt. Zijne nauwelijks uit den grond yerrezen werken boezemden den vijand reeds zooveel ontzag in, dat deze zich van het verdedigingsvermogen der stad, die toch eigenlijk nog niet op den naam »vesting'' kon bogen, eene zeer overdreven voorstelling maakte en tot den aanval voet voor voet besloot. Toen de verdedigers dit ontwaarden, klom hun moed, en hun vertrouwen in Todleben stond van toen af onwrikbaar vast.

Drie weken gebruikten de Verbondenen, om te Balaklawa hun geschut te ontschepen en de aanvalsbatterijen te bouwen en te bewapenen. Al die tijd kwam Todleben ten goede, om nieuwe verschansingen op te werpen en de vesting op de bedreigde punten in zoodanigen staat van tegenweer te brengen, dat zij met goed gevolg het hoofd kon bieden aan de eerste beschieting, die de vijand den 17^{den} October tegen haar richtte, nadat zeven dagen te voren de loopgraven waren geopend.

Die dag was voor Todleben een ware triomf, want hoewel de 72 zware Engelsche vuurmonden de overhand op de tegenover hen staande Russische artillerie hadden behouden en een der bastions met de nevenliggende batterijen zwaar hadden beschadigd, waren daarentegen de 53 Fransche vuurmonden na een geschutstrijd van $4\frac{1}{2}$ uur door de 64 Russische geheel tot zwijgen gebracht, terwijl ook de beschieting van den ingang der reede en van het noordwestelijke front van Sebastopol uit 1244 stukken der Britsch-Fransche vloot geen noemenswaardige uitkomsten had opgeleverd. Van de Fransche artillerie waren vele stukken onbruikbaar geworden en de storm, dien de Verbondenen zich voorgenomen hadden, na het bombardement te wagen, werd voor onbepaalden tijd verschoven. Keizer Nikolaas I bevorderde op het bericht van deze schitterende uitkomst Todleben tot kolonel.

Dit bewijs van waardeering van het hoofd van den staat verhoogde zoo mogelijk nog den ijver en den zedelijken moed van den betrekkelijk nog jeugdigen genie-officier. Aangespoord door zijn voorbeeld en door dat der admiraals werkten bevolking en garnizoen met onvermoeiden ijver aan de versterkingen. Zelfs vrouwen en kinderen verleenden hulp. De door 's vijands vuur aangerichte schade werd telkens weer hersteld, voortdurend verrezen voor het oog des tegenstanders nieuwe verdedigingswerken, en wel verre van te verzwakken, won de verdediger veeleer met elken nieuwen dag in kracht. Den 22sten October schreef de generaal Canrobert, die na den dood van St. Arnaud (29 Sept.) het bevel over het Fransche leger had overgenomen, aan keizer Napoleon: »nauwelijks hebben wij ergens een van 's vijands werken vernield, of er is reeds weder een nieuw opgeworpen. De Russen schieten van alle punten, waar slechts een kanon kan staan.»

De wakkere ingenieur van Sebastopol kende klaarblijkelijk de geschiedenis van den vestingoorlog nauwkeurig. Hij wist hoe onze voorouders in hun strijd tegen Spanje en voor-

namelijk bij het beleg van Bergen-op-Zoom door Spinola, in 1622, met goed gevolg het buitenterrein der vesting verdedigd hadden, hoe Meumier zich door eene soortgelijke actieve verdediging in 1793 gedurende drie maanden in de vesting Mainz had weten staande te houden, en hoe Gneisenau in 1807 de verdediging van Colberg door den aanleg eener groote redoute op den Wolfsberg, 1500 M. vóór den hoofdwal gelegen, den Franschen gedurende ruim zes weken had belet, de loopgraven tegen de vesting te openen.

Todleben besloot, deze schoone voorbeelden na te volgen. Waar de vijand met zijne loopgraven de vesting trachtte te naderen, ging hij hem met tegenloopgraven te gemoet en deed op eenigen afstand vóór den hoofdwal gedekte stellingen voor infanterie inrichten. Alleen vóór het bastion n°. 4, waar de vijand reeds te dicht genaderd was, bleven zij achterwege. Todleben zelf gaf op het terrein de richting der uit te voeren werken aan. Dit moest geschieden tijdens den nacht, in de onmiddellijke nabijheid des vijands en ging dus met groote gevaren gepaard. Bij de uitvoering van den arbeid moesten meermalen tot dekking der werkers zeer moorddadige gevechten geleverd worden. Doch de vijand kon, dank zij die tegenloopgraven, steeds van nabij worden bewaakt en in zijne werkzaamheden ernstig worden belemmerd. Ook stelden zij den verdediger in staat, gedurende het beleg telkens kleine uitvallen te ondernemen, die den vijand dwongen, voorturend zeer op zijne hoede te zijn en zijne loopgraven sterk te bezetten. Door die uitvallen werd tevens een goede geest in de eigen troepen levendig gehouden.

Nog eene andere overweging had er Todleben toe gebracht, van tegenloopgraven gebruik te maken. De Russische infanterie bezat namelijk slechts gladloopsgeweren, terwijl daarentegen die der Verbondenen voorzien was van getrokken vuurwapenen, die meer dan den dubbelen afstand droegen. Om de kansen gelijk te maken en de Russische troepen niet bloot

te stellen aan een geweervuur, dat onmogelijk beantwoord kon worden, tenzij alleen door het geschut, moest de Russische infanterie noodzakelijk den vijand op diens weg naar de vesting een eindweegs te gemoet gaan, en dit was alleen door den aanleg van tegenloopgraven mogelijk.

Todleben bepaalde zich echter niet tot de hardnekkige verdediging van de terreinstrooken, waarover de vijand de vesting trachtte te naderen, doch deed, toen het voorjaar van 1855 begon te naderen, ook vóór die gedeelten der vesting, welke in den aanvang niet rechtstreeks met een aanval werden bedreigd, vóórwaarts van de hoofdomwalling verdedigingswerken aanleggen, ten einde van uit die werken den tegenstander in de flank te verontrusten en den voortgang zijner naderingswerken te vertragen. De voornaamste dezer werken waren de redoutes Sélinghinsk en Volhynië, 1000 en 1300 M. voorwaarts van het noordoostelijke front der voorstad Karabelnaja, en de meer zuidwestwaarts op den Groenen Heuvel gelegen Kamschatka-schans, op 650 M. voorwaarts van het bastion Korniloff. In dit bastion stond de Malakofftoren, die later, bij de vermeestering der vesting door de Verbondenen, eene bijzondere beroemdheid heeft verkregen. De Franschen, die den 13den Maart de loopgraven tegen de Kamschatka-schans hadden geopend, namen dit werk eerst den 7den Juni door storm. Zij hadden 86 dagen werk gehad voor het afleggen van 306 M. in de eene en van 102 M. in de andere naderingsloopgraaf. Tegenover bastion 4, het eenige waarvoor Todleben van den aanleg van tegenloopgraven had moeten afzien, kon de belegeraar per dag gemiddeld 36 M. vooruit komen, terwijl voor de andere bastions de loopgravenarbeid des aanvallers dagelijks slechts 2 à 3 M. vorderde. De totale lengte der door de Russen aangelegde tegenloopgraven bedroeg meer dan 7000 M., en de Fransche generaal Niel had volkomen gelijk, toen hij in zijn werk over de verdediging van Sebastopol met het oog

op die tegenloopgraven schreef: »de Russen kwamen ons, de belegeraars, in onze loopgraven belegeren.»

Door de hardnekkigheid, waarmede de Russen het terrein bovenaards voet voor voet betwistten, herhaaldelijk in hunne verwachtingen teleurgesteld, begonnen de Verbondenen in April 1855 ook een onderaardschen aanval. Doch ook hierin was Todleben hen reeds voor geweest. Toen namelijk de Franschen hun mijnarbeid hadden aangevangen, stuitten zij weldra op een goed georganiseerd mijnstelsel des verdedigers, en werden zodoende tegen hun wil en tot hun nadeel in een mijnoorlog gewikkeld, die aan den generaal Pélissier den uitroep moet hebben ontlokt: »de Russen zijn de grootste mollen van de wereld.»

Wegens de buitengewone veerkracht, door Todleben bij al deze werkzaamheden aan den dag gelegd, werd hij den 22sten April 1855 door keizer Alexander II, die den 14den Maart zijn vader Nicolaas was opgevolgd, tot generaal-majoor in zijn gevolg benoemd. Weinige dagen later werd nog door den keizer gelast, dat de naam Todleben met gouden letters op eene daartoe bestemde marmeren plaat in de Nicolaas-academie moest worden aangeteekend.

Op den 9den April werd door de Verbondenen, die maanden achtereen het vuur slechts zwak hadden voortgezet, weder een hevig bombardement tegen de vesting gericht. Het plan bestond, tien dagen achtereen de verdedigingswerken met 40 000 projectielen daags te overstelpen en dan een algemeen storm te wagen. Hoewel bij deze beschieting de redoutes Volhynië en Sélinghinsk bijna geheel werden vernield, terwijl in de Kamschatka-schans slechts twee vuurmonden bruikbaar bleven en ook bastion 4 zwaar werd beschadigd, boezemde de houding der Russen den generaal Canrobert niettemin nog altijd zooveel ontzag in, dat deze ten slotte niet tot de bestorming durfde besluiten. Aanvankelijk tot den 28sten of 29sten April verschoven, werd zij vervolgens

voor onbepaalden tijd uitgesteld, naar het heette, om de aankomst der in aantocht zijnde versterkingen af te wachten.

Zij kwam eerst tot uitvoering op den 18den Juni, nadat de generaal Canrobert den 19den Mei op zijn verzoek van het opperbevel was ontheven en dit had overgedragen aan den generaal Pélistier. Deze, stouter en voortvarender dan Canrobert, had reeds den 7den Juni de Kamschatka-schans en de overige aan de oostzijde der vesting vooruitgeschoven werken door storm doen nemen. Den 16den, toen men met de aanvalswerken den verdediger tot op 300 M. genaderd was, ving daarop weder eene hevige en algemeene beschieting van de hoofdverdedigingslijn aan. Den 18den, bij het aanbreken van den dag, werd dit bombardement gevolgd door de bestorming van al de bastions aan de Karabelnaja-zijde, welke echter, eensdeels doordien niet alle aanvalscolonnes gelijktijdig oprukten, anderdeels door het heldhaftig gedrag der Russen ten eenenmale mislukte en den Verbondenen bijna 7000 man kostté. De Russen telden slechts 1600 dooden en gewonden, doch hierbij dient nog te worden gevoegd een verlies van circa 4000 man door het voorafgegane bombardement. Deze verliescijfers bewijzen genoegzaam dat de strijd zeer hevig was geweest. Op bijna alle punten klommen de verdedigers, zoodra de vijand zich in de gracht had geworpen, boven op den wal en wierpen de aanvallers met de bajonet en de kolf terug. Deze wijze van handelen was door Todleben voorgeschreven, die haar bij Silistria met goed gevolg door de Turken had zien toepassen.

Todleben zelf had bij deze gelegenheid eene lichte wond in het gezicht ontvangen, welke hem echter niet belette op zijne plaats te blijven. Twee dagen later werd hij evenwel in de batterij Gervais, dicht bij den Malakoff, door een geweerkogel getroffen, die door zijn rechterbeen heendrong.

Daar deze wond zich dadelijk ernstig liet aanzien, werd Todleben naar het dal der Belbek, ten noorden der vesting,

overgebracht en daar in de woning van een zekeren Sarandinski verpleegd. Wel bleef hij nu van hier uit de verdediging met aandacht volgen en leiden, doch daar zijne opvolgers noch zijne bekwaamheid, noch zijne werkkracht bezaten, werden zijne beschikkingen niet altijd geheel in zijn geest uitgevoerd. Hoe zeer Todleben als de ziel der verdediging werd beschouwd, blijkt overigens genoegzaam uit het feit, dat zijne verwonding door de Russen zorgvuldig geheim werd gehouden. De Franschen kregen er het eerst kennis van door een open brief van een krijgsgevangen Fransch officier, waarin de met de contrôle op de brieven belaste Russische overheid eene zinsnede had doorgeslagen. Door chemische behandeling kwam men tot de ontdekking, dat in dien zin gesproken werd over eene audientie bij den gewonden generaal Todleben.

Van den Keizer ontving Todleben thans de orde van St. George, 3de klasse, ter belooning, zooals de bijgevoegde aanschrijving luidde, »voor de verstandige en navolgenswaardige maatregelen, die hij ter verdediging van Sebastopol had genomen, en voor de ongewone dapperheid en mannelijke beradenheid, die hij bij het afslaan van den storm op den 18den Juni had aan den dag gelegd.» Waarlijk, de belooning was welverdiend!

Gedurende de maand Juli en de eerste helft van Augustus werd de geschutstrijd over en weer slechts betrekkelijk zwak gevoerd. De Verbondenen trachtten het aantal hunner batterijen zooveel doenlijk te vermeerderen en met hun loopgraven de verdedigingslijn hoe langs hoe meer te naderen, terwijl de Russen achter de reeds bestaande werken, nieuwe opwierpen en aan de bezettingen der bastions een bomvrij onderkomen zochten te verschaffen.

Niettemin gevoelde men in de vesting maar al te goed, dat de toestand met iederen dag hachelijker werd, en dit mag dan ook wel de reden zijn geweest, dat van verschil-

lende zijden — naar het schijnt ook door personen uit de omgeving des Keizers, die zich in het begin van Augustus te Sebastopol bevonden — bij vorst Gortschakoff, die in Maart vorst Menschikoff als opperbevelhebber in de Krim was opgevolgd, krachtig werd aangedrongen op eene poging tot ontzet op groote schaal. Gortschakoff was er persoonlijk tegen, doch een door hem bijeengeroepen krijgsraad deelde zijn gevoelen niet en verklaarde zich voor een aanval op de stelling der Verbondenen door het dal der Tschernaja, een riviertje dat in het oostelijk uiteinde der golf van Sebastopol zijn mond heeft. Alvorens dit plan uit te voeren, wenschte Gortschakoff echter den raad in te winnen van Todleben. Vergezeld van een lid van den krijgsraad begaf hij zich den 14den Augustus naar de woning van den bekwamen ingenieur in het dal van de Belbek en legde dezen het ontworpen plan voor. Todleben keurde het af, deed het gevaarlijke der onderneming uitkomen en voorspelde een noodlottigen uitslag. Tevens bepleitte hij krachtig een uitval met eene aanzienlijke macht uit de voorstad Karabelnaja. Aanvankelijk scheen vorst Gortschakoff er toe over te hellen, om althans aan de operatie door het dal der Tschernaja geene uitvoering te geven. Doch in zijn hoofdkwartier teruggekeerd, liet hij zich ten slotte toch door de voorstanders van dit aanvalsplan overhalen, om aan hunne voorstellen gevolg te geven. Den 16den Augustus werd de slag aan de Tschernaja geleverd. Hij viel, zooals Todleben voorspeld had, geheel ten nadeele der Russen uit.

Reeds den volgenden dag openden de Verbondenen weder een hevig vuur op de vesting, ten gevolge waarvan de artillerie der Russen, voornamelijk aan de zijde der Malakoffredoute, nagenoeg geheel tot zwijgen werd gebracht, zoodat de Franschen hier met de loopgraven de verdedigingswerken tot op 30 M. afstands konden naderen. De belegerden leden dagelijks een verlies van 500 tot 1000 man. Den

5den September werd het geschutvuur des aanvallers nog aanmerkelijk versterkt, en *ce feu infernal*, zooals Gortschakoff het terecht noemde, duurde voort tot den 8sten September, 's middags, toen de bestorming aanving, welke eindelijk, na een beleg van ruim elf maanden Sebastopol in handen der Verbondenen bracht. De eerste stormcolonne, die de loopgraven verliet, was die van Mac-Mahon. Zij veraste de verdedigers van den Malakoff, toen deze in de schuilplaatsen, welke hen tegen 's vijands vuur dekking verleenden, het middagmaal gebruikten. De vijf andere aanvalscolonnees werden teruggeslagen, sommige zelfs herhaalde malen achtereen. Ook om de Malakoffwerken werd vijf uren achtereen hevig gestreden, en wellicht zou de uitslag van den strijd ook daar nog een geheel andere zijn geweest, zoo de aanwijzingen van Todleben omtrent de inrichting en bewapening der op dat punt na den 18den Juni opgeworpen versterkingen beter waren opgevolgd. Bij de bestorming hadden 24 500 Russen het hoofd moeten bieden aan bijna 41 000 aanvallers. De eersten verloren 12 913, de laatsten 10 067 man.

Om 5 uur 's namiddags gaf Gortschakoff, de onmogelijkheid tot herovering van den Malakoff inziende, bevel, om de zuidzijde der stad te ontruimen en over eene reeds eenige dagen te voren geslagen brug over de baai van Sebastopol naar de noordzijde terug te trekken. Bij dien terugtocht werden de voorschriften, die de opperbevelhebber op zijn verzoek des morgens van Todleben had ontvangen, met de meeste nauwgezetheid opgevolgd. De ontruiming der vesting, eene buitengewoon moeilijke handeling, werd, gelukkig voor de Russen, door de Verbondenen niet belemmerd. Zij vuurden zelfs niet op de troepen, die onder het bereik van hun geschutvuur voorbijtrokken.

Zoo was dan de vesting gevallen. Doch algemeen wordt erkend, dat Sebastopol, ondanks zijn val, den verdediger

meer roem heeft aangebracht dan den aanvaller, en als vorst Gortschakoff in zijn dagorder van den 11den September zegt: »het is eene gebeurtenis zonder voorbeeld in de krijgsgeschiedenis, dat eene in der haast en onder het oog des vijands versterkte stad zich zulk een langen tijd (349 dagen) heeft kunnen staande houden tegen een vijand, wiens aanvalsmiddelen verre overtroffen al wat tot heden voor eene belegering noodig werd geacht," en eenige regels verder: »wij hebben den roem verworven eener verdediging, waarvan onze kinderen en kleinkinderen het zich eene eer zullen rekenen, het verhaal aan de nakomelingschap over te brengen", dan spreekt uit die woorden slechts een volkomen rechtmatige trots. Geen vesting, maar slechts een rookende puinhoop was in 's vijands handen gevallen.

Maar bevreemding wekt het, dat in diezelfde dagorder niet met meer waardeering wordt gesproken over de door Todleben bij de verdediging bewezen diensten. Zijn naam wordt slechts als terloops genoemd, te gelijk met die van een groot aantal andere generaals, admiraals en verdere officieren. Waarlijk, Todleben had meer onderscheiding verdiend, want zonder hem zou al de heldenmoed en de verheven zelfopoffering van den Russischen soldaat ontoereikend geweest zijn, om eene uitkomst te verkrijgen, waarop de Russische natie door alle tijden heen met fierheid zal kunnen wijzen. Eerst later zou dit ten volle worden erkend, niet alleen in, maar ook buiten zijn vaderland.

Na zijn herstel begaf Todleben zich naar Nikolajeff, waar hem een nieuwe, hoogst gewichtige arbeid wachtte. Na den val van Sebastopol toch, was Nikolajeff, aan de Boeg, de eenige haven aan de Zwarte Zee, die aan de overblijfselen der Russische vloot tot toevluchtsoord en arsenaal kon dienen. Met het oog hierop moest Nikolajeff ten spoedigste in staat van tegenweer worden gebracht. De grootvorst Nikolaas werd

met de opperleiding der uit te voeren werkzaamheden belast en Todleben tot zijn adjudant benoemd. Als zoodanig ontwierp de laatste ook de plannen voor de versterkingen, die tot bescherming van den mond der Dnieper moesten worden opgeworpen. Bij gelegenheid van zijn bezoek te Nikolajeff, den 26sten September 1855, benoemde de Keizer Todleben tot zijn adjudant-generaal.

Toen zijne tegenwoordigheid aan de kusten der Zwarte Zee niet meer noodig was, werd hij naar Petersburg geroepen, om de reeds aangevangen werkzaamheden tot betere beveiliging van Kroonstad ten einde te brengen. Den 6den November 1859 werd Todleben tot directeur van het genie-departement aan het ministerie van oorlog benoemd. Den 29sten April 1860 volgde zijne bevordering tot luitenant-generaal. In het volgende jaar werd hij aangesteld tot chef van den staf van grootvorst Nikolaas, generaal-inspecteur der genie, en in Januari 1863 tot diens adlatus (plaatsvervanger).

In laatstgenoemd jaar verscheen het eerste deel van het groote werk, dat Todleben over de verdediging van Sebastopol heeft geschreven¹. Dit werk, dat gelijktijdig in drie talen (Russisch, Fransch en Duitsch) en in twee uitgaven² het licht zag, was opgedragen aan Z. M. Keizer Alexander II. Na er op te hebben gewezen, hoe het Russische leger, dat in vroeger dagen bijna altijd slechts in het open veld had behoeven te strijden, te Sebastopol gelegenheid vond, zijne uitstekende krijgsmansdeugden en onbegrensde zelfopoffering ook bij de verdediging eener vesting te doen schitteren, zegt Todleben in zijne opdracht:

¹ De juiste titel luidt: »De verdediging van Sebastopol, naar authentieke bescheiden beschreven onder leiding van den luitenant-generaal E. Todleben, adjudant-generaal van Z. M. den Keizer. 2 deelen in 4 banden met atlas. St. Petersburg, 1863—1874.

² De eene uitgave omvat alle kaarten en plans, de andere alleen die, welke tot een juist begrip van den tekst dringend noodig zijn.

»Daar ook ik de hooge eer genoot, aan de roemrijke, bloedige verdediging van Sebastopol deel te nemen en getuige te zijn van de talrijke heldendaden van Uwer Majesteits troepen, besloot ik dit gedenkwaardige wapenfeit te beschrijven.

»Mag ik al niet aan alle eischen hebben voldaan, die aan eene zoodanige beschrijving kunnen worden gesteld, ik ben mij ten minste bewust, in de voorstelling der gebeurtenissen slechts de waarheid en de onpartijdigheid tot richtsnoer te hebben genomen.»

Werkelijk heeft Todleben moeite noch tijd ontzien, om het letterkundig monument, dat hij ter eere van de gedenkwaardige verdediging van Sebastopol wilde stichten, op den hechten grondslag van waarheid en onpartijdigheid te doen rusten. Reeds zeer kort na het beleg met de samenstelling begonnen, bleek het hem al spoedig, dat hem vele gegevens ontbraken en ook, dat de krachten van één persoon voor dien arbeid te kort schoten. Hij vroeg en verkreeg dus, vooral door den steun van grootvorst Nikolaas, vergunning, zich verschillende medewerkers te kiezen en de in het rijksarchief aanwezige bescheiden te raadplegen. Meer dan dertig officieren en vakmannen hebben op de eene of andere wijze aan de samenstelling medegewerkt. In het laatst van het jaar 1859 waren de bouwstoffen bijeengebracht en geschikt, zoodat met de bewerking van den eigenlijken tekst en van den atlas een aanvang kon worden gemaakt. Daar bleek het, dat de eigen kaarten en plans in belangrijke opzichten afweken van die, welke bij de in 1858 en 1859 in Frankrijk en Engeland verschenen werken over de belegering van Sebastopol, van Niel, Auger, Reilly en Elphinstone waren gevoegd. Dadelijk werd een genie-officier naar de Krim gezonden, ten einde hieromtrent op het terrein een onderzoek in te stellen, en toen nu aan het licht kwam, dat zoowel in de Russische, als in de Fransche en Engelsche kaarten en

plans onnauwkeurigheden voorkwamen, werd het geheele terrein rondom Sebastopol onder toezicht van Todleben zelf opnieuw opgemeten en gewaterpast. Eindelijk, in het laatst van 1861, waren alle moeilijkheden overwonnen en in 1863 verscheen de eerste band. De laatste band zag eerst in 1872 het licht. Een aanhangsel over den mijnoorlog voor Sebastopol was als vijfde band reeds in 1869 uitgekomen.

Het op kosten des keizers uitgegeven werk heeft eene zeer hooge militair-technische en krijgshistorische waarde. De betrekkelijk late verschijning stelde den schrijver in staat, ook de Engelsche en Fransche werken te raadplegen. Daardoor werd het hem mogelijk, om naast de verdediging, ook, en wel op grond van de meest betrouwbare mededeelingen, den aanval te beschrijven, zoodat de lezer een volledig beeld ontvangt van het geheel. Daarbij is Todleben herhaaldelijk in staat, omtrent verschillende eenigszins duistere punten de meest verrassende ophelderingen te geven. Mag ook het technische gedeelte uit den aard der zaak al het meest uitvoerig zijn behandeld, dit neemt niet weg, dat ook aan de bespreking van de artilleristische, tactische en strategische handelingen, van de verpleging en van de verzorging der zieken en gewonden eene buitengewone zorg is besteed, terwijl de beoordeeling der staatkundige toestanden uitmunt door helderheid en objectiviteit. In een woord, het monument is der verdediging van Sebastopol waardig.

Ook legt het werk een zeer gunstig getuigenis af voor de nederigheid van den man, die zich door de samenstelling aanspraak heeft verworven op de dankbaarheid van de geheele wetenschappelijke militaire wereld. Op geen enkele bladzijde toch wordt zijn persoon op den voorgrond geplaatst. Zeer sterk komt dit uit in de beschouwingen aan het slot. In deze schrijft Todleben namelijk den langdurigen weerstand van Sebastopol toe aan drie oorzaken: den uitstekenden geest van de Russische troepen; het voordeel, dat de vesting tot

het eind toe de vrije gemeenschap met het veldleger en het inwendige des lands heeft behouden, zoodat alle verliezen steeds konden worden aangevuld¹, en eindelijk de besluite-loosheid der bevelhebbers van de verbonden krijgsmacht, die dientengevolge verschillende grove misslagen begingen en o. a. tot vijfmaal toe eene gunstige gelegenheid, om Sebastopol door storm te nemen, ongebruikt lieten. Van de gewichtige rol, welke de versterkingen hebben gespeeld, die hij onder het vuur des vijands had opgeworpen, spreekt Todleben daarbij met geen enkel woord. Toch lijdt het geen twijfel, of ook zij zijn een zeer voorname weerstandsfactor geweest, niet het minst, omdat bij den aanleg, dank zij Todleben's scherp blik en omvattende kennis, met de meeste zorg rekening was gehouden met de gesteldheid van het terrein en met de eischen der artillerie.

In zijne betrekking van adjudant en adlatus van den inspecteur-generaal der genie, heeft Todleben veel bijgedragen tot hervorming van het Russische vestingstelsel en ook op de ontwikkeling van het Russische spoorwegnet een gunstigen invloed uitgeoefend. Hij maakte ontwerpen voor de versterking van verschillende plaatsen des Rijks, die echter slechts voor een klein deel tot uitvoering zijn gekomen, vermoedelijk omdat de schatkist geene groote uitgaven toeliet. Een eigen stelsel van versterking volgde hij bij zijne ontwerpen niet, en dit mag dan ook wel de reden zijn, waarom sommige schrijvers, o. a. de Belgische generaal Brialmont, hem grooter achten als veld-, dan als vredesingenieur. In hoever dit oordeel billijk is, wenschen we in het midden te laten. Zeker is het, dat Todleben ook in zijne ontwerpen voor de in vredestand aan te leggen duurzame versterkingen blijk heeft

¹ Bij den aanvang van het beleg was de bezetting 17,000 man sterk. Vier weken later was zij reeds tot ruim 80,000 man aangegroeid. Nog later werd de sterkte op 40,000 man infanterie gebracht en door voortdurende aanvulling tot het eind toe gehouden.

gegeven van een helderen practischen blik, en dat men b. v. in de versterkingen van Kertsch, aan den ingang der Zee van Azof, dezelfde eigenschappen terugvindt, die aan de vluchtige werken rondom Sebastopol zulk eene hooge waarde hadden geschonken. De kustbatterij Miloutine bij Kroonstad is mede naar een ontwerp van Todleben gebouwd.

Den 11den September 1869 werd Todleben tot generaal der genie benoemd. Eenigen tijd later werd hij voorzitter der commissie, die belast was met de organisatie der belegeringsparken. Dat die parken thans doeltreffend ingericht zijn, heeft men voornamelijk aan hem te danken. Elk jaar verklaarde hij voorts op de kaart voor de leerlingen van de hoogste klasse der genie-academie het verdedigingsstelsel van Rusland. De plans van fortten, enz., door de leerlingen der aanvullingsklasse van deze academie ontworpen, werden tweemaal of driemaal per jaar door Todleben zelven nagezien, bij welke gelegenheid hij dan, tot groot voordeel voor de leerlingen, nooit naliet, met hen de belangrijkste vragen, waartoe hun arbeid aanleiding gaf, breedvoerig te bespreken. Voorts inspecteerde Todleben jaarlijks de werken, die gedurende den zomer door de sappeurbrigades werden uitgevoerd. Hij ontwierp de programma's voor de te verrichten werkzaamheden en waakte over de uitvoering. Zijne aanmerkingen werden steeds ten dienste der genie-officieren gepubliceerd. Die, welke betrekking hebben op den sappeursarbeid bij den aanval en de verdediging van vestingen, zijn bijeengevoegd in een groot gelithographeerd boekdeel, dat in 1879 het licht heeft gezien. Thans wordt een soortgelijk werk met zijne opmerkingen omtrent den mijnarbeid uitgegeven.

Zoo was Todleben ook tijdens den vrede in velerlei richting onvermoeid werkzaam ten dienste van zijn vaderland en van het Russische leger. Wel is misschien het verwijt niet geheel ongegrond, dat hij nu en dan te veel opging in de details en te veel zelf wilde doen en dat dientengevolge

verschillende gewenschte, groote verbeteringen onuitgevoerd zijn gebleven, doch men mag hierbij niet over het hoofd zien, dat Todleben steeds de ondergeschikte bleef van grootvorst Nikolaas en dientengevolge niet geheel vrij in zijne handelingen was.

In 1857 bezocht Todleben met grootvorst Constantijn Frankrijk. Hij bezichtigde daar eenige vestingen en werd overal met onderscheiding ontvangen. Zijn oordeel over Parijs en Toulon luidde niet gunstig. Van Frankrijk ging hij naar België. Hier moest toen (1858) door koning Leopold juist eene keuze worden gedaan tusschen twee ontwerpen voor de nieuwe versterkingen van Antwerpen. Het eene ontwerp was van den chef der Belgische genie, het andere van den kapitein Brialmont. Het laatste had weinig voorstanders en werd in hooge militaire kringen streng veroordeeld. De Koning verzocht den generaal Todleben, hem zijne meening te doen kennen. Deze gaf de voorkeur aan het ontwerp van den kapitein Brialmont, dat daarop met veel talent door den in 1859 als Minister van Oorlog opgetreden generaal Chazal in de volksvertegenwoordiging werd verdedigd. In 1860 werd met de uitvoering een aanvang gemaakt. Tijdens een tweede bezoek, vier jaar later, bij gelegenheid eener reis naar Engeland, aan Antwerpen gebracht, voegde Todleben na eene bezichtiging der in wording zijnde verschanste legerplaats aan Brialmont de woorden toe: »ik zou uwe vesting liever verdedigen dan aanvallen.»

Toen in 1877 de Russisch-Turksche oorlog uitbrak, werd Todleben andermaal geroepen, om zijn vaderland gewichtige diensten te bewijzen. Doch niet aanstonds zou dit het geval zijn. Wel zou volgens sommige mededeelingen keizer Alexander II aanvankelijk het voornemen hebben gehad, om aan Todleben de gewichtige betrekking op te dragen van chef van den generalen staf bij het Donauleger, doch dit voornemen schijnt in de hooge militaire omgeving des Keizers

zooveel tegenstand te hebben ontmoet, dat het niet tot uitvoering is gekomen. Of men hierbij moet denken aan een zekeren wrok van sommige personen tegen den openhartigen en waarheidlievenden Todleben, dan wel aan nationalen trots, die het niet verkroppen kon, dat een man van Duitsche afkomst eene der hoogste betrekkingen in het leger zou bekleeden, ligt nog altijd in het duister. Zooveel is zeker dat Todleben in 1877, toen de oorlog aanving, met eene inspectie over de vestingen in het noorden van Rusland belast werd. Eerst nadat de Russen gedurende circa twee maanden te vergeefs getracht hadden, Osman-Pacha uit Plewna terug te werpen, werd de hulp van den beroemden verdediger van Sebastopol ingeroepen.

Om het door Todleben tegenover Osman-Pacha ingenomen standpunt duidelijk te karakteriseeren zal het noodig zijn, eerst een vluchtigen blik te slaan op hetgeen op het oorlogstooneel aan zijne komst was voorafgegaan. Den 24sten April 1877 had Rusland na langdurige onderhandelingen aan Turkije den oorlog verklaard en zijne voor den veldtocht op het Balkanschiereiland bestemde korpsen Roemenië doen binnenuitrukken. Hoewel de beschikbaar gestelde Russische troepenmacht aanvankelijk slechts eene betrekkelijk geringe sterkte bezat, werden de eerste oorlogshandelingen, dank zij de goede leiding aan Russische zijde en de bijna volslagen werkloosheid der Turken, toch met een zeer gunstigen uitslag bekrond. Den 28sten Juni trok het Russische hoofdleger, onder aanvoering van grootvorst Nikolaas, broeder van den Ozaar, bij Zimnitsa, nagenoeg midden tusschen Roestschoek en Nicopolis gelegen, den Donau over, nadat eene afdeeling onder den generaal Zimmermann reeds vijf dagen te voren, lageraf nabij Galatz op den rechteroever die rivier was overgegaan. Op beide punten was men slechts op zwakken weerstand gestuit. Het gros der Turksche strijdkrachten (125 000 man) onder Adoel-Kerim-Pacha bevond zich op dit tijdstip in

den Turkschen vestingvierhoek Silistria-Roestschoek-Schoemla-Varna, terwijl eene afdeeling ter sterkte van circa 35 000 man onder Osman-Pacha bij Widdin nabij de Servische grens stond.

Na den overtocht van den Donau werd in het Russische hoofdkwartier bepaald, dat eene sterke voorhoede onder den generaal Gourko naar Tirnova en Selvi zou rukken en vervolgens den Balkan zou trachten over te trekken, dat twee legerkorpsen onder bevel van den Grootvorst-Troonopvolger tot beveiliging der linkerflank over Bjela, aan de Jantra, naar Roestschoek zouden marcheeren, om die vesting in te sluiten, en eindelijk dat het 9de korps, onder den generaal Krüdener, de vesting Nicopolis zou aantasten. De drie nog overige korpsen zouden voorloopig in reserve worden gehouden, doch waren vermoedelijk bestemd, om althans ten deele spoedig Gourko te volgen. Den 7^{den} Juli nam Gourko bezit van Tirnova en de Grootvorst-Troonopvolger van Bjela. Op den 12^{den}, 13^{den} en 14^{den} Juli overschreed eerstgenoemde door den niet bewaakten Hainkioï-pas den Balkan, bezette reeds den 15^{den} Jeni-Zagra en tastte vervolgens den Schipka-pas in den rug aan. Gelijkzeitig bereikten de voorste troepen van den Grootvorst-Troonopvolger de Kara-Lom, concentreerde het korps Krüdener zich rondom Nicopolis en stelde de generaal Zimmerman zich in het bezit van den Trajanuswal, die tusschen Tschernawoda en Koestensche de Dobroedscha in het zuiden afsluit.

Den 16^{den} Juli reeds werd Nicopolis genomen en den 19^{den} ontruimden de Turken, toen zij door Gourko uit het zuiden werden aangevallen, uit vrees voor eene algeheele insluiting, den Schipka-pas, die daarop dadelijk door de voorhoede van Gourko en een deel van het inmiddels zuidwaarts opgerukte 8ste korps van Radetzky bezet en versterkt werd. Drie weken na den Donau-overgang hadden de Russen reeds den geheelen driehoek Roestschoek-Nicopolis-Kazanlik in be-

zit. De twee hoofdverdedigingsliniën der Turken, de Donau en de Balkan, waren doorbroken en de weg naar Adrianopel, de tweede hoofdstad van Turkije, was geopend.

Daar werd hun, te midden van dien zegetocht, uit het westen geheel onverwacht een gebiedend »halt'' toegeroepen.

Reeds tijdens de insluiting van Nicopolis had de generaal Krüdener vernomen, dat eenige Turksche bataljons te Plewna, een 42 K. M. verder zuidwaarts tusschen den Donau en den Etropol-Balkan gelegen belangrijke wegenknoop, waren aangekomen. Met het doel, deze te verdrijven en Plewna te bezetten, werd de generaal Schilder-Schuldner den 17^{den} Juli met een 8000 man van Nicopolis derwaarts gezonden. Niet wetende, dat zich te Plewna reeds een zeer overmachtige tegenstander bevond, viel de generaal Schilder-Schuldner den 20sten de vijandelijke stelling aan, doch werd met een verlies van meer dan $\frac{1}{3}$ zijner macht teruggeworpen. De troepen, welke hij tegenover zich had gehad, behoorden tot de afdeeling van Osman-Pacha, die zich, nadat hij bericht van den Donau-overtocht der Russen had ontvangen, naar Nicopolis in beweging had gesteld, doch op de tijding van den val dier vesting naar Plewna was gemarcheerd.

Het bericht, dat de afdeeling van Schilder-Schuldner bij Plewna eene nederlaag had geleden, deed den moed der Turken herleven en wekte in het Russische hoofdkwartier al dadelijk niet geringe bezorgdheid. Als het Osman-Pacha toch gelukte, te Plewna eene eenigszins aanzienlijke macht bijeen te trekken, dan werd de rechterflank van het Russische leger, zoowel in de richting van Tirnova als in die van Zimnitza ernstig bedreigd. Dadelijk werd dus aan den generaal Krüdener bevel gezonden, eene nieuwe poging tot verdrijving van den vijand te ondernemen. Tot dit doel werden hem eenige versterkingen toegevoegd, zoodat hij voor den tweeden aanval over ruim 30 000 man kon beschikken. Die aanval had plaats den 30sten Juli. De Russen stuitten daarbij

op eene nagenoeg gelijke macht, die zich in het voor de verdediging bijzonder gunstige terrein rondom Plewna had verschanst, en werden andermaal met zeer aanzienlijk verlies (ruim 7000 man) afgeslagen. Zij trokken in wanorde oostwaarts naar Poradim terug. Hier namen zij, daar Osman-Pacha niet vervolgde, eene verdedigende stelling in.

Omstreeks denzelfden tijd ontving men in het Russische hoofdkwartier bericht, dat de Turken er in geslaagd waren, het leger van Suleiman-Pacha, dat tot nog toe tegenover Montenegro had gestaan, met groote snelheid naar Adrianopel te verplaatsen, en dat Gourko, die na de vermeestering van den Schipka-pas weder zuidwaarts was gerukt, zich genoodzaakt had gezien, voor de aanzienlijke overmacht terug te wijken. Ook wist men, dat Abdoel-Kerim-Pacha den 22sten Juli was vervangen door Mehemet-Ali en dat deze zich tot een aanval op het leger van den Grootvorst-Troonopvolger gereed maakte. Van alle zijden pakten zich dus dreigende onweerswolken samen, en zoo de Russen niet spoedig versterkingen ontvingen, kon hun toestand in Boelgarije licht zeer hachelijk worden. Al spoedig werd dan ook bevel gegeven tot mobilisatie van nieuwe korpsen, doch daar deze uit het hart van Rusland moesten komen, zouden er nog weken verlopen, eer zij op het oorlogstooneel beschikbaar zouden zijn. In de nabijheid stonden nog slechts een paar kleine Russische afdeelingen. Men besloot dus, de hulp in te roepen der Roemeenen, die zich tot nog toe hadden bepaald tot eene bewaking van den Donau, boven Nicopolis. Vorst Karel gaf dadelijk aan dezen roep gehoor en rukte met het grootste gedeelte van zijne krijgsmacht tot ondersteuning van het Russische westerleger, waarover hem thans het opperbevel werd opgedragen, in de richting van Plewna op.

Dientengevolge hadden de Russen in de allereerste dagen van September eene legermacht van circa 80 000 man tegen-

over Plewna bijeen. Osman-Pacha zal toen vermoedelijk over ongeveer 50 000 man hebben kunnen beschikken. De Russen meenden dus sterk genoeg te zijn, om een nieuwen aanval te kunnen wagen. In den nacht van den 6den op den 7den September nam de voorwaartsche beweging een aanvang, en reeds in den morgen van laatstgenoemden dag werd een hevig vuur op Plewna geopend, dat evenwel in den beginne door de Turken krachtig werd beantwoord. In den avond van den 8sten zwegen echter de Turksche batterijen. Niettemin zetten de Russen nog gedurende twee dagen het vuur voort, en eerst den 11den werd tot eene algemeene bestorming uit het noorden, oosten en zuiden overgegaan. Hoewel het den aanvallers in het noorden en in het zuiden gelukte, eenige der Turksche verschansingen te nemen, bleken de krachten toch ontoereikend, om de reeds behaalde voordeelen te vervolgen en tegen het invallen der duisternis werd de strijd afgebroken. Ook de derde aanval op Plewna was mislukt. Hij had aan de Russen 16000 man gekost.

Na de bij den laatsten aanval op Plewna opgedane ontdekking scheen men eindelijk in het Russische hoofdkwartier tot de overtuiging te zijn gekomen, dat het dwaasheid was, tot elken prijs met de sabel in de vuist in de verschansingen der Turken te willen binnendringen. Plewna was een soort van Sebastopol geworden en werd verdedigd door een man, die in geestkracht de evenknie van Todleben bleek te zijn. Van nieuwe stormenderhandsche aanvallen moest worden afgezien en langs anderen weg moest men trachten, Osman-Pacha tot het opgeven van den strijd te dwingen. Gelukkig voor de Russen was thans de toestand op de andere deelen van het oorlogstoooneel gunstiger dan drie weken geleden. Suleiman-Pacha had zijne beste krachten verbruikt bij verschillende vruchteloze aanvallen op den Schipka-pas, en Mehemet-Ali was, nadat hij eerst den Grootvorst-Troonopvolger van de Kara-Lom naar Bjela had teruggedrongen, na eene op den

21sten September geleden nederlaag, weder achter de genoemde rivier teruggetrokken. Voordat de in aantocht zijnde versterkingen het oorlogstoneel zouden bereikt hebben, hadden de Russen uit het oosten en zuiden geen nieuwe ernstige aanvallen meer te duchten.

Onder deze omstandigheden achtte keizer Alexander II het noodig, Todleben naar het oorlogstoneel te zenden. Dit besluit ontmoette wel veel tegenstand bij de Grootvorsten en den Minister van Oorlog, doch de Keizer, die meende dat de talenten en de ondervinding van den verdediger van Sebastopol thans voor Plewna niet langer konden worden ontbeerd, zette zijn wil door. Todleben werd tot adlatus van den bevelhebber van het westerleger, vorst Karel van Roemenië, benoemd en kwam den 28sten September voor Plewna aan.

Onmiddellijk na zijne aankomst verkende hij den omtrek, liet zich inlichten omtrent al wat reeds was voorgevallen en kwam spoedig tot de overtuiging, dat Plewna niet, zooals tot dusver was geschied, moest beschouwd worden als een verschanst slagveld, doch als eene formeele vesting, die volgens de regels der belegeringskunst moest worden aangevallen en liefst door hongers en volledige verhandeling van elke beslissende tegenhandeling ten val moest worden gebracht. Had Todleben zich te Sebastopol aanvallerwijze verdedigd, thans wilde hij den omgekeerden weg volgen en als het ware verdedigenderwijze aanvallen. Osman-Pacha moest door gebrek tot eene capitulatie of tot een wanhopigen uitval onder de ongunstigste voorwaarden worden gedwongen. Wel was het waarschijnlijk, dat op deze wijze het doel niet spoedig zou worden bereikt, doch, zooals boven reeds werd medegedeeld, eene snelle beslissing was thans ook geen bepaalde noodzakelijkheid meer.

Nadat zijne plannen in het groote hoofdkwartier waren goedgekeurd, gaf Todleben last, dat de door de belegeraars ingenomen stellingen krachtig moesten worden versterkt, dat

op verschillende punten redoutes moesten worden opgeworpen en dat men door loopgraven de Turksche versterkingen moest trachten te naderen, ten einde de vijandelijke schutters, die over uitmuntende geweren en een bijna onuitputtelijken voorraad patronen beschikten en aan de artillerie des aanvallers veel nadeel toebrachten, krachtiger te kunnen bestrijden. Voorts nam Todleben verschillende maatregelen, om de troepen bij een mogelijken uitval des verdedigers snel te kunnen bijeentrekken, verdeelde de insluitingslinie in vakken, legde wegen aan tusschen de verschillende stellingen en verbond de hoofdkwartieren der legerkorpsen en divisien onderling door telegrafen.

Na de aankomst der door hem gevraagde versterkingen, gaf hij verder den generaal Gourko, die thans onder zijne bevelen was gesteld, last, den weg naar Sofia te bezetten, ten einde te beletten, dat Osman van die zijde nieuwen toevvoer ontving, en ook om mogelijke pogingen tot ontzet uit het zuidoosten te verijdelen. Eveneens ontvingen de Roemenen bevel, de Wid over te trekken en de verbindingen des vijands met Rahova en Widdin af te snijden.

Den 24sten October was Osman-Pacha volledig ingesloten. Thans hing de val van Plewna nog slechts af van den voorraad levensmiddelen, welken de Turken bezaten. »Er blijft ons nog slechts over,» schreef Todleben omstreeks dezen tijd, »alle mogelijke voorzieningen te treffen, om Osman te beletten, onze uitsluitingslinie op eenig punt te doorbreken, want het geldt niet alleen de verovering van Plewna, maar ook de gevangenneming van Osman-Pacha en diens leger, ter sterkte van 50 000 man. Dat leger bestaat uit Nizams, d. w. z. keurtroepen, die bij de oprichting van nieuwe legers tot kern zouden kunnen strekken.»

Uit dit schrijven blijkt genoegzaam, dat Todleben niet alleen het oog gevestigd hield op Plewna, doch met ruimen blik het geheele oorlogstoooneel overzag. Ook verwachtte hij,

en niet zonder grond, dat de gevangenneming van Osman's leger de Turken zoo zou ontmoedigen, dat zij daarna overal nog slechts zwakken weerstand zouden bieden.

Het geduld der Russen werd echter op eene zware proef gesteld. Gedurende de eerste weken was van verzwakking der verdedigers nagenoeg geen spoor te ontdekken en reeds begon bij niet weinigen twijfel op te komen, of men wel goed had gedaan, met in het door Todleben voorgestane stelsel toe te stemmen. Daar komt onverwacht het bericht van de verovering der vesting Kars, die in den nacht van den 17den op den 18den November door storm was genomen. Van verschillende zijden drong men er thans op aan, dat ook Plewna weder zou bestormd worden. Als dit middel tegenover eene in vreedestijd gebouwde vesting, als Kars, goede uitkomsten had opgeleverd, waarom zou het dan tegenover eene in zes weken tijds, te midden van den oorlog uit den grond verzezen verschanste stelling niet tot het doel leiden? Doch Todleben verzette zich met al de kracht zijner overtuiging tegen eene nieuwe bestorming. Hij wilde de belegeringskorpsen niet opnieuw aan zware verliezen blootstellen, doch wenschte ze zooveel doenlijk te sparen, ten einde na den val van Plewna des te krachtiger op andere deelen van het oorlogstooneel te kunnen ingrijpen.

Eindelijk, den 10den December, viel de beslissing. Generaal Todleben, die door een overlooper had vernomen, dat Osman-Pacha dien dag eene doorbreking zou beproeven, gaf reeds den 9den zijne bevelen, om aan den aanval weerstand te kunnen bieden. Het gelukte den dapperen Pacha niet, zich gewapenderhand door de insluitingslinie heen een weg te banen. Zijne reeds in den vroegen morgen aangevangen en aanvankelijk door een dichten nevel begunstigde hardnekkige pogingen stuitten af op de door Todleben genomen verdedigingsmaatregelen en op den heldhaftigen tegenstand der Russische grenadiers, die onder aanvoering van

den generaal Ganetzky op den weg naar Sofia stonden en krachtig ondersteund werden door de dappere Roemenen, onder hun vorst Karel en den generaal Cernat. Het was één uur 's namiddags, toen de »leeuw van Plewna'', zich aan bijna alle zijden ingesloten ziende en zelf gewond, een parlementair naar Ganetzky zond, tot het sluiten eener capitulatie. 10 Pacha's, 128 hogere, 2000 lagere officieren, 40 000 man infanterie en artillerie, 1200 ruiters en 77 stukken vielen de Russen in handen.

Terecht kon Todleben in zijn bericht omtrent den val van Plewna aan grootvorst Nikolaas zeggen: »zoo voerde het aangenomen stelsel eener volkomen insluiting met vermindering van een zeer gevaarlijken en in elk geval zeer bloedigen storm bij Plewna volledig tot het doel, namelijk tot de gevangenneming van het beste vijandelijke leger, ter sterkte van 40 000 man, en tot de vermeestering van een gewichtig strategisch punt, den sleutel der wegen in West-Boelgarije. Bovendien leden onze troepen tijdens de insluiting nagenoeg geene verliezen, doch werden zelfs aangevuld en georganiseerd, zoodat zij thans geestelijk en lichamelijk volkomen geschikt zijn voor nieuwe oorlogshandelingen tot roem der Russische wapenen.»

Denzelfden 10^{den} December nog zond keizer Alexander aan Todleben een eigenhandig schrijven, van den volgenden inhoud: »Plewna is gevallen en het sterke leger van Osman-Pacha heeft, dank zij uwe voortreffelijke beschikkingen, de wapenen voor onze heldhaftige troepen neergelegd. Uw aandeel aan dit nieuwe wapenfeit, dat bewijst, hoezeer de traditiën van Sebastopol nog in ons leger voortleven, geeft u, den roemrijksten verdediger van Sebastopol, recht op onze bijzondere erkentelijkheid, waarom wij u tot ridder der orde van St. George, 2de klasse, benoemen.»

Het verdere verloop der krijgsgeschiedenissen beantwoordde geheel aan Todleben's verwachtingen. Met den val van Plewna

was de kracht der Turken gebroken. Vier dagen na de capitulatie van Osman verliet het insluitingsleger Plewna, om de operatiën van Gourko in de richting van Sofia en die van Radetzky in de richting van Kazanlik te ondersteunen. De 32 000 Turken, die vóór den Schipka-pas stonden, werden den 10den Januari door Radetzky omsingeld en krijgsgevangen gemaakt. Zeven dagen later werd het leger van Suleiman in den omtrek van Philippopel aangevallen en bijna geheel vernietigd. Den 20sten Januari bezette de voorhoede van grootvorst Nikolaas Adrianopel, dat door de Turken was ontruimd, en reeds den 31sten dier maand werd hier een wapenstilstand gesloten. Turkije, geheel machteloos, moest daarbij zeer harde voorwaarden aannemen. Te San-Stefano, waarheen het Russische hoofdkwartier inmiddels was overgebracht, werden daarop den 3den Maart de vredespreliminairen onderteeekend. De verdere onderhandelingen namen echter, vooral ook door de ondertusschen door Engeland aangenomen houding een zeer slepend karakter aan, en eerst op den 31sten Januari 1879 kwam de definitieve vrede tot stand.

Gedurende al dien tijd vielen aan Todleben nog verschillende gewichtige opdrachten ten deel. Kort na het sluiten van den wapenstilstand, toen de Grootvorst-Troonopvolger naar Petersburg terugkeerde, nam hij het bevel over het oosterleger, dat toen niet ver van Roestschoek stond, op zich. Den 28sten April werd hij belast met het opperbevel over alle Russische troepen in Turkije en tevens met het voeren der onderhandelingen met de Porte, totdat er een gezant zou zijn benoemd, en daarna in vereeniging met dezen. In deze betrekkingen deed hij veel tot verbetering van den gezondheidstoestand der troepen en droeg tegelijkertijd door zijn bezadigd doch energiek optreden er niet weinig toe bij, dat de Porte, die herhaaldelijk met hervatting der vijandelijkheden dreigde, niet tot dit uiterste durfde

overgaan en eindelijk besloot, in de den 13den Juli 1878 door het congres te Berlijn gemaakte bepalingen te berusten.

Nadat Todleben voor zijne onvermoeide werkzaamheid reeds met de Andreas-orde was beloond, ontving hij op den eersten verjaardag van Plewna's val te Adrianopel een keizerlijk telegram, waarbij hij ter herinnering aan dat roemrijke wapenfeit tot chef van het grenadierregiment van Samogitië werd benoemd.

Den 7den April 1879 werd hij belast met het gouverneur-generaalschap van Odessa en in den zomer van het volgende jaar met dat van Wilna, Kowno en Grodno. In laatstgenoemde betrekking voerde hij het bevel over drie legerkorpsen en vaardigde hij verschillende tactische voorschriften uit, die van zijne grondige krijgskundige kennis getuigen en spoedig, althans ten deele, in verschillende buitenlandsche tijdschriften werden overgenomen.

Vóór zijn vertrek uit Zuid-Rusland was aan Todleben nog eene bijzondere onderscheiding te beurt gevallen. Den 17den October 1879 namelijk was hij in den erfelijken gravenstand van het Russische Rijk opgenomen. Het hierop betrekking hebbende keizerlijke besluit luidde:

»Vijfentwintig jaren zijn sedert het eerste bombardement van Sebastopol door de verbonden legers en vloten verloopen. Dankbaar herinner ik mij op dezen dag, dat uw naam onafscheidelijk aan de roemrijke geschiedenis van de ongeëvenaarde verdediging van Sebastopol is verbonden. Een geheel stelsel van verschansingen, door u onder het oog van een overmachtigen vijand opgeworpen, en eene reeks van stoute wapenfeiten, op uw bevel ondernomen, verschaften der bij den aanvang van het beleg in getal zwakke, doch door den geest, die haar bezielde, sterke bezetting de mogelijkheid, gedurende elf maanden aan de aanvallen der vereenigde vijandelijke legers het hoofd te bieden en zodoende roemvolle bladen aan Ruslands krijgsgeschiedenis toe te voegen.

»Na het einde van den oorlog hebt gij als adlatus van den generaal-inspecteur der genie gedurende vele jaren door uwe krijgservaring aan een der gewichtigste takken van het krijgswezen buitengewone diensten bewezen. Te gelijker tijd hebt gij met zeldzame toewijding verschillende opdrachten vervuld, waarmede mijn bijzonder vertrouwen u vereerde. Uw schitterend aandeel aan den jongsten oorlog, waarop door den val van Plewna en de capitulatie van Osman-Pacha de kroon werd gedrukt, uwe onvermoeide werkzaamheid gedurende den tijd, dat gij met het opperbevel over het mobiele leger waart belast, uwe krachtige en voortreffelijke beschikkingen, die ten gevolge hadden, dat onze troepen alle moeilijkheden, bij de bezetting en ontruiming van het vijandelijke gebied ondervonden, op waardige wijze hebben weten te overwinnen, geven u een nieuw recht op mijne erkentelijkheid.

»Om u voor deze aan den troon en het vaderland bewezen diensten te beloonen en u op dezen herinneringsdag een blijk mijner hartelijke dankbaarheid te schenken, heb ik u in den erflijken gravenstand verheven.»

Had Todleben in zijne jeugd met een minder sterk lichaamsgestel te worstelen gehad, toen hij eenmaal den mannelijken leeftijd had bereikt, mocht hij zich bijna doorgaande in eene goede gezondheid verheugen. De groote inspanningen tijdens den winterveldtocht van 1877 op 1878 schijnen echter op zijn gestel een nadeeligen invloed te hebben uitgeoefend. In 1882 deden zich zelfs zorgwekkende verschijnselen voor, zoodat sedert verschillende buitenlandsche badplaatsen, nu eens met bevredigend, dan weder zonder eenig gevolg werden bezocht. In het voorjaar van 1884 ging Todleben naar Soden, waar zijn toestand echter ondanks de liefdevolle zorgen zijner echtgenootte steeds verergerde. Eene bloeditstorting in de hersenen maakte hier den 1sten Juli een einde aan zijn werkzaam leven.

Thans bleek eerst recht, hoe zeer Todleben in geheel Europa geacht en geëerd was. In de verst verwijderde kringen wekte zijn betrekkelijk onverwacht sterven tot deelneming op. Zij gold niet alleen den legeraanvoerder en ingenieur, doch ook den voortreffelijken mensch. De weduwe ontving meer dan 400 rouwtelegrammen, waaronder van den keizer en de keizerin van Rusland en van keizer Wilhelm.

Het lijk werd naar Wilna vervoerd en den 16den Juli, na een plechtigen dienst in de Evangelische kerk, op het nabijgelegen landgoed KaXdany, het eigendom der familie Todleben, voorloopig bijgezet. Meer dan 100 deputatiën uit alle oorden van Rusland volgden den lijkwagen.

De nabestaanden hadden Todleben willen begraven te Riga, van welke stad hij eereburger was, waar hij zijne kinderjaren had doorgebracht en waar ook zijne ouders rustten. Doch de Keizer wenschte, dat hij zijne laatste rustplaats zou hebben te Sebastopol, de wieg van zijn roem, waar ook reeds de admiraals Korniloff, Nakhimoff en Istomine, die met hem zooveel tot de heldhaftige verdediging dier vesting hadden bijgedragen, waren begraven.

Aan den wensch des Keizers werd voldaan. Den 17den October, den 30sten verjaardag van het eerste bombardement, had de plechtige begrafenis te Sebastopol plaats. Gelijktijdig bepaalde Keizer Alexander II, dat het 7de regiment grenadiers van Samogitië voortaan den naam van regiment graaf Todleben zou dragen.

Man van beteekenis door woord en daad, is met Todleben eene krachtige en edele figuur ten grave gedaald. Zoolang zelfopofferende toewijding aan de belangen des vaderlands aanspraak zullen geven op de dankbaarheid van een volk, zoolang trouwe plichtsbetrachting, omvattende kennis en adel van ziel nog eerbied zullen afdwingen, zoo lang zal ook Todleben's naam met achting worden genoemd.

JULES FERRY

JULES FERRY.

Niemand is onmisbaar. Hoe groot de plaats ook moge zijn, die hij in eigen schatting vervult, hoe talrijk het koor dergenen, die hem dagelijks toeroepen, dat zijn verdwijnen eene leegte zou achter laten, die op geenerlei wijze kan worden aangevuld, telkens bewijst de ondervinding, dat die opvatting eene onjuiste is, en dat de wereld niet uit haar voegen geraakt, wanneer een enkel man, hoe groot zijne beteekenis ook moge wezen, tijdelijk of voor goed uit de rij der medewerkenden in dit ondermaansch schouwtooneel wordt geschrapt.

»*Le roi est mort — vive le roi!*» — placht men in Frankrijk in de dagen der monarchie te zeggen, om daarmede te kennen te geven, dat de idee van het koningschap eene blijvende is, al wisselen de dragers der kroon, en dat de continuïteit der traditie door het wegvallen van een enkel persoon niet kan worden verbroken. En sedert het koningschap bij de gratie Gods in Frankrijk is vervangen door het premierschap bij de gratie des volks — of liever bij de gratie der parlementaire partijen — is die oude waarheid niet gelogenstraft.

Weinige weken geleden kon men zich in Frankrijk moeilijk eene andere regeering denken, dan die, welke Jules Ferry

aan het hoofd had. Sedert 1870 had geen ministerie zóo lang geduurd, als het zijne. Hij beschikte over eene meerderheid, die in volgzzaamheid en gedweeheid haar gelijke niet had. Met den meesten tact had hij de wending naar het centrum uitgevoerd, die aan zijn bestuur het blijvend karakter scheen te verzekeren, dat aan ministeriën uit de uiterste rechter- of linkerzijde voortgekomen, zelden of nooit ten deel valt. Van de aspiratiën — ten goede en ten kwade — van zijn volk wist hij een handig gebruik te maken. Van Gambetta had hij de strijdleuze tegen het clericalisme overgenomen, met welke men in Frankrijk altijd zeker kan zijn weerklink te vinden. Van het keizerrijk had hij geleerd dat Frankrijk vóór alle dingen geregeerd moet worden, en de critiek op het bestuur zijner voorgangers had hij samengevat in het woord: *la nation ne se sent pas assez gouvernée*. Aan de behoefte naar roem en eer, die zich bij zijne landgenooten zoo sterk doet gevoelen, had hij voldaan door zijne expeditiën naar Tunis, Madagascar en Tonkin. Tegenover het buitenland had hij aan Frankrijk de plaats weten te verschaffen, waarop het in de rij der Europeesche volkeren aanspraak mag maken, doch die het, ten gevolge der noodlottige gebeurtenissen van 1870, had verloren. Handig, maar hoofdig; den tijdgeest en de volksaspiratiën huldigend, maar tevens autoritair en autocratisch; republikeinsch in theorie, maar imperialistisch in praktijk; burgerlijk van afkomst, en die afkomst nooit verloochenend, maar volkomen opgewassen tegen de adellijke diplomaten van binnen- en buitenland, vereenigde hij in zijn persoon al die eigenschappen, die men voor den feitelijken leider der lotgevallen van het republikeinsche Frankrijk onmisbaar zou achten.

En toch was het enkele bericht van eene nederlaag der Fransche troepen in Tonkin, een bericht dat later gebleken is zeer overdreven geweest te zijn, genoeg om dezen minister ten val te brengen. De parlementaire meerderheid, bevreesd,

dat men haar bij de aanstaande verkiezingen rekenschap zou afvragen van hare sympathie voor de koloniale politiek, verloochende zonder blikken of blozen den man, dien zij twee jaren lang met eene van weinig zelfstandigheid getuigende gedweeheid had gevolgd en toegejuicht. Het volk trok zich van al deze dingen niets aan. Ferry ging, en Brisson kwam, na een kort interregnum, waarin het loven en bieden der portefeuille-jagers een weinig stichtelijk schouwspel opleverde. Eene poging van den gevallen minister om zijn voordeel te doen met de bewijzen van reactie te zijnen gunste, die hier en daar te bemerken waren, mislukte volkomen. De heer Ferry ging op reis, en niemand miste hem, en ter nauwernood weten de groote bladen, wier reporters weinige weken geleden de *faits et gestes* van den gevierden minister tot het voorwerp hunner meest volhardende studiën maakten, thans (Mei 1885) te vertellen, waar de ex-premier rondzwerft.

Wij houden ons overtuigd, dat de staatkundige loopbaan van den heer Ferry met zijn laatste ministerie niet is afgesloten. Maar al ware dit het geval, men zou de beteekenis van dezen staatsman niet mogen afmeten naar de mate van belangstelling, die zijne natie voor hem thans aan den dag legt. Gedurende verscheiden jaren is de naam van den heer Ferry ten nauwste verbonden geweest met de lotgevallen van het Fransche volk, en reeds daarom verdient hij in hooge mate onze belangstelling. Voor het tegenwoordige moge hij geen onmisbare factor zijn, het verleden kan men zich zonder hem niet denken. En wij meenen geen overbodig werk te doen, wanneer wij in de volgende bladzijden de plaats trachten te schetsen, die hij in dit verleden heeft ingenomen.

Jules Ferry behoort tot de jongeren onder de Europeesche staatslieden. Terwijl men door Gladstone, Bismarck, Depretis,

Giers gewend is, om zich de leiders van de lotgevallen der groote natien als grijsaards voor te stellen, die den gewonen termijn van den menschelijken leeftijd reeds hebben overschreden, is Ferry eerst een vijftiger, en heeft hij waarschijnlijk nog eene lange toekomst voor zich. Op 5 April 1832 te Saint-Dié geboren, werd hij daar, met zijn broeder Charles, door zijn vader opgevoed. Weldra echter bleken de hulpmiddelen van het onderwijs in het kleine, in het hart der Vogezen gelegen provinciestedje ontoereikend te zijn, en de vader der beide veelbelovende zonen, vroegtijdig weduwnaar, bemiddeld genoeg om zijne praktijk als advocaat neder te leggen, en dus door geen banden aan zijne geboortéplaats verbonden, trok met Jules en Charles naar Straatsburg, waar de beide jongens de lessen aan het *lycée* volgden. Het verblijf in de hoofdstad van Lotharingen gaf aanleiding tot de kennismaking met de familie Risler-Kestner, tot welke Jules in later jaren door zijn huwelijk in nauwer betrekking kwam.

Na den cursus aan het *lycée* te hebben afgehoopen, vertrok Jules naar Parijs, om daar in de rechten te studeeren. Nauwelijks had hij deze studie achter den rug, en was hij bij de balie te Parijs als advocaat ingeschreven, toen zijn vader overleed (1856). Door een niet onaanzienlijk fortuin in staat gesteld, om de rechtsgeleerde praktijk, waarmede hij ter nauwernood begonnen was, weder vaarwel te zeggen, wijdde Ferry zich geheel aan de politiek. In Ernest Picard, Charles Floquet, Clamagérans, Herold, Hérisson, Philis en Ollivier, vond hij vrienden en geestverwanten in zijne oppositie tegen het keizerrijk.

Er was echter in dien tijd voor jeugdige republikeinen, zooals de bovengenoemde vrienden waren, niet veel eer te behalen op het gebied der staatkunde. Loodzwaar drukte het keizerlijk régime op het streven om zich te onttrekken aan den toestand, dien de misdaad van 2 December in het

leven had geroepen. Ternauwernood kon eene behoedzame eritiek worden uitgeoefend in geschriften, welke het staatkundig element onder den dekmantel der letterkunde verbergden.

Langzamerhand echter achtte de keizer zijne positie sterk genoeg, om aan de pers eene zekere mate van vrijheid toe te staan. De oppositie maakte zich van eenige dagbladen meester, en Jules Ferry was hier dadelijk in zijn element. Wij vinden hem eerst als medewerker aan de *Presse* van Emile de Girardin, later aan den *Courier de Paris* van Clément Duvernois. Het meeste succes viel den jongen schrijver ten deel door de artikelen, die hij voor den *Temps* schreef. Onder den beroemd geworden titel »*Comptes fantastiques d' Hausmann*'' (eene parodie op het »*Contes fantastiques de Hoffmann*''') gaf hij eene bijtende critiek op de administratie van den toenmaligen prefect der Seine, die onder den schijn van blakenden kunstijver en van onvoorwaardelijken eerbied voor de eischen der hygiënische wetenschap, de nauwe en bochtige straten van het oude Parijs afbrak, breede verkeerswegen aanlegde, waar cavallerie en artillerie de goede Parijzenaars in bedwang konden houden, de straatsteenen — gevaarlijk barricaden-materiaal! — door asphalt verving, en een heirleger bouwspeculanten maakte tot gehoorzame dienaars van de keizerlijke regeering. Dit alles geschiedde natuurlijk ten koste van vele millioenen, maar slechts weinigen hadden in die dagen den moed om, zooals Ferry het deed, de administratie op de vingers te kijken.

In 1863 gaf Ferry, naar aanleiding van de verkiezingen, een *Manuel électoral* uit, dat allesbehalve in den smaak der regeering viel, en waardoor hij in zijn eerste politieke proces werd gewikkeld. Een korten tijd daarna verschenen brochure: *La lutte électorale*, eveneens door Ferry geschreven, bevatte eene reeks van mededeelingen over de officieele candidaturen en de verkiezingspraktijken der regeering.

Op 37-jarigen leeftijd werd Ferry gekozen tot afgevaardigde van het zesde departement van Parijs. Een tijdgenoot schetst zijne houding in de kamer met de volgende woorden:

»Ook hier zette Ferry den dubbelen strijd voort tegen de officieele candidatuur en tegen de administratie van den prefect der Seine, Haussmann. Zeldzaam stoutmoedig in zijne aanvallen, had hij te worstelen met eene slaafsche meerderheid en met de tegenwerking van den president; doch deze hinderpalen dienden alleen, om hem te prikkelen, en weldra bleek hij een der meest geduchte tegenstanders te zijn van het ministerie Emile Ollivier. Meermalen werden tusschen den afgevaardigde van het zesde departement en diens voormaligen vriend, den president van den ministerraad, woordenwisselingen gevoerd, bij welke de fraaie rol niet altijd voor Emile Ollivier was weggelegd. De niets ontziende oprechtheid, de meedogenlooze ironie van den heer Ferry maakten korte metten met de valsche sentimentaliteit en de onhandig ge-huichelde minachtig van den man *au coeur léger*.”

Na den val van het keizerrijk trad Ferry meer op den voorgrond. In zijne hoedanigheid van afgevaardigde van Parijs nam hij zitting in het bestuur der »nationale verdediging”, bij welke hij de rol van secretaris vervulde, en in het begin van November werd hij ter vervanging van Etienne Arago, benoemd tot maire van Parijs. In die betrekking toonde hij reeds de vastberadenheid en de wilskracht, die hem later als minister zulk een grooten invloed zouden verschaffen, maar tevens eene zekere minachting voor de openbare meening, die hem bij velen meer gevreesd dan bemind maakte. Hij was de eerste, die in eene vergadering van de maires het voorstel opperde, om de bevolking gedurende het beleg, met het oog op den beperkten voorraad levensmiddelen, op rantsoen te stellen. Men kan zich voorstellen, welken indruk de door Ferry opgeroepen spookgestalte van den hongersnood op deze vergadering maakte, en hoe ontzettend het

woord, dat hij het eerst den moed had uit te spreken, op de ook in tijden van nood nog onbezorgde en luchthartige bevolking moest werken. Ternauwernood ontsnapte dan ook Ferry op den 18den Maart aan het lot, dat door de oproerige bevolking van Parijs aan de generaals Thomas en Lecomte bereid was. Het was eene zonderlinge ironie van het noodlot, dat de man, die later zoovele kloosterdeuren zou doen verbrijzelen, om de leden der verboden geestelijke orden uit hunne schuilhoeken te verdrijven, aan de vervolging zijner vijanden ontkwam door een achterdeurtje, dat de *mairie* van het Louvre met de kerk St. Germain l'Auxerrois in gemeenschap stelde.

Na de Commune-dagen werd Ferry benoemd tot prefect van het Seine-departement, doch hij bleef slechts weinige dagen in deze functie. Van 1872—73 vertegenwoordigde hij de Fransche Republiek als gezant te Athene, maar toen de regeering van den heer Thiers door die van maarschalk Mac-Mahon was vervangen, diende hij zijn ontslag in, en keerde als ambteloos burger naar Parijs terug.

Doch al onttrok Ferry zich aan den staatsdienst, aan den parlementairen strijd bleef hij ijverig deelnemen, en weldra was hij een van de erkende hoofden der linkerzijde, wiens stem zich bij alle belangrijke gelegenheden deed hooren.

In 1875 had de nationale vergadering de constitutie-Wallon aangenomen. Deze grondwet, de veertiende welke sedert 1791 in Frankrijk werd ingevoerd, was eigenlijk niet meer dan een compromis tusschen de partijen, een werk, dat klaarblijkelijk niet bestemd kon zijn, om langen tijd te duren, en dat slechts tot stand was gekomen omdat de Orleanisten, uit vrees voor het Bonapartisme, zich met eene zekere gelatenheid aan de Republiek hadden onderworpen. De linkerzijde had de wet aangenomen bij gebrek aan iets beters, maar het kostte aan Gambetta niet weinig moeite om de *extrême gauche* te overreden, dat de republikeinen, wilden zij

hunne zaak niet geheel bederven, zich tot eene transactie moesten laten vinden. Men dient de wijze van ontstaan van deze grondwet wel in het oog te houden, om zich rekenschap te geven van de moeilijkheden, met welke de achtereenvolgende republikeinsche ministeriën in Frankrijk hebben te kampen gehad. In 1875 had de heer Jules Grévy, een van de vijf leden der linkerzijde, die de constitutie-Wallon ernstig bestreed, dit ontwerp eene »*machine de guerre orléaniste*» genoemd. Eerst negen en een half jaar later durfde de regering eene poging wagen, om eene uiterst bescheidene, weinig ingrijpende wijziging van de grondwet voor te stellen, ofschoon dezelfde Jules Grévy toen reeds vijf jaren lang de waardigheid van president had bekleed en de aandrang tot herziening, vooral aan de uiterste linkerzijde der kamer, telkens grooter was geworden. In Juni 1884 moest de heer Dreyfus, namens de commissie van rapporteurs uit de kamer, nog zeggen:

»Een aantal van onze medeleden eischen de volledige herziening der grondwet door eene constitueerende vergadering. Wij moeten u reeds nu verzoeken, om dit denkbeeld voor goed ter zijde te stellen. Wij maken ons geenerlei illusie over de theoretische onvolkomenheden der grondwet van 1875. Evenals de leden, van welke wij zoeven spraken, weten wij, dat deze constitutie werd afgedwongen aan de uitputting eener monarchaal gezinde vergadering, die den moed op de verwezenlijking harer droomen had verloren, en dat zij in meer dan ééne van hare bepalingen de blijken draagt van gevaarlijke nevenbedoelingen en van onuitgesproken verwachtingen.»

Men ziet het: het opportunisme, dat men later den heer Ferry heeft ten laste gelegd, is reeds van ouden datum. Bijna tien jaren lang heeft Frankrijk zich moeten tevreden stellen met eene grondwet, die voor de vijanden der republiek menig achterdeurtje openliet, en zelfs Grévy en Ferry

achtten in het vorige jaar het ondernemen eener volledige herziening een al te stout waagstuk.

Met de nieuwe constitutie ging eene wijziging der kieswet gepaard, waarbij, onder anderen, de *scrutin de liste* door den *scrutin d'arrondissement* werd vervangen. Ferry, die tot nu toe een district van Parijs had vertegenwoordigd, maakte van deze gelegenheid gebruik, om zich candidaat te stellen in zijne vaderstad Saint-Dié, en sedert 1875 hebben zijne stadgenooten hem telkens herkozen.

Na den coup d'état van maarschalk Mac-Mahon, een ingrijpen in de parlementaire rechten en vrijheden, dat onder den naam van *le seize Mai* in de geschiedenis der derde republiek eene treurige vermaardheid heeft gekregen, nam Ferry's invloed voortdurend toe. Onder het protest van 363 afgevaardigden der linkerzijde tegen deze willekeurige handelwijze vinden wij zijn naam als lid van het bureau der *gauche républicaine*, eene der vier groepen, waaruit de linkerzijde toen bestond. De meest conservatieve van deze groepen, het *centre gauche*, werd onder anderen vertegenwoordigd door Waddington; dan volgde de *gauche républicaine*, waartoe, behalve Ferry, ook Albert Grévy, Bernard Lavergne, Cochery en Tirard behoorden; meer geprononceerd was destijds de *union républicaine*, tot welke Gambetta, Spuller, en de tegenwoordige voorzitters van den ministeraad en de kamer, Henri Brisson en Charles Floquet behoorden, terwijl de uiterste linkerzijde Louis Blanc, Madier de Montjau en Lockroy tot vertegenwoordigers had.

De kamermeerderheid keerde, na de door het Bonapartistisch-Orleanistisch gekleurde ministerie de Broglie — de Cazes — de Fourtou uitgeschreven verkiezingen, bijna onveranderd terug, en haar eerste werk was een heftige aanval tegen het monarchaal gezinde ministerie, wegens zijn heimelijken en openlijken strijd tegen de republiek. Ferry sprak uit naam van de *gauche républicaine*. Uit zijne philippica mogen

hier de volgende woorden eene plaats vinden, omdat zij den toekomstigen minister-president de handen bonden:

»Welke theorie vinden wij sedert een paar dagen in de redevoeringen van al de ministers terug? Het is de theorie der »twee tegen een.» Er zijn drie machten (regeering, kamer en senaat), en wanneer van deze drie twee het eens zijn, dan moet de derde zich onderwerpen. De heer Léon Renault heeft het ongerijmd van deze leer reeds aangetoond; hij heeft u gezegd, dat zij de formule gaf van de dictatuur, en niet die van de parlementaire regeering. Hij haalde eene bladzijde aan van Prévost-Paradol; ik zal u de woorden doen hooren van Chateaubriand, die tot de eerste tolken der parlementaire beginselen behoorde: »Er is geen middelweg tusschen de onderwerping aan de meerderheid en den staats-greep. En indien er ministers zijn, die den moed bezitten om hun vaderland aan gevaar bloot te stellen ten einde hunne portefeuilles te behouden, dan dienen zij eerst te berekenen, of zij sterk genoeg zijn, om zich aan een *coup d' état* te wagen.»

Tegenover de vast aaneengesloten oppositie der linkerzijde was het ministerie genoodzaakt, de vlag te strijken. Maarschalk Mac-Mahon ontsloeg zijne raadslieden, en droeg aan den heer Dufaure de vorming op van een nieuw kabinet, waarin onder anderen ook Léon Say en de Marcère werden opgenomen. Aan Jules Ferry werd door den nieuwen minister-president eene portefeuille aangeboden; maar hij weigerde die. Onder een president als Mac-Mahon kon hij niet als verantwoordelijk minister optreden.

Geheel anders werd de toestand, toen Grévy in Februari 1873 eindelijk den maarschalk als president der republiek had vervangen. In zijne eerste boodschap aan de kamers verklaarde Grévy:

»Mij met oprechtheid onderwerpende aan de groote wet van het parlementair régime, zal ik nooit beproeven mij te

verzetten tegen den wil des volks, zooals die door zijne constitutioneele organen wordt uitgedrukt."

Het ministerie Waddington, waarin aan Ferry de portefeuille van openbaar onderwijs was opgedragen, bestond uit drie leden van het *centre gauche*: Waddington (buitenlandsche zaken), de Marcère (binnenlandsche zaken en eeredienst) en Léon Say (financiën). De overige leden — Ferry, le Royer, de Freycinet, Lepère, Gresley en Jauréguiberry — behoorden tot de *gauche républicaine* en de *union républicaine*. Er was dus eene zeer duidelijke wending naar de linkerzijde volbracht. Toch vermaande de president der republiek, al had hij zelf tot de meer geavanceerde partijen behoord, tot gematigdheid. »Vergeten wij niet" — zoo zeide hij, toen hij den ultra-radicalen gemeenteraad van Parijs ten gehooore ontving — »dat de republiek moet zijn eene republiek van geheel Frankrijk, zoowel van hen die voorop gaan, als van hen die achteraan komen. Laat ons zorg dragen, dat wij den vreesachtigen geen schrik inboezemen; laat ons beproeven, de goede verstandhouding tusschen allen te bewaren."

De raad was goed, maar niet gemakkelijk op te volgen. Voor de eerste maal had de meerderheid der kamer een ministerie verkregen, zooals zij het wenschte, en zij achtte nu het tijdstip gekomen, om een aantal *questions brûlantes* af te doen. Daartoe behoorden vooral het vraagstuk der amnestie voor de veroordeelde *communards* en dat van het in staat van beschuldiging stellen der ministers van 16 Mei. Bij de oplossing van het eerste bewandelde het kabinet een middelweg, die door het gezond verstand en de zorg voor de openbare veiligheid gelijkelijk werd voorgeschreven; het wierp de door de uiterste linkerzijde voorgestelde amnestie, omdat er onder de veroordeelden te veel waren, die niet slechts politieke misdrijven, maar vergripen tegen het gewone recht op hunne rekening hadden.

Moeielijker was de tweede quaestie. In strijd met het

duidelijk uitgedrukte gevoelens der regeering, concludeerde de heer Brisson, als rapporteur van de commissie uit de kamer, tot vervolging van het ministerie van 16 Mei. Wel is waar werd het voorstel der commissie door de kamer met 317 tegen 159 stemmen verworpen, maar eene motie van den heer Rameau, een *ordre du jour de flétrissure* werd aangenomen, waarbij de handelwijze der ministeriën van 16 Mei en 23 November in heftige bewoordingen werd gelaakt, terwijl tevens werd besloten, dat dit zonderlinge document in alle gemeenten van Frankrijk zou worden aangeplakt. Natuurlijk protesteerden de heeren de Broglie, de Fourtou en hunne vrienden, die men niet in staat van beschuldiging had willen stellen, tegen deze veroordeeling zonder vorm van proces, die ook voor het ministerie-Waddington een hoogst onaangenaam échec was. De eenigszins gespannen toestand werd nog moeilijker, toen het voorstel aan de orde kwam, om de vergaderingen der beide wetgevende lichamen voortaan niet meer te Versailles, maar te Parijs te doen plaats hebben. De regeering verzocht en verkreeg de verdaging van het debat, maar het was de heer Ferry, die de noodige afleiding bezorgde door de indiening zijner veelbesproken wetsontwerpen betreffende het onderwijs, welke gedurende een geheel jaar niet slechts de kamer en den senaat, maar het geheele land bezig hielden.

Het eerste dezer beide wetsontwerpen betrof de samenstelling van den hoogen raad van onderwijs (*conseil supérieur d'instruction publique*) en van de academische raden. Volgens de bestaande wetgeving hadden in het eerstgenoemde lichaam bisschoppen of aartsbisschoppen zitting, die niet door den staat worden gekozen, maar door de katholieke geestelijkheid zelve worden aangewezen. Verder waren in dat lichaam vertegenwoordigd: de niet-katholieke eerediensten, het *Institut*, het leger, de vloot, de raad van state, het hof van cassatie, de »*conseil supérieur des arts et des manufactures*», de

handel, de nijverheid, de landbouw, en ten slotte het vrije onderwijs. Van de 36 leden waren er slechts 12, — waaronder 7 ter keuze van den president der Republiek — die het openbaar onderwijs vertegenwoordigden.

Het ontwerp-Ferry stelde den raad samen uit 50 leden, allen tot het onderwijs behoorende, zoodat het geestelijk element geheel werd verwijderd. In gelijken geest werd ook de samenstelling der academische raden gewijzigd.

Belangrijker nog was het tweede ontwerp, waarbij het recht tot verleening van graden uitsluitend aan den staat werd toegekend, terwijl de bij de wet van 1875 ingevoerde gemengde jury's werden afgeschaft. Leerlingen van inrichtingen van bijzonder hooger onderwijs zouden hunne examens moeten afleggen bij de staatsfaculteiten, en zich ook bij deze moeten laten inschrijven.

Het *punctum saliens* der geheele wetgeving, dat het gansche land in rep en roer zou brengen, was artikel 7 van het tweede ontwerp, dat den volgenden inhoud had:

»Nul ne sera admis à participer à l'enseignement public, ou libre, ni à diriger un établissement d'enseignement de quelque ordre que ce soit, s'il appartient à une congrégation religieuse non autorisée.»

Hier beperkte de wetgever zich dus niet tot het hooger onderwijs, maar ontzegde aan de leden van alle door den staat niet erkende geestelijke congregatiën het recht tot het geven van onderwijs, van welken aard dit ook zijn mocht.

»Onze wet'' — zoo redeneerde Ferry in zijne memorie van toelichting — »kent het recht om onderwijs te geven niet toe aan vreemdelingen; waarom zou zij het dan verleenen aan de leden eener uit den aard der zaak vreemde orde, vreemd door het karakter harer leerstellingen, den aard en het doel harer statuten, de verblijfplaats en het gezag der opperhoofden?''

De gronden voor dezen ingrijpenden maatregel aangevoerd,

waren overigens grootendeels van historischen aard. De minister beriep zich hoofdzakelijk op verordeningen, welke nog uit den tijd van Karel X. dagteekenden.

Zooals men ziet, kan het karakter der wetsontwerpen niet beter worden omschreven dan door het enkele woord »anticlericaal". Zij bevatten de toepassing der bovenaangehaalde leuze van Gambetta, en — volgens den heer Spuller — óók van Thiers, die, al had hij indertijd voor de onderwijs-wet van 1850 gestemd, in het laatst van zijn leven die medewerking betreurde en gezegd had: »*Pour que la République vive, il faut rogner les ongles du cléricisme.*” Zij waren de verklaarbare uiting van het wantrouwen der republikeinen, die door de ondervinding geleerd hadden, den katholieken priester als den natuurlijke bondgenoot van Bonapartisten en monarchalen te beschouwen.

Consequent was echter de toepassing van dit beginsel niet, want het veel besproken art. 7 was alleen gericht tegen de door den staat niet geautoriseerde congregatiën. De heer Paul Bert had, evenals Ferry, eene bloemlezing (distellezing zou zeker juister zijn) gegeven uit een aantal door geestelijken geschreven en voor de jeugd bestemde werken, doch de schrijvers van de meeste dier boeken behoorden niet tot de congregatiën, op welke de regeering het oog had. Consequent was de heer Madier de Montjau, het lid der uiterste linkerzijde, die het volgende amendement voorstelde:

»Niemand zal toegelaten worden tot het besturen eener inrichting van openbaar of bijzonder onderwijs, van welken aard ook, of tot het geven van onderwijs aan zulk eene inrichting, indien hij behoort tot de wereldlijke geestelijkheid of tot eene godsdienstige congregatie, of indien hij niet sedert minstens twee jaren opgehouden heeft, daarvan lid te zijn.” De seminariën en de theologische faculteiten werden door den voorsteller natuurlijk uitgezonderd.

Doch deze consequentie ging den heer Ferry te ver; hij

bestreed haar, niet om het beginsel, maar om redenen van opportuniteit. De aanneming van artikel 7, — zoo reedeneerde hij — zou 16.000 kinderen van hunne onderwijzers of onderwijzeressen berooven, maar voor dit aantal was op de staatsscholen gemakkelijk plaats te vinden. Nam men echter het amendement van den heer Madiet de Montjau aan, dan moest worden voorzien in de behoefte aan onderwijs van 1.650.000 jongens en van 1.180.000 meisjes — en daartoe zouden den staat niet slechts op dit oogenblik, maar zelfs gedurende ettelijke jaren, de middelen ontbreken."

Men moet erkennen, dat Ferry door deze argumentatie op de zuiverheid van zijn beginsel een bedenkelijk licht liet vallen. Een feitelijk, kenmerkend onderscheid tusschen het onderwijs door de leden van niet erkende congregatiën en dat, door andere geestelijken gegeven, was niet aan te toonen. Was het eerste verderfelijker, dan was het tweede het niet minder; kon men echter het laatste dulden, dan kreeg het verbod van het eerste het karakter eener vervolging.

Er waren dan ook niet weinig republikeinen van onverdacht gehalte, die zich tegen het artikel verklaarden, en verlangden, dat de staat zich zou tevreden stellen met waarborgen voor de bekwaamheid der onderwijzers en met het recht, om een streng toezicht uit te oefenen.

Op uitmuntende wijze werd dit standpunt verdedigd door den heer Lamy, die er op wees, hoe het wetsontwerp bevordelijk was aan de vervanging van staatkundige partijen door godsdienstige. »Uwe redeneering" — zoo riep hij den minister toe — »laat zich samenvatten in eene onloochenbare tegenstrijdigheid. »Gij, kerk" — zoo spreekt gij — »eischt voor u het gemeene recht, maar gij hebt het niet lief. Ik, staat, heb dit recht lief, maar ik weiger het u. Gij, kerk, begeert het monopolie; ik, staat, verfoei het monopolie, maar ik pas het toe tegen u. Gij zijt, door de traditiën van uw onderwijs, de vijandin der vrijheid; ik ben

de vertegenwoordiger van de vrijheid voor allen, maar van dit oogenblik af onthoud ik u de uwe." Uwe conclusie is dus: eene politieke partij is aan het roer, om de beginselen harer tegenstanders toe te passen; ik meen, dat zij hare eigen beginselen moet toepassen."

Ferry bleef het antwoord niet schuldig. »De staatstype van den heer Lamy" — zeide hij — »is de staat, die met de armen over de borst gevouwen, tegenover iedere leer staat. Die staatstype zal nooit de onze zijn. Neen, de staat heeft geen leerstellingen op het gebied der wijsbegeerte, op dat der wiskunde. Maar zij houdt zich met het onderwijs bezig, om daarin eene zekere staatsmoraal te handhaven, die voor zijn eigen bestaan noodig is."

Eene verdediging, op deze beginselen steunend, kon uit den aard der zaak niet krachtig zijn. Evenmin was de minister gelukkig in zijn historisch betoog, en toen hij zich beriep op eene ordonnantie tegen de Jezuiten, uit het jaar 1762 dagteekenend, kon de Cassagnac hem gemakkelijk in het nauw brengen door de vraag, of hij ook de motiveering dezer ordonnantie van toepassing achtte? Immers in 1762 waren de Jezuiten veroordeeld wegens Arianisme, Socianisme, Nestorianisme; wegens bondgenootschap met de deïsten; wegens gemis aan eerbied voor Abraham en Johannes den Dooper en wegens praktijken van toovenarij!

De afgevaardigden Bardoux en Ribot hadden een tegenontwerp ingediend, waarin, even als in dat van Ferry, het verleenen van graden als uitsluitend recht van den staat werd beschouwd, maar waarin het geven van onderwijs niet aan de congregatiën was verboden, en waarin art. 7 was vervangen door een goed georganiseerd stelsel van inspectie. Doch deze poging om een stelsel van willekeur door het in het leven roepen van een wettigen toestand te vervangen, vond in de kamer geen bijval. Het lot der wet was reeds beslist, voor dat er door de afgevaardigden een enkel woord

over was gesproken. Ferry wist dit; hij kende de kamer en had haar in haar zwak getast. Al ware zijne verdediging nog zwakker geweest, de uitkomst zou dezelfde zijn gebleven. De beide wetsontwerpen werden met groote meerderheid aangenomen.

Thans moest echter eene zwaardere proef worden doorstaan: de senaat moest zijn oordeel uitspreken over het door de kamer goedgekeurde wetsontwerp. Voor dat de discussiën hier nog begonnen, had de openbare meening zich reeds doen vernemen. Wij wijzen slechts op enkele stemmen.

In eene goed geschreven brochure verzocht de Protestantsche predikant Bersier den minister, zijn illiberaal wetsontwerp in te trekken. »Door geboorte en opvoeding» — zoo schreef hij — »ben ik voorbestemd, om een vijand van de Jezuïetenorde te zijn, tegen welke uwe nieuwe wetten hoofdzakelijk zijn gericht; door studie en nadenken is deze traditioneele vijandschap geworden tot eene dier beredeneerde, machtige hartstochten, die eerst met den dood ophouden te bestaan.» De heer Bersier geeft alles toe, wat men ten nadeele der orde heeft beweerd; hij erkent, dat eene natie verloren is, zoodra zij onder haren invloed komt. Hij heeft een open oog voor de goede, soms voortreffelijke eigenschappen, die de orde dubbel gevaarlijk maken. »Zie daar mijne gevoelens; mijne stem kan u dus niet verdacht voorkomen. En toch, mijnheer de minister! is het mij niet mogelijk, u te volgen in den strijd, waarin gij u gewikkeld hebt. Als ik u alles moet zeggen wat ik denk: — gij bestrijdt uwe vijanden, maar gij ontleent aan hen uwe wapenen; gij stelt de goede zaak der republiek in de waagschaal door eene antiliberaal staatkunde; gij roept tegen haar eene macht op, waarvan gij den invloed niet vermoedt, de macht van het godsdienstig bewustzijn, en gij bereidt lichtvaardiglijk den weg voor eene toekomstige reactie. Het doet mij leed, aan zulk een streven te zien deelnemen door staatslieden zooals

uwe ambtgenooten, waarvan enkelen met mij den zelfden godsdienst belijden en mijne vrienden zijn. Ik wensch niet, dat het Protestantisme beschouwd worde als medeplichtig aan dit streven: zie daar de reden, waarom ik gesproken heb."

Tegenover deze woorden stellen wij die van den bekenden Paul Bert, den man van onmiskenbaar talent, bij wien echter het anti-clericalisme langzamerhand een acuten vorm heeft aangenomen. Bij een officieel diner te Auxerre, waaraan ook de minister van binnenlandsche zaken deelnam, zeide Paul Bert:

»Ik drink op de vernietiging der phylloxera's.

»Het departement van de Yonne heeft tot nu toe het geluk gehad, van tweeërlei plaag bevrijd te blijven: de phylloxera, die zich onder de bladeren van den wijnstok verbergt, en de phylloxera, die men met een vijgenblad bedekt.

»Tegen de eerste passen wij zwavelkoolstof toe; tegen de tweede, artikel 7 van het ontwerp-Ferry.

»Dit artikel 7, mijne heeren, zal, al verzetten sommige kwaadwilligen er zich tegen, door den senaat worden aangenomen; gij kunt er zeker van zijn.

»Enkelen zullen het aannemen, omdat zij — zeer terecht! — bevreesd zijn voor de phylloxera; anderen, omdat zij bang zijn, dat men anders tot een nog moorddadiger insectenpoeder de toevlucht zou nemen.

»Als wij artikel 7 hebben, zullen wij er de proef mede nemen, en geeft het ons de verwachte resultaten, dan zullen wij niet verder gaan. Maar beantwoordt het niet aan onze verwachting, dan moeten wij, tot redding van Frankrijk, naar een krachtiger insectenpoeder omzien.

»Ik drink dus, mijne heeren, op den uitvinder der zwavelkoolstof, en ook op den man die het initiatief nam van artikel 7, op den heer Jules Ferry."

Paul Bert vergiste zich. Het veel besproken artikel 7 werd in de maand Maart van het volgend jaar door den senaat verworpen.

Doch om den draad der gebeurtenissen niet te verliezen, moeten wij eerst melding maken van andere feiten, die een grooten invloed uitoefenden op het ministerie, waarvan Ferry deel uitmaakte.

Toen de Fransche kamer, na een recès van meer dan vier maanden, op 27 November 1879 weder bijeenkwam, was het duidelijk te bemerken, dat het kabinet het vertrouwen der meerderheid niet meer bezat. Te vergeefs waarschuwde Gambetta in een van die korte, kernachtige uitdrukkingen, waarin hij een geheelen toestand en een gansch programma resumeerde, tegen politieke verdeeldheid, terwijl nog zooveel belangrijke zaken op afdoening wachten. Zijn »il faut aboutir” werd toegejuicht, maar niet opgevolgd. De *politique des couloirs* zegevierde, en in December nam de minister-president Waddington zijn ontslag, terwijl zijn voorbeeld door zijne ambtgenooten voor financiën, justitie en oorlog (Léon Say, le Royer en Gresley) werd gevolgd.

De president Grévy belastte nu den heer de Freycinet met de vorming van een nieuw kabinet. Daar het vorige ministerie door geen enkel votum rechtstreeks was getroffen, konden een aantal zijner leden hunne portefeuilles behouden. Hiertoe behoorde in de eerste plaats Ferry, wiens blijven des te noodzakelijker was, omdat de door hem ingediende onderwijs-wetten nog de vuurproef in den senaat moesten doorstaan.

De meerderheid was met deze wijziging vrij wel tevreden. »Wat Frankrijk vóór alle dingen wil” — schreef het orgaan van Gambetta, de *République Française* — »is eene regeering, die hare actie doet gevoelen. Het nieuwe kabinet verklaart niet, dat het bereid is om alles te doen wat men vragen zal, maar wel, dat het vast besloten is, om, in overleg met de meerderheid, alles te doen, wat het heeft aangekondigd.” Minder tevreden was de uiterste linkerzijde. Volgens haar had er slechts eene schijnbare verandering plaats gehad. »Het kabinet Waddington” — schreef het orgaan

van den heer Clémenceau, de *Justice* — » was een kabinet Dufaure zonder den heer Dufaure; het kabinet Freycinet zal een kabinet Waddington zijn zonder den heer Waddington. *C'est le replâtrage d'un replâtrage.*”

In Januari was het eerste ontwerp-Ferry, betreffende de samenstelling van den hoogen raad van onderwijs, door den senaat met eene kleine meerderheid, zonder zeer ingrijpende wijzigingen aangenomen. Met het tweede ontwerp ging alles eveneens naar wensch, met uitzondering echter van het ongelukkige artikel 7. Ofschoon er op de aanneming van deze bepaling niet het minste vooruitzicht bestond, waagde de minister-president de Freycinet nog eene laatste poging om het te redden. » Men heeft” — zoo zeide hij onder meer — » aan dit ontwerp, en vooral aan het artikel, dat wij thans bespreken, allerlei zaken verweten; ik zal niet ontkennen, dat enkele van die verwijten verdiend zijn, maar naar mijn oordeel zijn juist de ergste beschuldigingen ongegrond.” Volgens den minister werd door het artikel de vrijheid niet geschonden en de godsdienst niet bedreigd. Deze beide punten trachtte hij in eene uitvoerige rede te bewijzen, en hij eindigde, met de bepaling onvermijdelijk te noemen. Nogmaals wees hij er op, dat hij het artikel niet zelf had voorgesteld, maar dat hij het als eene politieke noodzakelijkheid had aangenomen, om ergere dingen te voorkomen.

De vingerwijzing was duidelijk genoeg: de regeering had het in hare macht, de verboden congregatiën geheel op te heffen. En toen de senaat artikel 7 verwierp, nam de kamer dit amendement slechts over onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat de regeering de wet in al hare gestrengheid zou toepassen. Den 29sten Maart verschenen daarop twee decreten. Bij het eerste werd aan de Jezuetenorde in Frankrijk gelast, zich binnen drie maanden te ontbinden, terwijl de termijn voor hare inrichtingen van onderwijs werd verlengd tot 31 Augustus; bij het tweede werd aan de niet erkende

congregatiën eene tijdruimte van drie maanden gelaten, om de erkenning aan te vragen. Was dit niet geschied, dan zouden de bestaande wetten op haar worden toegepast.

Het was een zonderlinge toestand, dien de regeering, vertrouwende op de vrees der meerderheid voor het spook van het clericalisme, in het leven had geroepen. Het artikel, door Ferry bestemd om de verboden congregatiën in het hart te treffen, verscheen plotseling in het licht van eene concessie; de maatregel der opheffing als het noodlottig gevolg van den onwil der clericalen, om de hun toegestoken hand aan te nemen. De regeering, zoo beweerde men, kon zich de handen in onschuld wasschen. Beklaagden de clericalen zich thans over hun lot, dan kon men hun het »*Vous l'avez voulu*» toeroepen. Ten slotte: de regeering had niet slechts de wet voor zich, maar ook de meerderheid in de kamer.

Schijnbaar was dus alles even rechtvaardig. Maar stond het verbod aan de congregatiën om onderwijs te geven niet vrij wel gelijk met hare opheffing, omdat het onderwijs, zoo al niet bij alle, dan toch bij verreweg de meeste dier vereenigingen de uitsluitende reden van haar bestaan was? En indien het uitgemaakt was, dat de vereenigingen onwettig waren, vergreep de regeering zelve zich dan niet aan de wet, door deze niet toe te passen en de congregatiën onder zekere voorwaarden te laten bestaan?

De decreten van 29 Maart verwekten natuurlijk bij de rechterzijde van kamer en senaat en bij de geestelijkheid in het geheele land een storm van verontwaardiging. Toch werden zij op de Jezufieten in al hare gestrengheid toegepast. Het bleek echter spoedig, dat het kabinet in dit opzicht niet homogeen was. Uit de woorden, die wij boven aanhaalden, is reeds gebleken, dat de heer de Freycinet wel is waar officieel de solidariteit met den heer Ferry aanvaardde, doch dat de houding van den minister van onderwijs tegenover de clericalen weinig met de inzichten van

den minister-president strookte. Van daar de aarzeling van den laatste en van enkele zijner collega's, om het tweede der decreten toe te passen. »Temporiseeren en transigeeren'' was wederom het wachtwoord geworden. Doch de woelige kamermeerderheid was hiermede niet gediend, en stelde den eisch, dat de regeering de op zich genomen taak ook zou volvoeren, met zoo onmiskenbare duidelijkheid, dat de heer de Freycinet zich genoodzaakt zag, in September 1880 zijne portefeuille neder te leggen. Vóór dien tijd had Ferry nog ontwerpen ingediend tot invoering van leerplicht en van kosteloos lager onderwijs. Tot groote ergenis van Paul Bert en diens geestverwanten weigerde hij echter, hieraan een derde ontwerp toe te voegen, waardoor het onderwijs door geestelijken in de school verboden werd. De bedoelde ontwerpen kwamen echter eerst later in de kamer in behandeling.

Na den val van het ministerie de Freycinet verwachtte men algemeen, dat Gambetta als hoofd van een nieuw kabinet zou optreden. Immers de oud-dictator was de erkende leider der parlementaire meerderheid, en tot nog toe de eenige, die op haar een alvermogenden invloed uitoefende. Sedert de laatste verkiezingen waren twee ministeriën bezweken, aan welke Gambetta zijn stem had toegezegd. Maar Gambetta was als Achilles in zijne tent gebleven. Hij verkoos klaarblijkelijk zijne invloedrijke betrekking als voorzitter der kamer boven het gevaarlijk en wisselvallig ambt van minister-president, en wilde zijn prestige en zijne populariteit niet in de waagschaal stellen.

Dat Gambetta wel de macht wilde uitoefenen, maar niet de verantwoordelijkheid begeerde te aanvaarden, was zeker weinig constitutioneel. Men zag echter spoedig in, dat met den hoofdigsten oud-dictator niets te beginnen was, en na hem was ongetwijfeld Ferry de aangewezen man, om als premier op te treden. Tevens werden admiraal Jauréguiberry (marine), de heer Varroy (openbare werken) en de heer de

Freycinet (als minister van buitenlandsche zaken) vervangen door admiraal Cloué, den heer Sardi-Carnot en den heer Barthélémy St. Hilaire. Weder een *replâtrage* dus, maar thans met dit verschil, dat met den heer de Freycinet het element der concessie aan de geestelijkheid in de uitvoering der decreten van 29 Maart was verdwenen.

De eerste maanden na het optreden van het kabinet-Ferry kenmerkten zich niet door bijzonderen voorspoed. De ten uitvoer legging der decreten, die natuurlijk het eerste werk was van den nieuwen minister-president, zette veel kwaad bloed. In November had zij eene interpellatie in den senaat ten gevolge, die bijna den val van het ministerie veroorzaakte.

Het was de heer Buffet, een der meest invloedrijke leden van de rechterzijde, die hier het woord voerde. »Eene rede van den heer de Freycinet'' — zoo zeide hij — »waarin eene wet tot regeling der congregatiën werd toegezegd, is op alle muren aangeplakt: hoe konden dan die congregatiën eene erkenning aanvragen, wanneer zij wisten, dat de wettelijke voorwaarden van hun bestaan zoo spoedig zouden worden veranderd? Men heeft haar den eisch gesteld, dat zij, in afwachting van de afkondiging der nieuwe wet, conciliant zouden optreden; zij hebben dit gedaan, en intusschen onderhandelde de regeering met het Vaticaan. Doch nu kwam de ministerieele crisis, en de heer de Freycinet werd opgevolgd door den heer Ferry. De laatste brak de onderhandelingen af, en paste de decreten toe. Wie is nu ter kwader trouw geweest? Immers de regeering?''

Ferry antwoordde, dat de wettigheid der decreten reeds door de vertegenwoordiging was geconstateerd. De tegenstand tegen het ten uitvoer leggen dier besluiten had een volkomen wereldlijk en politiek karakter gehad. De eenige reden, waarom

de heer de Freycinet uit het kabinet was getreden, was zijne meening omtrent den tijd en de wijze, waarop de uitvoering der wet moest plaats hebben.

De heer de Freycinet sprong dezen keer op de meest eerlijke wijze voor zijn vroegeren ambtgenoot in de bres. Hij verklaarde, dat de onderhandelingen, waarop door den heer Buffet was gezinspeeld, alleen door hem zelf waren gevoerd, en dat zijne ambtgenooten, zooals hem later gebleken was, een anderen weg wenschten in te slaan. Ten gevolge van die mededeeling werd de motie van afkeuring, door Jules Simon ingediend, met 143 tegen 137 stemmen verworpen. Het ministerie Ferry kon dus aan het bestuur blijven.

Zoolang echter de meerderheid in de kamer de gehoorzame dienaar was van Gambetta, was de regeering van ieder kabinet uit de linkerzijde, dat niet door dezen staatsman was bijeengebracht, bij voorbaat tot machteloosheid veroordeeld. Naast het ministerie stond een »gouvernement occulte", dat zijn prestige niet door de aanraking met de praktische politiek in de waagschaal willende stellen, toch zijn wenschen als wet aan de uitvoerende macht voorschreef, en geen enkele gelegenheid liet voorbijgaan, om het kabinet Ferry tegen te werken. Achilles-Gambetta bleef in zijn tent, maar aan bedreigingen liet hij het niet ontbreken. De oud-dictator mocht zijn vijanden ontzag inboezemen, zijn geestverwanten waren niet minder bevreesd voor hem. En wanneer men hem verweet, dat zijn tegenwerking een verlamdenden invloed op de regeering moest hebben, verklaarde hij op de meest hooghartige wijze zulke beschuldigingen voor verkiezingsmanoeuvres. Hij gaf toe, dat zijne denkbeelden over buitenlandsche politiek geheel andere waren dan die van den heer de Freycinet of van den heer Barthélemy St. Hilaire, maar hij behield zich voor, die denkbeelden kenbaar te maken, wanneer het land zou goedvinden hem, den president der kamer, op ondubbelzinnige wijze voor de vervulling eener andere rol

aan te wijzen. Hij bracht zelfs in het ministerie verdeeldheid teweeg, door het halfvergeten ontwerp-Bardoux tot vervanging van den *scrutin d'arrondissement* door den *scrutin de liste* plotseling te voorschijn te halen, niettegenstaande het hem bekend was, dat de minister-president een verklaard tegenstander van deze wijziging was. De *scrutin de liste* was plotseling de panacee geworden voor al de kwalen der republiek; zij alleen zou aan de regeering eene vaste meerderheid, aan de vertegenwoordiging eene deugdelijke partij-organisatie kunnen geven. De *scrutin de liste* werd zóó vereenzelvigd met den persoon van Gambetta dat weinige maanden geleden, toen het wetsontwerp tot invoering van die wijze van stemming wederom aan de orde kwam, de schim van den na zijn dood nog meer dan bij zijn leven verheerlijkten patriot dagelijks door de voorstanders van dien maatregel werd opgeroepen.

Dat onder deze omstandigheden elk middel, om de aandacht van de onverkwikkelijke binnenlandsche staatkunde af te leiden, der regeering welkom was, hehoeft geen betoog. En zulk een middel is in Frankrijk niet moeielijk te vinden, al blijkt het in de toepassing meestal zeer duur te zijn. Sedert jaren had de naijver van Fransche en Italiaansche onderdanen in Tunis aanleiding gegeven tot conflicten, aan welke de regeeringen der beide landen niet vreemd waren gebleven, en niets was gemakkelijker dan een voorwendsel te vinden, om »de eer en de belangen van Frankrijk” in het regentschap met de wapenen te verdedigen en den overwegenden Franschen invloed daar voor goed te verzekeren.

»Si les Kroumirs n'existaient pas, il fallait les inventer.” Zoo hebben de vijanden der regeering menigmaal gespot, en niet geheel ten onrechte. De rooftochten van deze onrustige bergbewoners, die aan de Fransche regeering het voorwendsel moesten geven voor eene expeditie naar Tunis, hebben voor een groot deel slechts in hare verbeelding bestaan.

Vond het expeditie-leger niet de Kroumirs, die men ver-

wacht had, het stuitte daarentegen op een hardnekkig verzet, dat men niet verwacht had. Het bleek daarbij, dat de voorbereiding der expeditie onvoldoende was, en dat de regeering op bijna alle punten slecht was ingelicht. In één woord, men zag hier het begin van die avontuurlijke politiek, welke men Ferry later — en niet ten onrechte — zoo dikwijls heeft ten laste gelegd.

Tegen de verkiezingen had het kabinet gemeend zijne overwinning bij de stembus te verzekeren, door eene gemakkelijke zegepraal in Tunis. Doch deze laatste bleef uit; er had geen enkel beslissend wapenfeit plaats, en het liet zich voorzien, dat de strijd van langen duur zou zijn en aanzienlijke sommen zou kosten. En nu begon hetzelfde spel met de kiezers, dat men in later jaren zich heeft zien herhalen. De ware stand van zaken, de werkelijke kosten der expeditie, werden door de regeering zorgvuldig verborgen gehouden, en even angstvallig verreed de meerderheid, een onderzoek naar die onaangename zaken in te stellen. Het ministerie toonde zich uiterst voldaan over het verledene en vol hoop voor de toekomst; de kamer nam genoeg met dit verblijf in *a fool's paradise*, om niet door de kiezers ter verantwoording te worden geroepen.

Met het oog op deze minder gunstige omstandigheden besloot de regeering, den datum der algemeene verkiezingen te vervroegen en op 21 Augustus vast te stellen. De oppositie sprak natuurlijk van kwade trouw: de regeering wilde, volgens haar, verhinderen dat het volk behoorlijk ingelicht werd, en eene beslissing uitlokken voor dat de opstand in Tunis, zooals te verwachten was, grootere afmetingen zou hebben aangenomen. Ferry antwoordde hooghartig genoeg, maar erkende tevens, dat de datum der verkiezingen zoo vroeg was gesteld, »pour éviter au pays les inconvénients d'une agitation électorale trop prolongée." Eene motie van afkeuring, door Clémenceau voorgesteld, werd wel is waar

met 214 tegen 201 stemmen verworpen, maar tot de meerderheid behoorden 4 ministers, 7 onder-secretarissen van staat en, wonderlijk genoeg, twee leden van de rechterzijde. Zulk een resultaat kon men bezwaarlijk eene ministerieele overwinning noemen.

De wijze, waarop de heer Ferry zich bij deze gelegenheid verdedigde, werpt een zeer eigenaardig licht op zijne staatkundige beginselen. Hij beweerde in de eerste plaats, dat het recht om den datum der verkiezingen vast te stellen uitsluitend aan de uitvoerende macht toekwam; in de tweede plaats, dat de ministerieele verantwoordelijkheid niet toegepast kon worden op eene daad, die nog ten uitvoer moest worden gebracht, en ten slotte, dat de verkiezing zelve noodzakelijk moest plaats hebben na het uiteengaan der kamers. Volgens hem kon dus het ministerie niet ter verantwoording worden geroepen naar aanleiding van verkiezingen, die nog moesten plaats hebben.

Het viel den heer Clémenceau niet moeielijk, de onhoudbaarheid der redeneeringen aan te toonen. Hij gaf toe, dat het ministerie het recht had, om den datum der verkiezingen vast te stellen, maar voegde er bij, dat alle daden van de uitvoerende macht aan de contrôle van de vertegenwoordiging waren onderworpen. Het tweede deel van Ferry's betoog werd door hem gemakkelijk ontzenuwd door de vraag: »Indien de kamer vermoedde, dat de regeering een staatsgreep voorbereidde, zou zij dan rustig moeten afwachten, tot het feit had plaats gehad? Zou zij niet veeleer een kabinet moeten omverwerpen, waaraan zij voor de toekomst haar vertrouwen niet meer kon schenken?»

De eerste, die van de critieke positie van het ministerie trachtte gebruik te maken, was Jérôme Bonaparte. Een manifest, door elf Bonapartisten ondertekend, eischte herziening der grondwet, zonder wijziging van den regeeringsvorm, en rechtstreeksche verkiezing van den president der

republiek en van den senaat door het volk. En prins Jérôme voegde aan dit manifest een brief toe, waarin hij verklaarde republikein en progressist te zijn.

De uitkomst van deze poging was al zeer gering. Men kan die het beste beoordeelen naar het feit, dat van de elf onderteekenaars van het manifest slechts vier bij de verkiezingen van 21 Augustus werden herkozen.

Ook thans was Gambetta weder de gevaarlijkste vijand. Terwijl Ferry, nog vóór het einde der kamerzitting, in eene te Epinal gehouden rede het voorstel tot grondwetsherziening openlijk had bestreden, ontwikkelde Gambetta op 4 Augustus te Tours het programma eener gedeeltelijke grondwetsherziening, waarbij alleen de wijze van verkiezing en de bevoegdheden van den senaat zouden worden gewijzigd. Hij wilde niet, dat iedere gemeente, groot of klein door één lid in het kiescollege voor den senaat zou worden vertegenwoordigd, maar dat bij de verschillende gemeenten het aantal der afgevaardigden in dit college evenredig zou zijn aan het bevolkingscijfer. Men behoeft zich slechts voor te stellen, welk een overwegenden invloed de groote middelpunten van bevolking — Parijs, Lyon, Marseille — in zulk een geval op de samenstelling van den senaat zouden verkrijgen, om in te zien, dat de vooral in deze steden talrijk vertegenwoordigde radicalen met de door Gambetta gewenschte wijze van stemming voor dit staatslichaam hoogelijk ingenomen waren. Het was wel niet *alles* wat zij wenschten — immers van afschaffing van den senaat was bij Gambetta geen sprake — maar toch, volgens hen, eene belangrijke schrede op den goeden weg. Evenmin wilde Gambetta de »inamovibles," de senatoren voor het leven, door den senaat zelf laten benoemen; die keuze zou worden overgelaten aan de beide kamers in congres vereenigd. Eindelijk zouden de bevoegdheden van den senaat op financieel gebied aanmerkelijk worden beperkt.

Weinige dagen later (12 Augustus) zette Gambetta te

Belleville de opsomming der door hem onmisbaar geachte hervormingen voort. Daaronder vinden wij vermeld: hervorming van de rechterlijke macht; decentralisatie op administratief gebied, gepaard gaande met centralisatie op staatkundig terrein; afschaffing van het privilege der zoogenoemde »éénjarige vrijwilligers»; inkrimping van den diensttijd bij het leger, zoodra de kaders op genoegzame sterkte zouden zijn gebracht; invoeren eener inkomstenbelasting; voorloopige handhaving van het concordaat, met weglating van alle latere inkruipsels, waardoor aan de schatkist zware eischen werden gesteld; opheffing van het bezit van goederen in de doode hand, en ten slotte eene buitenlandsche politiek, die hij samenvatte in de formule: »les mains nettes et les mains libres."

Ferry begreep, dat hij zich alleen zou kunnen staande houden, door zooveel mogelijk van Gambetta's programma over te nemen, en zijne te Nancy gehouden redevoering getuigde van groote toenadering. De republikeinsche pers meende, dat de vrede gesloten was. Maar de uitkomst bewees het tegendeel.

In de nieuwe kamer beschikte Ferry over ongeveer twee honderd stemmen, en Gambetta over een even groot aantal. De uitkomst had dus den minister-president machteloos gelaten, maar evenmin aan Gambetta zulk een overwicht verzekerd, dat het aftreden van het ministerie eene oogenblikkelijke noodzakelijkheid was geworden.

Sommige utopisten droomden van een kabinet, waarin, naast Gambetta als president, ook Ferry en de Freycinet zitting zouden nemen; maar de kansen op het tot stand komen van zulk eene combinatie waren al zeer gering.

Toen het bureau der nieuwe kamer werd samengesteld had Gambetta, bij wijze van proefneming, de candidatuur voor het voorloopig presidentschap aangenomen. Met den uitslag kon hij tevreden zijn: van de 350 stemmen werden

er 317 op hem uitgebracht. Zoodra hierdoor de gezindheid der vergadering was geconstateerd, onttrok hij zich aan de definitieve candidatuur; Henri Brisson werd daarop tot voorzitter benoemd.

»Intussen» — zoo schrijft André Daniel in de *Année politique* — »was de toestand van het kabinet inderdaad hachelijk geworden: bladen, die van nature en door bestemming ministerieel waren, zooals de *Temps*, herhaalden voortdurend, dat het ministerie nog slechts in naam bestond, de organen der oppositie spraken van eene parlementaire enquête in de Tunis-quaestie; in openbare bijeenkomsten, door de heethoofden bijeengeroepen, eischte men, dat de ministers in staat van beschuldiging zouden worden gesteld; Louise Michel stelde zelfs voor, den bandiet (Gambetta) en zijnen knechten de ribben stuk te slaan. De royalistische pers vond dit alles bij uitnemendheid logisch, en sprak met aandoening over het brave republikeinsche volk in de voorsteden. Een oud-diplomaat, de heer de Billing, reisde van Parijs naar Lyon en St. Etienne, om onthullingen te doen over »de finantieele knoeierijen van den heer Roustan en consorten», welke de eenige aanleiding waren geweest van de noodlottige Tunis-expeditie. Een geneeskundig tijdschrift bevatte de treurigste mededeelingen over de ellendige inrichting van de verpleging der troepen in Afrika; men wist elkander te verzekeren, dat de minister van oorlog, om het expeditie-corps van troepen te voorzien, zonder den gewonen diensttijd van het leger te verlengen, bijna alle regimenten op onrustbarende wijze had moeten verzwakken; dat, ingeval eene plotselinge mobilisatie noodig mocht blijken, er bataillons zouden zijn die slechts 17, ja zelfs slechts drie man beschikbaar zouden kunnen stellen.» Geen wonder, dat de openbare meening steeds minder gunstig voor het kabinet werd gestemd.

Wederom koos Ferry een zonderling middel om zich uit de verlegenheid te redden. De interpellatie, die het ministerie

bedreigde, trachtte hij te voorkomen. In de eerste kamerzitting verklaarde hij, dat men, welke ook de uitslag der discussie mocht wezen, het kabinet als demissionnair moest beschouwen, »omdat de volmacht van een ministerie tegelijk ophoudt te bestaan met de kamer, waarvan het zijn mandaat heeft ontvangen.» Op die wijze was er, naar zijne meening, nog slechts van zaken en niet meer van personen sprake, terwijl hij tevens hoopte, den strijd te kunnen aanvaarden op het terrein, dat hem het voordeeligst scheen, door zelf de debatten te openen. De verdediging van het regeeringsbeleid bestond uit drie punten.

Men heeft ons gezegd — zoo redeneerde de minister — dat wij den oorlog hebben verklaard zonder het parlement te raadplegen, en dus de constitutie hebben geschonden. Dit is onjuist: wij hebben den Bey van Tunis nooit den oorlog verklaard; integendeel, zijne troepen hebben te zamen met de onze gestreden.

Men heeft beweerd, dat wij meer hebben uitgegeven dan door de kamer was toegestaan. Maar de 17 millioen, die ons waren gegeven, hadden slechts de beteekenis van een voorloopig crediet; »c'était une provision, non une limite; c'était un plein pouvoir, un blanc seing.»

Men heeft eindelijk gezegd, dat het terugroepen van het expeditie-corps kort voor de verkiezingen eene verkiezingsmanoeuvre was. Doch die maatregel had geheel andere oorzaken; wij wilden, toen de expeditie van langen duur bleek te zullen worden, de kaders niet, door voortdurende onttekening van dezelfde personen, desorganiseeren, en wij wilden de herfstcampagne in Tunis met versehe troepen beginnen.

Ten slotte verklaarde Ferry, dat men de expeditie niet aan de regeering kon ten laste leggen, want dat het de kamer was, die haar gewild had.

Dit alles baatte niets. Na eene vernietigende rede van Clémenceau was het lot van het ministerie beslist. Wel aarzelde

de kamer nog; wel verwierp zij achtereenvolgens drie-entwintig motiën, in welke beurtelings vertrouwen en wantrouwen uitgedrukt was, maar al was het ministerie aan een rechtstreeks veroordeelend votum ontkomen, zijne kracht was gebroken. Op den negenden November 1881 diende Ferry zijn ontslag in, en vijf dagen later trad Gambetta op als hoofd van een nieuw kabinet.

Het kabinet Gambetta kon zich nauwelijks twee maanden staande houden. Reeds op 26 Januari 1882 was het genoodzaakt zijn ontslag te nemen, ten gevolge van een votum der kamer, waarbij de door den minister-president op nieuw op het tapijt gebrachte partieele grondwetsherziening werd verworpen. In het ministerie de Freycinet, dat nog in dezelfde maand tot stand kwam, werd aan Ferry weder de portefeuille van onderwijs opgedragen.

Terwijl Gambetta zich met onbekende of onbeduidende collega's had omgeven, zoodat men spottenderwijze opmerkte, dat hij zich zelf twaalf portefeuilles in plaats van ééne enkele had toebedeeld, en dat hij de verantwoordelijkheid, waaraan hij zich zoolang had onttrokken, nu geheel alleen wilde dragen, kon van het tweede ministerie de Freycinet juist het tegendeel gezegd worden. »C'est le grand ministère sans le grand homme," — zoo beweerde men. En inderdaad, de beide namen van de linkerzijde waren in de combinatie opgenomen. En toch was ook aan dit ministerie slechts een levensduur van enkele maanden gegund.

Korten tijd nadat Ferry weder aan het hoofd van het departement van onderwijs was gekomen, had hij de voldoening, de wet betreffende den leerplicht door den senaat te zien aannemen, waarmede de kroon gezet werd op een arbeid van ettelijke jaren tot verkrijging van een algemeen, goedkoop of kosteloos, neutraal onderwijs. Als kenmerkend

voor Ferry's standpunt vermelden wij nog het volgende incident uit het debat.

Jules Simon wilde in het programma van het lager onderwijs de zinsnede doen opnemen: »De onderwijzers zullen den leerlingen hunne plichten jegens God en het vaderland onderwijzen.» Jules Ferry antwoordde, dat hij de uitbreiding van het atheïsme betreurde, doch dat men dit niet kon bestrijden, door het woord »God» in de wet op te nemen; tevens betoogde hij, dat de schijnbaar philosophische redeneering van den heer Simon een zuiver politiek karakter had, en er op aangelegd was, om de wet te doen vallen. De senaat stelde hem met 156 tegen 116 stemmen in het gelijk, doch nu beproefde de hertog de Broglie aan eene andere zijde der vesting bres te schieten, en stelde voor, dat de »instruction morale et civique» als leervak zou worden geschrapt. »Gij wilt het lager onderwijs neutraal maken» — zoo zeide hij — »en gij geeft aan kinderen van tien jaar de leerboeken van Paul Bert, waarin zij lezen, dat er vóór de revolutie geen vaderlandsliefde bestond, en dat ieder burger het recht heeft, om er geen godsdienst op na te houden. Kan een royalist, een christen, aan zijn kinderen zulke dingen laten onderwijzen? Uwe wet is een partijwerk; heden is zij tegen ons gericht, morgen zal zij tegen u gekeerd zijn; leert gij den kinderen eerst het verleden van Frankrijk minachten, dan zullen zij ook het tegenwoordige verachten, waarin nu eens de *scrutin de liste*, dan weder de *scrutin d'arrondissement* wordt aangeprezen.»

Een onpartijdig buitenlandsch toeschouwer zou zeker geneigd zijn, om met den hertog de Broglie in te stemmen. Het schijnt echter, dat het onderwijs in Frankrijk op zoo lagen trap heeft gestaan, dat het dringend noodig is, de staatsburgers in den dop reeds op de hoogte te brengen van de rechten en verplichtingen, waarin zij zich vele jaren later zullen verheugen. De senaat althans, die in den regel gaarne

alles bij het oude laat, verwierp het voorstel de Broglie met eene aanzienlijke meerderheid, en de politieke katechismus werd op de lagere school ingevoerd.

Hoe groot ook de verdeeldheid op het gebied der binnenlandsche politiek mocht zijn, de buitenlandsche scheen voor de achtereenvolgende kabinetten nog gevaarlijker te wezen. Het ministerie de Freycinet viel tengevolge van een votum over de Egyptische quaestie, welke langzamerhand een hoogst ernstig karakter had verkregen. Op 11 Juli 1882 was Alexandrië door de Engelsche vloot gebombardeerd, terwijl het Fransche eskader op eenigen afstand werkeloos bleef toezien. De regeering zag in, dat het noodig was eene ernstige poging aan te wenden, om zich niet geheel door Engeland uit Egypte te laten verdringen. Zij vroeg een crediet aan, naar het heette »om het kanaal van Suez te kunnen beschermen." De senaat stond dit toe, maar de kamer verwierp het met 475 tegen 75 stemmen. Hiermede was het doodvonnis van het kabinet geteekend, en tevens was de eerste schrede gezet op den weg van de politiek der onthouding, die Frankrijk op het verlies van zijn invloed in het Nijldal kwam te staan.

Het was prins Jérôme Bonaparte, die den heer Ferry weer aan het roer bracht. Door zijn belachelijk manifest van 16 Januari 1883 was hij er in geslaagd, de regeering eene reeks van *bévues* te laten begaan. Het afscheuren »op hoog bevel" van het Bonapartistisch plakkaat en de gevangenneming van den prins waren volkomen wederrechtelijke handelingen. Daarenboven had de zenuwachtige drukte, welke de regeering over deze zaak maakte, daaraan eene beteekenis gegeven, die zij anders nooit zou hebben verkregen. In de kamer werd luide aangedrongen op het indienen eener wet, die aan de leden van vroeger regeerende familiën het verblijf in Frankrijk zou ontzeggen. Tegelijkertijd werd eene wet tot hervorming der magistratuur door de kamer verworpen.

De wet betreffende de pretendents, na lange en luid-

ruchtige discussiën door de kamer aangenomen, werd door den senaat verworpen, waarop het kabinet zijn ontslag nam. Voor de tweede maal droeg nu Grévy aan Ferry de vorming van een kabinet op. De president van de republiek had de energie en de geestkracht van den oud-minister van onderwijs leeren waardeeren, en, nu Gambetta gestorven was, kon hij inderdaad geen geschikter keus doen. Zelfs Gambetta had van Ferry getuigd: *C'est le seul de nos hommes politiques qui ait grandi aux affaires*. De kracht der partij van Gambetta was gebroken; de groote patriot had geheerscht, maar niet opgevoed; hij had getrouwe volgelingen gehad, maar geen school gevormd. Nu hij van het tooneel was verdwenen, bestond er kans op het tot stand komen van eene vaste parlementaire meerderheid.

Het nieuwe ministerie trad aanstonds op als *cabinet autoritaire*. Dit bleek reeds dadelijk uit de verklaring, door den minister-president op 22 Februari in de kamer afgelegd. »De kamer» — zoo sprak Ferry — »heeft er eene eer in gesteld, zooveel mogelijk hervormingen in te voeren. Inderdaad, wij hebben van het land de opdracht gekregen om te hervormen, en wij zullen daaraan voldoen. Maar op dit oogenblik eischt het land van ons, met niet minder aandrang, dat wij zullen administreeeren, besturen, de republiek vast wortel doen schieten. De vertegenwoordigers der natie zouden hun plicht niet vervullen, indien zij aan de republiek den schijn gaven van eene onrustige, voorloopige regeering.» Ferry betoogde verder, dat men alle pogingen in het werk moest stellen, om te verhinderen, dat op nieuw eene crisis, gelijk de laatste jaren er zoovelen hadden gebracht, het gezag ondermijnde. Daartoe moest men het gebied der hervormingen zorgvuldig begrenzen, alle verbitterende quaestiën, alle onvruchtbare debatten vermijden, en het persoonlijk initiatief beperken, ten einde aan de regeering het initiatief te laten, dat haar rechtens toekwam.

Aan de treurige pretendenten-quaestie, in welke de kamer zich zenuwachtig en onbillijk te gelijker tijd had getoond, werd dadelijk een einde gemaakt, door de prins van Orleans te ontslaan uit de betrekkingen, welke zij bij het Fransche leger vervulden. Men kan dezen maatregel niet op rekening van Ferry stellen; het waren de minister van oorlog, Thibaudin, en de meerderheid der kamer, die de verantwoording daarvoor droegen en den minister-president geen anderen uitweg overlieten.

De ministerieele verklaring bevatte geen enkel woord omtrent het netelig vraagstuk der grondwetsherziening, doch reeds in het begin der volgende maand vond Ferry de gelegenheid om op de meest duidelijke wijze te verzekeren, dat de regeering zich zou verzetten tegen de behandeling van dit onderwerp, welke zij ontijdig en gevaarlijk achtte. Ontijdig, omdat bij de tegenwoordige samenstelling van den senaat de verwerping zeker was; gevaarlijk omdat de regeering den steun van de beide kamers noodig had, en omdat het land afdoening van zaken wenschte. Intusschen verklaarde Ferry, dat de regeering in beginsel niet tegen de grondwetsherziening was, en haar aan de orde zou stellen tegen den tijd, waarop het mandaat der vertegenwoordiging zou zijn afgelopen. Den dubbelen titel *ministère autoritaire* en *ministère de résistance* aanvaardde hij zonder omwegen: *» nous avons associé et combiné dans ce ministère la ténacité bretonne et la ténacité vosgienne. »*

Men heeft zoo dikwijls gezegd — zoo ging Ferry voort — *» La France ne se sent pas assez gouvernée. »* Dit is juist, en er is slechts één middel, om aan dit verwijt te ontkomen. Er moet weder eene vaste, betrouwbare parlementaire meerderheid worden gevormd.

Die meerderheid heeft Ferry inderdaad tot stand gebracht, en hij heeft haar twee jaren lang weten te leiden op eene wijze, die niet slechts pleitte voor zijn gezag en zijn weer-

standsvermogen, maar ook voor zijne handigheid. Een enkel staaltje uit den eersten tijd van zijn bestuur moge hier eene plaats vinden.

De minister van financiën, Tirard, had een wetsontwerp ingediend tot conversie der Fransche rente. De kansen voor de aanneming van het ontwerp stonden gunstig, maar óók die voor de aanneming van een amendement, door den heer Jametel voorgesteld, waarvan de strekking was, dat de opbrengst der conversie zou worden gebruikt om den landbouw eene tegemoetkoming te bezorgen. Ferry merkte op, dat een dergelijk amendement de begrooting van 1884 en die van volgende jaren praejudiceerde. »De heer Jametel zegt, dat de vertegenwoordiging doen kan wat zij wil; ongetwijfeld, maar immers alleen verstandige dingen? En het is niet verstandig, om nu reeds te beschikken over eene bate, waarvan men het bedrag met volkomen zekerheid kent, vóór dat men nog is begonnen met de studie van het budget, dat uit zoovele en velerlei elementen is samengesteld. De regeering wil het voorstel tot verlichting van den landbouw niet *ad Kalendas Graecas* uitstellen; zij vraagt u slechts te wachten, totdat de commissie van rapporteurs benoemd en in staat zal zijn, om een oordeel uit te spreken.»

Men kan zich voorstellen, dat de vertegenwoordigers der landbouwende districten, die zich in gedachte reeds eene eerzuil in de harten hunner kiezers hadden gesticht, niet veel lust hadden, om den minister gelijk te geven. Toch lieten zij zich overhalen, en het amendement werd met eene meerderheid van 60 stemmen verworpen.

Men ziet, dat de methode van Ferry eenvoudig was. »Ik ben het geheel met u eens» — zoo roept hij allen toe, die met een voorstel komen, dat hij liefst van de baan wil schuiven. — »Maar gelooft gij zelf niet, dat het oogenblik niet gunstig is, om aan uw verlangen te voldoen?» Opportuniteit is het wachtwoord geweest van zijne politiek; de

staatsman, die in dit opzicht zonder zonde is, moge den eersten steen op hem werpen.

Een dergelijk incident had eenige maanden later plaats in den senaat, bij de behandeling van de wet tot hervorming der rechterlijke macht — door Jules Simon omschreven als »de wet tot verwijdering der rechterlijke ambtenaren, die de politiek der regeering niet zijn toegedaan,” en door vele leden van den senaat als een maatregel van willekeur heftig bestreden. Op het gevaarlijk oogenblik kwam Ferry tusschen beiden met eene rede, die door de bevriende pers werd verheerlijkt als »een welsprekend beroep op den geest van zelfopoffering en van wederzijdsche concessiën.” Volgens den minister-president waren er twee manieren om de politiek in eene democratie op te vatten. »De eerste bestaat daarin, dat men de openbare meening isoleert, om zich tegen haar te kanten. Het is de methode van den hertog de Broglie. De tweede daarentegen tracht zich op de hoogte te stellen van hetgeen de openbare meening wenscht, om haar te leiden en haar binnen de perken te houden; zij geeft niet aanleiding tot zulke schitterende redevoeringen als de eerste; maar — wat men ook beweren moge — in ons land zal de staatkunde altijd bestaan in de kunst, om aan de openbare meening toe te geven.”

Ook de senaat bleek in deze kunst een gewillig leerling te zijn. De minister wist de pil zoo netjes te vergulden; hij wist zoo juist van pas een woordje te spreken over de noodlottige gevolgen van een conflict tusschen de kamers, dat de meerderheid der beschreven vadersen zich liet overhalen om, met verloochening van eigen inzichten en overtuigingen, het door de kamer en de regeering gemaakte, alles behalve onpartijdige ontwerp aan te nemen.

De ongeregelheden bij het bezoek van den koning van Spanje te Parijs (29 September 1884) gaven aan Ferry de gelegenheid, om eene duidelijke wending naar de rechterzijde te maken. Op

den 9den Maart had hij nog verzekerd, dat de grenzen der parlementaire meerderheid een zeer groot deel der *gauche radicale* moesten omvatten; na de redevoeringen, door hem te Havre en te Rouen gehouden, merkte men terecht op: »*M. Ferry a coupé sa queue radicale.*» De eerste stap in deze richting was het ontslag van den minister van oorlog Thibaudin, den lieveling der radicalen. Tijdens de moeielijkheden over de pretendenten-quaestie was generaal Thibaudin de eenige hoofdofficier, dien de ministers Duclerc en Fallières bereid vonden, om aan de prinsen van Orléans hun rang in het leger te ontnemen. Zoo was hij ook in het ministerie Ferry alleen opgenomen als *exécuteur des hautes oeuvres*. Daarbij kwam nog, dat het verleden van den minister niet zeer eervol was, en dat hij steeds, achter den rug zijner collega's, met de intransigenten bleef knoeien. In het buitenland werd over den Franschen minister van oorlog, die tijdens den Fransch-Duischen oorlog zijn eerwoord had gebroken, openlijk met de grootste minachting gesproken. Toen nu generaal Thibaudin, tijdens het bezoek van koning Alfonso, weigerde den vorstelijken gast mede te ontvangen, was de maat volgemeten, en kostte het Ferry weinig moeite om den president der republiek te bewegen tot vervanging van den compromitteerenden minister van oorlog door generaal Campenon, die reeds in het ministerie Gambetta met dezelfde portefeuille was belast geweest.

Mocht men meenen, dat het hier eene quaestie gold van personen, en niet van beginselen, dan was de rede, door Ferry te Havre gehouden, uiterst geschikt, om aan deze illusie allen grond te ontnemen. »Het beginsel der intransigenten» — zoo sprak hij — »bestaat in de verklaring, dat zij geen enkel beginsel hebben. Zij gaan op de volgende hoogst eenvoudige wijze te werk. Men vereenigt in een programma alles wat door het hoofd kan gaan van een man van onze dagen, wenschelijke en niet wenschelijke zaken, afkeurens-

waardige of ontijdige; men belooft alles, zonder uitzondering — en men wordt tot afgevaardigde verkozen. Het politiek program der intransigenten is de inhoudsopgave van een staatkundig woordenboek uit de twintigste of een-en-twintigste eeuw. Tegenover die politiek, die zooveel misbaar maakt, die zoo moeielijk te bevredigen is, die de ministers en de staatsambtenaren zoo streng beoordeelt, stellen wij, bescheiden maar vastberaden, de politiek die wij tot op dezen dag hebben gevolgd, en welke, naar wij meenen, nu reeds naar hare vruchten kan worden beoordeeld. Die politiek van stabiliteit heeft thans reeds acht maanden geduurd. Dat is zeer lang voor de intransigenten, lang óók voor ons, maar kort voor het land, kort voor de waardigheid van Frankrijk."

In het laatst van het jaar 1883 schijnt Ferry plotseling een voorstander van de grondwetsherziening te zijn geworden. Het chronisch conflict tusschen de kamer en den senaat over het budget van eeredienst had weder een acuten vorm aangenomen. Het eerste der beide staatslichamen had een aantal posten op deze begrooting geschrapt, en het tweede had ze weder hersteld. Thans was, naar het oordeel van Ferry, aan de kamer de beurt om toe te geven. Hij beproefde allerlei argumenten, beloofde zelfs, de beurzen voor de seminaristen te zullen afschaffen, maar dit alles hielp niet. Toen begreep de premier, dat de laatste ballast over boord moest worden geworpen. »Is het thans wel het geschiktste oogenblik" — zoo vroeg hij — »om de financieele bevoegdheden der beide kamers ter sprake te brengen, nu de herziening der constitutie een der eerste onderwerpen van discussie zal uitmaken in de eerstvolgende parlementaire zitting, vooral omdat de herziening ongetwijfeld juist over die financieele bevoegdheid zal loopen?" Wij merken reeds hier op, dat, toen de herziening later inderdaad tot stand kwam, juist het punt der financieele bevoegdheid van den senaat, dank zij de onver-

moeide pogingen van Ferry, van de discussie bleef uitgesloten.

Terzelfder tijd hadden in kamer en senaat de eerste belangrijke debatten over de Tonkin-quaestie plaats. Het viel Ferry gemakkelijk aan te toonen, dat deze quaestie niet door het tegenwoordige ministerie was opgeworpen, maar minder gemakkelijk, een antwoord te geven op de vraag, in welke verhouding men zich tot China bevond. De beroemde *état de représailles* was toen nog niet uitgevonden, maar men wist, al erkende men het niet, dat tusschen de zoogenoemde »Zwarte Vlaggen» en de Chineesche troepen eigenlijk geen verschil bestond. Toen echter de hertog de Broglie beweerde, dat Frankrijk zich door zijn optreden in Tonkin gansch Europa tot vijand maakte, had Ferry gewonnen spel. »Men schrijft maar al te licht aan Europa gevoelens toe, die niet bestaan; ieder laat het spreken op de wijze, die hem goeddunkt; men slaat te licht geloof aan hetgeen sommige buitenlandsche, ja zelfs enkele Fransche bladen beweren. Ik ken Europa slechts uit hetgeen in mijn kabinet omgaat, uit de gesprekken met de gezanten der verschillende mogendheden, en uit de diplomatieke *dépêches*, die ik ontvang. (Ferry had in November de portefeuille van buitenlandsche zaken overgenomen van den heer Challemeil Lacour). Welnu, uit al die rapporten blijkt niets van dien aard. Geenerlei minder goede gezindheid, geenerlei ontevredenheid, zelfs niet bij Engeland — zelfs niet bij Duitschland! Ik weet het, men maakt er ons een verwijt van, dat wij hebben gebroken met hetgeen men de *politique de recueillement* pleegt te noemen¹. Doch wij zeggen: door zulk een stelsel te volgen, verkrijgen wij slechts een politiek, die van alles afstand doet en tegen niets opgewassen blijkt. Men heeft beweerd, dat wij groot zullen worden,

¹ Zinspeling op het bekende woord van Gortschakoff na den Krimoorlog: »*La Russie ne boude pas, elle se recueille.*»

indien wij onze krachten bewaren en samentrekken. Neen, mijne heeren, een land wordt niet groot in de oogen der wereld, wanneer het zich laat afschrikken door de minste moeilijkheid, wanneer het zich door hersenschimmen vrees laat aanjagen, wanneer het terugdeinst voor zijne traditioneele taak en zijne eeuwenheugende belangen."

De Tonkin-credieten werden, na deze rede, met overgrootte meerderheid toegestaan, doch de hoop van de regeering om door deze geldmiddelen in staat gesteld te worden, aan den oorlog op snelle en beslissende wijze een einde te maken is, zooals men weet, niet verwezenlijkt.

Het begin van het jaar 1884 kenmerkte zich door eene uitvoerige economische discussie, waarbij Ferry zijn standpunt op heldere wijze toelichtte. »Ligt de oplossing van het sociale vraagstuk" — zoo vroeg hij — »in de handen der regeering, of in die van het individu?" En het antwoord was niet dubbelzinnig. »De staat moet niet de plaats innemen van het particulier initiatief, van de individueele voorzorg. Deze moeten door den staat worden aangemoedigd, geholpen, ontwikkeld, gesubsidieerd des noods, maar nooit moet de staat hun rol overnemen." En hij eindigde zijne rede met de volgende verklaring:

»Ik ontken, dat de staat in dit opzicht iets anders kan doen dan de vrijheid verzekeren, het openbaar onderwijs ontwikkelen, de individueele voorzorg gemakkelijk maken.

»Dit is veeleer het kort begrip van uwe denkbeelden, dan het programma der regeering. Met al deze zaken hebt gij reeds een begin gemaakt; gij zult er mede voortgaan; gij zult die zoo spoedig mogelijk aan de orde stellen.

»Gij zult dit werk voortzetten in alle kalmte, zooals het aan volksvertegenwoordigers betaamt, die geen hartelooze

doctrinairen zijn, welke de ooren sluiten voor de ellende des volks, doch evenmin kwakzalvers in populariteit."

Hier toonde de kamer zich minder volgbaar. Met eene kleine meerderheid (254 tegen 249 stemmen) besloot zij, op voorstel van den heer Clémenceau, tot het benoemen van eene commissie van enquête naar den economischen toestand. Toch was de waarschuwing van den premier tegen het staats-socialisme, waarvan ook in Frankrijk zooveel droomen, niet vergeefs geweest. Al aanvaardde de heer Spuller het voorzitterschap der commissie met den wensch, dat zijne medeleden in socialistischen geest mochten werkzaam zijn, de arbeid der commissie droeg zeker niet de sporen van zulk eene opvatting.

In hetzelfde jaar kwam eindelijk, na ontzaglijk veel moeite, de veel besproken grondwetsherziening tot stand. Eigenlijk was het niet veel meer dan eene comédie. De regeering had haar woord gegeven, en de uiterste linkerzijde zorgde, dat de belofte niet in het vergeetboek kwam, maar de ministers zorgden tegelijkertijd, dat de wijzigingen tot een minimum beperkt bleven. De belangrijkste wijziging bestond dan ook hierin, dat de wijze van verkiezingen voor den senaat niet langer door de grondwet zouden worden voorgeschreven, maar dat de bepalingen hieromtrent door den gewonen wetgever zouden worden vastgesteld. En toen de regeering voorstelde, de *inamovibles*, de voor den duur van hun leven benoemde senatoren te doen verdwijnen *par extinction*, d. i. hen hunne functiën te laten behouden, maar bij hun dood hunne plaatsen op andere wijze aan te vullen, eischte de kamer onmiddellijke toepassing van het beginsel, volgens hetwelk de »*inamovibles*'' niet meer in de tegenwoordige orde van zaken te huis behoorden. Doch ook hier zegevierde de opportunistische politiek der regeering, die aan de kamer duidelijk maakte, dat de senaat de wet óók moest goedkeuren, en dat men de *inamovibles* toch niet den eisch kon stellen, om zich zelf

te amoveeren. De overige bepalingen van het regeeringsontwerp werden na lang loven en bieden van beide zijden, aangenomen. Alleen verzette zich de kamer tegen het in het ontwerp opgenomen beginsel, dat kamer en senaat een verschillenden oorsprong moesten hebben. In naam der volksouvereiniteit eischte Floquet, dat de beide lichamen rechtstreeks aan het algemeen stemrecht hun ontstaan zouden hebben te danken, en de kamer vereenigde zich met zijn amendement.

Ferry gaf den moed niet op. Hij zond het door dit amendement onkenbaar geworden regeeringsontwerp naar den senaat, die het amendement van Floquet natuurlijk verwierp. En reeds voor dat dit geschied was, had de minister-president aan de meerderheid gezegd: »Gij zult inzien, dat uw besluit overijld was; gij zult toonen, dat ge slechts een wensch hebt willen uitspreken, en geen eisch hebt willen stellen. Gij schat immers de belangen van het land, de goede verstandhouding van de beide takken der vertegenwoordiging hooger dan de verwezenlijking van uwe idealen, ja zelfs hooger dan de vervulling der wenschen uwer kiezers?»

En wederom zegevierde het opportunisme. De kamer verwierp het amendement, dat zij nauwelijks eene week geleden had aangenomen. Zeker is dit, onder de vele parlementaire handigheden en goocheltoeren van Ferry, zijn sterkste stuk geweest.

De man, die zich zulk een invloed had weten te verwerven over eene vertegenwoordiging, die vroeger geen ministerie langer dan een half jaar aan het bestuur liet, kon ook in andere opzichten stoutmoediger optreden. Wij behoeven hier de gebeurtenissen van het laatste jaar, die ieder nog versch in het geheugen liggen, niet uitvoerig te vermelden, maar moeten toch nog een oogenblik stilstaan bij Ferry's buitenlandsche politiek.

De houding der voorgaande kabinetten in het Egyptische vraagstuk was niet van groote zwakheid vrij te pleiten. Na

het bombardement van Alexandrië en den slag bij Tel-el-Kebir had de Fransche regeering aan Engeland geheel de vrije hand gelaten. De dubbele contrôle was afgeschafft zonder eenigen vorm van proces, en de heer Duclerc had dezen maatregel beantwoord met een phrase: Frankrijk — zoo zeide hij — herneemt voor de toekomst zijne vrijheid van handelen. Voor zoover men bemerken kon, zou het juister geweest zijn, indien deze minister van eene »vrijheid van stilzitten'' gesproken had. Aanvankelijk bracht Ferry in deze houding geen verandering, doch langzamerhand begon hij zich te verzetten tegen de wijze, waarop Engeland de Egyptische quaestie trachtte te regelen, of liever, ten eigen bate trachtte te exploiteeren. Het gevolg hiervan was, dat de heer Gladstone het noodig achtte, vóór de conferentie van Londen met Frankrijk eene afzonderlijke voorloopige overeenkomst te sluiten, en dat de groote mogendheden van Centraal Europa in hare onderhandelingen met Engeland steeds meer en meer de belangen van Frankrijk op den voorgrond begonnen te stellen. Men mag veilig aannemen dat, wat ook in de toekomst het lot van Egypte moge wezen, de contrôle over het Suez-kanaal eene internationale zal zijn, en niet uitsluitend aan Engeland zal worden overgelaten. Maar niet-tegenstaande dit alles is er geen sprake van, dat Frankrijk den verloren invloed aan de oevers van den Nijl weder zal herwinnen. Ferry had ongetwijfeld meer gebruik kunnen maken van de verlegenheid, waarin Engeland zich bevond en van de gunstige stemming der overige Europeesche mogendheden. Hij deed dit niet, omdat hij — volgens zijne eigene verklaring — den val van het ministerie Gladstone voor Frankrijk niet wenschelijk achten. En thans, nu een Tory-kabinet op de buitenlandsche aangelegenheden van Engeland een scherper oog houdt, en nu de begeerlijkheid en de nijd van Italië meer dan ooit zijn opgewekt, is de schoone kans voor Frankrijk geheel verdwenen.

Betere resultaten had de staatkunde van Ferry tegenover Duitschland. Het moet erkend worden, dat zoowel de Fransche staatsman als de heer Von Bismarck in de laatste jaren niets onbeproefd hebben gelaten, om aan de kwalijk verborgen vijandigheid, het heimelijk wantrouwen tusschen de beide natiën, een einde te maken. De vijanden van den heer Ferry hebben dit zeer kwalijk genomen en den minister het »samengaan met Duitschland" tot eene misdaad aangerekend. Van de gebeurtenissen van 1870 en '71 mag, volgens hen, niets vergeven en niets vergeten worden; Frankrijk zou eene laagheid begaan, wanneer het den vrede van Frankfort, het verlies van Elzas en Lotharingen, als een voldongen feit erkende, en daarin berustte.

Men moet erkennen, dat er niet weinig moed toe noodig was, om zich te verzetten tegen dit populairste aller vooroordeelen, de zucht naar revanche. Een later geslacht, dat een onpartijdig en kalm oordeel kan vellen, zal ongetwijfeld toegeven, dat de houding van Ferry in dit opzicht meer van vaderlandsliefde getuigde, dan het alarmeerend misbaar eener chauvinistische patriottenliga. Zal Frankrijk in de rij der groote mogendheden de plaats wederom innemen, waarop het recht en aanspraak heeft, dan moet het ophouden een dreigend gevaar te zijn voor het behoud van den vrede; dan moet de krachtige hand van een practisch man de woeelige droomers aan de Seine in bedwang houden; dan moet de regeering der republiek door hare stabiliteit vertrouwen inboezemen. Ferry heeft meer dan eenig ander Fransch staatsman gedaan om dit doel te bereiken; van al de diensten, die hij aan zijn land bewees, was dit zeker de grootste.

Wij hebben reeds in de eerste bladzijden van deze levensschets gewezen op de omstandigheden, die het ministerie Ferry ten val brachten, en op de paniek, die zich van de zoo volgzame meerderheid meester maakte, toen de tijding van de nederlaag der Fransche troepen bij Lang-Son ter kennis van de vertegenwoordiging werd gebracht. Wat wij toen schreven onder den indruk der onverwachte katastrofe, kunnen wij thans veilig herhalen: de staatkundige loopbaan van den heer Ferry is met zijn laatste ministerie zeker niet afgesloten. De reactie te zijnen gunste doet zich, nu dit opstel ter perse gaat (Juli 1885), nog veel krachtiger gevoelen dan twee maanden geleden. De republikeinsche meerderheid mist noode de krachtige hand, die haar gedurende de laatste jaren heeft geleid. Het ministerie Brisson-de Freycinet wordt door vriend en vijand als een *cabinet d'affaires* beschouwd, en schijnt zich ook zelf niet tot een hooger taak geroepen te achten. De radicalen, die voor een nieuw ministerie in aanmerking kunnen komen — Clémenceau, Pelletan en hunne geestverwanten — zijn door de Parijsche intransigenten op het sleeptouw genomen en gedwongen tot eene aarzelende en schuchtere instemming met een program, waarop de scherpe karakteristiek, door Ferry in zijne te Havre gehouden redevoering gegeven, volkomen toepasselijk is, — een program, waarvan de uitvoering met de bestaande maatschappelijke toestanden ten eenenmale onvereinigbaar is. De Tonkin-expeditie is feitelijk, niet door de tegenwoordige, maar door de vroegere regeering ten einde gebracht, de vrede met China is gesloten; noch de posthume onbescheidenheden van admiraal Courbet, noch het verraad der Annamiten te Hué, hebben den goeden indruk kunnen wegnemen, door dezen gunstigen afloop teweeggebracht.

Meer en meer wordt het waarschijnlijk, dat het vonnis, in April door de kamer uitgesproken, in September door de kiezers niet zal worden bevestigd. En wij kunnen inder-

daad onzen zuidelijken naburen niets beters toewenschen, dan dat nogmaals de regeeringstaak worde opgedragen aan den meest energieken, den handigsten en den krachtigsten onder hunne staatslieden. Op dien naam kan Jules Ferry met het volste recht aanspraak maken.